

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



معاونت پژوهش و فناوری

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

بیاری از خداوند بجان و اعتقاد به این که عالم محضر خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظر به اهمیت جایگاه دانشگاه در اعتدای فرهنگ و تمدن بشری، مادانشجویان و اعضاء هیات علمی و اصدای دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

- ۱- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هرگونه پنهان سازی حقیقت.
- ۲- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۳- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش.
- ۴- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.
- ۵- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هرگونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از هرگونه حرمت شکنی.
- ۸- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشاعه نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۹- اصل برانست: التزام به برانست جویی از هرگونه رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه های غیر علمی می آلاینند.



### تعهدنامه اصالت رساله یا پایان نامه

اینجانب سیدناصر مهدوی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته در رشته مدیریت دولتی گرایش توسعه منابع انسانی که در تاریخ ..... از پایان نامه خود تحت عنوان " شناسایی عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب" با کسب نمره ..... و درجه ..... دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱) این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران ( اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و ... ) استفاده نموده ام ، مطابق ضوابط و رویه موجود ، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده ام.

۲) این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی ( هم سطح، پایین تر یا بالاتر ) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴) چنانچه در هر مقطعی زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی :

سیدناصر مهدوی

تاریخ و امضاء :



دانشگاه آزاد اسلامی

واحد علوم و تحقیقات

دانشکده مدیریت و اقتصاد، گروه مدیریت دولتی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته مدیریت دولتی (M.A)

گرایش: توسعه منابع انسانی

عنوان:

شناسایی عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان

بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب

استاد راهنما:

دکتر علیرضا افشارنژاد

استاد مشاور:

دکتر صمد بارانی بناب

نگارش:

سیدناصر مهدوی

تابستان ۱۴۰۲

## مشکر و قدردانی:

سپاس خداوندی همسار که به من نعمت کسب علم و معرفت عطا فرمود، تا بتوانم با بصیرت در آیات و نشانه‌هایش تعقل و تفکر کنم.

مشکر و دست‌بوسی از پدر و مادر عزیزم دارم، که از دبستان تا دانشگاه، جوانی خود را با حمایت‌های مادی و معنوی صرف من کردند.

تا در راه علم آموزی قومی ترقدم بردارم.

مشکر و قدردانی خاضعانه از اساتید گرانقدر آقایان دکتر صمدبارانی بناب و علیرضا افشارنژاد که صبورا نه با حمایت، مشاوره و راهنمایی‌های خود از

مرحله انتخاب موضوع تا به‌شرف‌نشستن تحقیق مرایاری نمودند تا بتوانم آرزوی خود را در انجام تحقیق در راستای بیانیه کام دوم انقلاب که سند

راهبردی پیش‌رو جهت ارائه یک الگوی اسلامی-ایرانی برای پیشرفت میهن عزیزمان ایران است، محقق سازم.

تقدیم بہ:

روح مطہر شہید حاج قاسم سلیمانی؛

کہ مکتب و مدرسہ دس آموزا و مصداق علی معنویت است

و بنا بہ فرمایش مقام معظم رہبری:

«شہید سلیمانی اہل معنویت و اخلاص و آخرت جوی بود و اہل تطاہر نبود»

## فهرست مطالب

عنوان

چکیده

شماره صفحه

### فصل اول : کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه .....	۳
۲-۱- بیان مسأله تحقیق .....	۶
۳-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق .....	۹
۴-۱- اهداف تحقیق .....	۱۳
۵-۱- محدوده تحقیق .....	۱۳
۶-۱- سؤالات تحقیق .....	۱۴
۷-۱- تعریف مفهومی و عملیاتی واژگان تحقیق .....	۱۴

### فصل دوم : مروری بر ادبیات تحقیق و پیشینه تحقیق

۱-۲- مقدمه .....	۱۷
۲-۲- تاریخچه معنویت .....	۱۷
۳-۲- تعریف معنویت .....	۱۹
۱-۳-۲- معنویت از دیدگاه اسلام .....	۲۱
۲-۳-۲- معنویت در گفتمان مقام معظم رهبری .....	۲۳
۱-۲-۳-۲- معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب .....	۲۵
۴-۲- معنویت و دین .....	۲۸
۵-۲- انواع معنویت .....	۳۱
۱-۵-۲- معنویت دینی .....	۳۱
۲-۵-۲- معنویت غیردینی (سکولار) .....	۳۲
۳-۵-۲- معنویت عرفانی (راز ورزانه) .....	۳۲
۶-۲- انواع رویکرد به معنویت .....	۳۲
۱-۶-۲- رویکرد فیلیپ شلدریک .....	۳۲
۲-۶-۲- رویکرد مظاهری سیف از منظر مقام معظم رهبری .....	۳۷

۴۱	..... ۷-۲- معنویت سازمانی
۴۲	..... ۸-۲- انواع رویکرد نسبت به معنویت سازمانی
۴۲	..... ۱-۸-۲- دیدگاه درون گرا
۴۳	..... ۲-۸-۲- دیدگاه دینی
۴۳	..... ۳-۸-۲- دیدگاه اگزستانسیالیستی
۴۴	..... ۴-۸-۲- دیدگاه مخالفان معنویت
۴۴	..... ۹-۲- معنویت سازمانی از دیدگاه اسلام
۴۶	..... ۱۰-۲- سطوح معنویت سازمانی
۴۸	..... ۱-۱۰-۲- دیدگاه گینز (۲۰۰۲)
۴۹	..... ۲-۱۰-۲- دیدگاه میلین و همکارانش (۲۰۰۳)
۵۰	..... ۱۱-۲- سطوح معنویت سازمانی از دیدگاه اسلام و قرآن
۵۳	..... ۱۲-۲- رویکردهای پیاده سازی معنویت در سازمان
۵۴	..... ۱-۱۲-۲- رویکرد سازمان محور
۵۴	..... ۲-۱۲-۲- رویکرد فرد محور
۵۷	..... ۱۳-۲- مفاهیم مرتبط با معنویت سازمانی
۵۷	..... ۱-۱۳-۲- رهبری معنوی
۵۸	..... ۲-۱۳-۲- هوش معنوی
۵۹	..... ۳-۱۳-۲- به زیستی معنوی
۶۰	..... ۴-۱۳-۲- سلامت معنوی
۶۲	..... ۱۴-۲- پیامدهای مثبت معنویت سازمانی
۶۵	..... ۱۵-۲- عوامل ارتقا دهنده معنویت در سازمان از منظر اسلام و دیدگاه مقام معظم رهبری
۷۱	..... ۱۶-۲- پیشینه تجربی تحقیق
۷۱	..... ۱-۱۶-۲- پیشینه تجربی تحقیقات داخلی
۷۳	..... ۲-۱۶-۲- پیشینه تجربی تحقیقات خارجی

### فصل سوم : روش اجرای تحقیق

۷۷	..... ۱-۳- مقدمه
----	------------------



۷۸	۲-۳- روش تحقیق
۷۸	۳-۳- جامعه آماری
۷۸	۱-۳-۳- معرفی بیمارستان دادگستری تهران
۸۰	۴-۳- نمونه آماری
۸۰	۵-۳- روش های گردآوری داده ها
۸۱	۶-۳- ابزارهای گردآوری داده ها
۸۲	۱-۶-۳- بررسی مدارک و اسناد
۸۲	۲-۶-۳- پرسش نامه
۸۲	۱-۲-۶-۳- روایی و پایایی پرسش نامه
۸۳	۱-۱-۲-۶-۳- روایی پرسش نامه
۸۴	۲-۱-۲-۶-۳- پایایی پرسش نامه
۸۵	۷-۳- روش ها و ابزار تجزیه و تحلیل داده ها

#### فصل چهارم : تجزیه و تحلیل داده ها

۸۸	۱-۴- مقدمه
۸۸	۲-۴- گردآوری داده ها به روش تحلیل مضمون (تماتیک)
۱۷۲	۳-۴- آمار توصیفی
۱۷۲	۱-۳-۴- ترکیب جنسیتی اعضای نمونه
۱۷۳	۲-۳-۴- ترکیب سنی اعضای نمونه
۱۷۴	۳-۳-۴- مقطع تحصیلی اعضای نمونه
۱۷۵	۴-۳-۴- وضعیت درآمدی پاسخ دهندگان
۱۷۶	۴-۴- آمار استنباطی
۱۷۶	۱-۴-۴- پیش آزمون های آمار استنباطی
۱۷۶	۱-۱-۴-۴- آزمون نرمال بودن توزیع داده ها
۱۷۷	۲-۱-۴-۴- کفایت حجم نمونه و کرویت روابط
۱۷۸	۳-۱-۴-۴- تحلیل عاملی اکتشافی
۱۸۳	۲-۴-۴- آزمون های مدل اندازه گیری

۱۸۳	..... ۱-۲-۴-۴-۴ آزمون بارهای عاملی (همگن بودن سؤالات)
۱۸۷	..... ۲-۲-۴-۴ آزمون های پایایی مدل اندازه گیری
۱۸۸	..... ۱-۲-۲-۴-۴ آزمون آلفای کرونباخ
۱۸۹	..... ۲-۲-۲-۴-۴ آزمون پایایی ترکیبی (CR)
۱۹۰	..... ۳-۲-۴-۴ آزمون های روایی مدل اندازه گیری
۱۹۰	..... ۱-۳-۲-۴-۴ روایی هم گرا
۱۹۱	..... ۲-۳-۲-۴-۴ روایی وا گرا
۱۹۲	..... ۴-۲-۴-۴ بررسی کیفیت مدل اندازه گیری
۱۹۴	..... ۳-۴-۴ معناداری ضرایب استاندارد
۱۹۵	..... ۱-۳-۴-۴ آزمون ضرایب استاندارد و معناداری ضرایب استاندارد
۱۹۶	..... ۲-۳-۴-۴ آزمون واریانس تبیین شده (ضریب تعیین)
۱۹۶	..... ۴-۴-۴ آزمون GOF
۱۹۷	..... ۵-۴-۴ ماتریس اهمیت - عملکرد

### فصل پنجم : نتیجه گیری و پیشنهادات

۲۰۰	..... ۱-۵ مقدمه
۲۰۱	..... ۲-۵ بحث و نتیجه گیری
۲۰۲	..... ۳-۵ پیشنهادهای تحقیق
۲۰۲	..... ۱-۳-۵ پیشنهادهای کاربردی
۲۰۴	..... ۲-۳-۵ پیشنهادهایی برای محققان آتی
۲۰۵	..... ۴-۵ محدودیت های تحقیق
۲۰۶	..... منابع و مآخذ
۲۰۷	..... فهرست منابع فارسی
۲۱۱	..... فهرست منابع انگلیسی
۲۱۲	..... ضمائم و پیوست ها
۲۲۴	..... چکیده انگلیسی

## فهرست جداول

### عنوان

### شماره صفحه

جدول ۱-۲- چارچوب سازماندهی معنویت در کار .....	۴۸
جدول ۲-۲- تشابهات دو رویکرد سازمان محور و فردمحور در تسهیل معنویت در محیط کار .....	۵۵
جدول ۳-۲- تفاوت های دو رویکرد سازمان محور و فردمحور در تسهیل معنویت در محیط کار .....	۵۶
جدول ۴-۲- مقایسه سه نوع هوش در انسان توسط زوهر و مارشال .....	۵۹
جدول ۵-۲- پیامدهای معنویت سازمانی .....	۶۴
جدول ۶-۲- تحقیقات پژوهشگران اسلامی و غیراسلامی در مورد شاخص های مؤثر در ارتقای معنویت سازمانی .....	۷۵
جدول ۱-۴- خلاصه مضامین به کار رفته در بیانات مقام معظم رهبری .....	۸۸
جدول ۲-۴- کدهای مشهود و مکنون .....	۱۵۹
جدول ۳-۴- ترکیب جنسیتی اعضای نمونه .....	۱۷۲
جدول ۴-۴- ترکیب وضعیت سنی اعضای نمونه .....	۱۷۳
جدول ۵-۴- مقطع تحصیلی اعضای نمونه .....	۱۷۴
جدول ۶-۴- وضعیت درآمدی اعضای نمونه .....	۱۷۵
جدول ۷-۴- نتایج آزمون کولموگروف اسمیرنف .....	۱۷۶
جدول ۸-۴- جدول کفایت حجم نمونه و کرویت روابط .....	۱۷۸
جدول ۹-۴- ماتریس سؤالات و عامل ها بعد از چرخش واریماکس .....	۱۸۰
جدول ۱۰-۴- ماتریس سؤالات و عامل ها بعد از چرخش واریماکس .....	۱۸۱
جدول ۱۱-۴- مقادیر بارهای عاملی .....	۱۸۶
جدول ۱۲-۴- جدول ضرایب پایایی آلفای کرونباخ .....	۱۸۸
جدول ۱۳-۴- جدول ضرایب پایایی ترکیبی .....	۱۸۹
جدول ۱۴-۴- جدول ضرایب میانگین واریانس استخراجی .....	۱۹۱
جدول ۱۵-۴- جدول آزمون فورنل - لارکر .....	۱۹۲
جدول ۱۶-۴- آزمون روایی متقاطع شاخص اشتراکی سازه .....	۱۹۳
جدول ۱۷-۴- ضریب استاندارد و معناداری ضرایب استاندارد .....	۱۹۵
جدول ۱۸-۴- جدول واریانس تبیین شده از متغیرهای درون زا .....	۱۹۶

## فهرست نمودارها

### عنوان

### شماره صفحه

نمودار ۴-۱- نمودار دایره‌ای ترکیب جنسیتی اعضای نمونه	۱۷۲
نمودار ۴-۲- نمودار میله‌ای ترکیب سنی اعضای نمونه	۱۷۳
نمودار ۴-۳- نمودار میله‌ای مقطع تحصیلی اعضای نمونه	۱۷۴
نمودار ۴-۴- نمودار میله‌ای وضعیت درآمدی اعضای نمونه	۱۷۵
نمودار ۴-۵- نمودار سنگ ریزه برای تشخیص تعداد عامل‌ها یا دسته ایجاد شده	۱۷۹

## فهرست اشکال

### عنوان

### شماره صفحه

شکل ۱-۲- منظومه فکری بیانیه گام دوم انقلاب .....	۲۷
شکل ۲-۲- سطوح مفهوم سازی معنویت در محیط کار .....	۴۹
شکل ۱-۳- رسالت و چشم انداز بیمارستان دادگستری .....	۷۹
شکل ۱-۴- ماتریس کدها در اکسل .....	۱۷۰
شکل ۲-۴- کدهای ابری .....	۱۷۱
شکل ۳-۴- مدل پژوهش در حالت تخمین ضرایب استاندارد .....	۱۸۴
شکل ۴-۴- مدل پژوهش در حالت معناداری ضرایب استاندارد .....	۱۸۵
شکل ۵-۴- مدل اندازه‌گیری پژوهش در حالت معناداری ضرایب استاندارد .....	۱۹۴
شکل ۶-۴- ماتریس اهمیت - عملکرد .....	۱۹۸

## فرم ارائه چکیده پایان نامه

عنوان رساله یا پایان نامه: شناسایی عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب			
نام خانوادگی دانشجو: مهدوی	نام: سیدناصر	مقطع: کارشناسی ارشد	تاریخ دفاع:
نمره دفاع:			
<input type="checkbox"/> گروه علمی: <input type="checkbox"/> علوم پزشکی: <input checked="" type="checkbox"/> علوم انسانی: <input type="checkbox"/> علوم پایه: <input type="checkbox"/> فنی و مهندسی: <input type="checkbox"/> کشاورزی: <input type="checkbox"/> هنر:	رشته تحصیلی: رشته تحصیلی: مدیریت دولتی رشته تحصیلی: رشته تحصیلی: رشته تحصیلی: رشته تحصیلی:	گرایش: گرایش: توسعه منابع انسانی گرایش: گرایش: گرایش: گرایش:	
نام خانوادگی استاد راهنما(۱): افشارنژاد		نام: علیرضا	رتبه دانشگاهی: استادیار
نام خانوادگی استاد مشاور(۱): بارانی بناب		نام: صمد	رتبه دانشگاهی: استادیار
<p>چکیده فارسی پایان نامه (شامل: خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج بدست آمده):</p> <p>بیانیه گام دوم انقلاب بیانیه‌ای راهبردی، استراتژیک و هوشمندانه و گام دوم انقلاب دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی است. در این پژوهش در صدد شناسایی عوامل مؤثر در ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم هستیم، چرا که معنویت و اخلاق یکی از توصیه های هفت گانه رهبر انقلاب در جهت نیل به هدف آرمانی تمدن اسلامی است و این دو را جهت دهنده همه حرکت ها و فعالیت های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه برمی شمردند. تحقیق از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت اکتشافی و از نظر نوع داده ها کیفی آمیخته است، زیرا که برای تأیید مدل تحقیق در جامعه آماری مورد مطالعه که کلیه کارکنان شاغل در بیمارستان دادگستری تهران می باشد از روش کمی پرسش نامه با حجم نمونه ۱۳۲ نفر استفاده شد. برای شناسایی، تحلیل و تفسیر الگوهای موجود درون داده ها از روش تحلیل مضمون (تماتیک) به وسیله نرم افزار Maxqda استفاده شد. سپس با کمک آمار توصیفی و آمار استنباطی و با نرم افزارهای SPSS و Smart PLS به تجزیه و تحلیل داده‌ها و گزارش یافته‌ها پرداخته شد. در نهایت ۱۳ عامل ارتقای معنویت بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب ۱- ایمان ۲- تقوا ۳- توکل ۴- بصیرت دینی ۵- سیره چهارده معصوم (ع) ۶- سیره اولیاء الله ۷- اتحاد و همبستگی ۸- قرآن ۹- حفظ انقلاب ۱۰- معنویت درونی ۱۱- خواص جامعه ۱۲- ارزش و کرامت معنوی ۱۳- توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی می باشد که جمعاً دارای ۴۴ شاخص است.</p> <p style="text-align: right;">کلیدواژه ها: بیانیه گام دوم انقلاب/ معنویت سازمانی</p>			

# **فصل اول :**

## **کلیات تحقیق**

## ۱-۱- مقدمه

« خطی که نظام اسلامی ترسیم می کند، خط رسیدن به تمدن اسلامی است.» این جمله ای است که رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیاناتشان در مدرسه فیضیه در سال ۱۳۷۹ مطرح کرده و به تفصیل درباره آن سخن گفتند. کمتر از دو ماه بعد بود که ایشان در جمع کارگزاران نظام اسلامی «انقلاب اسلامی»، «نظام اسلامی»، «دولت اسلامی»، «کشور اسلامی» و «تشکیل تمدن اسلامی» را مراحل پنج گانه تحقق اهداف انقلاب اسلامی دانستند (Khamenei.ir). ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب نیز جوانان را به حراست از انقلاب و تحقق آرمان بزرگ آن یعنی ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنافداه) رهنمون می کنند.

یکی از دغدغه های اصلی مقام معظم رهبری، بحث پیشرفت و تمدن اسلامی است، به گونه ای که بسیاری از پیشرفت ها و تمدن های غربی و شرقی را مورد نقد قرار می دهند و برای این منظور مبانی اسلامی تمدن را به صورت تشریحی در بیانات خود ارائه می دهند و می فرمایند تمدن اسلامی باید در همه عرصه ها و زمینه های اجتماع نمود پیدا کند؛ این نظریه به گونه ای است که اگر بنا باشد جامعه اسلامی را متمدن بنامیم باید از همه جهت متمدن باشند نه فقط در صنعت و مسایل دنیوی، بلکه از لحاظ معنوی باید رشد کند و روح خدانشناسی و توحید در همه عرصه های جامعه حکم فرما باشد.

به این منظور جایگاه تمدن در منظومه فکری مقام معظم رهبری به این گونه است که تمدن به عنوان روند رو به رشد جامعه، باید پایبند به اصول اسلامی باشد. اصول اسلامی عبارت است از توحید، عدالت، انصاف با



مردم، ارج نهادن به حقوق مردم، رسیدگی به حال ضعفا، ایستادگی در مقابل جبهه های ضد اسلام و ضد دین، پافشاری بر مبانی حق و اسلام و دفاع از حق و حقیقت؛ این گزینه ها در همه زمان ها قابل پیاده شدن است (خسرو پناه و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۳۱۳: ۲).

اما مقام معظم رهبری معتقدند که هم اینک کشور ما در مرحله سوم از مراحل پنج گانه گذر بسوی تشکیل تمدن اسلامی یعنی مرحله دولت اسلامی قرار دارد. ایشان می فرمایند: « ما در مرحله سومیم؛ ما هنوز به کشور اسلامی نرسیده ایم. هیچ کس نمیتواند ادعا کند که کشور ما اسلامی است. ما یک نظام اسلامی را طراحی و پایه ریزی کردیم - «ما»، یعنی همان هایی که کردند - و الان یک نظام اسلامی داریم که اصولش هم مشخص و مبنای حکومت در آنجا معلوم است. مشخص است که مسئولان چگونه باید باشند. قوای سه گانه وظایفشان معین است. وظایفی که دولتها دارند، مشخص و معلوم است؛ اما نمیتوانیم ادعا کنیم که ما یک دولت اسلامی هستیم؛ ما کم داریم. ما باید خودمان را بسازیم و پیش ببریم. ما باید خودمان را تربیت کنیم» (بیانات در تاریخ ۱۲/۰۹/۷۹). شاخص های دولت اسلامی در بیانات ایشان نیز مشتمل بر شاخص های اعتقادی و اخلاقی، خدمت به خلق، قانون گرایی، سلامت اقتصادی و اجر نهادن به عدالت است. همچنین ایشان برای دولت کارکردهای تربیتی، اقتصادی، امنیتی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی قائل هستند (نوری، ۱۳۹۷). آن طور که از بیانات ایشان استنباط می شود هنوز دولت اسلامی با شاخص هایی که ایشان مشخص کرده اند تحقق نیافته است؛ حتی با صراحت می فرمایند: «لکن بعد از این، ایجاد یک دولت اسلامی است؛ یعنی [ایجاد] تشکیلات مدیریتی اسلامی برای کشور؛ ما در این قضیه هنوز خیلی فاصله داریم تا به مقصود برسیم» (بیانات در تاریخ ۶/۰۶/۹۶).

مدیریت اسلامی عبارت است از هنر و علم به کارگیری صحیح افراد و امکانات در جهت وصول به اهداف سازمانی به نحوی که با موازین شرع مغایرت نداشته باشد (ذاکری، اسدی و اصغری، ۱۳۹۷، ۶۸ به نقل از نبوی، ۱۳۷۶). در متون اسلامی برای تبیین مفهوم سازمان از مفاهیمی همچون: امت، حکومت، دولت، مدینه، اجتماع انسانی و... استفاده شده است که با کمی اغماض می توان آنها را معادل سازمان فرض نمود. عمده اندیشمندان اسلامی در بیان این مفاهیم، با رویکردی جامعه شناختی، در سطح کلان به تجزیه و تحلیل ابعاد سازمان پرداخته اند و از نوع ایده آل سازمان در مدیریت اسلامی، با عناوینی همچون مدینه فاضله، دولت

کریمه، دولت امامت و... یاد کرده اند. قرآن کریم نوع مطلوب و ایده آل سازمان را «امت وسطا» می نامند که از آن با عنوان امت مُسلمه، امت معتدل و امت عدل نیز یاد شده است. و در این مجموعه، «سازمان آخرت گرا یا توحیدی»، مترادف با عناوین فوق بوده و معرف سازمان مطلوب و ایده آل اسلامی است (مقیم، ۱۳۹۸، ۱۸). مقام معظم رهبری نیز در تشریح جوهره و مبنای الگوی حقیقی پیشرفت به نگاه خاص اسلام به انسان اشاره می کنند: «انسان در دیدگاه اسلام دارای دو ساحت دنیا و آخرت است و دنیا و آخرت مردم باید توأم با یکدیگر آباد شود، بنابراین الگوی حقیقی پیشرفت، با نگاهی که فقط به دنیا و مادیت اصالت می دهد و به معنویت توجهی ندارد، کاملاً متفاوت است» (ذاکری، اسدی و اصغری، ۱۳۹۷، ۳۹۰). افزایش معنویت و ایمان الهی، اثرات و برکات بسیاری در سازمان می تواند به همراه داشته باشد، اما مسلماً مهمترین اثر و اهمیت آن، رضای الهی در تمام امور فردی و اجتماعی و در نتیجه سعادت اخروی کارکنان خواهد بود. همچنین توفیق الهی باعث می شود روحیه خدمت کردن ارتقاء یافته و انجام وظایف محوله مفتخرانه صورت پذیرد (کاظمی، ملکان، ۱۳۹۵).

اکنون که به دلایل مختلف و به تعبیر مقام معظم رهبری هنوز دولت اسلامی تشکیل نشده و برای گذر از این مرحله و رسیدن به کشور اسلامی و در نهایت تمدن نوین اسلامی نیاز است همگان تلاش و مجاهدت کنند، و با توجه به اینکه برای محقق شدن این مهم می توان بیانیه گام دوم انقلاب را به عنوان سندی تحول آفرین مبنا قرار داد، در این پژوهش در صدد شناسایی عوامل مؤثر در ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم هستیم، چرا که معنویت و اخلاق یکی از توصیه های هفت گانه رهبر انقلاب در جهت نیل به هدف آرمانی تمدن اسلامی است و این دو را جهت دهنده همه حرکت ها و فعالیت های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه برمی شمردند. در این فصل نخست به بیان مسئله در رابطه با موضوع پژوهش پرداخته و سپس اهمیت و ضرورت پژوهش را مورد بررسی قرار می دهیم، اهداف و سؤالات مربوط به پژوهش را مطرح می کنیم، قلمرو پژوهش از نظر موضوعی، مکانی و زمانی را مشخص می کنیم و در نهایت به تعریف مفهومی و عملیاتی اصطلاحات پژوهش بر اساس نظریات مختلف می پردازیم.

## ۱-۲- بیان مسأله تحقیق

در دهه نود قرن بیستم، نوعی یکپارچگی مجدد بین زندگی بیرونی و درونی در حال شکل گیری بوده است. یکی از حوزه های مهمی که این یکپارچگی در آن مطرح شده است، محیط کسب و کار سازمان ها است. بسیاری از امور که قبلاً در حیطه قلمرو خصوصی طبقه بندی می شدند، اکنون در حال تحمیل خود به قلمرو عمومی می باشند. ورود مفاهیمی چون اخلاق، حقیقت، باور به خدا یا نیرویی برتر، درست کاری، وجدان، رادمردی و گذشت، اعتماد، بخشش، مهربانی، احساسات، ملاحظه، معناجویی در کار، همبستگی با همکاران، تشویق همکاران، احساس صلح و هماهنگی، نوع دوستی و... به پژوهش ها و اقدامات مدیریتی و کسب و کار، همه حکایت از ظهور پارادایم جدیدی دارند. به عقیده بسیاری از محققان، این پارادایم جدید محیط کار که برگرفته از فیزیک کوانتوم، علوم سایبرنتیک، نظریه آشوب، علوم شناختی، مذاهب و آیین های شرقی و غربی می باشد و در واقع عکس العملی به پارادایم خشک و مکانیستی مدرن است، پارادایم معنویت می باشد. حتی وانگرمارش و کونلی<sup>۱</sup> با قطعیت پیش بینی کرده اند که این پارادایم جدید در ادامه موج سوم مطرح شده توسط آلوین تافلر، موج چهارم خواهد بود (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۳۵).

سرمایه معنوی<sup>۲</sup> پارادایم جدیدی است و مستلزم آن است که ما به صورت بنیادین طرز فکرمان را درباره مبانی فلسفی و روش کسب و کار تغییر دهیم. این الگو ضد سرمایه داری یا حتی غیر سرمایه داری نیست اما افزودن ابعاد اخلاقی و اجتماعی به سرمایه داری الزامی است. سرمایه معنوی ثروت مالی نیست اما معتقد است که با انجام کسب و کار در زمینه گسترده تر از بعد معنا و ارزش، احتمال سودآوری بیشتر می شود حتی بیشتر از آنچه که در قبل وجود داشت. این الگو سودی را تولید می کند که تئوآمان هم از ثروت معنویت و رفاه انسان استفاده می کند و هم به آن می افزاید (زوهر، مارشال<sup>۳</sup>، ۱۳۹۶، ۵۱).

رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز در بیانیه گام دوم انقلاب، معنویت و اخلاق را جهت دهنده همه حرکت ها و فعالیت های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه می دانند. ایشان می فرمایند: « شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هر چه بیشتر رشد کند برکات بیشتری به بار می آورد؛ این، بی گمان محتاج جهاد و تلاش

<sup>1</sup> Wanger-Marsh and Conley, 1999

<sup>2</sup> Spiritual capital

<sup>3</sup> Zohar and Marshall

است و این تلاش و جهاد، بدون همراهی حکومت‌ها توفیق‌چندانی نخواهد یافت. اخلاق و معنویت، البته با دستور و فرمان به دست نمی‌آید، پس حکومت‌ها نمی‌توانند آن را با قدرت قاهره ایجاد کنند، اما اولاً خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند، و ثانیاً زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند و به نهادهای اجتماعی در این باره میدان دهند و کمک برسانند؛ با کانون‌های ضدمعنویت و اخلاق، به شیوه معقول بستیزند و خلاصه اجازه ندهند که جهنمی‌ها مردم را با زور و فریب، جهنمی کنند.

بنابراین با توجه به مطالب فوق و آنچه که در منویات رهبر انقلاب آمده است نتیجه می‌گیریم که وجود معنویت و اخلاق است که به علم، اقتصاد، عدالت، آزادی و سبک زندگی جهت می‌دهد.

در جهان بینی اسلامی اعتقاد و اقتصاد در هم تنیده و معنویت و مادی‌گرایی به هم پیوسته‌اند. در منطق قرآن کریم تجارت و بازرگانی مانع یاد خدا و معنویت نیست و معنویت نیز مانع کار تجاری و تولید ثروت نخواهد بود. به بیان دیگر، سرنوشت تأمین معاش با تأمین معاد پیوند خورده و اقتصاد با اعتقاد مردم در ارتباط وثیق است؛ چنانکه رهبری انقلاب بر این باورند و می‌گویند: «اعتقاد من این است که بخش‌های اقتصادی اگر می‌خواهند مردم متدین شوند، معاش مردم را تأمین کنند؛ چون من لا معاش له لا معاد له. اگر بخش‌های اقتصادی دولت، معاش مردم را تأمین کردند، مردم متدین خواهند شد. اما از این گذشته، مسأله استقرار معنویت و جلوگیری از مظاهر فساد یا شیوع فساد یا شیوع بیدینی و بخصوص تظاهر به این معنا، جزو کارهای واجب است» (رودگر، ۱۳۹۲). عشق به معنویت و ارتباط با خدا، مهمترین عاملی است که پیشرفت یک ملت را به معنای واقعی خودش تضمین می‌کند. خداپرستی، عشق به معنویت، عاطفه‌ی انسانی در هر تحولی، و عواطف و محبت در انسانها باید تقویت بشود و در این جهت باید راه برویم. آن تحول اجتماعی یا اقتصادی ای که انسانها را نسبت به هم بی‌تفاوت و بی‌محبت می‌کند، ممدوح نیست؛ مذموم است (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵).

بر اساس تحقیقات شاکرنژاد (۱۳۹۸) مدیر گروه اسلام و مطالعات معنویت پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، مقبول‌ترین معنویت از نگاه رهبری معنویت پیامبرانه یا انقلابی است. در این مدل فرد به دنبال کسب معنویت از لابه‌لای زندگی عرفی و دنیوی است. در این نوع معنویت نه تنها به مسئولیت اجتماعی و کمک به مردم توجه می‌شود بلکه راهکار اصلی این کمک استقرار عدالت اجتماعی یاد می‌شود. در بیانات رهبر انقلاب

معنویت همنشینی فراوانی با واژه عدالت یا واژگانی مثل جهاد، جبهه، مجاهدت، حساسیت اجتماعی و استکبارستیزی دارد. مورد دیگر در مدل معنویت پیامبرانه تصریح ویژه رهبر انقلاب بر تقواست.

آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه گام دوم انقلاب نیز معنویت پیامبرانه و انقلابی را ترسیم می‌فرماید. تعریف رهبری از واژه معنویت و اصطلاح‌سازی که ایشان انجام داده‌اند، مطابقت کامل با معنویت پیامبرانه دارد. این معنویت با بی‌عدالتی، سلطه‌پذیری، انفعال اجتماعی و عدم درگیری در اجتماع سرستیز دارد. همچنین ایشان برای برطرف ساختن چالش‌هایی که بیان شد، مخاطبان را توجه جدی می‌دهند که معنویت را باید با «شیوه معقول» و «بدون قوه قاهره» بسط داد که این همان تأکید ایشان بر شاخصه رفتار سنجیده را نشان می‌دهد (شاکرنژاد، ۱۳۹۸).

اکنون که انقلاب اسلامی پس از چهل سال بنا به فرمایش رهبر معظم انقلاب وارد دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است و طبق سند چشم‌انداز ۲۰ ساله قرار است به کشوری توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه با هویت اسلامی و انقلابی تبدیل شود نیاز است تا به رفع معضلات و کاستی‌ها در سطوح مختلف فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و سازمانی بپردازد. رهبر انقلاب اسلامی، تمدن غربی و مراحل شکل‌گیری، اوج و نهایتاً آشکارشدن نشانه‌های انحطاط آن در زمان کنونی را نمونه عینی به منظور بررسی اشکالات و نقایص یک تمدن دانسته و خاطرنشان می‌کنند: «تمدن غربی بر پایه تفکر اومانیسم و نگاه به قدرت سیاسی و سپس نگاه سرمایه‌محور، شکل گرفته است و بعد از دوران اوج خود، اکنون نشانه‌های تباهی و انحطاط آن نمایان شده که مهم‌ترین آن، انحطاط جنسی و رواج بی‌بند و باری‌های اخلاقی و جنسی است ... بروز اشکالات و انحطاط‌ها در تمدن غرب، به دلیل نبود معنویت بوده است». ایشان شرط اصلی ساختن یک تمدن پیشرفته و دارای کمترین اشکالات را معنویت متکی بر دین اسلام دانسته و می‌افزایند: «معنویت دینی زمینه‌ساز شناخت استعدادها و بهره‌گیری مناسب از آنها و پیشرفت مطلوب در همه‌ی ابعاد و با کمترین آسیب خواهد بود» (بیانات در تاریخ ۱۳۹۱/۱۲/۱۴).

با توجه به اینکه در طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت بر چهار عرصه فکر، علم، معنویت و زندگی از سوی رهبر معظم انقلاب تأکید شده و بیانیه گام دوم انقلاب از سوی ایشان به عنوان نقشه راه ارائه شده است،

لذا این پژوهش با هدف شناخت عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب صورت می پذیرد.

### ۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

بیانیه گام دوم بیانیه‌ای راهبردی، استراتژیک و هوشمندانه و گام دوم انقلاب دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی است. متناسب با این فضا چند نکته‌ی کلیدی در خصوص فصل جدید حیات طیبه جمهوری اسلامی وجود دارد:

- رهبر انقلاب دغدغه اصلی خود را در یک سپهر پیشرفت بیان می‌کند. سپهری که در آن معنویت، عدالت، اقتصاد، فناوری و سبک زندگی مردم مورد توجه قرار می‌گیرد و شاید این بیانیه را می‌توان حلقه ارتباطی با الگوی پایه‌ای دانست که مورد توجه ایشان است و جمعی از نخبگان حوزه و دانشگاه این الگو را به صورت اولیه ترسیم کرده‌اند.

- بحث مهم دیگر که در این بیانیه مطرح می‌شود، توازن میان سیاست، معنویت و عدالت است. در حقیقت نفس انقلاب اسلامی به عنوان تمدن‌ساز نوین اسلامی و به عنوان پدیده‌ای که خیلی از موضوعات بین‌المللی را تحت الشعاع قرار داده، در قالب تمدن‌سازی اسلامی است (رهبر، ۱۳۹۷).

رهبر معظم انقلاب، پیشرفت را دارای عرصه‌های مختلفی می‌داند که در الگوی اسلامی مطلوب باید به همه این عرصه‌ها با توجه به جایگاه و میزان اهمیت آن توجه داشت. در منظر معظم له چهار عرصه اساسی وجود دارد، که پیشرفت باید در همه این عرصه‌ها صورت بگیرد: عرصه فکر، عرصه علم، عرصه زندگی و عرصه معنویت. عرصه چهارم پیشرفت که از نظر ایشان از سه عرصه قبلی مهم تر است و روح همه این‌هاست، پیشرفت در عرصه معنویت است. ایشان معتقدند ما بایستی الگوی پیشرفت را جوری تنظیم کنیم که نتیجه آن این باشد که جامعه ایرانی به سمت معنویت بیشتر پیش برود (خسرو پناه و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۲۸۱: ۲).

بیانیه گام دوم، با ساخت و نظام ارزشهای جامعه ارتباط تنگاتنگ و دوسویه‌ای دارد؛ از سویی بر ساخت اجتماعی و مسائل واقعی جامعه و در امروز و فردا تأثیرگذار است و از سوی دیگر از بافت اجتماعی و تاریخ گذشته و دیروز انقلاب برآمده و تأثیرپذیر است. بر این اساس، تحلیل کارکردها و تأثیر این بیانیه بر اکنون و

آینده، از نکات مهم و متناسب با مقوله جامعه‌پذیری این بیانیه خواهد بود؛ به سخنی دیگر اینکه این بیانیه چه ظرفیتهایی دارد و با تمهید شرایطی چه ضعفهایی از جامعه شناسایی و رفع می‌کند و چه افق‌هایی را فراروی ما می‌گشاید. از کارکردهای مهم و قابل توجه بیانیه گام دوم انقلاب، حرکت از معانی و انگاره‌ها به سوی گفتمان‌ها است.

گفتمان‌سازی، فرآیند همه‌گیر کردن یک مفهوم و یک معرفت با استفاده از برنامه‌ریزی مداوم و دائمی تبلیغی و با هدف میانی رشد اندیشه، بینش و باور همراه با احساس مسئولیت و تعهد جامعه و با هدف نهایی رشد اعمال صالح در جامعه است؛ به سخنی دیگر، گفتمان‌سازی دینی، فرآیند تحقق اهداف تبلیغ دینی و اسلامی است (اشیری، ۱۳۹۷).

مطالعه معنویت در محیط کار و سازمان پدیده نوپایی است که می‌تواند نیروی قدرتمند مثبتی برای زندگی افراد باشد؛ زیرا کمک به افراد در جهت شکوفا کردن ابعاد معنوی شخصیتشان می‌تواند به آنها آرامش خاطر دهد و آنان را به زندگی امیدوار سازد. احساس حضور معنا و معنویت در سازمان از سوی کارکنان، عامل تعادل و ثبات شخصیت می‌شود. در واقع معنویت در سازمان می‌تواند برای سازمان‌ها کارکنان فعال، برای اجتماع فعالیت و رفع نیاز، و برای اطراف نیز مسئولیت به ارمغان آورد. اهمیت توجه به معنویت در محیط کار، به «واقع بینی نسبت به ساختار شخصیتی انسان و نیازهای او» نظر دارد (نوبری، ۱۳۹۶، ۱۳۷).

معنویت محل کار، ساختار جالب و قابل توجهی برای دانشمندان است زیرا بینش‌های جدیدی را در مورد معنا و مفهوم کار و نگرش‌های کاری کارمندان از جمله مشارکت آن‌ها فراهم می‌سازد (میلیمن، گاتلینگ، کیم، ۲۰۱۸). میلیمن و همکارانش معنویت در محیط کار را در سه سطح مشخص کردند: سطح فردی از نظر معنی داری در کار، سطح گروهی بر حسب احساس وحدت و سطح سازمانی بر حسب هم‌ترازی و هم‌سوئی با ارزش‌های سازمانی. پس معنویت در سازمان در سطح فردی، تلاش برای یافتن معنا و هدف در زندگی کاری است؛ در سطح گروهی، ارتباط قوی بین همکاران و افرادی که به نحوی در کار مشارکت دارند و نیز در سطح سازمانی، هماهنگی بین اعتقادات و باورهای اصلی و ارزش‌های سازمان است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۴۲). با توجه به این سه سطح تعریف مرکزی و اصلی معنویت از دیدگاه رهبری بدین شرح

---

<sup>1</sup> Milliman et al, 2018

است: معنویت ارتباط زنده با امر مقدس در بطن زندگی روزمره و در چارچوبی عقلانی، در سه سطح (۱) فردی: شامل مؤلفه‌ها و شاخصه‌های تقوا، عمل صالح و توکل؛ (۲) جمعی: شامل شاخصه‌های کمک، همیاری، هم‌زیستی و نوع دوستی و (۳) اجتماعی: شامل مؤلفه‌های تمدن‌سازی، مبارزه با استکبار و بی‌عدالتی می‌باشد که هر سه این‌ها مبتنی بر معارف قرآن و اهل بیت است و راه و منش امام خمینی (ره) در آن‌ها لحاظ می‌شود. (شاکرنژاد، ۱۳۹۸)

کارکنان مایلند در سازمانی کار کنند که هدف سازمان صرفاً کسب سود نباشد؛ بلکه در جستجوی داشتن مفهوم و معنای متعالی تری از اصول اخلاقی، راستی، درستی و خوب بودن نیز باشد و سهم بیشتری نسبت به سازمان‌های همانند خود در فراهم آوردن آسایش کارکنان و مشتریان و جامعه داشته باشد. وقتی این همسویی و همسانی میان ارزش‌های فردی و سازمانی ایجاد شد، تعهد بالاتری نسبت به کارکنان، مشتریان و جامعه به وجود می‌آید و سازمان همواره در تأمین آسایش و آرامش همه آنان تلاش خواهد نمود (رستگار، ۱۳۸۹، ۱۳۰).

پژوهش‌های انجام شده تا به امروز شواهدی را در خصوص اینکه ارتقای معنویت در سازمان مزایای فراوانی به همراه دارد که سازمان با استفاده از آنها می‌تواند بهره‌وری و عملکرد خود را افزایش دهد، ارائه نموده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند معنویت در سازمان به افزایش تعهد سازمانی کارکنان، افزایش رضایت شغلی، افزایش خلاقیت، افزایش بهره‌وری، بهبود رفتار شهروندی سازمانی، انگیزش در کار، بهبود اخلاق کارکنان، بهبود عملکرد وظیفه‌ای، توانمندی روان‌شناختی، هوش معنوی، کاهش استرس شغلی، ارتقای سلامت سازمانی، توانمندسازی مدیران، سبک‌های رهبری ارزشی، بهزیستی کارکنان و شادکامی کارکنان منجر می‌شود (بارانی، اسدی و کریمی طاهر، ۱۳۹۸).

یک فرد وقتی در سازمان الهی وقتی باور داشته باشد که تنها راه رشد معنوی در اخلاص رفتاری او نهفته است، تمام تلاش خود را همراه با خیرخواهی جمعی و در راستای استقلال بخشی به سازمان الهی به کار می‌بندد؛ چرا که دغدغه او انجام دستورهای دین فطری با رویکرد عبادی است و دین فطری نیز تکامل جامعه ایمانی را در رشد و استقلال منابع مادی و تعالی معنوی می‌داند. بنابراین با توجه به انتخاب فرد در چگونگی سیر معنوی، نمی‌توان این گونه ارتباط را عامل جبرگرایی دانست. این فرد چنانچه در ساختار مدیریتی سازمان



باشد، به منظور رشد سریع سازمان، مشورت و نظرخواهی عمومی را در نظر می‌گیرد و تلاش می‌کند رفتار را بر اساس عمل صالح انجام دهد. او در همه لحظات انجام کار، خدا را حاضر و ناظر بر کار می‌بیند و کار و فضای معنوی آن را زمینه رشد معنوی خود می‌داند و لازمه ایمان را نیز عمل صالح می‌شمرد. چنین فردی خلاقیت را در کار خود نادیده نمی‌گیرد و بر اساس تعالیم برآمده از معنویت قدسی، روابط سالم و نیکویی با همکاران و مراجعان خواهد داشت (نوبری، ۱۳۹۶، ۱۹۶).

هرگاه نظامی مبتنی بر اندیشه و اخلاق پاک و انگیزه و عمل، نهاده شد و حکومت و حاکم پاک، قانون و قانون گذار پاک و اجرا و مجریان پاک و فرد و جامعه نیز پاک باشند؛ چنین نظامی در چنین جامعه ای کارآمدترین نظام های جهان خواهد شد و در نظامی با چنین شاخصه ها و مؤلفه هایی، خدمت به مردم در راه خدا، از قداست برخوردار خواهد بود و مجاهدت و تلاش خستگی ناپذیر فکری- مدیریتی در عرصه های گوناگون را به ارمغان می‌آورد، که خود منبع توسعه کمی و کیفی و مادی و معنوی است (شرحی بر بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷). مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب معنویت را برجسته کردن ارزشهای معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه دانسته و تصریح می‌کنند: «معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آنها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند».

با وجود آنکه در چند دهه اخیر میزان مطالعات و تألیفات پیرامون وجود معنویت در محیط کاری رو به افزایش بوده است؛ اما اغلب پژوهش‌های داخلی صورت گرفته در حوزه معنویت محیط کاری سازمان، تفاوت‌های اصولی میان معنویت غربی و اسلامی را از نظر دور داشته و بیشتر بر مبنای دیدگاه رایج غربی و حاکم بر پیشینه‌های نظری وارداتی می‌باشند. این در حالی است که ارائه راهکارهای مدیریتی جهت تقویت معنویت محیط کاری و کمک به اداره سازمان‌ها و نهادهای کشور که با مشکلات متعدد نیروی انسانی و پایین بودن بهره‌وری مواجه هستند، مستلزم همخوانی داشتن راهکارها با فرهنگ و مذهب حاکم بر جامعه می‌باشد (ترک زاده، راضی، ۱۳۹۶). پژوهش‌هایی هم که معنویت اسلامی در سازمان را مدنظر قرار داده‌اند، بیشتر به صورت نظری بوده، عملیاتی و گفتمان‌سازی نشده‌اند. با توجه به اینکه بیانیه گام دوم انقلاب را می‌توان متنی راهبردی و مانیفست انقلاب اسلامی در نظر گرفت، و در این بیانیه آرمان بزرگ انقلاب ایجاد

تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواح‌نفاذ) ذکر گردیده است ، جهت به فعلیت رساندن توصیه های هفت گانه آن، در این پژوهش درصدد شناخت عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب هستیم تا الگویی اسلامی - انقلابی در معنویت سازمانی ارائه دهیم.

#### ۱-۴- اهداف تحقیق

- هدف آرمانی :

- به فعلیت رساندن معنویت اشاره شده در بیانیه گام دوم انقلاب و ارائه الگوی اسلامی - انقلابی در سازمان

- هدف اصلی :

- شناسایی عوامل مؤثر در ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب  
- رتبه بندی عوامل مؤثر در ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب

- هدف کاربردی :

- ارتقای معنویت اسلامی - انقلابی بین کارکنان بیمارستان دادگستری

#### ۱-۵- محدوده تحقیق

- حدود موضوعی :

شناسایی عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب؛ که موضوع این تحقیق در قلمرو مدیریت منابع انسانی و مدیریت رفتار سازمانی است

- حدود زمانی :

این پژوهش از خرداد ماه ۱۴۰۰ آغاز و در تیر ماه ۱۴۰۲ به اتمام می‌رسد .

- حدود مکانی :

این پژوهش در بیمارستان دادگستری تهران انجام پذیرفته است .

## ۱-۶- سؤالات تحقیق

### • سؤال :

- عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب کدامند؟
- عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب از چه اولویاتی برخوردارند؟

## ۱-۷- تعریف مفهومی و عملیاتی واژگان تحقیق

### - تعریف مفهومی:

از آنجایی که واژه معنویت در زمینه های گوناگون بکار می رود تعریف آن مشکل است و تعاریف متعددی در این زمینه ارائه شده است. قدمت مفهوم معنویت همزاد با خلقت انسان است و در تعریف مفهوم آن باید گفت: معنویت آن جنبه از حیات فردی و جمعی است که بیانگر رابطه ای آگاهانه است که فرد، در ارتباط با امور متعالی دارد. پیش فرض این مفهوم این باور است که امور متعالی وجود دارند و روح بشر می تواند با آن ارتباط برقرار کند. به عبارتی معنویت نحوه ای از مواجهه با جهان هستی است که نتیجه اش این است که حالت های نفسانی نامطلوبی مانند غم و اندوه، ناامیدی، دلهره و اضطراب، احساس سرگشتگی و سردرگمی، احساس بی معنایی و بی هدفی و ... تا آنجا که امکان پذیر است در انسان پدید نمی آید. این نحوه مواجهه موجب رضایت باطن می شود (شیخی، عباسی، ۱۳۹۱).

تعریف معنویت در کار هم مانند تعریف معنویت، هم متفاوت و هم گوناگون است. هرکس بر اساس نظر خویش به تعریف آن پرداخته است. رسیدن به یک تعریف قابل قبول اکثریت، اگر نگوئیم غیرممکن است، حداقل بسیار مشکل به نظر می رسد. اما ارائه یک تعریف نسبتاً جامع که بتواند تا حدودی ابعاد مختلف تعاریف یاد شده را پوشش دهد، می تواند راهگشا باشد. از این رو از تعریف معنویت کمک گرفته می شود و " معنویت در کار " بر حسب ویژگیها، انواع و محتوای معینی به شرح زیر تعریف می شود:

معنویت در کار؛ تلاش در جهت ایجاد حساسیت نسبت به ارتباط فرافردی، درون فردی، میان فردی و برون فردی در زندگی کاری به منظور بالندگی شخصی در رسیدن به تعالی انسانی می باشد. این تعریف در برگیرنده تمام ابعاد وجودی انسان است که اخیراً سازمان بهداشت جهانی هم برای سلامت روانی - فیزیولوژیکی انسان، شامل: ابعاد زیستی، اجتماعی، روانی و معنوی پذیرفته است (عابدی جعفری، رستگار، ۱۳۸۶)

رهبر معظم انقلاب معتقد است معنویت یعنی «رابطه و اتصال قلبی با خداوند» به عبارت دیگر: «مجدوب شدن در مقابل لطف الهی». مفاهیم «رابطه قلبی» و «مجدوبیت» کدهای مهمی در این عبارات هستند؛ به ویژه مجدوبیت، نشانه‌ای از تجربه معنوی و تغییر احوال درونی در رابطه با خداست (مظاهری سیف، ۱۳۹۹).

رهبری شرط اصلی ساختن یک تمدن پیشرفته و دارای کمترین اشکالات را معنویت متکی بر دین اسلام می داند و می فرماید: «معنویت دینی زمینه‌ساز شناخت استعدادها و بهره‌گیری مناسب از آنها و پیشرفت مطلوب در همه ابعاد و با کمترین آسیب خواهد بود» (بیانات در تاریخ ۱۳۹۱/۱۲/۱۴).

#### - تعریف عملیاتی:

در این تحقیق تنها یک متغیر وجود دارد و آن هم معنویت در سازمان است و در این تحقیق به دنبال متغیرهای مستقلی که بر ارتقای معنویت در سطوح فردی، گروهی و سازمانی تأثیر می گذارد هستیم.

**فصل دوم :**  
**مروری بر ادبیات تحقیق**  
**و پیشینه تحقیق**

## ۲-۱- مقدمه

هیچ مفهوم منحصر به فرد و مورد توافقی در مورد معنویت وجود ندارد. ابعاد و ویژگیهای آن به رویکرد مورد استفاده بستگی دارند. معنویت از سه منظر مهم در مطالعات مدیریت ظاهر می‌شود: معنویت فردی، معنویت در محل کار و معنویت سازمانی. می‌توان معنویت را از منظر مذهبی نیز مورد نظر قرار داد (روچا، پینهیرو، ۲۰۲۰).<sup>۱</sup> در این فصل ابتدا با تاریخچه و تعاریف مختلف معنویت، رابطه معنویت با دین و مذهب و دیدگاه‌های مختلف دینی و غیردینی از جمله معنویت از دیدگاه اسلام و از نظر مقام معظم رهبری در مورد آن آشنا می‌شویم. سپس به تعریف معنویت در سازمان و محیط کار، سطوح و ابعاد این نوع مدیریت و دیدگاه‌های مختلف در مورد معنویت در محیط کار آشنا می‌شویم. همچنین به پیامدهای مثبت معنویت در سازمان می‌پردازیم. در پایان نیز با پیشینه تجربی معنویت در سازمان و محیط کار و پژوهش‌های داخلی و خارجی در این زمینه آشنا می‌شویم.

## ۲-۲- تاریخچه معنویت

گرچه برخی از نویسندگان غربی بر این باورند که واژه معنویت صرفاً در دهه‌های اخیر رواج یافته و مفهومی تازه به خود گرفته است، ولی با توجه به آثار عرفانی برجای مانده از مکاتب عرفانی موجود که توسط برخی مسیحیان عرفان پژوه قرن نوزدهم میلادی و تبیین تفاوت‌های آن مکاتب، از این واژه بهره‌جسته‌اند. باید گفت کارکرد این واژه به زمانی قبل از دوره معاصر برمی‌گردد (نوبری، ۱۳۹۶، ۲۴).

---

<sup>1</sup> Rocha and Pinheiro, 2020

واژه معنویت سابقه نسبتاً کوتاهی دارد و تا چندی پیش محدود به محافل کاتولیک رومی و انگلیکن<sup>۱</sup> بود. کتاب دایره‌المعارف کاتولیک، که قبل از جنگ جهانی اول منتشر شد، هیچ اشاره‌ای به معنویت نداشت، در حالی که دایره‌المعارف جدید کاتولیک، که در دهه ۱۹۷۰ منتشر شد، دارای هشت مدخل درباره جنبه‌های مختلف این موضوع بود. در کتاب‌های مرجع معتبر نظیر لغت نامه آکسفورد و لغت نامه بین‌المللی وبستر فقط یک تعریف از شش تعریفی که با معنویت به عنوان یک حوزه تحقیق دینی مطابق است، عرضه شده است. اما این امر مؤید تقابل دوگانه بین تعلق خاطر به امور روحی و علایق مادی است.

معنویت مشتق از واژه لاتینی "spiritualitas" است که مطابق با واژه یونانی "pneuma" (روح) و صفت آن "pneumatikos" است؛ این واژه‌ها در رساله‌های پولس<sup>۲</sup> نیز به کار رفته‌اند. با این که خطر ساده‌سازی وجود دارد، در این جا یک تقسیم دوگانه مادی-معنوی در کار نیست، چون روح با ماده یا بدن مادی در تقابل نیست، بلکه با هر چیزی که با روح خدا مخالف باشد در تقابل است. امر معنوی آن چیزی است که روح خدا را نمایان می‌سازد. شخص معنوی صرفاً کسی است که روح خدا در او ساکن است.

در غرب این تأکید تا قرن دوازدهم غلبه داشت. در این نقطه، رشد الهیات فلسفی، که به حکمت مدرسی معروف بود، منجر به تمایز دقیق‌تر بین روح و ماده شد. این امر تا حدی بدین دلیل بود که معنوی فقط برای مخلوقات عاقل (نوع انسان) در مقابل مخلوقات غیرعاقل (هر چیز دیگر) به کار برده می‌شد. معنای اخلاقی پولسی از امر معنوی به تدریج منجر به یک تقابل اساسی‌تر با جسمانیت شد. هرچند نظریه پردازان و استادان زهدگرایی مسیحی در گرایش به جسمانیت همیشه متزلزل بوده‌اند، اما اساس عقلی برای تنفّری غیرطبیعی از جسم قطعاً در این نقطه انگیزه بیشتری یافت. اما هر دو معنای معنوی در کنار هم در نوشته‌های کسانی مانند توماس آکوئیناس<sup>۳</sup> تداوم یافت. در واقع، کاربرد الهیاتی این واژه در اواخر قرون وسطی رو به افول رفت و فقط در قرن هفدهم در فرانسه دوباره ظاهر شد. این واژه گاهی صرفاً به پیوندهای عاطفی با خدا اشاره داشت، اما غالباً به نحو تحقیرآمیزی برای نهضت‌های تقدیرگرا و پرشور و شوق به کار می‌رفت. ولتر این واژه را در

<sup>۱</sup> Anglican

<sup>۲</sup> از جمله کتابهای عهد جدید، سیزده نامه است که به پوگس نسبت داده می‌شود. زمان نگارش این نامه‌ها از همه‌ی کتابهای عهد جدید جلوتر است. پوگس بیشتر این نامه‌ها را به کلیساهای محلی که با آنها ارتباط برقرار کرده بود فرستاده است (منبع: makarem.ir).

<sup>۳</sup> Thomas Aquinas (1225-1274)

نفی شدید "عرفان تالاری"<sup>۱</sup> که در محافل طبقات بالای اجتماع شایع شد به کار برد. در طول سده های هفدهم و هجدهم واژه های گوناگونی برای زندگی مسیحی به کار رفتند. واژه "دلستگی" را فرانسویس سالیس و ویلیام لاو، عارف انگلیکن، برگزیدند و جان ویلسی و متدیست های اولیه واژه "کمال" را ترجیح دادند و واژه "پارسایی" در میان انجیل گرایان اولیه شایع بود. در عکس العمل به مجامع ناراست کیش (غیرآرتدکس)، واژه معنویت رو به افول رفت و در قرن نوزدهم محدود به گروه هایی خارج از کلیساهای اصلی شد.

این واژه در ابتدای قرن بیستم در فرانسه دوباره ظاهر شد و از آنجا به انگلستان رفت. این واژه به نحو خاصی مطلوب عالمان الهیات و مورخانی قرار گرفت که در جستجوی اصطلاح جامعی برای حیات مسیحی بودند، همان طور که مغبوض کسانی بود که معتقد به تمایزی اساسی بین الهیات زهدگرایانه (مربوط به زندگی مسیحیان عادی) و الهیات عرفانی (مربوط به تجربه ها و مردم غیرعادی) بودند؛ با این حال، رواج لغت نامه معنویت (۱۹۳۲ میلادی به بعد) برای تثبیت اعتبار این واژه کاملاً مؤثر بود. از زمان شورای واتیکانی دوم، معنویت در عرض یک طیف وسیع مربوط به وحدت کلیساها تثبیت شده است (شلدریک<sup>۲</sup>، قنبری، ۱۳۸۰).

## ۲-۳- تعریف معنویت

معنویت واژه ای است که کاربردهای جدیدی دارد و ما کمتر این مفهوم جدید را به کار برده ایم. این واژه برخاسته از جهان تغییرشکل یافته پسامدرن است که خواسته یک نوع بازگشتی به اموری فراتر از جهان مادی داشته باشد ولی نه دین به معنای مصطلح، بلکه آمدند این مفهوم را به نوعی جایگزین دین در نظر گرفتند و به آن پرداختند و سعی کردند کارکردهایی از آن را به دست آورند که دین در جهان سنتی داشته است. خوب حالا اگر بخواهیم یک مقدار این بحث را مطرح کنیم می شود گفت این واژه تعریف واحد و ثابتی ندارد (صادقی، ۱۳۹۲).

«معنویت» در عربی، مصدر صناعی از صفت «معنوی» است که خود، کلمه ای منسوب است یعنی آنچه با «معنا» نسبتی دارد. بر این اساس، «معنویت»، معنوی بودن است یعنی برقراری نسبتی با «معنا». معنای زندگی و جهان را می توان ارزش یا هدف آن دانست. همواره اموری وجود دارند که معناداری جهان و زندگی را

<sup>1</sup> salon mysticism

<sup>2</sup> Philip Sheldrake



تهدید می کنند همچون مرگ، بیماری، ناتوانی، شرور و بلایا و در مجموع، اموری که مرزهای وجودی انسان هستند. انسان برای ادامه زندگی، برای تلاش جهت ارتقای کیفیت آن و برای رنج هایی که در راه کسب دانش، ثروت و موقعیت اجتماعی می کشد معنایی می طلبد؛ او هدفی می طلبد که به فعالیت هایش، ارزش ببخشد و این هدف باید هدفی باشد که به خودی خود، هدف قرار گیرد نه آنکه خود نیز هدفی فراتر بطلبد. این هدف عالی و غایه الغایات، چه چیزی است؟ در پاسخ به این پرسش، نظریات متعددی در حوزه «معنای زندگی» ارائه شده است. معنویت، جستجوی معنای زندگی و جهان است. بر این پایه می توان گفت شخص معنوی کسی است که از سطح زندگی روزمره (یا همان سطح حیوانی) گذر می کند و به دنبال منبعی فراتر برای ارزش و هدف است. واژه Spirituality از کلمه لاتین Spiritualitas آمده است. توجه به معانی واژه Spirit برای بحث ما مفید است. این واژه به معنای «اصل تحرک بخش یا حیاتی در انسان و حیوانات» است و از واژه لاتین Spiritus به معنای «روح، تنفس، شجاعت و جرئت، نیرو و توان» گرفته شده است. بنابراین Spirituality با تحرک، نیرو و شجاعت مرتبط است. در واقع، Spirituality ارتباط برقرار کردن با روحی است که به جهان بی روح، نفس حیات می بخشد و بدین ترتیب، فرد Spiritual دارای انرژی و توانی مضاعف برای ادامه زیست می شود (حمیدیه، ۱۳۹۵، ۱۵).

فرهنگ وبستر، معنویت را به عنوان مرتبط بودن یا مشتمل بودن یا تأثیرگذاری بر روح، اهتمام بر روح، اهتمام داشتن به ارزش های مذهبی یا آمیخته شدن با روح، تعریف می نماید. میتروف و دنتون معنویت را تمایل به پیدا کردن هدف نهایی و مطلوب و زندگی کردن بر اساس این اهداف تعریف کرده اند. هاینلز<sup>۱</sup> معنویت را تلاشی در جهت پرورش حساسیت نسبت به خویش، دیگران، موجودات غیرانسانی و خدا، یا کندوکاوی در جهت آنچه برای انسان شدن مورد نیاز است و جستجویی برای رسیدن به انسان کامل دانسته است. به نظر می رسد این تعریف هم به لحاظ نظری و هم به لحاظ عملی حائز اهمیت باشد؛ زیرا از یک سو به ابعاد چهارگانه ارتباطات انسان اشاره دارد که وجود آن در هر آن، حداقل در یک بعد اجتناب ناپذیر است و از

---

<sup>1</sup> Hinnells

سوی دیگر، تلاش و پرورش حساسیت برای انسانیت کامل را پیشنهاد می کند. معنویت به عنوان انرژی، معنا، هدف و آگاهی در زندگی است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۸).

## ۲-۳-۱- معنویت از دیدگاه اسلام

معنویت از لحاظ مفهومی و مصداقی جدا از دین داری است. مفهوم معنویت در بافت های دینی مثل اسلام و ادیان دیگر، به معنای تعمیق دین داری است (حمیدیه، ۱۳۹۸). معنویت اسلامی، معنویت مبتنی بر دین است. سرچشمه معنویت اسلامی قرآن کریم و فرموده های حضرت محمد (ص) به عنوان پیامبر خداست. زبان های اسلامی برای واژه غربی "spirituality" اصطلاحات گوناگونی دارند که دربرگیرنده این معانی هستند: باطن، حق، عالم معنا، مقام لطف الهی، مفهوم کمال اخلاقی، جمال، جان و ذکر خدا. از نظر مسلمین، زندگی معنوی هم بر ترس خدا مبتنی است و هم بر عشق او؛ هم تسلیم در برابر اراده خدا و هم جستجو برای شناخت او که هدف نهایی آفرینش است. معنویت اسلامی با الگوی آداب اسلامی که ساخته و پرداخته ارکان دین است رابطه دارد. گوهر معنویت اسلامی با توحید پیوند می خورد (فرهنگی، رستگار، ۱۳۸۵). علامه طباطبایی از متفکران اسلامی است که معنویت را مورد توجه قرار داده است. از نگاه وی، معنویت در اسلام با توحید در آمیخته است. او معنویت مبتنی بر اسلام را معنویتی کل نگر و جامع توصیف می کند و احکام اسلام را سامان بخش دنیا و آخرت و ارتباط دهنده میان عوالم هستی می شمرد. ایشان سعادت بشر را در نگاه اسلامی، برنامه ریزی برای آخرت می داند، ولی تأکید می ورزد که حصول کامل این مهم، هنگامی میسر است که نیازهای دنیوی افراد نیز تعریفی واقعی بیابند و هر یک در زمان ضرورت مورد توجه قرار گیرند. (نوبری، ۱۳۹۶، ۴۱).

معنویت اسلامی بر پیمان شخصی با خداوند استوار می شود. این امر شامل توجه و تسلیم شدن مطیعانه به مشیت خداوند و نیز عمل به شیوه هایی است که به مشیت خداوند دست می یابد. بدین ترتیب لب معنویت اسلامی متشکل از فضایل اجابت و تعهد (تقوی) و نیز ایمان، امید و احسان است، همانگونه که در یهودیت و مسیحیت وجود دارد. تکالیف دینی نماز روزی پنج بار (تلاوت هایی از قرآن همراه با حرکات احترام آمیز بدن به سمت مکه)، یادآوری اسم خداوند (ذکر)، رژیم غذایی و روزه داری، زیارت حج، احسان و نظافت در

زمره واجبات هستند، زیرا آنها مردم را به تحقق بخشیدن به مشیت خداوند در همه ابعاد زندگی ترغیب می کنند.

در تحول بعدی معنویت اسلامی، اعمال معنوی به عنوان کمک هایی برای حمایت از فضایل یا عمل پرهیزکارانه در زندگی روزمره تلقی می شوند. دو تقسیم اصلی در اسلام، یعنی سنی و شیعه، بیشتر تفاوت های اصل و نسب تاریخی را دربرمی گیرد تا تفاوت های مربوط به عقیده یا عمل معنوی. در حالی که برخی از مسلمانان فقط بر امت، یا جامعه مؤمنان راستین توجه می کنند، قرآن نیز بیش اتحاد ذاتی همه انسان ها را توصیف می کند (شلدریک، ۱۳۹۸، ۳۴).

دیدگاه اسلامی معنویت بر تقویت رابطه با خداوند متعال تاکید می کند و به دنبال خشنودی او است که از بیشترین اهمیت برخوردار است و نیروی انگیزشی پشت هر عمل انسانی را در نظر می گیرد (ماهام، بهاتی و اوزتورک، ۲۰۲۰)

قرآن کریم، که کتاب هدایت انسان و متن جامع و کامل تعلیم و تربیت انسان است، معنویت را دارای قلمروی وسیع و گستره گسترده ای می داند که می تواند شامل همه احوال، اقوال و افعال و انگیزه ها و اندیشه های انسان شود؛ زیرا گوهر معنویت را « خداگرایی » می داند؛ لذا هر کاری که با رنگ و رایحه رحمانی و انگیزه الهی انجام گیرد، داخل در معنویت است که فرمود: « أَعْظَمُ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَنَّيَ وَفَرَادَى... » (سبأ ۶۷) و « خلوص » را جوهر همه فعالیت های آدمی از عبادی، تجاری، سیاسی، اجتماعی و... قلمداد کرده است و عبادت، ذکر، تفکر، تعلیم و تعلم، حکومت و حکمت و سیاست و سلوک را تنها با مبنای الهی - توحیدی می پذیرد و لاغیر که فرمود: « إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ » (مائده/۲۷) (نقوی، اسعدی و میرغفوری، ۱۳۹۴).

معنویت اسلام روی یک خط تعادل است و در حقیقت راه میانه و مستقیمی را فرا روی انسان می گشاید، به طوری که نه با طمع قدرت و ثروت، آرامش و معنویت را کنار بگذارد و نه با بهانه صلح و آرامش و معنویت از میدان زندگی کنار رود. حفظ این تعادل در گرو حاکمیت و قدرت است و بدون تحقق نقش حاکمیتی اسلام در زندگی بشر، هیچ گاه به زندگی معنوی موردنظر اسلام نخواهیم رسید.

---

<sup>1</sup> Maham et al, 2020

## ۲-۳-۲- معنویت در گفتمان مقام معظم رهبری

مقام معظم رهبری در سخنرانی‌های متعددی به تبیین معنویت اسلامی و گونه‌های معنویت مثبت و منفی پرداخته و مبانی معنویت اسلامی را بیان کرده و به عوامل و موانع و کارکردهای معنویت اشاره کرده‌اند. معنویت در اندیشه مقام معظم رهبری، دامنه وسیعی دارد. به طوری که پرتو آن به همه ساحت‌های زندگی گسترده می‌شود و ساختار و سمت و سوی دیگری برای زندگی از آن برمی‌آید. در اندیشه ایشان معنویت در زندگی فردی و اجتماعی معنی‌دار است و موجب شکوفایی و کامیابی در زندگی می‌شود و زندگی انسانی را در افقی نورانی و متعالی جریان می‌دهد که در فرهنگ قرآنی به آن حیات طیبه می‌گویند. معنویت از شعبه‌های بحث خداشناسی است و به قلمرو مبانی اندیشه‌های رهبری مربوط می‌شود. اگر در مفهوم‌شناسی آن دقت کنیم می‌بینیم که جنبه کاربردی و زندگی‌ساز خداشناسی، معنویت است. به این لحاظ معنویت نقشی بنیادین در اندیشه‌های مقام معظم رهبری پیدا می‌کند؛ به طوری که در کتاب «توحید، نفی عبودیت غیر خدا» به طور محوری به موضوع معنویت می‌پردازند. از این دیدگاه سایر مقولات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی، همه پیکره‌هایی هستند که وقتی روح معنویت در آنها دمیده می‌شود، زنده می‌شوند و می‌توانند به طور شایسته‌ای در زندگی انسان کارایی داشته باشند. بنابراین پیشرفت، عدالت و فرهنگ همه در گرو معنویت است و نظام‌های اخلاقی، حقوقی، اجتماعی و ... با معنویت استوار خواهند بود. بررسی ابعاد معنویت در اندیشه مقام معظم رهبری ما را به آنجا می‌رساند که می‌بینیم در کانون افکار و اندیشه‌های ایشان موضوعی کلیدی تر از معنویت وجود ندارد (خسرو پناه و همکاران، ۱۳۹۸، ۳۵۳: ۱) بنابراین می‌فرماید: «ما از معنویت به هیچ عنوان صرف‌نظر نمی‌کنیم؛ روح و اساس کار ما معنویت است» (بیانات در تاریخ ۱۳۸۳/۰۵/۲۵). ایشان سه عنصر معنویت، عقلانیت و عدالت را در هم تنیده و در ارتباط با هم می‌دانند و می‌فرمایند: «اسلام ما اسلامی است متکی به معنویت، عقلانیت و عدالت» (بیانات در تاریخ ۱۳۸۳/۰۵/۲۵) «اگر بخواهیم عدالت به معنای حقیقی خودش در جامعه تحقق پیدا کند، با دو مفهوم دیگر به شدت در هم تنیده است؛ یکی مفهوم عقلانیت است؛ دیگر معنویت» (بیانات در تاریخ ۱۳۸۴/۰۶/۸).

از منظر مقام معظم رهبری معنویت مقصود همان معنویت دینی است، نه معنویت فارغ از دین و جدای از دین که اساساً آن معنویت نیست بلکه توهم است (بیانات در تاریخ ۱۳۸۸/۰۸/۶). مقام معظم رهبری در تبیین

حقیقت واژه معنویت به این اصل اشاره دارند که حقیقت معنویت با دین رابطه تنگاتنگ دارد و معنویت مورد نظر، همان معنویت اسلامی است. ایشان می فرماید: « معنویت هم معنویت اسلامی و قرآنی است، این بُعد هم از متن قرآن و متن دین گرفته شده است» (بیانات در تاریخ ۱۳۹۰/۰۳/۱۴). برخی از مهمترین علل اهمیت معنویت در انقلاب اسلامی از منظر رهبر انقلاب عبارتند از:

۱- معنویت رکن اصلی حکومت اسلامی و پیام انقلاب: «پیام انقلاب اسلامی، پیام معنویت، توجه به معنویت، وارد کردن عنصر معنویت در زندگی انسان و توجه به اخلاق و خداست» (بیانات در تاریخ ۱۳۷۴/۰۳/۱۴).

۲- عامل اقتدار و باز دارنده دشمن: «تفاوت اصلی در اینجاست که الگوی اقتدار در نظامهای مادی که امروز بر دنیا حاکم است، با الگوی اقتدار در نظام اسلامی متفاوت است. در نظامهای مادی، اقتدار، متکی به پایه‌های قدرت مادی است - به پول، به سلاح، به تبلیغات فریبکارانه، و هر جا لازم شود، مزورانه و منافقانه - اما در الگوی اسلامی و معنوی، این اقتدار در درجه اول متکی به عامل معنوی و ارزش معنوی و الهی است؛ متکی است به ایمان، متکی است به اعتماد به خدای متعال، متکی است به تلاش مخلصانه در راه آرمان های بلند و والا. نه اینکه به سلاح بی اعتنا باشیم، نه اینکه به نظم و تجهیزات و آموزش به چشم بی اهمیتی بنگریم؛ همه اینها لازم است؛ اما روح اینها - که اینها به منزله جسم آن و کالبد آن به حساب می آیند - عبارت است از احساس تکلیف خدایی، احساس اتکال به خدای متعال» (بیانات در تاریخ ۱۳۸۹/۰۸/۱۹).

۳- مانع لغزش و گمراهی: «اگر ذخیره معنوی در وجود انسان از حد لازم پایین تر رود، انسان دچار لغزش ها و گمراهی های بزرگی خواهد شد» (بیانات در تاریخ ۱۳۷۱/۰۸/۱۷).

در یک جمع بندی از منظر مقام معظم رهبری، معنویت در اسلامی که در مکتب اهل بیت (ع) معرفی می شود، به نحو جامع و کاملی وجود دارد. معنویت بدون انزوا، بدون جدایی از زندگی، معنویت همراه با سیاست و عرفان، همراه با فعالیت اجتماعی، تضرع و گریه پیش خدای متعال و همراه با جهاد (بیانات، ۱۳۸۶/۰۵/۲۵) یعنی بُعد فردی و اجتماعی هر دو باهم و در کنار هم. از منظر معظم له در دین اسلام معنویت فردی معنا ندارند تنها معنویتی به طور حقیقی معنویت است که به هر دو بُعد با هم توجه نماید. ایشان

می فرماید: اسلام، معنویت بدون نگاه به مسائل اجتماعی و سرنوشت انسانها ندارد. ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب نیز به این امر تأکید نموده و بر دو بُعدی بودن معنویت و نیاز به توجه بر هر دو وجه اشاره دارند: «معنویّت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آنها، محیط زندگی را حتّی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتّی با برخورداری مادی، جهنّم می‌آفریند» (خوشدونی، ۱۳۹۸).

## ۲-۳-۲-۱- معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب

بیانیه گام دوم انقلاب، رهنامه‌ای است که با روایت تاریخی انقلاب آغاز می‌شود و در آینده‌ای امیدبخش امتداد می‌یابد. در بخش آغازین بیانیه، به تاریخ‌نگاری دقیق و واقع‌بینانه انقلاب اسلامی به صورت موجز و عالمانه پرداخته می‌شود و سیر تکامل انقلاب و هم‌چنین بستر محیط داخلی و خارجی آن در قالب واژگان و گزاره‌های پرمعنا و جامع به تصویر درمی‌آید. چرخه حیات انقلاب اسلامی تا چهل سالگی که در بیانیه مذکور از آن به عنوان گام اول انقلاب اسلامی یاد شده است، با فاز صفر آغاز می‌شود و پس از گذراندن دوران اولیه و مرحله پیشرفت سریع، به دوره بلوغ که همانا چهل سالگی انقلاب است، ختم می‌گردد. در این سیر تاریخی، ویژگی‌هایی برای هر مرحله از حیات طیبیه انقلاب اسلامی ذکر شده است که آن را از مرحله دیگر متمایز می‌سازد. در بخش دیگری از این منشور، شعارهای محوری انقلاب اسلامی به همراه مشخصه‌های مربوط به آنها مورد واکاوی قرار گرفته است. برکات انقلاب اسلامی، سبک مدیریت غالب و راهبردهای اصلی انقلاب اسلامی، از جمله دیگر موضوعات کلیدی است که برای مسیر طی شده انقلاب اسلامی تا مرحله بلوغ مورد توجه قرار گرفته است. در این رهنامه هم‌چنین با عنایت به تجربه چهل ساله، نظریه نظام انقلابی به همراه مفروضات مربوط به آن، مفهوم پردازی شده است. در ادامه بیانیه، به هفت سرفصل مهم پرداخته شده که گام دوم انقلاب اسلامی باید برای طی مسیر در آینده، آنها را سرلوحه اقدامات خود قرار دهد تا چشم‌انداز نهایی که همانا خودسازی، جامعه‌پردازی و ایجاد تمدن نوین اسلامی به منظور زمینه‌سازی برای ظهور ولایت عظمی (ارواحنا فداه) فراهم گردد. برای تحقق این چشم‌انداز مطلوب، تجربه آموزشی از گذشته و بهره‌برداری از ظرفیت‌های استفاده نشده، از جمله مقولات محوری است که باید در دستور کار قرار گیرند (مقیمی، ۱۳۹۷).

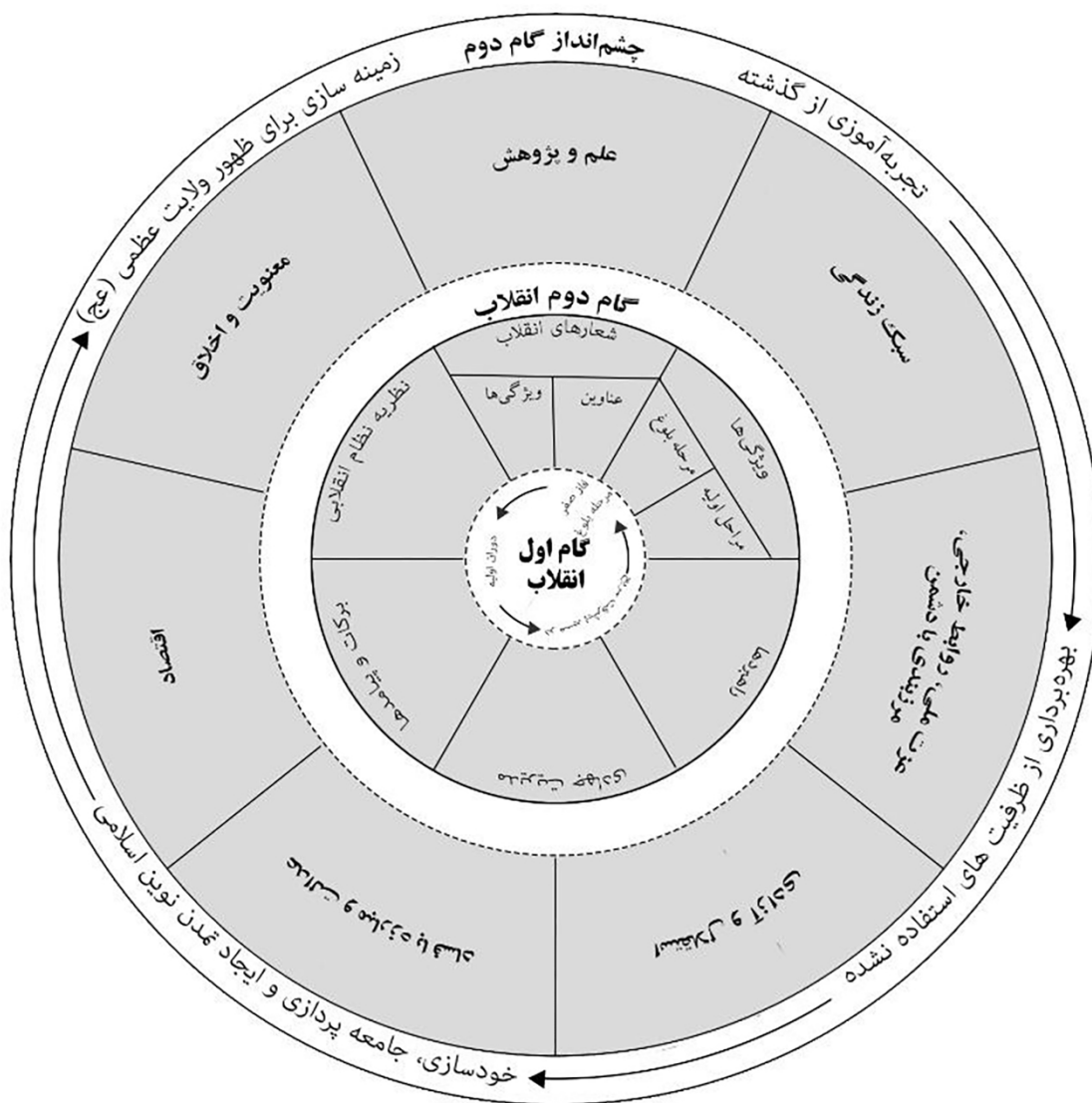
یکی از سرفصل‌های مهم توصیه‌های هفت‌گانه برای گام دوم انقلاب "معنویت و اخلاق" است. هر چند که روح و کالبد بیانیه دوم انقلاب معنویت‌گرا بوده و اساساً جهت‌بیانیه که حرکت به سمت تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای ظهور است مبنایی معنوی و معنویت‌افزا دارد، اما در دو بخش از بیانیه اشاره مستقیم به موضع معنویت و اخلاق در انقلاب اسلامی شده است. با دو وضعیت؛ نخست وضعیت پیشینی، شالوده‌ای و دستاوردی انقلاب در حوزه معنویت و دیگری با رویکرد پسینی و آینده‌ای انقلاب. ایشان در بخش اول، افزایش چشمگیر معنویت در فضای عمومی جامعه را از جمله برکات مهم انقلاب بر شمرده‌اند و آنرا معجزه انقلاب می‌دانند و بیان می‌دارند که: « [انقلاب] عیار معنویت و اخلاق را در فضای عمومی جامعه بگونه‌ای چشمگیر افزایش داد. این پدیده‌ی مبارک را رفتار و منش حضرت امام خمینی در طول دوران مبارزه و پس از پیروزی انقلاب، بیش از هر چیز رواج داد؛ آن انسان معنوی و عارف و وارسته از پیرایه‌های مادی، در رأس کشوری قرار گرفت که مایه‌های ایمان مردمش بسی ریشه‌دار و عمیق بود...».

در بخش دوم محوریت بحث معنویت اشاره به رویکرد پسینی و آینده انقلاب دارند و با این عنوان که « گام دوم و سرفصل‌ها و توصیه‌های اساسی در پرتو امید و نگاه خوشبینانه به آینده » در دومین سرفصل و توصیه اساسی ایشان به بحث معنویت و اخلاق توجه می‌دهند:

« معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است... معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آنها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند. شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هرچه بیشتر رشد کند برکات بیشتری به بار می‌آورد... » (خوشدونی، ۱۳۹۸).

با توجه به متن بیانیه، این سرفصل مهم پیشرفت باید از طرق ذیل مورد توجه قرار گیرد (مقیمی، ۱۳۹۷):

۱. برجسته سازی ارزش‌های معنوی ۲. رعایت فضیلت‌های اخلاقی ۳. جهت‌دهنده بودن معنویت و اخلاق در همه امور ۴. عامل بودن حکومت به رفتارهای اخلاقی و معنوی و ترویج آن ۵. ستیزهای معقولانه با کانون‌های ضد معنویت و ابزارهای رسانه‌ای آنها



شکل ۱-۲: منظومه فکری بیانیه گام دوم انقلاب - مقیمی (۱۳۹۷)



## ۲-۴- معنویت و دین

تا پیش از چند دهه اخیر تمایز قائل شدن میان دین و معنویت چندان پذیرفته نبود. اما امروزه تمایز میان این دو تقریباً به یک باور عمومی تبدیل شده است. با وجود این هنوز در این خصوص نیز دیدگاه‌هایی که معنویت را صرفاً امری دینی، یا معنوی بودن را در گرو متدین بودن می‌دانند وجود دارد. هرچند در مقابل دیدگاه‌هایی هم وجود دارد که از معنویت سکولار استفاده می‌کنند (هاریس، ۲۰۱۰). اما به هر حال این واژه هم برای کسانی به کار می‌رود که متدین به یکی از ادیان الهی‌اند و تدین خود را با انجام اعمال عبادی نشان می‌دهند، هم برای کسانی که صرفاً به خدا یا یک قدرت برتر ایمان دارند اما متدین به هیچ دین خاصی نیستند، هم برای کسانی که بدون آنکه به خدا یا یک قدرت برتر ایمان داشته باشند اما با وام‌گیری عناصری از ادیان به معانی والایی از هستی معتقدند و تجارب معنوی و عرفانی را به رسمیت می‌شناسند.

تمایز قائل شدن میان معنویت و دین از زمانی آغاز شد که دین به دین نهادی و دین شخصی تقسیم شد. ویلیام جیمز (۱۹۸۵) برای نخستین بار دست به این تقسیم‌بندی زد و همین مبنایی شد برای شکل‌گیری مفهوم معنویت با مضمون کنونی آن. وی این تقسیم‌بندی را در کتاب «انواع تجربه دینی: پژوهشی در خصوص طبیعت آدمی»، که دربردارنده گفتارهایی است که در سال‌های ۱۹۰۱ تا ۱۹۰۲ در دانشگاه ادینبورگ اسکاتلند داشت و در آن گفتارها به بررسی ماهیت دین و انواع تجارب دینی پرداخت، انجام داد. این کتاب پس از انتشار مورد توجه گسترده فلاسفه و روان‌شناسان قرار گرفت و در طی قرن به طور متوالی تجدید چاپ شد. آبراهام مازلو نیز با تفاوت قائل شدن میان دین نهادینه و معنویت شخصی و قرار دادن معنویت در کانون نیازهای برتر که از نظر او به «ارزش‌های وجود» مربوط بوده و از ارکان سلامت روان قلمداد می‌شدند، مبانی روان‌شناسی انسان‌گرا را پایه‌ریزی نمود. همچنین تصریح نمود که از نظر او ارزش‌های معنوی در مالکیت انحصاری ادیان نهادینه نیست بلکه مسئولیتی عمومی است که بر دوش همه افراد بشر است. برای مازلو معنویت با «تجارب اوج» یا مواجهات عرفانی پیوندی عمیق دارد. به همین شکل بسیاری دیگر، از جمله الکنس (۲۰۰۰)، معنویت را اساساً حاصل مواجهه جان‌آدمی با تجارب اوج و امر قدسی می‌دانند (صفایی مقدم، ۱۳۸۹).

پارگامنت<sup>۱</sup> می گوید: «دین با امور سازمانی، شعائر و ایدئولوژی مرتبط است و معنویت با امور شخصی تأثیرگذار ناشی از تجربه و تفکر در ارتباط است. وی دین را امری، محدودکننده و بازدارنده نیروهای انسانی و معنویت را امری پسندیده می داند که با بزرگ ترین توانمندی های بشری در ارتباط است. البته در ادامه سخن خویش و در جای دیگر بیان می کند که این دیدگاه از نظر تاریخی قابل توجیه نیست. آندرهیل، در کتاب زندگی معنوی، معنویت را قلب هر دین می داند و زندگی معنوی در نظر وی، زندگی کامل و اصیلی است که انسانیت برای آن ساخته شده است.

از نظر لغوی، دین ریشه در واژه لاتینی " religio " دارد و معمولاً به معنای «اجبار» یا «در قید و بند بودن» معنا می شود. معنویت از واژه لاتینی " spiritus " گرفته شده و به معنای «نقش زندگی» یا «روشی برای بودن» و «تجربه کردن» است. دین به معنای اقرار بشر به نیروی فوق بشر ناظر و به ویژه تصدیق خدا یا خدایان متشخص سزاوار تسلیم و پرستش آمده است. دین به معنای نظام اعتقاد به خداوند یا نیرویی فوق بشری، شعائر عبادی یا دیگر مراسم متمایل به چنین نیرویی است. اما در مقابل، معنویت، تجربه ای است که با آگاهی یافتن از یک بُعد غیرمادی همراه است و ارزش های قابل تشخیص آن را معین می سازد. این ارزش ها به دیگران، خود، طبیعت و زندگی مربوطند و به هر چیز که فرد به عنوان غایی قلمداد می کند اطلاق می شود. به عبارت دیگر، معنویت آگاهی از بُعد غیرمادی، داشتن معنا و هدف در زندگی، داشتن رسالت در زندگی، تقدیس زندگی، احساس نوع دوستی و آگاهی از تراژدی زندگی خود و دیگران است.

میتروف و دنتون<sup>۲</sup> در تحقیقات جامع و تجربی که در سال ۱۹۹۹ داشته اند به این نتیجه رسیده اند که افراد بین دین و معنویت فرق می گذارند. تقریباً ۳۰ درصد از پژوهش شدگان در این تحقیقات در مورد دین و معنویت دیدگاهی مثبت داشتند، درصد کمی (تقریباً ۲ درصد) دیدگاه مثبت به دین و دیدگاه منفی به معنویت داشتند، حدوداً ۶۰ درصد یا اکثریت به معنویت دیدگاهی مثبت و به دین دیدگاهی منفی داشتند و دیدگاه ۸ درصد از آنان هم نسبت به دین و هم نسبت به معنویت منفی بود و بنابراین ۹۰ درصد از افراد نسبت به معنویت نگرش مثبت داشتند. تحقیقات دیگری که توسط بردلی و کاوئی<sup>۳</sup> تحت عنوان مقایسه معنویت در بین

<sup>1</sup> Pargament, K

<sup>2</sup> Mitroff and Denton, 1999

<sup>3</sup> Bradley and Kauanui

سه دانشگاه در کالیفرنیا جنوبی انجام گرفت، نتایج تحقیقات میتروف و دنتون را تأیید کرد. در این مطالعه و تحقیق، معنویت به معنای تمایل درونی و ذاتی موجود در هر فرد برای رسیدن به کمال، درک معنای غایی و هدف اصلی زندگی تعریف شد و دین به معنای وابستگی و ارتباط داشتن به یک شکل و نهاد و باورهای ساختاری یک سیستم تلقی گشت. در هر سه دانشگاه، افراد معنویت را در زندگی شان مهم تر از دین دانستند. البته تعریف آنان از دین، تعریف سنتی درباره دین بود و همچنین تنها بخش اندکی از آنان به تعریف منفی از دین، یعنی وسیله ای برای استثمار و بهره کشی معتقد بودند. تقریباً ۶۰ درصد از آنان نگرش مثبت به معنویت و نگرش منفی به دین داشتند. در حالی که ۳۰ درصدشان نسبت به هر دو دیدگاهی مثبت داشتند (فرهنگی، رستگار، ۱۳۸۵).

فرض جدایی دین از معنویت و تأکید بر جدایی مفهوم و ماهیت دین نسبت به معنویت و از دیگر سو تعریف دین و جایگاه آن در نظام آفرینش از نگاه قرآن کریم، ایده ای غیرواقع بینانه است. دین حقیقی چون متناسب با نیازهای واقعی انسان و مبتنی بر نظام آفرینش انسان (فطرت) سامان یافته است، نمی توان آن را با هیچ دین دیگر در جهان - اعم از الهی و غیر الهی - قیاس کرد. بنابراین اگر انسان دارای نیازهای فطری است (یعنی نوع خلقت او شامل یکسری نیازها برای بقا و تعالی است و این متکفل حفظ و بقای او در نظام آفرینش با مکانیسم هدایت گری است)، لزوماً باید دین متناسب همان نیازها تنظیم شده باشد و اگر چنین باشد، برون داد آن نیز عامل حفظ و تعالی بخشی انسان است. از سویی چون معنویت به دنبال رفع نیازها شکل گرفته است، ضرورت دارد که معنویت برون داد دین باشد. بنابراین جدایی دین از معنویت نوعی تناقض آشکار را القا می کند (نوبری، ۱۳۹۶، ۸۴).

به طور کلی درباره رابطه دین و معنویت دو دیدگاه عمده وجود دارد:

- در دیدگاه اول سه حالت متصور است: برخی معنویت و دین را یکی دانسته و جدایی آن را غیرممکن می دانند، برخی دیگر معنویت را اعم از دین و قلمرو آن را بیشتر از دین می انگارند و برخی دیگر، دین را اعم از معنویت و حوزه و قلمرو آن را گسترده تر می دانند.
- دیدگاه دوم، بین معنویت و دین هیچ رابطه ای نمی بیند و قائل به جدایی بین این مقوله است.

بدین ترتیب، در دیدگاه اول، فردی معنوی است که دیندار بوده و معنویت او مبتنی بر دین باشد، اما در دیدگاه دوم فرد می تواند معنوی باشد بدون آنکه دین دار باشد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۹).

## ۲-۵- انواع معنویت

گیبنز<sup>۱</sup> معنویت را در قرن ۲۱ به سه نوع معنویت دینی، معنویت غیردینی (سکولار) و معنویت عرفانی (راز ورزانه) تقسیم می نماید (گیبنز، ۲۰۲۰، ۴۲). شلدریک، معنویت را به سه نوع دینی، غیردینی و باطنی تقسیم می کند. در تشریح معنویت های باطنی بیان می کند که چنین معنویت هایی ایهام دارند زیرا گاهی واجد عناصر دینی و گاهی دارای عناصر فلسفی یا اخلاقی هستند. معنویت های باطنی شروع دوباره ای را در سال های اخیر تجربه کردند. واژه "باطنی" مستلزم رازداری است. با وجود این، صرف نظر از آیین های سری و تازه واردان خاص، معنویت های باطنی چند ویژگی مشترک دارند. "تطابق" متضمن رمزی برای شناخت ارتباط بین جهان مشهود و نامشهود است. طبیعت کتابی سرشار از کشف و الهام های نهفته است. "مراقبه" در برگیرنده نمادها، آئین ها، قوای روحی و آموزگاران بشری است که به عنوان واسطه های اسرار جهان عمل می کنند. "استحاله" به جستجو برای آگاهی اشراق یعنی گذر از لایه های جهان هستی یا حتی تولد دوم کمک می کند. "یگانگی" به دنبال مشترکات بین ادیان به منظور اشراق برتر است. "انتقال" این امکان را برای آموزه های باطنی فراهم می سازد تا مبتدیان جدید را به روشن بینی برساند. حکمت انسانی، حکمت اشراقی، طریقت روزنکرویتس، فراماسونی، قبایلای غیرستی و روح گرایی در زمره گرایش های باطنی شناخته شده هستند (شلدریک، ۱۳۹۸، ۴۰).

۲-۵-۱- معنویت دینی: معنویتی است که مبتنی بر یک سنت خاص دینی است. آمال و مقصد نهایی معنویت و همچنین راه های رسیدن به آن بر مبنای سنت خاص یک دین است و بر یک چارچوب و سیستم خاص اعتقادی استوار است (معصومی، ۱۳۹۵). معنویت دینی به معنای وحیانی؛ یعنی ریشه در تعالیم انبیای الهی داشته و بر باورهایی چون توحید، نبوت و معاد استوار است. البته مقصود ما از معنویت دینی همانا معنویت

<sup>1</sup> Gibbons, P., 2020

اسلامی است؛ یعنی معنویتی که ره آورد بعثت پیامبر اعظم (ص) و نبوت و رسالت ایشان است و با مقوله امامت و ولایت پیوند ناگسستنی دارد (رودگر، ۱۳۹۲).

شلدریک پنج نمونه از ادیان جهانی و یک نمونه از گرایش دینی غربی معاصر را در طبقه معنویت دینی قرار می دهد. گروه اول از ادیان جهان به عنوان ادیان "ابراهیمی" شهرت دارند زیرا مدعی شخص ابراهیم (ع) در کتاب مقدس به عنوان نیای مشترکشان هستند. به ترتیب تاریخی این ادیان عبارتند از یهودیت، مسیحیت و اسلام. گروه دوم یعنی هندوئیسم و بودیسم از شبه قاره هند سرچشمه می گیرند. سرانجام، گرایش دینی غربی و تا حدودی اشاعه یافته معاصر معروف به شرک جدید (نئوپاگانیسم<sup>۱</sup>) است (شلدریک، ۱۳۹۸، ۳۰).

**۲-۵-۲- معنویت غیردینی:** معنویت غیردینی یا سکولار؛ اعم از معنویت یکسره بشری و معنویتی که بشری محض نیست؛ اما با حضور و ظهور دین و آموزه های دینی در مدیریت اجتماعی مخالف است. معنویت نوپدید و جریان های معناگرای نوظهور مصادیق بارز هر دو نوع معنویت غیردینی اند (رودگر، ۱۳۹۲). معنویت های غیردینی در برگیرنده معنویت های انسان گرا، طبیعت محور و زمین محور است. عقاید انسان ممکن است بر مبنای انکار وجود خدا یا وحدت وجود خدا باشد. همچنین آموزه های آنان در برگیرنده عمل گرایی محیطی و اجتماعی است (معصومی، ۱۳۹۵).

**۲-۵-۳- معنویت عرفانی (راز ورزانه):** بر اساس این معنویت، دین افراد شخصی است و فردیت بسیاری حاکم است و مضاف بر آن، به جهانی بودن همه چیزها اشاره می شود. این معنویت در واقع اعتراضی است به استیلای دین، جهان شناسی و اقتصاد در قرن نوزدهم و نمادی از پس زدن عقل گرایی غیردینی و برداشت مادی گرا از علم، صنعت، مصرف گرایی و دین رسمی غربی می باشد (معصومی، ۱۳۹۵).

**۲-۶- انواع رویکرد به معنویت**

**۲-۶-۱- رویکرد فیلیپ شلدریک**

<sup>۱</sup> Neopaganism

معنویت ها، از جمله معنویت های مرتبط با ادیان جهانی، انواع صورت های مختلف را به خود می گیرند. این صورت ها در آموزه های حکمت، اعمال معنوی و رویکردهایی به زندگی روزمره و نیز در نظریه های خاص تحول و رشد معنوی بیان می شوند. چهار شیوه معنویت که نمود برجسته ای در بیرون و درون ادیان جهانی یافته است به قرار زیر می باشد (شلدریک، ۱۳۹۸):

۱) نوع زاهدانه<sup>۱</sup>: نخستین نوع معنویت "زاهدانه" است. واژه "زاهد" و "زهد ورزی" از اصطلاح یونانی قدیمی askesis مشتق شده است که به معنای "آموزش" یا انضباط است. شاید خاستگاه های این واژه در زمینه بازی های ورزشی باشد.

درباره "کجا"، "چگونه" و "چه چیزی" که در بالا به آنها اشاره شد، گاهی این نوع معنویت مکان های ویژه ای را مانند بیابان، صومعه، یا آشرام یا دست کم انکار رضایت از شرایط مصرف گرایی مادی را پیشنهاد می کند. به طور مشخص، این معنویت نیز گاهی اعمال "ترک نفس"، ریاضت و پرهیز از لذت های دنیای مادی را به عنوان راهی به سوی روشن ضمیری معنوی و کمال اخلاقی توصیف می کند. این نوع به وضوح در اسلام، در هندوئیسم (برای مثال طریقت یوگا)، در بودیسم و در صورت های خاصی از معنویت مسیحی (برای مثال زندگی راهبانه) وجود دارد. این نکته در یهودیت معاصر کمتر مشهود است. زهد ورزی در اندیشه برخی از افراد آزارطلبانه به نظر می آید. اما، بر خلاف برداشت های نادرست متداول، هدف واقعی آن در روند کلی ادیان آسیب زدن به بدن یا بی اعتنایی و کناره گیری از زندگی روزمره به عنوان چیزی زشت و واهی نیست. بلکه، منظور از زهد ورزی این است که رهایی از هر آن چیزی را به ارمغان آورد که مانع پیشرفت معنوی ما می شود. این مانع می تواند جبر ناخودآگاه، وابستگی به دارایی های مادی، یا چیزی باشد که برخی از ادیان، مثل مسیحیت، وسوسه و اغوا می نامند.

روی هم رفته، زهد ورزی حاکی از زندگی منضبط به جای زندگی بی بند و بار است. ثمره نهایی این نوع زاهدانه معنویت شاید در رهایی از دل مشغولی های مادی و دست یافتن به رفتار اخلاقی ژرف خلاصه شود.

---

<sup>1</sup> ascetical

۲) نوع عارفانه<sup>۱</sup>: صفت "عارفانه" و اسم "عرفان" در اصل از واژه یونانی قدیمی *mystikos* مشتق شده است که به اجمال به معنای راز یا مرتبط با اسرار دینی است. این روزها، اغلب عرفان به هر چیز اسرارآمیز یا عمیقاً رازگونه اشاره دارد، به ویژه اگر بصیرت های خاص و روشن بینی یا تجربه هایی مانند حس اقیانوس وار اتصال با جهان هستی یا حالات خلسه مانند و مکاشفات را نوید دهد.

اما، نوع عارفانه معنویت به طور دقیق تر به جستجوی ارتباط با، یا نزدیکی حضور با، خداوند یا واقعیت غایی مربوط است. این نوع لزوماً خواستار کناره گیری از زندگی روزمره نیست، بلکه حکایت از آن دارد که هر روز می تواند به چیزی شگفت انگیزتر تغییر شکل دهد. نوع عارفانه معنویت اغلب با "معرفت" شهودی امر مقدس فراسوی استدلال عقلانی و تحلیل پیوند دارد. تحول خودآگاهی (روشن ضمیری یا اشراق) و حس پیوستگی با اعماق نهایی هستی ثمره نهایی است.

"عرفان" به نوعی در همه ادیان جهان وجود دارد و از عمل ایمان دینی همراه با شور و هیجان ویژه نشأت می گیرد. به عبارت دیگر، پیروان دینی خود را آماده "عارف" شدن نمی کنند بلکه آنها بیشتر درگیر طریقت های معنوی اسلامی، هندویی، مسیحی و ... خودشان همراه با تعهدی فوق العاده عمیق هستند. اغلب این تعهد مستلزم عمل عبادت و تفکر طولانی است. بیشتر به همین دلیل، ادیان گوناگون "امر عارفانه" را صرفاً به عنوان تجربه معنوی تصور نمی کنند که از عقیده یا از زندگی به لحاظ اخلاقی تبدیل یافته در جهان جدا باشد.

۳) نوع فعال- عملی<sup>۲</sup>: این نوع معنویت با انواعی از شیوه ها، و با شروط لازم، از دنیای عادی انسان و زندگی روزمره به عنوان زمینه مهم برای طریقت معنوی و برای جستجو درباره درستی و اصالت حمایت می کند. در این نوع از معنویت، ضرورت ندارد تا از کارهای روزمره برای نیل به حقیقت، رضایت و روشن ضمیری کناره گیری کنیم. آنچه برای رشد معنوی لازم است بدین ترتیب در دسترس نا است. زیرا، همانطور که هاکوئین<sup>۳</sup> (۱۷۶۸-۱۶۸۶) استاد ذن<sup>۴</sup> ژاپنی تعلیم داد، "سرزمین لوتوس پاک" آن دورها نیست" یا در سخنان عیسی (ع)، "ملکوت خداوند در میان شما است". این نوع معنویت به شیوه های گوناگون در همه ادیان جهان

<sup>1</sup> mystical

<sup>2</sup> active-practical

<sup>3</sup> Hakuin

<sup>4</sup> Zen

وجود دارد، برای مثال، در اومانیسم دینی ودانتای هندو ( که در تألیف انسان دوستانه رسالت راماکریشنا<sup>۱</sup> دیده می شود)، در گرایش های مشابه در بخش هایی از بودیسم، در اقسام اومانیسم مسیحی از قرون وسطی به بعد، و در معنویت خدمت و معنویت "یافتن خداوند در همه چیزها" که با ایگناتیوس لویولا<sup>۲</sup> در قرن شانزدهم مرتبط است.

از برخی جهات، این نوع معنویت بیشتر از نوع عارفانه یا زاهدانه دست یافتنی است. به سبب آنکه این نوع تأکید دارد معنویت شامل یافتن خداوند یا امر مطلق در میان زندگی روزمره است، این نوع به روی همه افراد گشوده است و نه فقط به روی گروه هایی که خود را وقف شیوه های خاص زندگی کرده یا عمر خود را ملزم به عمل عبادت و تفکر طولانی نموده اند. این نوع فعال- عملی معنویت به دنبال یافتن معنا و جهت گیری معنوی از طریق فعالیت، مسئولیت ها و تجربه های روزمره - خواه در خانواده، محل کار، خواه در موقعیت های اجتماعی دیگر- است. این نوع معنویت از اعمال معنوی ای حمایت می کند که به ما کمک می کنند تا توجه بیشتری نسبت به زندگی فراتر از امور روزمره داشته باشیم، سبک زندگی کل نگرانه را دنبال کنیم، شادی و خوشبختی را ورای لذت متمرکز بر خود و موفقیت مادی جستجو کنیم. این نوع معنویت به ارزش معنوی فضایل انسانی مانند رضایت، بخشندگی، شفقت، مدارا، احسان، مسئولیت اجتماعی و رهایی از خودمحوری اهمیت می دهد. همچنین اغلب از خدمت بی غرضانه به انسان های هم نوع ما به عنوان صورتی از عمل معنوی به ذات خود حمایت می کند و به این پرسش می پردازد که چگونه می توانیم " انسان هایی برای دیگران " باشیم.

۴) نوع پیامبرگونه - انتقادی<sup>۳</sup>: سرانجام، صورت های پیامبرگونه- انتقادی معنویت از حد خدمت عملی به انسان های هم نوع ما در جهت نقد اجتماعی صریح و تعهد نسبت به عدالت اجتماعی به مثابه وظیفه ای معنوی فراتر می رود.

---

<sup>1</sup> Ramakrishna Mission

<sup>2</sup> Ignatius Loyola

<sup>3</sup> Prophetic-critical



ممکن است استدلال شود که معنویت های تاریخی و دوران ساز همواره عناصر پیامبرگونه- انتقادی داشته اند. برای مثال، سبک زندگی زاهدانه که شاهزاده "سیدار تاگوتمه" (که به بودا معروف شد) آن را در طول سده ششم قبل از میلاد برگزید، واکنشی بر ضد زندگی لذت جویانه طبقه حاکم خود بود. کتاب های پیامبرگونه متون مقدس عبری مانند عاموس<sup>۱</sup>، اشعیا<sup>۲</sup> یا ارمیای نبی<sup>۳</sup>، نظام های سیاسی و دینی فاسد را به نقد کشیدند. همچنین، در مسیحیت، حرکت قلندروار فرانسیس آسیزی<sup>۴</sup> (۱۱۸۲-۱۲۲۶) در سده سیزدهم همراه با تأکید خاص بر فقر معنوی و مادی و زندگی با مردم محروم، تا اندازه ای واکنشی بر ضد آن چیزی بود که فرانسیس به عنوان گناهان رایج در میان طبقه سوداگر ثروتمند خودش مشاهده می کرد. در طول جنبش رادیکال پروتستان، گروه هایی مانند آناباپتیست ها<sup>۵</sup> نیز نقد معنوی بنیادین نظم اجتماعی مستقر را عرضه کردند. اما، بودا، رسالت انجیلی و فرانسیس به بسط نظریه نپرداختند یا جنبش های قدیمی مربوط به تغییر اجتماعی آشکار را ترویج نکردند.

بسط نظری آشکار معنویتی که به لحاظ اجتماعی انتقادی بود به طور کامل فقط در طول سده بیستم پدید آمد. دلایل این مطلب پیچیده است. در کل، این سبک جدید معنویت پاسخی به سه عامل به هم پیوسته بود. نخست، آگاهی تأسف بار و دردناک از ظلم و خشونت انسان مانند قتل عام دو جنگ جهانی، نظام استبدادی میانه سده، هولوکاست<sup>۶</sup> و آغاز دوران هسته ای - اتمی. دوم، نابودی تدریجی امپراتوری های بزرگ اروپایی و در بیشتر موارد پایان پر خشونت نظام استعماری در آفریقا، آسیا و آمریکای لاتین. سوم، جریان در حال رشد تغییر اجتماعی در اروپا و آمریکای شمالی به ویژه در رابطه با نقش زنان و حقوق مدنی برای اقلیت های نژادی.

شیوه پیامبرگونه- انتقادی معنویت، نموده های برجسته ای را در بیرون و درون ادیان جهانی یافته است. نمونه ها شامل این موارد هستند: پیام معنوی مهاتما گاندی هندو درباره حکومت استعماری و وضعیت مردم

---

<sup>1</sup> Amos

<sup>2</sup> Isaiah

<sup>3</sup> Jeremiah

<sup>4</sup> Francis of Assisi

<sup>5</sup> Anabaptists

<sup>6</sup> این عبارت عیناً از منبع تحقیق قید شده است، و دلیل بر تأیید آن توسط محقق نیست.

تنگدست در هند، بودیسم به لحاظ اجتماعی انتقادی، پرایود پایوتو محترم<sup>۱</sup> در تایلند، پایداری انسانی بنیادین دیتریش بونهوفر<sup>۲</sup> در برابر حزب نازی که منجر به مرگ او در اردوگاه کار اجباری به سال ۱۹۴۴ شد، پیدایش معنویت های آزادی بخش در آمریکای لاتین و مرکزی در دهه ۱۹۶۰، شکل هایی از معنویت فمینیست و بوم-معنویت در کشورهای غربی و موعظه شخصیت هایی مانند مارتین لوترکینگ<sup>۳</sup> (۱۹۲۹-۱۹۶۸) در کانون جنبش حقوق مدنی<sup>۴</sup> (شلدریک، ۱۳۹۸، ۵۷).

## ۲-۶-۲- رویکرد مظاهری سیف به معنویت از منظر مقام معظم رهبری

معنویت چهارگونه است، که سه گونه از آن نادرست و انحرافی است و تنها یک گونه از آن با معیارهای اسلامی و تعریف ارائه شده از معنویت سازگار است و می تواند سامان دهنده زندگی انسان در بستر هستی باشد.

۱) معنویت متحجرانه: اولین صورت معنویت که کژروی و ناسازگاری با هستی و زندگی انسان در آن موج می زند؛ معنویتی است که با گریز از دنیا و دست کشیدن بی جهت از مواهب دنیوی شکل می گیرد. شکل افراطی این نوع معنویت در برخی اط سنت های هندی و به طور عام تر مکتب های عرفانی شرقی دیده می شود. اما درجاتی از این انحراف در میان مسلمانان هم به وجود آمده و موجب کناره گیری آنها از دنیا و خالی کردن صحنه برای جولان سلطه گران و به استضعاف کشیدن مردم و دور افتادن آنها از مسیر رشد و شکوفایی معنوی شده است. «بسیاری از گرفتاری هایی که در مجموعه دینداران در گذشته اتفاق افتاده، اقبال به مسایل اخروی و دینی، بی توجهی به مواهب عالم حیات و استعدادهایی است که خدای متعال در این عالم قرار داده است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۰۲/۲۷).

کسی که از زندگی دنیوی دست بشوید و به استعدادهای بی پایانی که در عالم ماده وجود دارد بی توجهی کند، از ارتباط با نعمت ها و الطاف الهی که به صورت جهان مادی به بشر ارزانی شده، بازمی ماند و به این ترتیب جاذبه لطف الهی را در این بخش در جلوه های او تجربه می کند. این انحراف برخی از راه های ارتباط

<sup>1</sup> Venerable Prayudh Payutto

<sup>2</sup> Dietrich Bonhoeffer

<sup>3</sup> Martin Luther King

<sup>4</sup> Civil Rights Movement

معنوی را که خداوند گشوده است، به روی انسان می بندد و محرومیت از الطاف او رابه بار می آورد. «از دنیا غفلت کردن یعنی از مواهب حیات و مواهب زندگی غفلت کردن و به آن بی اعتنایی کردن؛ این هم یک انحراف دیگر است... اگر آخرت را به خاطر دنیا ترک کردید در این امتحان مردودید؛ اگر دنیا را هم به خاطر آخرت ترک کردید در این امتحان مردودید. این خیلی مهم است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۰۲/۲۷).  
قائلان به معنویت متحجرانه نه تنها در محرومیت خود از الطاف این جهانی خداوند مقصراند، بلکه در توسعه مفاسد و تمکن یافتن فاسدان نیز مقصر و مسئول اند و این یک انحراف بزرگ راه معنویت است.

**۲) معنویت دنیوی:** گونه دیگر از معنویت نادرست و انحرافی، معنویتی است که بر انگیزه ها و اهداف دنیوی استوار شده است. برای مثال «فداکاری، ناشی از یک احساس معنوی است. آن احساس معنوی، می تواند دین باشد و یک جا هم می تواند ناسیونالیسم باشد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۰۶/۲۹). کسی که حاضر می شود پا به میدان مبارزه بگذارد و جانش را در کف دست می گیرد، به نوعی با معنویت درگیر شده است، اما انگیزه او برای این احساس و عمل معنوی، اهمیت دارد و قابل ارزیابی است. اگر فداکاری برای اهداف الهی و موجب نزدیکی و ارتباط با خداوند باشد، خوب و درست است، اما اگر اهدافی نظیر ناسیونالیسم، یا رسیدن به قدرت، یا صرفاً دست یابی به آرامش دنیوی باشد، اگر چه ارزشمند است، اما آن معنویتی نیست که استعدادهای معنوی انسان را در ارتباط با خداوند شکوفا می سازد و انسان را در جاذبه لطف الهی رشد می دهد.

کسی که فداکاری می کند و از جان خودش می گذرد و زندگی اش را معامله می کند، در قید و بند مادیات نیست، بدون شک یک عامل معنوی او را برانگیخته و به حرکت درآورده است، «اما یک عامل معنوی منفی- مثل جاه طلبی ها- یا یک عامل مادی رقیق در کار بوده است. عامل مادی رقیق، جنبه معنویتی دارد؛ منتها جنبه معنویت بد، نه جنبه معنویت خوب» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۰۶/۲۹). معنویتی که معطوف به اهداف و آرزوهای دنیوی است، نمی تواند شکوفا کننده روح و استعدادهای عظیم معنوی باشد.

**۳) معنویت سلطه پذیر / معنویت ستم پذیرانه:** هدف این گونه از معنویت، به انقیاد (فرمانبردار) در آوردن مردم است، به طوری که دامنه اقتدار نظام سلطه را به لایه های عمیق باورها و ارزش های مردم پیوند بزند.

شکل گیری این معنویت دو بستر اصلی دارد. نخست بستر فطری و روانی انسان ها و دوم بستر سیاسی است. بستر فطری و روانی به این حقیقت مربوط می شود که شالوده هستی و حیات انسان متمایل به معنویت است و زندگی بدون معنویت غیرقابل تحمل می شود و از هم می پاشد. به همین علت امروزه تعداد موارد اقدام به خودکشی زیاد شده و خانواده پایداری خود را از دست داده است. معنویت «تغذیه روحی است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۴/۰۳/۱۴) و نظام سلطه غرب به علت کمبود معنویت در آستانه فروپاشی قرار گرفته است. بستر دوم شکل گیری معنویت سلطه پذیرانه به خطر افتادن اقتدار و سلطه نظام لیبرال سرمایه داری است. به همین علت و برای حل این مشکل بزرگ به تغییر باورها و ارزش های مردم جهان از طریق ترویج دین ها و جنبش های معنوی ساختگی روی آورده اند و می خواهند به این ترتیب به رهبری دنیا دست یابند. در واقع مدیران نظام سلطه، چاره را در این دیده اند که «ارزش های خودشان را بر دنیا حاکم و مسلط کنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۰۳/۲۵).

میان این بسترها پیوند نزدیکی برقرار است. وجود معنوی و روحانی انسان موجب شده است که از نظام مادی و ظالمانه سرمایه داری خسته و دل زده شود و بحران معنویت به تهدیدی جدی در فضای جهانی مبدل گردد. به همین منظور جنبش های معنوی و دینی را سامان دادند، تا پروژه دگرگونی ارزش ها و باورهای مردم به نام دین و معنویت انجام شود. برای ایجاد این تغییرات آمیختن ادیان گوناگون و احیای ادیان منسوخ و آلوده به خرافات بهترین راه است، زیرا از این طریق می توانند، باورها و ارزش های خود را هم در میان ملغمه به وجود آمده، جای دهند و دین موردنظر خود را به صورتی که ادعا شود، ناظر به همه ادیان است، معرفی کنند. به این ترتیب تمام نیروی خود را مهیا کرده اند؛ «از عرفان های مادی پوچ بی محتوا گرفته تا ادیان منسوخ، تا سازمان هایی که اسمش دین است، باطنش سازمان سیاسی است، مشغول تلاش اند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۰۲/۱۴). چون نیروی مذهبی جامعه در طول قرن هایی که سکولاریسم ترویج می شده، به نهایت ضعف رسیده است، «عرفان های قلابی، معنویت های دروغین. و شیادانی» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۰۴/۴) نقش آفرین شده اند، که مسیر شکوفایی معنوی و انگیزه های معنوی مردم را به انحراف کشیده و در جهت سلطه پذیری به گمراهی می برد. این جریان ها در حقیقت «دکان داری های به ظاهر معنوی» و

«عرفان های ساختگی» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۰۹/۲۴) هستند (خسرو پناه و همکاران، ۱۳۹۸، ۳۶۱: ۱).

۴) **معنویت حقیقی / معنویت رهایی بخش:** معنویت حقیقی از سه شاخه متمایز با سه گونه از معنویت های انحرافی برخوردار است. نخست اینکه معنویتی جامع بین دنیا و آخرت است، دوم اینکه بر اساس انگیزه الهی و ارتباط با خدا بنا شده، و سوم اینکه ستم ستیز و عزت آفرین است.

«معنای حقیقی همه عوالم، ذات مقدس باری تعالی است که منشأ حیات و وجود و فعل و انفعالات و حرکت و همه چیز است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۶/۲۹). بدون او همه چیز بی معناست. بی معنا یعنی پوچ و غیرواقعی است. جهان بدون خدا سرابی بیش نیست. اوست که به هستی معنا می دهد و زمین با نور او روشن شده است. در اینجا یک مسأله مهم پیش می آید و آن اینکه نگرش معنوی به عالم بر اساس واقع نگری معنوی استوار است. نگرش معنوی بر اساس واقعیت هستی شکل گرفته و در بازی زبانی ما خلق نمی شود. این حقایق مخلوق ذهن معنویت خواه بشری نیست، همه این حقایق و تفکر معنوی و دل اهل معنا همه مخلوق خدایی است که جهان را با همه ابعاد و لایه های معنوی اش برای انسان آفریده و انسان را برای درک این حقایق معنوی به اندیشه ای جستجوگر و دلی مشتاق و روشن مجهز کرده است.

بنابراین معنویت حقیقی براساس واقع گرایی معنوی استوار است و درک واقعیت های عالم را فراتر از تجربه محسوس پدیده های مادی جستجو می کند. وقتی انسان معنویت را از دست بدهد و رابطه با خدا را فراموش کند، بر سر یک دو راهی قرار می گیرد، که به ناچار در یکی از آنها رانده خواهد شد. یا به امکانات قدرت دست پیدا می کند و استعداد روحی اش به طور سیری ناپذیر به دنیا معطوف می شود، آنگاه از هیچ ظلم و ستمی فروگذار نخواهد کرد؛ یا دستش به امکانات قدرت نمی رسد و زیر سلطه و ستم دیگران قرار می گیرد و زندگی بدون معنویت خارج از این دو حالت نیست. از این رو معنویت حقیقی ماهیتی رهای بخش دارد و روی آوری به آن، زمینه ساز رهایی از سلطه و ستم است.

معنویت اسلام روی یک خط تعادل است و در حقیقت راه میانه و مستقیمی را فرا روی انسان می گشاید، به طوری که نه با طمع قدرت و ثروت، آرامش و معنویت را کنار بگذارد و نه با بهانه صلح و آرامش و معنویت

از میدان زندگی کنار رود. حفظ این تعادل در گرو حاکمیت و قدرت است و بدون تحقق نقش حاکمیتی اسلام در زندگی بشر، هیچ گاه به زندگی با معنویت حقیقی نخواهیم رسید (مظاهری سیف، ۱۳۹۳).

## ۲-۷- معنویت سازمانی<sup>۱</sup>

معنویت سازمانی یک هویت سازمانی است که از ارزشها، شیوه‌ها و گفتمان آن ناشی می‌شود و متشکل از محل کار و معنویت فردی است که توسط رهبر و سایر اعضا هدایت می‌شود و تحت تأثیر محیط، فرهنگ سازمانی و مدیریت دانش قرار دارد. این معنویت موجب ایجاد ارزش و منافع اجتماعی می‌شود که در وجهه، رسالت، دیدگاه و ارزشهای سازمان نمایان می‌شود (روچا، پینهیرو، ۲۰۲۰).

گیاکالون و جورکیویس معنویت در محیط کار را این گونه تعریف می‌کنند: چارچوبی از ارزش‌های سازمانی ثابت شده در فرهنگ که تجربه کارکنان از تعالی را از طریق فرآیند کار، ترقی می‌دهد و احساس آنها از پیوند داشتن با دیگران را به روشی که احساس کامل بودن و لذت را برای آنها فراهم می‌کند، تسهیل می‌نماید. اشموس و داجون<sup>۲</sup> معنویت در محیط کار را این گونه تعریف کردند: شناخت و تشخیص این امر که کارکنان یک زندگی درونی و باطنی دارند که هم باعث پروراندن کار با معنا و ارزشمند می‌شود و هم توسط آن پرورش داده می‌شود که این در بافت جامعه اتفاق می‌افتد. به نظر کینجرسکی و همکارانش<sup>۳</sup> معنویت در کار عبارت است از داشتن احساس شور و حرارت و انرژی مثبت کارکنان از کار و احساس اینکه آنها دارای شغلی با معنا و هدفمند هستند، داشتن احساس رشد و پیشرفت در کار و احساس اتصال و پیوند با دیگران و داشتن هدف مشترک است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۳۶).

مقالات و کتاب‌ها درباره معنویت کسب و کار رایج هستند و گروه‌هایی مانند بنیاد معنویت محل کار<sup>۴</sup> وجود دارند که درصدد حمایت از ارزش‌های معنوی در محیط کار هستند. در کانون این چرخش به معنویت در جهان تجاری، بازیابی این مفهوم قرار دارد که کسب و کار، احساس وظیفه است تا اینکه صرفاً ضرورت عملی باشد.

<sup>1</sup> Organizational spirituality

<sup>2</sup> Ashmos and Duchon, 2000

<sup>3</sup> Kinjerski et al, 2011

<sup>4</sup>the Foundation for Workplace Spirituality

برخی شرکت ها کارمندان و تیم های مدیریت را تشویق می کنند تا اعمال و ارزش های معنوی را توسعه دهند و حتی "خلوت گاه های" مشترک به منظور تقویت روح جمعی سازمان اختصاص دهند. شاید تای چی<sup>۱</sup> در آغاز روز، زمان و (مکان مراقبه) قابل دسترس در طول ساعت نهار، و کتابخانه ای از کتاب های معنوی برای کارمندان وجود داشته باشد. فنگ شویی<sup>۲</sup> شاید در طراحی مجدد فضاهای اداری یا در انتقال کسب و کارها به کار گرفته شود. کسب و کار و جنبش معنویت از رویکرد اخلاقی در ارتقای کمال جمعی و فردی، در گسترش نظام ارزشی مشخص و در بذل توجه مناسب به "یکپارچگی" نیروی کار حمایت می کند (شلدریک، ۱۳۹۸، ۱۳۸).

## ۲-۸- انواع رویکرد نسبت به معنویت سازمانی

با توجه به تعاریف متنوع درباره معنویت، در یک طبقه بندی نسبتاً جامع، کریشناکومار و نک<sup>۳</sup> چهار دیدگاه در تعریف معنویت را احصاء نموده اند:

۲-۸-۱- دیدگاه درون گرا: طبق دیدگاه درون گرا/ متافیزیکی<sup>۴</sup>، معنویت مفهومی است که ریشه در درون افراد دارد و چیزی فراتر از قوانین مذهبی است. این دیدگاه معنویت را شعور و خودآگاهی ذاتی انسان ها تعریف کرده و معتقد است که معنویت برخاسته از ارزش ها و باورهای مشخص از قبل تعیین شده است. افراد معتقد به معنویت درون گرا، عقیده دارند برعکس ادیان که نگاهی به بیرون انسان دارند؛ معنویت درون گرا به درون انسان و کشف قلمرو پادشاهی درون توجه دارد. در این رویکرد، باور بر این است که تمام موجودات زنده و غیرزنده در درون خود دارای نیرویی مقدس و هستی بخش هستند که باید آن را درک کنند. در واقع برعکس ادیان که دارای یک فلسفه خدانشناسی مشخص و نیز سیستمی از اصول، عقاید و

---

<sup>۱</sup> t'ai chi: این هنر رزمی، یکی از محبوبترین روش های هنر رزمی در چین و کل جهان است و برای بهبود سلامتی، افزایش طول عمر و آرامش روحی انجام می شود. این هنر که با نگرش عمیق فلسفی شکل گرفته با کمک ایجاد چرخش انرژی در انسان و تخلیه انرژی درونی یعنی انرژی «چی» یا انرژی بیو الکترومغناطیس درون بدن انسان، یکی از قدرتمندترین سبک های رزمی در جهان می باشد (Wikipedia.org).

<sup>۲</sup> Feng Shui: به معنای باد و آب است، یک فلسفه و فن باستانی در چین است و برای پیدا کردن دکوراسیون مناسب و چیدمان درست اشیا در ساختمان های مسکونی، تجاری، باغ و غیره استفاده می شود تا بهترین اثر را بر سلامتی، شادی، موفقیت، هماهنگی و به طور کلی انرژی مثبت چی داشته باشد (Wikipedia.org).

<sup>۳</sup> Krishnakumar and Neck, 2002

<sup>۴</sup> intrinsic/metaphysical

دستورات هستند که برای همه یکسان است، معنویت درون گرا عقیده دارد که هرکس در هر جایی باید مسیر شخصی خود را برای یکی شدن با نیروی مقدس درونی خود بیابد. در محیط کار نیز معتقدان به رویکرد درون گرا عقیده دارند که تنوع معنوی افراد باید به رسمیت شناخته شود و در واقع افراد باید راهی بیابند که بدون آسیب زدن به بقیه، به امور معنوی خود نیز بپردازند.

۲-۸-۲- دیدگاه دینی<sup>۱</sup>: دیدگاه دینی معنویت را جزئی از یک دین و مذهب به خصوص می داند. در این دیدگاه، معنویت ریشه در دین و مذهب دارد و مذهب عامل اصلی تقویت و تشویق معنویت در افراد و سازمان ها تلقی می شود. اسلام پیروان خود را به تعهد هر چه بیشتر به کار و سازمان، همکاری، مشارکت، مشورت، بخشش و گذشت و... دعوت می کند. در دیدگاه مسیحیت، معنویت لازمه کار است. در دیدگاه بودائیت ها، سخت کوشی و فداکاری ابزارهای کاربردی در اصلاح زندگی افراد به شمار می رود و در کل منجر به غنای شغلی و زندگی افراد می شود. در اخلاق کار اسلامی نیز معنویت به عنوان عاملی برای تعهد بالای کارکنان نسبت به سازمان معرفی شده است و موجب می شود که کارکنان با آغوش باز پذیرای تغییرات باشند. به این ترتیب از دیدگاه هر مذهبی، معنویت دارای معنای خاصی است.

۲-۸-۳- دیدگاه اگزیستانسیالیستی: طبق دیدگاه اگزیستانسیالیستی / سکولار<sup>۲</sup>، معنویت بیشتر با مفاهیمی نظیر کسب معنا در مورد آنچه در محیط کار صورت می گیرد، مرتبط است. به عبارتی هدف اصلی، یافتن معنا در کار و محیط کاری است. از جمله سؤالاتی که در این دیدگاه مطرح است عبارتند از:

- چرا من این کار را انجام می دهم؟
- مفهوم و معنای کاری که من انجام می دهم چیست؟
- این کار من را به کجا خواهد برد؟
- فلسفه وجودی من در سازمان چیست؟

---

<sup>1</sup> religious

<sup>2</sup> existentialistic/secular



این پرسش ها در محیط کار برای افراد مطرح می شوند و افرادی که پاسخ این پرسش ها را بیابند، احساس معنای بیشتری خواهند داشت و رضایت و در نتیجه آن بهره وری و عملکرد آنها نیز افزایش می یابد؛ ولی افرادی که در کار روزمره خود احساس معنا نکنند دچار ضعف وجودی و از خود بیگانگی می شوند و این امر می تواند بهره وری و عملکرد آنان را کاهش دهد و موجب احساس ناکامی گردد.

۲-۸-۴- دیدگاه مخالفان معنویت: در این رویکرد نسبت به معنویت و به ویژه دین، نگاهی کاملاً منفی وجود دارد و گفته می شود که معنویت و دین هر دو ابزاری در دست مدیران و رهبران هستند تا از طریق آن پیروان یا زیر دستان خود را استثمار نمایند (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۲۳).

## ۲-۹- معنویت سازمانی از دیدگاه اسلام

به تازگی، نظریه پردازان سازمانی برای تحقیقات آینده پیشنهاد داده اند تا نظریه های سازمانی را به محیط های شرقی به ویژه در بافت اسلامی گسترش دهند تا اعتماد بیشتری در مورد تعمیم پذیری خود داشته باشند. جهان بینی اسلامی هر دو مرحله این جهان کنونی و جهان پس از آن را در بر می گیرد. در جهان بینی اسلامی، توحید یا یگانگی "خدا" مفهوم اساسی است. نقش انسان به این معنی است که او هیچ اختیار مستقل یا حقوق مطلق به جز آنهایی که خدا به او اعطا کرده است ندارد. از این رو، کارگران یا کارمندان مسلمان باید از سازمان به عنوان شکلی از یک موهبت دفاع کنند و از آن محافظت کنند. همانطور که کامل و همکاران<sup>۱</sup> (۲۰۱۱) اذعان می کنند که وقتی یک مسلمان به باغ زیبا و به خوبی نگه داری شده نگاه می کند، فوراً آن را تحسین می کند و معتقد است که باغ برای خدمت به یک هدف خاص وجود دارد و تنها مسئولیت مسلمان به عنوان نگهبان مراقبت خوب از باغ است .

در معنویت اسلامی "ایمان، به اعمال و رفتارهایی اشاره می کند که با اصول و آموزه های اسلامی هم سو هستند و یک مسلمان باید همیشه در یک سازمان برای دستیابی به رضایت، محبت، کمک و بخشش خدا عمل کند."

<sup>۱</sup> Kamil et al, 2011

کامل (۲۰۱۲) و بهاتی و همکاران<sup>۱</sup> (۲۰۱۵) مسئولیت اجتماعی اسلامی را به عنوان "هر کاری که مسلمانان در سازمان‌ها انجام می‌دهند که احترام متقابل، هم‌زیستی متقابل و پیشرفت بشریت، سازمان و ما را، با یاد خدا (ذکرالله) و جلب رضایت او، به ارمغان می‌آورند" عملیاتی کردند.

اصول مذهبی معنویت اسلامی و مسئولیت اجتماعی اسلامی تأثیر مثبتی بر شادی کارکنان دارد. معنویت اسلامی "مسئولیت بین خود و خدا" است

معنویت اسلامی مانند مناسک، اعتقاد به خدا، یاد خدا و گذشت، سازگاری شخصی کار و بهره‌وری را در محل کار افزایش می‌دهد. معنویت اسلامی به فرد این فرصت را می‌دهد تا مسئولیت‌ها را به نحو احسن انجام دهد و به کنترل مؤثر فشارهای محیط کار کمک می‌کند و منجر به شادی کارکنان می‌شود. مناسک مذهبی منجر به ارتباط با خدا می‌شود که به تصمیم‌گیری کمک می‌کند. علاوه بر این، مناسک می‌توانند به عنوان یک روش مؤثر برای مدیریت استرس و فشار کار عمل کنند

معنویت اسلامی درک دیگری از زندگی از نظر توانایی حل مساله و افزایش ثبات با سطح پایین استرس و اضطراب فراهم می‌کند که منجر به سلامت روانشناختی خوب می‌شود. در محل کار، معنویت اسلامی فرد را در مسیر خدا نشان می‌دهد در حالی که انگیزه آن رسیدن به اهداف بلند مدت و اهداف فرعی است (ماهام، بهاتی و اوزتورک، ۲۰۲۰).

کار کردن عملی از عبادت است و از کلمه "عَبَدَ" گرفته شده است که به معنای خدمت کردن، اطاعت کامل، اطاعت مطلق و پرستش است. در نتیجه، عبادت به معنای تسلیم کامل خداوند متعال است. به عبارت دیگر عبادت هر چیزی است که انسان برای رضای خدا می‌گوید یا انجام می‌دهد. این شامل مناسک و همچنین غیر مناسک از جمله باورها، فعالیت‌های اجتماعی و کمک شخصی به رفاه و آسایش هم‌نوع خود است. فرد می‌تواند در هر جایی از جهان، بدون هیچ مانع یا محدودیتی، عبادت را انجام دهد. اسلام کار شایسته و قابل احترام را نوعی عبادت می‌داند. حضرت محمد (ص) می‌فرماید: «کسی که شب هنگام خود را از کار در روز خسته می‌بیند، خداوند گناهان او را خواهد بخشید». حُسن نیت و همکاری بخشی از عبادت است که به خاطر خدا انجام می‌شود همانطور که پیامبر به ما فرمود: «لبخند زدن تو به روی برادرت، صدقه است، کمک

<sup>1</sup> Bhatti et al, 2015

به شخصی برای بارگیری حیوان خود صدقه است، و خالی کردن آب از دلو خود به دلو همسایه ات، صدقه است». حتی انجام کارهای کسی، نوعی عبادت محسوب می شود. پیامبر به ما گفت که هر کسی که برای خانواده اش خرج کند نوعی صدقه است. اگر از راه قانونی آن را به دست آورد، پاداش آن را خواهد گرفت. بنابراین، مفهوم عبادت در اسلام یک مفهوم جامع است که شامل تمام فعالیت های مثبت فرد است (عدویه، پراموکا، ۲۰۱۷<sup>۱</sup>). دنیای تجارت متوجه بیداری معنویت و مذهب شده است که افق هایی را برای افراد، گروه ها و جوامع باز می کند تا ایمان خود را بیان کنند و خود واقعی شان را در محل کار به نمایش بگذارند. دیوار جدا کننده شیوه های مدیریت کسب و کار و معنویت یا ایمان به طور فزاینده ای در حال فروپاشی است. با این حال، کاربرد معنویت در محل کار هنوز هم یک مانند یک زمین پرثمر است که به علاقه و اکتشاف بیشتری نیاز دارد. به طور مشابه، در دنیای شرکت ها، دین دیگر یک تابو نیست، و مدیران کسب و کار باید استراتژی های مناسبی را توسعه دهند، تا ایمان کارکنان را پرورش دهد و با اعمال مذهبی آنها سازگار شود. این یک سیستم اجتماعی - اقتصادی جامع است که در آن اخلاقیات و معنویات اول می آیند و تعادل بین جنبه های مادی و معنوی زندگی باید حفظ شود. در حالی که دین در جوامع غربی یک موضوع خصوصی است که نباید به عرصه عمومی تجاوز کند، اسلام یک روش زندگی است. هم مسائل معنوی و هم مسائل مادی مسلمانان را تنظیم می کند و رفتارها و اعمال آنها را هدایت می کند. بنابراین، معنویت و دین در اسلام درهم تنیده و به طور جدایی ناپذیری به هم مرتبط هستند از آنجا که آنها ریشه در اخلاق، تعالی و فضایل خدمت، عدالت، تعادل، اعتدال، صداقت و غیره دارند (العرقوبی، ۲۰۱۳<sup>۲</sup>).

## ۲-۱۰- سطوح معنویت سازمانی

درباره سطوح معنویت در سازمان، دیدگاه های مختلفی ارائه شده است. برخی معتقد به سطحی برای معنویت در سازمان نیستند، و در نظر آنان معنویت در یک سطح و بدون طبقه بندی خاص در سازمان می تواند گسترش یابد. برخی دیگر، برای معنویت در سازمان، به دو سطح معتقدند: سطح فردی و سطح

<sup>1</sup> Adawiyah and Pramuka, 2017

<sup>2</sup> Al Arkoubi, K, 2013

سازمانی. و سرانجام گروهی برای معنویت در سازمان سه سطح برشمرده اند: سطح فردی، سطح گروهی و سطح سازمانی (رستگار، ۱۳۸۹، ۱۲۵).

۱- **سطح فردی** : معنویت در کار در سطح فردی، ترکیبی از معنویت فرد با کارش است. روح در کار به مثابه فرآیندی شناختی توصیف می شود که در سطح فردی، معنویت خود را نمایان می سازد. کارکنان در فرآیند شناختی، دارای حیاتی درونی بوده و با کارهای بامعنا غنی می شوند و در متن کار قرار می گیرند. معنویت در سطح فردی، رابطه ای متقابل با فرد و کارش برقرار می کند. معنویت یک فرد در کارش، کمک می کند تا وظایفش را به خوبی انجام دهد و از طرفی، کار یک فرد، تلاش و کوششی برای رشد و بالندگی معنوی وی خواهد بود (رستگار، ۱۳۸۹، ۱۲۵).

یک جنبه اساسی معنویت در کار شامل یک حس عمیق معنا و مقصود در کار است. این بعد از معنویت در محیط کار مشخص می کند که چگونه کارکنان در کار روزمره شان در سطح فردی تعامل دارند. بیان معنویت در کار شامل این فرض است که هر فردی انگیزش درونی، تمایل و علایقی برای مبادرت به انجام فعالیت هایی دارد که معنای بیشتری به زندگی خودش و دیگران می بخشد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۴۲).

۲- **سطح گروهی** : در این سطح، معنویت عامل ارتباط و پیوند واقعی میان فرد با دیگران است؛ سطحی که در آن، افراد نسبت به هم احساس مسئولیت کرده، موجب تعامل و همکاری با یکدیگر می شوند. در این سطح حتی افراد نسبت به مراجعه کنندگان احساس همرنگی و همسویی می کنند و بیشتر همت خود را در ارائه خدمات خالصانه و صادقانه به کار می گیرند. یکی دانستن نیازها و احساس عمیق همبستگی میان خود و دیگران، مهم ترین عامل شکل گیری معنویت در سطح گروهی است (نوبری، ۱۳۹۶، ۱۴۱). این سطح از معنویت در محیط کار شامل ارتباطات ذهنی، احساس و معنوی بین کارکنان در گروه های کاری می باشد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۴۳).

۳- **سطح سازمانی** : سومین سطح معنویت محیط کاری، تجربه یک حس قوی از همسویی بین ارزش های فردی کارکنان با رسالت، مأموریت و ارزش های سازمان است. این سطح، تعامل کارکنان با

مقصود سازمانی بزرگ تر را در بر می گیرد. همسویی با ارزش های سازمان به این معناست که افراد باور دارند که مدیران و کارکنان در سازمان دارای ارزش های مرتبط و یک نوع وجدان قوی هستند و سازمان نسبت به رفاه کارکنان و همبستگی آنان توجه دارد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۴۴).

## ۲-۱۰-۱- دیدگاه گبینز (۲۰۰۲)

گبینز در تجزیه و تحلیل سطوح معنویت در سازمان؛ به دو سطح اصلی تحت عنوان معنویت فردی در محیط کار و معنویت سازمانی در محیط کار اشاره دارد. در نظر وی معنویت فردی در محیط کار، یک راه و مسیری فردی است به سوی یکپارچه ساختن کار با زندگی معنوی و معنویت سازمانی در محیط کار، یک راه و مسیری سازمانی به سوی معنویت است که می تواند شامل تلاش های سازمانی برای ایجاد معنویت فردی در محیط کار باشد، اما جهت گیری سازمانی آن به سوی اهداف و توانایی های سازمانی است که باید محقق شود. جدول ۱-۲، چارچوب سازماندهی پیشنهادی را برای معنویت در محیط کار در دو سطح فردی و سازمانی با ابعاد درونی و بیرونی ارائه می دهد.

جدول ۱-۲: چارچوب سازماندهی معنویت در کار

ابعاد/ سطوح	بیرونی	درونی
فردی	<ul style="list-style-type: none"> <li>رفتارهای قابل مشاهده</li> <li>نمادها و گفتمان معنوی</li> <li>معنویت و بهبود مسیر شغلی</li> <li>پژوهش های تجربی مانند خوب بودن، اثربخشی در کار، انگیزش</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>مراقبه و نیایش خصوصی</li> <li>ایجاد نگرش های معنوی نسبت به کار و همکاران</li> <li>باورهای عمیق درباره ماهیت و ذات خدا، هستی، انسانیت، نظم/ بی نظمی، لطف و ...</li> </ul>
سازمانی	<ul style="list-style-type: none"> <li>ویژگی های ساختاری نظیر سلسله مراتب اختیار، سیستم های پاداش، مقیاس ها</li> <li>اهداف معنوی (سهامداران چندجانبه، پیامدهای غیرمادی)</li> <li>راه های معنوی (مشارکتی، در اوقات فراغت)</li> <li>مرزها (بیان خط مشی های معنویت در محیط کار)</li> <li>ایجاد معنویت فردی (از نظر زمان و مکان)</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>اصول سازماندهی مثل اصول سازماندهی ارائه شده توسط میتروف و دنتون</li> <li>برنامه هایی درباره ارزش ها</li> <li>اوضاع و احوال، نگرش ها</li> <li>تاریخچه، رسالت و مأموریت سازمانی</li> <li>فرهنگ، داستان ها، اسطوره ها</li> </ul>

این جدول، جنبه های فردی و سازمانی معنویت را بر اساس ابعاد درونی و بیرونی سازمان ارائه می دهد. پدیده های بیرونی سازمان با روش های مطالعات تجربی قابل مشاهده و سنجش است، اما پدیده های درونی و سازمانی نیازمند روش ها و رهیافت های پدیدارشناسانه، قیاسی یا روایتی است.

## ۲-۱۰-۲- دیدگاه میلیمن و همکارانش (۲۰۰۳)

میلیمن و همکارانش معنویت در محیط کار را در سه سطح مشخص کردند: سطح فردی از نظر معنی داری در کار، سطح گروهی بر حسب احساس وحدت و سطح سازمانی بر حسب هم ترازوی و هم سوئی با ارزش های سازمانی. پس معنویت در سازمان در سطح فردی، تلاش برای یافتن معنا و هدف در زندگی کاری است؛ در سطح گروهی، ارتباط قوی بین همکاران و افرادی که به نحوی در کار مشارکت دارند و نیز در سطح سازمانی، هماهنگی بین اعتقادات و باورهای اصلی و ارزش های سازمان است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۴۰).



شکل ۲-۲: سطوح مفهوم سازی معنویت در محیط کار

## ۲-۱۱- سطوح معنویت سازمانی از دیدگاه اسلام و قرآن

از نگاه قرآن معنویت در کار، در سطح فردی دارای مبانی و پیش فرض هایی است؛ مانند قابلیت داری انسان برای به دست آوردن معنویت، زمینه سازی کار برای کسب معنویت، و خدایی دانستن فعالیت های شغلی و خدمت به مردم (عامل رضایت خالق و موج حصول معنویت) و سرانجام نیز، معنویت عامل شکل گیری رضایت باطنی از کار در ادامه رضایت مندی الهی. آیاتی مانند « مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»، به رابطه میان "فعالیت اصلاح گرایانه" و "شکل گیری حیات طیبه" اشاره می کند که این خود به والاترین ساختار شکل گیری معنویت تصریح دارد (نوبری، ۱۳۹۶، ۱۳۹). « حیات طیبه یعنی زندگی ای که در آن، هم روح انسان، هم جسم انسان، هم دنیای انسان، هم آخرت انسان تأمین است؛ زندگی فردی در آن تأمین است، آرامش روحی در آن هست، سکینه و اطمینان در آن هست، آسایش جسمانی در آن وجود دارد؛ فواید اجتماعی، سعادت اجتماعی، عزت اجتماعی، استقلال و آزادی عمومی هم در آن تأمین است. قرآن اینها را به ما وعده داده است. وقتی قرآن می گوید: «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً»، یعنی همه ی اینها؛ یعنی آن زندگی ای که در آن عزت هست، امنیت هست، رفاه هست، استقلال هست، علم هست، پیشرفت هست، اخلاق هست، حلم هست، گذشت هست. ما با اینها فاصله داریم؛ باید به اینها برسیم (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۴/۰۷/۲۲) این چیزهایی که عرض کردم، مجموعاً در اصطلاح قرآنی حیات طیبه است؛ «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً». حیات طیبه یعنی زندگی در رویه مادی و نیازهای جسمانی و همچنین در لایه ی نیازهای معنوی - چه علمی، چه عملی، چه روحی - پاسخگو باشد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۴/۲۴). همچنین آیه « وَكَأَيُّنَ لَشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا \* إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ...» اشاره است به خدایی دانستن فعالیت های شغلی و ضرورت ارتباط برقرار کردن میان کار و اندیشه ایمانی. در واقع فرد مؤمن با انجام وظایف شغلی خود در ساختاری همراه با توجه ویژه به حضور خدا، در محیط کار- که عامل خشیت فرد در فعالیت هاست- مسیر رضایت مندی را طی می کند. آیات متعددی به صورت گسترده به جنبه های فردی معنویت در کار و تلاش شغل و هدف کاری تصریح دارد. این آیات با در نظر گرفتن تعامل روزانه انسان با نوع فعالیت های خود، حضور معنا و تعالی روح را با ایجاد ارتباط با خدا و عالم غیب در عرصه کار، مورد دقت و تذکر قرار می دهد. در واقع معنا بخشیدن و هدف مند کردن کار در

این سطح، صرفاً توجه به هدف پیش بینی شده نیست، بلکه نگرش فرد نسبت به کارش، دربردارنده مبانی دیگری نیز هست؛ از جمله جستجو برای یافتن معنا و هدف عمیق در کار، دستیابی به رؤیاهای، آرزوها و اهداف زندگی، ابزار و ارضای نیازهای درونی زندگی و همکاری با دیگران (نوبری، ۱۳۹۶، ۱۳۹).

در سطح گروهی، از نگاه قرآن کریم همه جامعه اسلامی یک خانواده بوده و در سطح برادری هستند: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوِيكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» این آیه که در مقام بیان قانون کلی در جامعه ایمانی است، نسبتی را برقرار می کند که در غیرجامعه ایمانی وجود ندارد. از نگاه قرآن کریم جامعه ایمانی باید به گونه ای باشد که هر فرد دیگری را برادر خود بداند و در انجام نیازهای او کوتاهی نرزد. این فرهنگ از لوازم سازمان الهی است که در قالب معنویت در سطح گروهی قرار می گیرد (نوبری، ۱۳۹۶، ۱۴۱). « اگر بخواهید در کارتان موفق باشید، باید بعد از توکل به خدای متعال و مستقیم تر کردن و مستحکم تر کردن رابطه قلبی خودتان به طور دائم با ذات مقدس ربوبی، از ورود در مناقشات جناحی و حزبی - که عده ای می خواهند در کشور ما اینها را روزبه روز بیشتر کنند - پرهیز کنید. راز موفقیت شما این است. دست هایی در کار است تا سر مسائل هیچ و پوچ، عده ای را به جان هم بیندازد و سر موضع گیری های گوناگون حزبی و جناحی و گروهی و گاهی گروهکی، افراد را با همدیگر مسأله دار کند؛ درست نقطه مقابل «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوِيكُمْ». قرآن بعد از آن که بحث «و إن طائفتان من المؤمنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما» را می کند، می فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»؛ مؤمنین به خدا، مؤمنین به دین، مؤمنین به راه انبیا با هم برادرند. دو برادر ممکن است با هم دعوا کنند، اما تکلیف ما چیست؟ «فاصلحوا بین اخویکم»؛ بین دو برادران اصلاح ایجاد کنید» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۱/۰۴/۲۶).

از نگاه قرآن معنویت علاوه بر آنکه در سطح فردی مورد تأکید و پیگیری است، در سطح سازمانی نیز از لوازم اساسی در شکل گیری سازمان الهی است. فقدان معنویت در سازمان و عدم توجه به این سطح از معنویت باعث ایجاد اختلال در سیستم ارتباطی میان اعضا می شود که این خود در کیفیت محصولات سازمان نیز تأثیر می گذارد؛ چرا که این محصولات به دست کسانی تولید می شوند که هیچ انگیزه ای در ساختن آنها ندارند و صرفاً خدمات در ازای دریافت پول انجام می گیرد. از سویی دیگر، چون آنچه از سیستم سازمانی مشاهده می شود، صرفاً تلاش برای افزایش سوددهی برای مدیران است و در این فرایند به اهداف متعالی و شخصیت



ساز اعضا توجهی نمی شود، انگیزه لازم برای تلاش و هم فکری و همسویی با اهداف سازمانی از بین می رود. با توجه به تناسب آیه آخر سوره فتح با مباحث سازمان الهی، ضرورت دارد به این آیه بپردازیم:

«مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا».

آیه به دلیل اشاره داشتن به رهبر سازمان و شناساندن اعضای سازمان، تناسب روشنی با مباحث سازمان الهی دارد. از این آیه نکاتی را می توان دریافت که ناظر با مباحث سازمان است:

۱. رهبر سازمان رسول خداست؛ یعنی دستورالعمل سازمان الهی مبتنی بر وحی و دستوره‌های خداوند است. بنابراین ضروری است رهبر سازمان الهی کاملاً به دستوره‌های الهی آگاه باشد. قوانین مندرج در سازمان نیز باید برگرفته از وحی باشد.

۲. "اشدء"، یعنی سازمان باید نسبت به محیط و تهدیدهای اطراف حساس باشد و افراد و اعضا نیز می باید نسبت به آن حساسیت نشان دهند. همچنین این واژه می رساند که لازم است سازمان به عنوان شخصیت حقوقی، خود به گونه ای باشد که با برنامه ریزی منطقی، استحکام داشته باشد.

۳. "رحماء" به جاذبه های میان فردی سازمان اشاره دارد. این مطلب ناظر به راهکار استمراربخش در سازمان است.

۴. "رحماء" جمع رحیم است که نظریه مدیریت رحمانی (یعنی مدیریت با محوریت فرهنگ رحمت) را مورد تأکید قرار می دهد.

۵. قید "بینهم" ناظر به بینونت (جدایی، ناسازگاری) اعضای سازمان است که چگونگی رفتار سازمانی را می رساند.

۶. نوع رفتار سازمانی نسبت به محیط بیرون و سازمان های دیگر، با توجه به دو قید رحماء و اشدء مشخص می گردد.

۷. کفار ذمی (اهل کتاب) در سازمان الهی مشمول فرهنگ رحمت سازمانی هستند. البته با توجه به عمومیت "رحماء" می توان چنین برداشت نمود که رحمت رحمانی (رحمت عام) شامل کفار ذمی می شود و رحمت رحیمی (رحمت خاص) نیز مخصوص مؤمنین است.

۸. با توجه به دو قید "وجوه" (صورت ها و ظاهر) و "سیما" (به معنای علامت)، در ظاهر اعضای سازمان بر اثر عملکرد الهی آنها نشانه های معنوی شکل گرفته است؛ یعنی آثار عبادت و رفتارهای معنوی اعضای سازمان در چهره و ظاهرشان نمایان می شود. معنویت در رفتار اعضای سازمان الهی به صورت محوری مورد توجه است. توضیح اینکه، همیشه از اثر پی به مؤثر اصلی آن که خدای رحمان است، پی ببریم. مراجعه کننده باید درک کند این سازمان الهی است و با دیگر مراکز سازمانی متفاوت است. در واقع خضوع پیوسته اعضای این سازمان در برابر رهبر الهی سازمان - که از دو قید "رکع و سجد" قابل اصطیاد (صید کردن) است - در رفتار آنها با دیگران نیز راه می یابد، به گونه ای که مراجعه کنندگان آن را متوجه می شوند.

۹. عملکرد این اعضا به گونه ای است که همه مراجعه کنندگان، الهی بودن آن را درک می کنند.

۱۰. هدف در سازمان الهی دارای جایگاه ویژه ای است؛ یعنی سازمان الهی هدف محور است و هدف در آن رشد و تعالی اعضاست. بنابراین هر سازمان که بخواهد الهی باشد، از اهداف کوچک آغاز می کند و با چشم اندازی فراگیر ادامه می دهد. این مطلب با توجه به قید "کزرعٍ اَخْرَجَ شَطَاَه" به دست می آید؛ یعنی خود زرع مبارزه می کند و موانع را برطرف نموده (به دانه ای ماند که چون نخست سر از خاک برآورد جوانه و شاخه ای نازک و ضعیف باشد بعد از آن قوت یابد تا آنکه ستبر و قوی گردد)، به سوی هدف طراحی شده حرکت می نماید (نوبری، ۱۳۹۶، ۱۱۹).

## ۲-۱۲- رویکردهای پیاده سازی معنویت در سازمان

پیاده سازی معنویت در محیط کار از دو رویکرد قابل بررسی است. این دو رویکرد عبارتند از: رویکرد متمرکز بر سازمان یا سازمان محور<sup>۱</sup> و رویکرد متمرکز بر فرد یا فرد محور<sup>۲</sup>.

<sup>۱</sup> Organization based

<sup>۲</sup> Individual based

۲-۱۲-۱- رویکرد سازمان محور: این رویکرد پیشنهاد می نماید که معنویت باید در خصوص سازمان به عنوان یک کل به کار گرفته شود. این امر توسط پژوهشگرانی بعد از انجام مطالعات تجربی گسترده پیشنهاد گردید. آنها معتقدند از آنجایی که منافع و ترجیحات متعارض زیادی بین تک تک کارکنان سازمان وجود دارد نمی توان معنویت را بر مبنای فردی پیاده سازی کرد، بلکه سازمان باید به عنوان یک کل تغییر نماید. در اینجا، سازمان ها بر اساس اصول معنویت خود، گروه بندی می شوند.

۲-۱۲-۲- رویکرد فردمحور: این رویکرد سعی در پرورش معنویت به طور فردی دارد. در اینجا، سازمان دارای یک گرایش معنوی سفت و سخت نیست، اما خود را با خواسته های معنوی کارکنان همراه می سازد. این دیدگاه فرض می نماید که سازمان متشکل از گروهی از افراد بوده و کارکنان سازمان هر یک از دیدگاهی متفاوت نسبت به معنویت برخوردار است. لذا، الگوی فردمحور برای اجرا یا تقویت معنویت، کار خود را با فرد آغاز می نماید. این بدان معناست که رهبران سازمان های مختلف باید سعی نمایند تفاوت های معنوی موجود در سطح فردی را پذیرفته و بدان آگاه گردند. در ادامه جهت آشنایی بیشتر با رویکردهای تسهیل معنویت در محیط کار دو رویکرد مورد توجه قرار گرفته و تفاوت ها و تشابهات آنها معرفی می گردد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۶۴).

جدول ۲-۲: تشابهات دو رویکرد سازمان محور و فردمحور

در تسهیل معنویت در محیط کار - صانعی و حسن پور (۱۳۹۱)

ویژگی های کلیدی	رویکرد سازمان محور	رویکرد فردمحور
توجه بر معنویت در محیط کار	توجه بر معنویت در کار	توجه بر معنویت در کار (و تا حدی بر برخی دیگر از حوزه های زندگی)
توجه بر ارزش ها	توجه بر ارزش های معنوی/بالاتر	توجه بر ارزش های بالاتر/ انسانی/ مناسب
توجه بر منافع کارکنان	توجه بر منافع مختلف معنویت محیط کار برای کارکنان نظیر: رضایت مندی، لذت بردن از کار، احساس یکپارچگی، کار پرمعنا، رضایت احساسی و خود اظهاری	توجه بر منافع مختلف فردی معنویت محیط کار برای کارکنان نظیر: غنای تجارب کار و زندگی، بهبود فرایندهای درون فردی نظیر: خودکنترلی بر خشم، توانایی کنار آمدن با استیصال و حساسیت اخلاقی
توجه بر منافع سازمان	توجه بر منافع سازمانی نظیر دستیابی به هدف سازمان، پیاده سازی و انجام طرح تجاری و دستیابی به بهره وری بالا	توجه بر منافع سازمانی نظیر: بهبود ارتباطات و درک و شناخت درون سازمانی و تلاش در جهت تضعیف خودمحوری کارکنان که می تواند برای سازمان مخرب باشد.
توجه بر عوامل زمینه ای ضروری و حمایت کننده فرآیند تسهیل سازی معنویت محیط کار	توجه بر عوامل زمینه ای درون سازمان نظیر توجه به کاهش هزینه عملیات درون سازمان	توجه به عوامل زمینه ای بیرون سازمان نظیر: افزایش رقابت و عوامل زمینه ای درون سازمان نظیر: آسیب برخی ابعاد فرهنگ سازمانی

جدول ۲-۳: تفاوت های دو رویکرد سازمان محور و فردمحور

در تسهیل معنویت در محیط کار - صانعی و حسن پور (۱۳۹۱)

ویژگی های کلیدی	رویکرد سازمان محور	رویکرد فردمحور
رویکرد یا مدل انتخابی برای تسهیل معنویت محیط کار	برگرفته از الگوی مدیریت مبتنی بر ارزش ها و چارچوب مدیریت منابع انسانی: راهکارهایی جهت ارائه یک الگوی مبتنی بر ارزش های معنوی به منظور نشان دادن تجلی معنویت در سازمان	برگرفته از خصوصیات معنوی بومی هندوستان: رویکرد مورد استفاده برای تسهیل معنویت در سازمان از لحاظ فرهنگی با ساختار روحی کارکنان سازگار است.
ریشه ارزش های معنوی در محیط کار	اتخاذ ارزش های معنوی توسط سازمان، نقطه شروع تسهیل معنویت محیط کار است.	ظهور ارزش های بالاتر در کارکنان نقطه شروع تسهیل معنویت محیط کار است.
مسیر عمودی فرایند انتقال معنویت به محیط کار	فرایندی از بالا به پایین است. با اتخاذ ارزش های معنوی در سطح سازمان (سطح کلان) آغاز و به سمت همراستاسازی رفتار کارکنان (سطح خرد) با ارزش های معنوی سازمان حرکت می نماید.	فرایندی از پایین به بالاست. با تغییر رفتارها و ارزش ها در سطح فردی (سطح خرد) آغاز و به سمت ایجاد تغییراتی در سطح سازمان (سطح کلان) حرکت می نماید.
مشوق های به کار رفته جهت تسهیل معنویت محیط کار	از پاداش های مالی و غیرمالی نظیر انعام، تأمین امنیت و قدردانی جهت همراه سازی رفتارهای کارکنان با ارزش های معنوی سازمان استفاده می شود.	به نظر می رسد مشوق ها بیشتر از پیامدها و تجارب مثبت کارکنان ناشی گردد. این پیامدها و تجارب مثبت حاصل پیاده سازی برنامه تحوّل معنوی توسط خود کارکنان است.
سرچشمه تجارت معنویت محیط کار	تجارب معنوی محیط کار نظیر: احساس معنا و یکپارچگی ناشی از نظام کاری و ساز و کارهای سازمان (نظیر کار تیمی) است که منعکس کننده ارزش های معنوی سازمان می باشند.	تجارب معنوی محیط کار نظیر احساس معنا و وحدت ناشی از توسعه معنوی و به روز ارزش های بالاتر در کارکنان است.
ماهیت تغییر درون فردی	تغییر در افراد بر ایجاد رفتارهایی سازگار و مطابق با ارزش های معنوی سازمان تمرکز دارد.	ارزش های سطوح بالاتر از طریق خودتعالی و تحوّل معنوی در کارکنان ایجاد می شوند.
عمق تحوّل معنوی کارکنان	کارکنان تشویق به اتخاذ ارزش های معنوی سازمان می شوند.	تحوّل معنوی کارمند توسط اقدامات خود وی تسهیل می شود.

## ۲-۱۳- مفاهیم مرتبط با معنویت سازمانی

۲-۱۳-۱- رهبری معنوی<sup>۱</sup>: رهبری معنوی، از رویکردهایی است که در دهه های پایانی قرن بیستم میلادی، به طور جدی در مبانی نظری رهبری و مدیریت مطرح شده است. نهضت رهبری معنوی شامل الگوهای خدمتگزاری رهبری، مشارکت دادن کارکنان و توانمندسازی آنان است و بر اساس فلسفه رهبری خدمتگزار بنا نهاده شده است. (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۷۵). یکی از ماندگارترین ایده ها در مورد معنویت و رهبری به سال ۱۹۷۰ برمی گردد: رهبری خدمتگزار. بنیانگذار این مفهوم، روبرت گرینلیف، الهام خود را از رمان نویس سوئیسی، هرمان هسه گرفته است. قصه های داستانی او، مانند سیدارتا، معنویت و جستجوی ما برای اصالت و معنا را کاوش می کند. بنابراین رهبری خدمتگزار با الهام از معنویت شرقی، "خدمت به دیگران - از جمله کارکنان، مشتریان و جامعه - را به عنوان اولویت شماره یک پیشنهاد می کند ... همچنین بر رویکرد کل نگر به کار، ترویج احساس یکپارچگی و اشتراک قدرت در تصمیم گیری تأکید می کند (گیبنز، ۲۰۲۰، ۱۳۹).

فرای رهبری معنوی را به عنوان ارزش ها، نگرش ها و رفتارهای لازم جهت انگیزش درونی خود و دیگران تعریف کرده است به طوری که یک احساس بقای معنوی از طریق معناداری و عضویت ایجاد می شود، این امر مستلزم دو چیز است:

(۱) خلق بینش و بصیرتی است که در آن رهبر و پیروان احساس معنا، هدفمندی و اهمیت می کنند.

(۲) برقراری و خلق فرهنگ سازمانی بر مبنای ارزش های عشق به هموعان که به موجب آن رهبر و پیروان احساس عضویت، درک شدن، مورد قدردانی قرار گرفتن، مراقبت، توجه و تقدیر از خود و دیگران می نماید.

بل<sup>۲</sup>، رهبری معنوی را فرآیندی می داند که در آن رهبران و پیروان، یکدیگر را به سطوح بالاتر معنویت و انگیزش ارتقا می دهند (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۷۶).

<sup>۱</sup> Spiritual leadership

<sup>۲</sup> Bell, 2003

۲-۱۳-۲- هوش معنوی<sup>۱</sup> (SQ): هوش معنوی برای اولین بار در سال ۱۹۹۶ توسط استیونز<sup>۲</sup> و بعد در سال ۱۹۹۹ توسط ایمونز<sup>۳</sup> مطرح شد. (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۹۱). با ظهور این پارادایم جدید، اختلاف نظرهایی در رابطه با تعریف و تشریح هوش معنوی، به وجود آمده است.

ایمونز (۲۰۰۰) معتقد است که معنویت می تواند به عنوان شکلی از هوش مورد بحث قرار گیرد، چرا که هوش معنوی، نه تنها معنویت، بلکه میزان انطباق پذیری افراد را پیش بینی می کند و قابلیت هایی را به فرد می دهد که او را برای حل مسائل و دستیابی به اهداف قادر می سازد. در واقع ایمونز معنویت را از زاویه هوش مورد توجه قرار می دهد و بیان می کند که: "هوش معنوی، چارچوبی برای شناسایی و سازماندهی مهارت ها و توانمندی های مورد نیاز است، به گونه ای که با استفاده از معنویت میزان انطباق پذیری فرد افزایش می یابد".

وگان<sup>۴</sup> (۲۰۰۲) هوش معنوی را به صورت زیر تعریف کرده است. "ظرفیتی برای فهم عمیق مسائل مربوط به هستی و داشتن سطوح چندگانه آگاهی، این سطوح چندگانه آگاهی دلالت دارد بر درک ما از رابطه ما با جهان مادی، رابطه ما با دیگران، رابطه ما با زمین و رابطه ما با همه موجودات".

به عقیده سیسک<sup>۵</sup> هوش معنوی عبارتست از خودآگاهی عمیق، که در آن فرد از جنبه های وجودی خود، آگاه می شود، به گونه ای که او تنها یک بدن نیست، بلکه مجموعه ای از فکر، بدن و روح است و زمانی که افراد هوش معنوی خود را به کار می گیرند، مغز آنها نه تنها اطلاعات مورد نیاز را تولید می کند، بلکه نیاز به استفاده از شهود در فرد تسریع داده می شود. ولمن معتقد است "هوش معنوی ظرفیتی انسانی است برای پرسیدن سؤالات غایی در خصوص معنای زندگی و همزمان ظرفیتی است برای تجربه کردن ارتباطات یکپارچه بین هر یک از ما و جهانی که در آن زندگی می کنیم".

آمرام<sup>۶</sup> هوش معنوی را چنین تعریف می کند: "هوش معنوی، توانایی به کارگیری و بروز منابع، ارزش ها و کیفیت های معنوی است به گونه ای که بتواند کارکرد روزانه و آسایش (سلامت جسمی و روحی) را ارتقاء

<sup>1</sup> Spiritual intelligence

<sup>2</sup> Stevens, 1996

<sup>3</sup> Emmons, 1999

<sup>4</sup> Vaughan, 2002

<sup>5</sup> Sisk, 2002

<sup>6</sup> Amram, 2009

دهد" (ذبیحی، ساغروانی، ۱۳۹۲).

زوهر و مارشال بیان می کنند که : «هوش معنوی، هوش روح است. هوشی است که ما را کامل می کند و اجازه می دهد بخش های جداگانه زندگی، فعالیت ها و بودنمان را یکپارچه کنیم. به ما اجازه می دهد درک خود و سازمان مان را می دهد. SQ ما را با اعماق وجودیمان و سرچشمه های عمیق توانایی های بالقوه مان در تماس قرار می دهد» (زوهر، مارشال، ۱۳۹۶، ۱۲۴). آنها سه نوع هوش را طبق جدول زیر با هم مقایسه کرده اند (ذبیحی، ساغروانی، ۱۳۹۲).

جدول ۲-۴: مقایسه سه نوع هوش در انسان توسط زوهر و مارشال

سرمایه	کارکرد	هوش
سرمایه مادی	آنچه فکر می کنم	هوش عقلایی : IQ
سرمایه اجتماعی	آنچه احساس می کنم	هوش عاطفی: EQ
سرمایه معنوی	آنکه هستم	هوش معنوی: SQ

۲-۱۳-۳- به زیستی معنوی<sup>۱</sup>: به زیستی معنوی در محیط کار، نسبتاً مفهومی جدید در حوزه مدیریت است که از سوی پژوهشگران مفهوم سازی شده است. برخی از پژوهشگران، به زیستی معنوی را تأیید زندگی در ارتباط با خود (شخص)، با دیگران (اشتراکی)، طبیعت (محیط) و خدا (یا دیگر تعالی) تعریف کردند که کلیت را ترویج می دهد و از آن تجلیل می کند. گومز و فیشر<sup>۲</sup> با تلفیق این مفاهیم، به زیستی معنوی را بر حسب حالتی از وجود، انعکاس احساسات مثبت، رفتارها و شناخت راجع به روابط خود، دیگران و نیروی متعالی (فوق طبیعی) تعریف می کنند که برای فرد، نوعی احساس هویت، کلیت، رضایت، لذت و مسرت، رضایت و خشنودی، زیبایی، عشق، احترام، نگرش های مثبت، صلح، آرامش، سازگاری و توافق درونی، هدف و جهت در زندگی به ارمغان می آورد. به عبارتی به زیستی معنوی عبارتست از برخورداری از حس

<sup>1</sup> Spiritual well-being

<sup>2</sup> Gomez and Fisher, 2003



پذیرش، احساسات مثبت، اخلاق و حس ارتباط مثبت با یک قدرت حاکم و برتر قدسی، دیگران و خود که طی یک فرآیند پویا و هماهنگ شناختی، عاطفی، کنشی و پیامدی شخصی حاصل می آید.

فیشر و همکارانش بر اساس مطالعاتشان روی معلمان نشان دادند که به زیستی معنوی با کیفیت رابطه در چهار حوزه ارتباط دارد که از طریق ارتباط با همدیگر، یک بُعد جهانی به زیستی معنوی برای افراد پدید می آورند:

(۱) در حوزه شخصی، فرد با خودش درباره معنا، هدف و ارزش ها در زندگی، ارتباط درونی برقرار می کند و روحیه انسان، خودآگاهی مرتبط با عزت نفس و هویت به وجود می آورد.

(۲) حوزه اشتراکی یا گروهی در کیفیت و ژرفای روابط بین شخصی (یعنی بین خود و سایر افراد) نمایان می شود. این حوزه مشتمل بر اخلاقیات، فرهنگ، مذهب، عشق، عدالت، امید، ایمان (یعنی اعتقاد به انسانیت) است.

(۳) حوزه محیطی با مسئولیت، توجه و طبیعت برحسب محیط فیزیکی و بیولوژیکی پیوند می خورد و با احساس بهت و ترس، شگفتی، ایده وحدت، اتحاد و ارتباط با محیط ارتباط دارد.

(۴) حوزه فوق طبیعی و متعالی به رابطه فرد با پدیده ای یا شخصی فراتر از سطح انسانی مانند یک نیروی جهانی و واقعیت متعالی یا خدا اشاره می کند. این حوزه مستلزم ایمان/اعتقاد نسبت به منبع کشف و شهود جهان و نیز پرستش و عشق به آن است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۲۲).

۲-۱۳-۴- سلامت معنوی<sup>۱</sup>: در طول دهه ها، سلامتی بر اساس ابعاد خاصی (سلامت جسمی، سلامت روانی و سلامت اجتماعی) تحلیل شده بود. پیشنهاد گنجانیدن بُعد سلامت معنوی در مفهوم سلامت، از سوی عثمان و راسل<sup>۲</sup>، یک بُعد مهم از زندگی فردی و گروهی را فرا روی صاحب نظران درگیر در امر سلامت قرار داد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۲۳). «در هر حال، به نظر می رسد که اکنون زمان آن رسیده است که معنویت را به عنوان یک جنبه مهم از زندگی فردی و شرکتی و یک بُعد مشروع از رفاه، بپذیریم» (عثمان، راسل، ۱۹۷۹).

<sup>۱</sup> Spiritual health

<sup>۲</sup> Osman and Russell, 1979

سلامت معنوی از نظر مفهومی به این حقیقت بازمی‌گردد که فرد توانسته است به لحاظ درونی، با خود و خالق هستی که منبع حقیقت است، ارتباط برقرار کند و با معنا و ارزش‌هایی که به آن معتقد است، به صورت هدفمند به زندگی خود ادامه می‌دهد. بدون شک معنی کامل سلامت معنوی منحصر به اثر دعاها و حالات روحی در بهبودی بیماری‌ها و جانشین شدن آن برای درمان‌های رایج طبی و یا طب مکمل نیست؛ اما در یک تعریف جامع می‌توان گفت سلامت معنوی عبارتست از برخورداری از حس پذیرش، احساسات مثبت، اخلاق و حس ارتباط متقابل مثبت با یک قدرت حاکم و برتر قدسی، دیگران و خود که طی یک فرآیند پویا و هماهنگ شناختی، عاطفی، کنشی و پیامدی شخصی حاصل می‌آید. به عبارتی سلامت معنوی به صورت ارتباط و پیوستگی با خود، دیگران و هستی برتر (خدا) تعریف می‌شود که موجب تعالی و قدرت بخشیدن به فرد می‌گردد.

به زعم پژوهشگران، سلامت معنوی نقش حیاتی در مقابله با اضطراب و افزایش اعتماد به نفس ایفا می‌کند و به عنوان راهکاری رایج برای مقابله با مشکلات به حساب می‌آید. معنویت درمانی یا درمان معنوی به عنوان یکی از روش‌های مهم در درمان اختلال‌ها به ویژه اختلال‌های اضطرابی شناخته شده است. در معنویت درمانی سعی می‌شود از ظرفیت‌های وجودی، گرایش‌ها، انگیزه‌های الهی و فضیلت‌های اخلاقی در درمان بیماری استفاده شود.

از نظر الیسون<sup>۱</sup>، سلامت معنوی دربرگیرنده دو بُعد سلامت وجودی و سلامت مذهبی است:

(۱) سلامت مذهبی: سلامت مذهبی که بر چگونگی درک افراد از سلامتی در زندگی معنوی شان هنگامی

که با قدرتی بالاتر ارتباط دارند، متمرکز است.

(۲) سلامت وجودی: سلامت وجودی که بر نگرانی‌های اجتماعی روانی افراد متمرکز است. سلامت

وجودی در مورد اینکه چگونه افراد با خود، جامعه یا محیط سازگار می‌شوند، بحث می‌کند.

---

<sup>1</sup> Ellison, 1983

## ۲-۱۴- پیامدهای مثبت معنویت سازمانی

مطالعات نشان می دهند که تشویق معنویت در محیط کار می تواند به مزایای زیادی منجر شود. یکی از حوزه های مدیریت که می تواند استفاده زیادی از معنویت داشته باشد، مدیریت تغییر سازمانی است که هدف آن کمک به تغییر رفتار افراد در سازمان و در نتیجه کسب اهداف عملکردی به صورتی اثربخش و سریع است. روش های سنتی تغییر افراد و فرهنگ سازمانی بر همسو کردن ساختارها و سامانه های سازمانی با رفتارهای مطلوب، متمرکز است. این روش ها مستلزم تلاش و استمرار فوق العاده است. می توانیم این روش ها را تغییر " از بیرون به درون " بنامیم، زیرا در این روش ها، تغییر ابتدا از عناصر بیرون افراد آغاز می شود. در مقابل ادبیات معنویت، پیشنهاد می کند که تغییر می تواند به شکل "از درون به بیرون" مدیریت شود. در واقع افرادی که زندگی معنوی را تجربه می کنند، می توانند با روش های سازگار با اهداف سازمانی، موجب رشد و توسعه خود و سازمان شوند. همچنین محققان بیان می کنند که تشویق معنویت در محیط کار می تواند به مزایا و منافع منجر شود؛ افزایش خلاقیت، افزایش صداقت و اعتماد، افزایش حس تکامل شخصی، افزایش تعهد سازمانی، بهبود نگرش های شغلی کارکنان همچون افزایش رضایت شغلی، مشارکت شغلی، و نیز کاهش نیات ترک محیط کار، افزایش اخلاق و وجدان کاری و انگیزش بیشتر از جمله این مزایا می باشد که در تحقیقات مختلف به دست آمده اند. برای مثال دنیس و همکارانش در پژوهش و تحقیقاتی که انجام داده اند، شاخص هایی را برای معنوی بودن یک سازمان شناسایی نمودند. شاخص های معنویت در نظر آنان شادکامی، فرزاندگی، موفقیت، رضایت باطنی و سلامت است. لذا، در نظر آنها پیامد حضور معنویت در یک سازمان، نمود شاخص های مذکور می باشد. در مجموع همه عواملی که در بالا بیان شد، به صورت مستقیم و غیرمستقیم سبب بهبود عملکرد، سودآوری و اثربخشی سازمانی می گردند (ناصری فر، الماسی فرد، ۱۳۸۸)

معنویت در محیط کار نقش مهمی را در ارائه نگرش های جدید ایفا می کند که از طریق آنها کارمندان، معنا را به تجربیات کاری روزانه خود اختصاص می دهند. به عنوان مثال، معنویت اثر مثبتی بر دستاوردهای کارمند با افزایش معناداری حاصل از کار و کنترل درک شده وی بر دستیابی به اهداف دارد. این موضوع حاکی از آن است که معنویت یک نقش را به عنوان منبع فردی در قابلیت های انگیزشی ایفا می کند که منجر به مشارکت بالاتر و عملکرد بهتر شغلی خواهد شد. کارمندانی که معنویت بالاتری دارند، کارایی بیشتر و کیفیت زندگی

بهتری خواهند داشت زیرا سطح امید، خوش بینی، سپاسگزاری و دلسوزی بیشتری دارند. امونز (۱۹۹۹) به یک همبستگی معنی دار بین معنویت و رضایت از زندگی، شادی، عزت نفس، امید و خوش بینی و معنا دار بودن زندگی دست یافت.

پژوهشگران معتقدند که توسعه و تشویق به معنویت در کار به کارمندان کمک می کند تا اخلاق خود، تعهد و خلاقیت را ارتقا دهند. تسهیل معنویت و بیان آن به عنوان یک روش کاری، کارمندان را قادر می سازد تا احساس رضایت مندی و اعتمادپذیری در محیط کار داشته باشند که منجر به سطوح بالاتر رضایت شغلی و اخلاق می شود. این امر عملکرد سازمانی را نیز افزایش می دهد. بر اساس نظر بتو (۱۹۹۴)، کارمندانی که از معنویت بیشتری برخوردارند، صداقت، شجاعت و محبت بیشتری خواهند داشت. کریشناکومار و نک (۲۰۰۲) اظهار داشتند که تقویت معنویت در محیط کار می تواند پیامدهای سودمندی برای خلاقیت پذیری، صداقت، رضایت مندی شخصی و تعهد کارمندان داشته باشد که در نهایت منجر به عملکرد سازمانی بهبود یافته خواهد شد. میلیمن و همکاران (۲۰۰۳) ارتباط مثبتی را بین معنویت محل کار و مسئولیت اجتماعی با چشم انداز کارکنان از نظر تعهد شغلی، رضایت و مشارکت کشف کردند. تمام این تحقیقات از این موضوع حمایت می کنند و نشان می دهند که معنویت در واقع روحیه، تعهد و بهره وری کارکنان را افزایش می دهد (مون و همکاران، ۲۰۱۸).

فواید وارد کردن معنویت در محل کار شامل اصلاح انگیزه از طریق ایجاد احساسی نسبت به معنا و هدف فراتر از تولید صرف می شود. احساسی از الهام، روحیه بهتر، رضایت عمیق تر، کار گروهی مؤثرتر و ... وجود دارد. در واقع، برخی مفسران به دو مسئله اشاره می کنند: نخست، محل های کاری که احساسی نسبت به هدف را به روشنی بیان می کنند، معمولاً بهترین و تیزهوش ترین کارمندان را جذب می کنند. دوم، در جایی که ارزش های معنوی و جمعی به شدت با هم رابطه دارند، عملکرد شرکت در واقع بهتر می شود.

معنویت شغلی اغلب بر ویژگی های مدیریت در محل کار تمرکز می کند. در میان ویژگی های دیگر، به لحاظ معنوی مدیر کارآمد و پرنفوذ از شجاعت، خلاقیت و استعداد الهام بخش بودن برخوردار خواهد بود. این نوع مدیریت، توانایی تقویت روحیه گروهی و چیزی را دارد که نیروی کار "خود توانمند شده" خوانده می شود. مدیر کارآمد همچنین برخوردار از چیزی خواهد بود که "هوش معنوی" نامیده می شود. این چیزی است که

انسان را نه فقط به دنیای فیزیکی عوامل و حوادث کنونی مرتبط می سازد، بلکه همچنین به دنیای خلاق امکان و بصیرت پیوند می دهد. این امر قدرتی برای عاقلانه پیش تاختن به سوی آینده فراهم می سازد و مدیر خوب را توانمند می کند تا در عمل واقعیت را بسازد، همانگونه که به وجود می آید. برخی رویکردها به مدیریت کسب و کار از نظر معنوی آگاه نیز متضمن توانایی برای ایجاد حس جمعی خدمت به بشریت و خُلقیاتی هستند که حکایت می کند بخشی از آنچه کسب و کار و تجارت انجام می دهد، یا باید انجام دهد، درصدد تاییر جهان به سوی بهتر شدن است. چنین دیدگاهی، به طور کلی در پی تغییر نظام سرمایه داری، فراتر از انگیزه منفعت طلبی صرف برای حمایت از بصیرت اخلاقی و اجتماعی است.

چند اثر اصیل معنوی غربی، برای مثال قانون رهبانی بندیکت مقدس<sup>۱</sup>، ارزش معنوی کار و فعالیت را تصدیق می کنند (شلدریک، ۱۳۹۸، ۱۴۰).

زمانی که نتایج مطالعات مختلف مورد واکاوی قرار می گیرد، مشاهده می شود که پیاده سازی مفهوم معنویت سازمانی می تواند پیامدهای ارزشمندی برای سازمان ها ایجاد نماید. به طور کلی می توان این پیامدها را مطابق جدول زیر در دو دسته پیامدهای فردی و سازمانی تقسیم بندی نمود (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۵۷).

جدول ۲-۵: پیامدهای معنویت سازمانی - حیدری و همکاران، ۱۳۹۹

پیامدهای سازمانی	پیامدهای فردی
۱) رضایت مشتریان	۱) خود کارآمدی
۲) بهره وری	۲) خود شکوفایی
۳) سرمایه اجتماعی	۳) شادکامی
۴) عزت نفس سازمانی	۴) امنیت روانی
۵) رفتار شهروندی سازمانی	۵) خلاقیت
۶) حمایت سازمانی	۶) تعلق خاطر
۷) نشاط سازمانی	۷) تعهد سازمانی
۸) اعتماد سازمانی	۸) رضایت شغلی
۹) عدالت سازمانی	۹) دلبستگی شغلی
۱۰) عملکرد سازمانی	۱۰) فرسودگی شغلی
۱۱) سلامت سازمانی	۱۱) استرس شغلی
۱۲) کارآفرینی سازمانی	۱۲) جلوگیری از ایجاد شایعه
	۱۳) سایش اجتماعی

<sup>۱</sup> St Benedict: بندیکت یکی از شخصیت های مهم رهبانی در مسیحیت کاتولیک است. او را پدر رهبانیت مسیحی دانسته اند. امروزه بندیکتی ها یک فرقه رهبانی مهم هستند و تحت تعالیم کتاب قواعد بندیکت تربیت می شوند (farsnews.ir).

## ۲-۱۵- عوامل ارتقا دهنده معنویت در سازمان از منظر اسلام و دیدگاه مقام معظم رهبری

در این بخش از تحقیق، مهم ترین عوامل مؤثر در ارتقای معنویت در سازمان از منظر اسلامی و دیدگاه مقام معظم رهبری که در پژوهش های محققان اسلامی علم مدیریت و همچنین در بیانات مقام معظم رهبری بیشترین تأکیدات و تکرار بر آنها بوده است، ذکر خواهد شد. در فصل چهارم پژوهش حاضر، این عوامل را از نظر آماری مورد تحلیل قرار داده تا به یک مدل نهایی برسیم.

جابنون (۲۰۰۵) تأکید می کند که مهم ترین انگیزه مسلمانان این باور است که همه اعمال و کارهایشان بخشی از عبادت (نیایش / دعا) را تشکیل می دهند که به یک فرد برای آن پاداش داده خواهد شد. باوری مانند این به عنوان یک مزیت رقابتی عمل می کند. در اسلام، ابعاد معنوی منعکس کننده اصول اساسی ایمان، تقوا، توبه و احسان است (بهاتی و همکاران، ۲۰۱۶).

ایمان: کلمه ایمان به معنای اعتقاد واقعی به وحدانیت خدا، فرشتگان او، کتاب او، پیامبران او، روز حساب و اعتقاد به زندگی پس از مرگ است. برای مسلمانان، ایمان اصلی ترین و قدرتمندترین نیروی انگیزشی است زیرا تمام فعالیت ها و اقدامات آنها، تجلی ایمان آنها است. این باور و نیت اصلی است که مسلمانان را به جستجوی خشنودی خدا با نشان دادن درجه بالایی از فداکاری در هر وظیفه ای که بر عهده گرفته اند، هدایت می کند. مهم ترین اجزای این انگیزه اعتقاد به خدا (ابدی، مطلق، و خالق جهان) و این واقعیت است که انسان باید برای اعمال خود در این زندگی و نیز آخرت پاسخگو باشد. بنابراین، ایمان مسیری را برای دانش و خرد هموار می کند که با انتخاب مسئله صحیح از چندین انتخاب، نشان داده می شود (برای مثال دانش حلال و حرام). و هیچ بهانه ای برای یک فرد باقی نمی ماند تا آنچه را که خوب است انتخاب نکند و از شر اجتناب نکند (بهاتی و همکاران، ۲۰۱۶). «اصلی ترین عنصر اقتدار معنوی، ایمان است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۰۷/۱۴).

تقوا: تقوا همراه با مشتقات خود ۲۶ بار در قرآن ذکر شده است. این دلالت بر قدرت و عمق ایمان، ترس از خدا و همچنین آگاهی همه جانبه و درونی از وظیفه خود نسبت به او و آگاهی از پاسخگویی فرد نسبت به او دارد. آن حالتی است در ذهن و قلب که افراد را از رفتار غیر اسلامی منع می کند. تقوا یک عامل متمایز در

رفتار انسان است و نشان‌دهنده برتری یک فرد نسبت به دیگری است، به این معنی که در تمام شئون زندگی تشویق می‌شود: «در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا باتقواترین شماست».

کلمه "انگیزش" یا "انگیزه مند شدن" کاربرد بسیاری در علم مدیریت دارد. یکی از پرسش‌های بنیادین در علم مدیریت دارد. یکی از پرسش‌های بنیادین در علم مدیریت، درباره روش ایجاد انگیزه در افراد سازمان است و یکی از اموری که هر مدیری برای اداره بهتر مجموعه تحت امر خود انجام می‌دهد وضع آیین‌نامه‌ها و قوانینی است که انگیزه کارمندان را تقویت و تحکیم کند. تقوا که روشی برای انگیزه مند کردن انسان‌ها برای عمل است، در اینجا می‌تواند به عنوان الگویی برای شیوه مدیریت مطرح شود. این روش بر پایه خودکنترلی کارمندان از درون پایه ریزی شده است و در نتیجه قوانین مدیریتی را دستخوش تغییرات اساسی می‌کند (پناهیان، ۱۳۹۸، ۷۱). «این حالت هوشیاری و توجه و تنبه در انسان تقواست که در فارسی به پرهیزگاری ترجمه شده؛ و مقصود از پرهیزگاری این است که حالت پرهیز و برحذر بودن، همیشه در انسان زنده باشد» «جامعه‌ای که در راه تقوا حرکت می‌کند، فضای زندگی آن جامعه، فضای سالم و محبت‌آمیز و همراه با تعاون و همکاری بین آحاد جامعه است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۰۱/۱۰).

اخلاص: نیروی انگیزشی دیگر از نقطه نظر اسلامی که به معنویت مربوط است خلوص نیت (اخلاص) است. آن خاصیت متمایز حرکت و تغییر جهت نوع بشر را دارد. بنا به گفته احمد (۲۰۱۱) کل مجموعه اقدامات اسلامی حول محور "نیت" می‌گردد. این امر به این دلیل است که از دیدگاه اسلام، فعالیت‌های انسانی (از جمله کارآفرینی) بر اساس اهداف و انگیزه‌های درونی اداره می‌شود. فرد دارای نیت خالص انگیزه دارد که به کارآفرینی بپردازد (و وظیفه شناس، سخت‌کوش و فداکار بدون کنترل بیرونی باشد) با هدف نهایی جلب رضایت خدا به جای انگیزه‌های خارجی مانند جستجوی ثروت، شهرت و نام. احمد (۲۰۱۱) در ادامه می‌افزاید که فرد بدون اخلاص ممکن است پول پرست، خودخواه و خود محور باشد. برای نشان دادن اهمیت نیت در اسلام، حضرت محمد(ص) در روایتی فرموده اند که: «اعمال بستگی به نیت دارد» (آدامو، قدح و عثمان غنی، ۲۰۱۱).

در کلمات امیرالمؤمنین حضرت علی (ع) اخلاص نقطه نهایی خوب بودن و هدف غایی دینداری معرفی شده است. اخلاص فقط غایت دین نیست، بلکه نهایت هر دوره ای از حرکت ما در پیچ و تاب ها و دشواری های زندگی و بندگی هم هست که امیرالمؤمنین فرموده اند: «رهایی (از دشواری های مسیر عبودیت) فقط با اخلاص میسر می شود».

وقتی کسی پشت سر کارهایش نیات نگفتنی پنهان نمی کند و هرکاری را به خاطر همان دلیلی انجام می دهد که معمولاً مورد توقع و انتظار است، و یا اگر چند دلیل برای انجام کار وجود داشته باشد، بهترین آنها را و غیر خودخواهانه ترین آنها را انگیزه خود قرار می دهد، همه در کنار چنین آدمی احساس آرامش می کنند و از زیبایی روحی او لذت می برند. در مقابل وقتی احساس می شود، کسی کار خوبی را انجام می دهد، اما غرضی که دارد غیر از یک انگیزه خوب و مورد انتظار است، آدم ها از چنین رفتاری بدشان می آید، و از چنین آدمی کمتر خوششان می آید و اساساً همه از آدم متظاهر و مکار به سرعت متنفر می شوند (پناهیان، ۱۳۹۸).

«نبادا خیال کنید که اگر کسی منقطع از مردم شد، هیبت بیشتری پیدا میکند؛ نه، هیبت برای مسئولان خوب است که مردم نسبت به آنها تهیی داشته باشند؛ اما این هیبت با رفتار معنوی شما حاصل می شود. شما وقتی سالمید، وقتی به فکر منافع شخصی نیستید، وقتی راحت خودتان را فدای راحت مردم می کنید و وقتی برای خدا کار می کنید و مخلصانه کار می کنید، خدای متعال هم محبت و هم هیبت شما را در دل مردم می اندازد... از نیروهای مخلص و باکفایت غفلت نکنید. در سرتاسر کشور نیروهایی هستند که ای بسا برای مرکز نشینان - که ماها باشیم - شناخته شده نیستند، اما کفایت و اخلاص لازم را دارند؛ اینها را در چرخه کارها قرار دهید و از نیرویشان استفاده کنید» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۱۲/۸).

**توکل**: یکی از انواع توحید، توحید در استعانت است. بر اساس این شاخه توحید، عملاً انسان از کس دیگری جز الله کمک نمی خواهد. در اخلاق اسلامی به این نوع توحید، توکل و اعتماد به خدا می گویند. توکل از ماده وکالت، به معنای سپردن کارها به دیگری است. علامه مجلسی در تعریف توکل به خدا می نویسد: توکل آن است که بنده در عین حالی که تمام امور خود را به خداوند سپرده است، خود نیز بکوشد و این مفهوم



همان معنای «لَا جَبْرَ وَلَا تَفْوِیضَ بَلْ أَمْرٌ بَيْنَ أَمْرَيْنِ» (نه جبر و نه تفویض، بلکه امری بین آن دو) است. علامه طباطبایی معتقد است هنگامی که انسان وارد میدان عمل می شود و کلیه عوامل طبیعی مورد نیاز را آماده می کند، تنها چیزی که میان او و هدفش فاصله می اندازد، همانا تعدادی از عوامل روحی از قبیل سستی اراده و تصمیم، ترس، غم و اندوه، شتاب زدگی و عدم تعادل، سفاقت و کم تجربگی و بدگمانی نسبت به تأثیر علل و اسباب و امثال آن است. در چنین وضعی اگر انسان بر خداوند سبحان توکل داشته باشد، اراده اش قوی عزمش راسخ می گردد و موانع و مزاحمات روحی در برابر آن خنثی خواهد شد. علاوه بر این، نکته دیگری که در مورد توکل موجود است، بُعد غیبی و ماورایی آن است؛ یعنی خداوند متعال، شخص متوکل را با امدادهای غیبی (من حیث لا یحتسب؛ از جایی که به گمانش نمی رسد) مدد می رساند (مقیمی، ۱۳۹۸، ۱۸۳). توکل از اعتقاد به خدا و صفات او سرچشمه می گیرد. آن یک احساس قلبی و اعتماد به خداست. این اعتقاد قلبی به قدرت، حکمت و عدالت خداوند است و این که همه چیز در اختیار اوست. علاوه بر این، توکل مختص به کسی است که نهایت تلاش خود را می کند و برای رسیدن به نتیجه، به خداوند (رحیم، حکیم، دانا و قادر مطلق) اعتماد می کند. با این حال باید درک کرد که پس از این که فرد نهایت تلاش خود را برای رسیدن به اهدافش انجام داد، این اتفاق می افتد. بنابراین این بدان معنا نیست که انتظار داشته باشید خداوند بدون انجام آنچه برای رسیدن به هدف لازم است، فرد را به موفقیت برساند (آدامو، قدح و عثمان غنی، ۲۰۱۱).

در قرآن کریم آیات زیادی وجود دارد که اهمیت توکل به خدا را در تصمیم گیری ها و انجام کارها متذکر می شود. برخی از اثرات توکل در کارها بر اساس آیات قرآن کریم به قرار زیر است (مقیمی، ۱۳۹۸، ۱۸۵):

- نقش امدادهای غیبی در تصمیم گیری (آیه ۱۲۴ سوره آل عمران)
- امدادهای غیبی، زمینه ساز آرامش روانی (آیه ۱۲۶ سوره آل عمران)
- امدادهای الهی مانع یأس و ناامیدی (آیه ۱۱۰ سوره یوسف)
- توکل خالصانه موجب یاری خدا (آیه ۱۶۰ سوره آل عمران)
- توکل بر خدا، تکیه بر قدرت شکست ناپذیر (آیه ۴۹ سوره انفال)
- محاسبه گری و اندیشیدن تدابیر در زیر سایه توکل (آیه ۶۷ سوره یوسف)
- توکل به خدا مانعی برای وسوسه های شیطانی (آیه ۹۹ سوره نحل)

« شما وقتی که یک دستگاه مدیریتی و حکومتی به وجود می آورید که داعیه آن عبارت است از گرایش به معنویت، دفاع از ارزش های انسانی، دفاع از ارزش های الهی - که روح و معنای ارزش های انسانی هم همین است - طبیعی است که یک معارضه هایی دارد. خوب، در راه این معارضه، باید به یک قدرتی متکی بود. این قدرت، قدرت سلاح مادی و بمب اتم و اینها نیست؛ این قدرت، یک قدرت معنوی است؛ اتکاء به خداست؛ این اساس قضیه است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۳/۲۴).

**ایثار:** واژه ایثار (Self-sacrifice)، در لغت به معنای برتری دادن، برگزیدن، اختیار کردن، ترجیح دادن و مقدم داشتن دیگری بر خویشتن است؛ و آن مصدر باب افعال از ماده " اَثَرَ، يُؤَثِّرُ " می باشد. در مجموع واژه های هم ریشه و مشتقات " اَثَرَ " در قرآن کریم، ۲۱ بار و به صورت ۱۳ لفظ (۱۷ بار در سوره های مکی و ۴ بار در سوره های مدنی) و در ۱۶ سوره (۱۲ مکی و ۴ مدنی) آمده است.

حقیقت ایثار، اثبات برتری و مقدم داشتن چیزی است که شایستگی انتخاب، اختیار و فضیلت بر دیگری را دارد. هرگاه کسی بخواهد بگوید اثری از من صادر شد که لازمه باقی ماندن آن اثر، تقدیم شیئی بر شیئی دیگر باشد، از کلمه ایثار استفاده می کند، و اگر نخواهد صدور از فاعل را بیان کند و بخواهد بگوید به چه کسی اثر گذاشت و به اثری که بر مخاطب گذاشته، توجه داشته باشد کلمه تأثیر را می آورد و این تفاوت باب های افعال و تفعیل است زیرا هر دو، هم به فاعل نیاز دارند هم به مفعول، اما باب افعال برای قیام فعل است و نسبتش اول به فاعل داده می شود.

ایثار در اصطلاح علمای اخلاق، به معنای گذشت از خود به نفع دیگران می باشد؛ از جمله در جامع السعادات آمده است: برترین درجات جود و سخا، ایثار است که عبارت از بخشش مال، با وجود نیاز به آن، که بیانگر رشد و معرفت الهی انسان است و با واژه ها و مفاهیمی مثل انفاق، جود، سخاوت، شهادت، خیرخواهی و دیگرخواهی همراه است (رفیعی، ۱۳۹۴). امام علی (ع) می فرماید: «الایثار سحیه الابرار و شیمه الاخیار» ایثار خوی نیکوکاران و شیوه نیکان است. در جای دیگر فرمود: «الایثار احسن الاحسان و اعلى مراتب الایمان» ایثار نیکوترین احسان و بالاترین مراتب ایمان است. ایثار گاهی با بذل مال و زمانی با کار و تلاش بیشتر و صرف وقت زیادتر انجام می گیرد؛ اما در پاره ای از موارد ایثار، آگاهانه و هدفمند با نثار جان در راه خدا

صورت می گیرد که اینجا شهادت نام دارد و اینجاست که ایثارگر در قله محبوبیت رب، نزد خدای مقتدر، ارتزاق می کند.

رفتار ایثار سازمانی به عنوان رفتارهایی تعریف می گردد که افراد سازمان بر اساس گذشت و فداکاری و مقدم شمردن منافع سازمان و همکاران بر خویشتن تکامل سازمان را جستجو می کنند، به گونه ای که افراد بر اساس حس انسان دوستانه با رفتارهای ایثارگرانه سعی در به کمال رساندن ظرفیت فطری خود به منظور تعالی سازمان در جهت خدمت به هم نوعان خود برآیند (امیری، ۱۳۹۳).

مهمترین کارکردهای ایثار عبارت است از (عبدالحمید، پورعزت، ۱۳۹۰):

- ایثارگر اهل قناعت می شود و قناعت نیز عزت نفس می آورد.
- آن که اهل ایثار است، قطعاً اهل حرص نیست. حرص، نیاز کاذب است و عمده معصیت ها، ناشی از حرص و نیاز کاذب است.
- ایثار محبت و همدلی می آفریند و محبت، مایه وحدت و وفاق است.
- ایثار موجب از بین رفتن روحیه مال دوستی و ترس جان می شود.
- ایثار، کوثر و خیر کثیر است و زمینه های تکاثر و تمرکز ثروت و سرمایه داری غیر مولد را کاهش می دهد و از فقر می کاهد.

« این فرهنگ در جامعه ای اگر جا افتاد، درست نقطه مقابل فرهنگ فردگرایی غربی امروز [است] که همه چیز را برای خود و با محاسبه شخصی می سنجند؛ برای همه چیز یک قیمت اسکناسی و پولی قائلند و آن، به دست آوردن آن پول است؛ این درست نقطه مقابل آن فرهنگ است؛ یعنی «و یُوْثِرُونَ عَلٰی اَنْفُسِهِمْ»؛ اینها کسانی هستند که ایثار می کنند؛ فرهنگ ایثار، فرهنگ گذشت، فرهنگ مایه گذاشتن از خود برای سرنوشت جامعه و برای سرنوشت مردم. این فرهنگ اگر عمومی شد، این کشور و هر جامعه ای که این فرهنگ را داشته باشد، هرگز متوقف نخواهد شد؛ به عقب بر نخواهد گشت و پیش خواهد رفت» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۱۱/۲۷).

موارد فوق از عوامل مهم و اصلی مؤثر در ارتقای معنویت سازمانی از منظر اسلام است که در بیشتر پژوهش ها بیان شده و تقریباً مشترک است. مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب صریحاً ۴ شاخص

اخلاص، ایثار، توکل و ایمان را به عنوان ارزش های معنوی بیان نموده اند. در جدول ۲-۶ تعدادی از شاخص ها را که در پژوهش های مختلف با رویکرد اسلامی در معنویت سازمانی بیان شده است به تفکیک پژوهش قید شده است.

## ۲-۱۶- پیشینه تجربی تحقیق :

### ۲-۱۶-۱- پیشینه تجربی تحقیقات داخلی :

- وکیلی (۱۳۹۸) در تحقیقی تحت عنوان " مؤلفه های معنویت انقلابی در بیانیه گام دوم انقلاب " بنا بر مفهوم شناسی بیانات رهبری، اصطلاح معنویت انقلابی را به کار برده است. در این تحقیق شاخصه های این معنویت و تمایز آن با معنویت های جعلی و دروغین که در جریان های معنویت کاذب مطرح می شود و نیز چشم انداز معنویت انقلابی در ایران مورد بحث قرار گرفته است. مسئولیت پذیری، پویایی، همراهی با علم و اندیشه، شادی آفرینی های ماندگار، لذت خواهی معنوی در مقابل لذت جویی مادی، واقع نگری، ژرف اندیشی، عقلانیت، عدالت خواهی، و حرکت در مسیر ارزش ها و ایجاد هنجارهای اجتماعی مفید در راستای تمدن الهی و همراهی با عزت مندی و گام نهادن در مسیر ثروت آفرینی و تولید با هدف تعالی اجتماع و نه سودآوری فردی از ویژگی های مهم معنویت انقلابی موردنظر رهبری است که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است.

- علوی و اسماعیلی (۱۳۹۷) تحقیقی با عنوان " ارائه الگوی فرماندهی مطلوب از منظر اسلام و بیانات مقام معظم فرماندهی کل قوا (مدظله العالی) با رویکرد فرا ترکیب " انجام دادند. شیوه تحلیل داده ها بر اساس کدگذاری باز بود که بعد از تحلیل ۸۴ کد، کدهای مشابه در ۳۴ مقوله طبقه بندی شد. در نهایت ۳۴ مقوله در چهار طبقه اصلی قرار گرفت که عبارتند از: مؤلفه های معنوی، مدیریتی، نظامی، رفتاری و فردی. نتایج تحلیل نشان می دهد که بعد معنوی، مؤثرترین عامل در فرماندهی و مدیریت مطلوب مطرح است و سه طبقه دیگر در مراتب بعدی قرار دارند.

- **ثنایی و خلیجی (۱۳۹۷)** تحقیقی با عنوان " مدل معنویت سازمانی از دیدگاه اسلام در سازمان آموزش و پرورش براساس بیانات مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)" با هدف ارائه الگویی برای معنویت در سازمان آموزش و پرورش انجام دادند. تحقیق از نظر نوع، اکتشافی و از نظر روش، کیفی است. جامعه آماری تحقیق شامل ۷ نفر از خبرگان، ۲۰ نفر از کارشناسان ارشد و ۲۴۰ نفر از کارشناسان آموزش و پرورش قزوین بودند. برای شناسایی شاخص‌ها از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان و کارشناسان ارشد استفاده شد. اطلاعات به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا در سه مرحله کدگذاری (باز، محوری و گزینشی) شدند. در نهایت، ۵۳ شاخص به‌دست‌آمده در هفت مؤلفه و سه بعد دسته‌بندی شد. براساس پژوهش میلیمن و همکاران (۲۰۰۳) سه سطح فردی، گروهی و سازمانی و براساس بیانات مقام معظم رهبری به‌نقل از علوی و اسماعیلی (۱۳۹۷) مؤلفه‌های اقامه حق، دینداری، اخلاص عمل، ولایت‌مداری، بصیرت، فرهنگ شهادت، ساده‌زیستی و عدالت‌محوری برای معنویت در نظر گرفته شدند.

- **نقوی، اسعدی و میرغفوری (۱۳۹۴)** تحقیق خود را با عنوان " الگوی معنویت سازمانی در آموزش عالی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی" با هدف ارائه و تبیین الگوی معنویت سازمانی در آموزش عالی با توجه به الگوهای ملی و دینی، با استفاده از رویکرد الگوسازی ساختاری تفسیری انجام داده‌اند. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر گردآوری داده‌ها، توصیفی از نوع پیمایشی، و ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، پرسشنامه است. نتایج تحلیل عاملی نشان داد که ده عامل فضائل، فضای معنوی، محتوایی، ساختاری، رهبری، فرهنگی، خلاقیت، ایمان، انگیزش و اجتماعی به‌عنوان عوامل مؤثر بر معنویت سازمانی به‌شمار می‌رود.

- **حسینی (۱۳۹۱)** در پژوهش خود با موضوع " شناسایی و اولویت بندی عوامل معنویت در محیط کار" یکی از رایج‌ترین مدل‌های معنویت، متغیرهای مربوط به ابعاد فردی، گروهی و سازمانی معنویت را معرفی کرده و در تعمیم این مدل، بعد فراسازمانی معنویت در محیط کار را نیز معرفی کرده است. اطلاعات این تحقیق از طریق ۲۲۰ پرسشنامه توزیع شده در میان کارکنان اداره کل نگهداری واگن‌های مسافری شرکت رجا بدست آمده و سطوح معنویت در این سازمان بر اساس این عوامل سنجیده شده و از طریق تحلیل عاملی تأییدی مرتبه دوم مورد تأیید قرار گرفته‌اند؛ سپس متغیرهای هر بعد معنویت در سطح خودش از جمله سطح

فردی، گروهی، سازمانی و فراسازمانی اولویت بندی شده و در نهایت تمام متغیر های معنویت بدون در نظر گرفتن سطح آن ها، از طریق آزمون فریدمن، نسبت به یکدیگر اولویت بندی شده اند. از نتایج تحقیق چنین به دست آمد که دوازده عامل به عنوان عوامل معنویت، بر اساس میزان تأثیرشان، اولویت بندی گردیدند. نتیجه چنین حاصل شده است که با ترتیب اولویت، معنویت سازمانی، معنویت فرا سازمانی، معنویت گروهی و معنویت فردی قرار گرفتند. در سطح دوازده عامل فرعی نیز، درک وحدت محیط کسب و کار دارای رتبه اول و کسب نیرو و انرژی از کار در رتبه آخر قرار گرفته است.

## ۲-۱۶-۲- پیشینه تجربی تحقیقات خارجی :

- **روچا و پینهیرو (۲۰۲۰)** در تحقیق خود با عنوان " معنویت سازمانی : مفهوم و چشم اندازها " مفهوم جامع معنویت سازمانی را براساس اصطلاحات و مفاهیم مورد استفاده در مقالات و تحقیقات توصیف می کنند. بررسی اصولی مقالات، با استفاده از پایگاه داده های Science و Scopus انجام شد. سپس، مقالات با استفاده از نرم افزار VOSviewer تحت آنالیز کتاب سنجی قرار گرفتند. نتایج بر دو دسته بود: معنویت سازمانی و معنویت محل کار. تجزیه و تحلیل خوشه های نشان داد که در تحقیق در مورد معنویت در محل کار، آزادی عمل وجود دارد و در مطالعات معنویت سازمانی، یک شکاف وجود دارد.

- **ماهام، بهاتی و اوزتورک (۲۰۲۰)** در تحقیقی با عنوان " تأثیر معنویت اسلامی و مسئولیت اجتماعی اسلامی در شادی کارمند با عدالت سازمانی ادراک شده به عنوان یک میانجی " اهمیت مطالعه بینشی در مورد چگونگی افزایش سعادت در سازمان ها با اعمال معنویت اسلامی (IS) و مسئولیت اجتماعی اسلامی (ISR) را نشان می دهند. خوشبختی کارمندان توسط افرادی مشاهده می شود که IS و ISR را در محل کار تمرین و نشان می دهند. علاوه بر این، این مطالعه به بررسی نقش واسطه ای عدالت سازمانی ادراک شده بین IS، ISR و خوشبختی کارکنان می پردازد.

- **میشرا و وارما (۲۰۱۹)**<sup>۱</sup> کتابی با عنوان " معنویت در مدیریت: بینش هایی از هند " تألیف کرده اند که در فصل ششم آن در مورد معنویت در سازمان نتایج تحقیقات خود را ارائه کرده اند. هند با توجه به سابقه این کشور به عنوان سرزمین فعالیت های معنوی از طریق ادیان مختلف ، زمینه مناسبی را برای بررسی روابط بین معنویت و محل کار فراهم می کند. در واقع، بسیاری از آیین های اصلی جهان از هندوستان نشأت گرفته و گسترش یافته اند، از جمله هندوئیسم، جینیسم، سیک گرای و بودیسم. علاوه بر این، فرهنگ و مردم هند همیشه از سایر اعمال مذهبی استقبال کرده اند - برای مثال اسلام، یهودیت و آیین زرتشت قرن ها پیش در هند خانه ای پیدا کرده است. این تحقیق برداشت های هیجان انگیزی را در مورد معنویت در مدیریت ارائه می دهد. در تحقیق استدلال می شود که سازمان های دارای روحیه معنوی می توانند با رفتار عدم خشونت ارتباط برقرار کرده و در نتیجه منجر به عواملی مانند اشتیاق، همدلی و بخشش در محل کار شوند.

- **نیل (۲۰۱۸)**<sup>۲</sup> در تحقیقی با عنوان " مروری بر تحقیقات معنویت در محل کار " با هدف درک نقش معنویت در محل کار بر حوزه های مدیریت از جمله مطالعات رهبری، توسعه تیم، توسعه سازمانی و تحول سیستم ها متمرکز است. شاخص های استنادی مورد توجه در این تحقیق، معنویت محل کار، عملکرد سازمانی معنویت محل کار، معنویت سازمانی، شعور سازمانی، تحول سازمانی، رهبری معنوی، روح در کار، معنویت در محل کار و ایمان در کار می باشد.

- **عدویه و پراموگا (۲۰۱۷)** در تحقیق خود با عنوان " مقیاس گذاری مفهوم معنویت اسلامی در محل کار " به معرفی ابعاد اساسی معنویت در محیط کار در اسلام از طریق تهیه مقیاسی برای سنجش آن و ارائه زیرمجموعه دانش معنویت در محیط کار از دو منظر غربی و اسلامی است. آنها داده های خود را از طریق ۲۲۳ نفر از کارمندان شاغل در مؤسسات اسلامی در اندونزی جمع آوری کردند. آنها با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی، روایی و پایایی شاخص های پیشنهادی معنویت اسلامی محل کار را آزمایش کردند و ۱۳ شاخص برگرفته از روانشناسی دینی مقیاس جدیدی را برای سنجش معنویت اسلامی محل کار تعریف می کند.

<sup>1</sup> Mishra and Varma, 2019

<sup>2</sup> Neal, 2018

جدول ۲-۶: تحقیقات پژوهشگران اسلامی و غیراسلامی در مورد

شاخص های مؤثر در ارتقای معنویت سازمانی

شاخص های ارتقای معنویت	محققین و پژوهشگران
معنویت محل کار، عملکرد سازمانی معنویت محل کار، معنویت سازمانی، شعور سازمانی، تحول سازمانی، رهبری معنوی، روح در کار، معنویت در محل کار و ایمان در کار	Judi Neal, (2018)
ایمان، توبه، احسان، تقوا	Omar Khalid Bhatti ,Uzma Aslam, Arif Hassan, Mohamed Sulaiman, (2016)
خلافت (امانت داری)، توحید، تقوا، اخلاق، توازن و اعتدال، عدل، لطف/شفقت/مدارا و همبستگی، تداوم آموزش، ایمان اسلامی	Khadija Al Arkoubi, (2013)
مسئولیت پذیری، پویایی، همراهی با علم و اندیشه، شادی آفرینی های ماندگار، لذت خواهی معنوی در مقابل لذت جویبی مادی، واقع نگری، ژرف اندیشی، عقلانیت، عدالت خواهی، حرکت در مسیرارزش ها و ایجاد هنجارهای اجتماعی مفید	سیدهادی وکیلی، ۱۳۹۸
فردی: اخلاص عمل، دینداری، اقامه حق، ولایت مداری گروهی: ساده زیستی، بصیرت سازمانی: عدالت محوری، فرهنگ شهادت	سلیم ثنایی و سارا خلجی، ۱۳۹۸
فضائل، فضای معنوی، محتوایی، ساختاری، رهبری، فرهنگی، خلاقیت، ایمان، انگیزش و اجتماعی	سیدعلی نقوی، میرمحمد اسعدی، سیدحییب الله میرغفوری، ۱۳۹۴
استفاده از انگیزاننده مناسب مادی و معنوی، احیای نمودهای مذهبی، حل آسیب های متداول در سازمان، فعال سازی نیروهای توانمند مستعد و با ایمان، تشکیل گروه های حمایت گر معنوی(مددکاران مذهبی)، برگزاری کلاس های آموزشی	سکینه جعفری شورگل، ۱۳۹۲
فردی: لذت از کار، انرژی از کار، معنا در کار گروهی: همبستگی با همکاران، حمایت کارکنان، هدف مشترک سازمانی: پیوند با اهداف، شناسایی مأموریت، مراقبت از کارکنان فراسازمانی: درک همبستگی با جامعه، وحدت محیط کسب و کار، همسویی با وحدت	سیدآرمین حسینی، ۱۳۹۱



## **فصل سوم :**

### **روش اجرای تحقیق**

### ۳-۱- مقدمه

روش تحقیق اساسی ترین مقوله ای است که در هر پژوهش مورد توجه است. روش تحقیق به معنای استفاده از راه و روش و حتی ابزاری است تا محقق را هر چه زودتر به جواب برساند، اما پاسخ سؤال بدون شک در بستر پیش فرض هایی شکل می گیرد که محقق به آن پای بند است (فدایی، ۱۳۸۵).

دست یابی به هدف های علم یا شناخت علمی میسر نخواهد بود، مگر زمانی که با روش شناسی (Methodology) درست صورت پذیرد. به عبارت دیگر تحقیق از حیث روش است که اعتبار می یابد نه موضوع تحقیق (خاکی، ۱۳۷۸).

تحقیق درباره مدیریت، موضوعی ساده و در عین حال پیچیده است. در تحقیق این موضوع، محقق با عواملی چون اداره کردن، مدیران و مدیریت روبروست. با اندکی توجه درمی یابیم که این عوامل از فنون مطرح در طرح تحقیق و یا استفاده از یک روش خاص تحقیقی برجسته فراتر است. برای تحقیق درباره این عوامل، نخست باید به فلسفه آنها پرداخت، زیرا هر محقق دارای جهان بینی و بینش فلسفی خاصی است. آن جهان بینی هم بر انتخاب روش، هم در قضاوت نسبت به کیفیت و ارزش نتایج تأثیر می گذارد. البته توجه به تأثیر مسایل سیاسی هم جای خود دارد، چرا که برای دست یابی به امکانات سازمان ها و کنترل پویایی های قدرت در درون و بین سازمان ها، معمول است. از سوی دیگر نوع تحقیقات مدیریتی در مورد شغل و تناسب و کارایی آن است و سرانجام باید نسخه ای عملی برای حل مشکلات سازمان ارائه دهد (أزگلی، ۱۳۸۰).

در این فصل به روش اجرای تحقیق و موارد مربوط به آن اعم از جامعه آماری، تعیین حجم نمونه، روش‌های گردآوری داده‌ها، ساختار پرسش‌نامه، روایی و پایایی ابزار تحقیق و روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته خواهد شد.

### ۲-۳- روش تحقیق

این تحقیق از نظر هدف کاربردی است. از نظر ماهیت اکتشافی و از نظر نوع داده‌ها کیفی آمیخته است، زیرا که برای تأیید مدل تحقیق در جامعه آماری مورد مطالعه از روش کمی پرسش‌نامه استفاده می‌شود. برای شناسایی، تحلیل و تفسیر الگوهای موجود درون داده‌ها از روش تحلیل مضمون (تماتیک)<sup>۱</sup> استفاده می‌شود.

### ۳-۳- جامعه آماری<sup>۲</sup>

جامعه آماری همان جامعه اصلی است که مورد مطالعه و تحقیق قرار می‌گیرد (احمدی، صالحی، ۱۳۹۲، ۲۵۱). جامعه آماری عبارتست از کلیه عناصر و افرادی که در یک مقیاس جغرافیایی مشخص (جهانی یا منطقه‌ای، محلی و یا مکانی) دارای یک یا چند صفت مشترک باشند (حافظ نیا، ۱۳۹۶، ۱۴۳). تعریف جامعه - بنابر نظر اغلب محققان - عبارت است از همه اعضای واقعی یا فرضی که علاقه مند هستیم یافته‌های پژوهش را به آنها تعمیم دهیم (دلاور، ۱۴۰۰، ۱۲۴).

جامعه آماری در این تحقیق شامل کلیه کارکنان شاغل در بیمارستان دادگستری تهران به تعداد ۲۰۰ نفر می‌باشد.

### ۳-۳-۱- معرفی بیمارستان دادگستری تهران

پیشینه بیمارستان دادگستری به سال ۱۳۲۰ شمسی با ساختمان کوچک و تعداد محدودی تخت جهت بستری نمودن و مداوای مجرمین و مصدومین از سوی وزارت دادگستری برمی‌گردد.

از سال ۱۳۳۷ ساختمان مذکور به منزل موقوفه مرحوم فاضل عراقی (ضلع غربی میدان فردوسی، خیابان پارس) منتقل و تحت عنوان بیمارستان دادگستری شروع به فعالیت نموده است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و با

<sup>1</sup> Thematic analysis

<sup>2</sup> Statistical population

پیگیری های شورای عالی قضایی به لحاظ ضرورت رعایت منویات مرحوم واقف، اداره بیمارستان به قوه قضائیه محول گردیده که به مرور زمان و با اهتمام رؤسای محترم وقت قوه قضائیه ساختمان بازسازی، تکمیل و پروانه فعالیت بیمارستانی نیز اخذ گردیده است.

در سال ۱۳۹۶ بازسازی ابنیه و زیرساخت های بیمارستان تکمیل گردیده و در حال حاضر با تجهیزات پزشکی به روز، امکانات کلینیکی و پاراکلینیکی، بخش های بستری و پرسنل کارآمد در خدمت کلیه همکاران قوه قضائیه و عموم بیماران محترم می باشد (وب گاه بیمارستان <https://dadhospital.eadl.ir>)

### رسالت و چشم انداز بیمارستان

#### بیانیه رسالت بیمارستان

ارائه خدمات تشخیصی و درمانی ایمن

#### بیانیه دورنما (چشم انداز) بیمارستان

دستیابی به خدمات بیمارستانی استاندارد

#### بیانیه ارزش های بیمارستان

**تعالی جویی:** اهتمام به تعالی و بهبود مستمر کیفیت و ایمنی خدمات به صورت سیستماتیک بر مبنای استانداردها

**حفظ کرامت انسانی:** اهتمام به احترام به حقوق بیماران و مراجعین با تکیه بر تعالیم آسمانی دین مبین اسلام

**پاسخگویی:** اهتمام به شفافیت، مسئولیت پذیری و پاسخگویی در قبال مراجعین، ذینفعان و جامعه

**کار تیمی و نوآوری:** اهتمام به ارتقای رفتار حرفه ای و برقراری ارتباط مؤثر با گیرندگان خدمت و همچنین اهتمام به نوآوری از طریق بکارگیری نتایج پژوهشهای مرتبط و عملکرد مبتنی بر شواهد

**دوستدار محیط زیست:** تلاش در جهت محافظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن

شکل ۱-۳: رسالت و چشم انداز بیمارستان دادگستری – <https://dadhospital.eadl.ir>

### ۳-۴- نمونه آماری

هدف محقق شناسایی جامعه و تعیین پارامترهای مربوط به آن است. برای این کار یا باید به کلیه افراد جامعه مراجعه کند و صفت یا ویژگی موردنظر تحقیق خود را در آنها جویا شود؛ یا باید تعدادی از افراد جامعه را مورد مطالعه قرار دهد و از طریق جمع کوچک تری و با روش معینی، پی به صفات و ویژگی های جامعه ببرد. بدیهی است اگر جامعه موردنظر کوچک و حجم و تعداد افراد آن کم باشد، می تواند آن را به طور کامل مطالعه نماید. ولی اگر جامعه بزرگ باشد و امکانات و مقدرات وی اجازه ندهد، ناچار است از بین افراد جامعه تعداد مشخصی را به عنوان نمونه برگزیند و با مطالعه این جمع محدود، ویژگی ها و صفات جامعه را مطالعه کرده، شاخص ها و اندازه های آماری آن را محاسبه کند. بنابراین محقق راه نمونه گیری را انتخاب می کند (حافظ نیا، ۱۳۹۶، ۱۴۴).

نمونه گیری، یعنی انتخاب تعدادی از افراد، حوادث و اشیاء از یک جامعه تعریف شده به عنوان نماینده آن جامعه (دلاور، ۱۴۰۰، ۱۲۴).

در این تحقیق برای تعیین حجم نمونه (تعداد نمونه) از فرمول کوکران با خطای ۵ درصد و ۹۵ درصد اطمینان استفاده می شود که مقدار آن ۱۳۲ می باشد.

$$n = \frac{\frac{Z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left( \frac{Z^2 pq}{d^2} - 1 \right)} = \frac{\frac{(1.96)^2 (0.5)(0.5)}{(0.05)^2}}{1 + \frac{1}{200} \left( \frac{(1.96)^2 (0.5)(0.5)}{(0.05)^2} - 1 \right)} = 131.52$$

در این تحقیق از روش نمونه گیری تصادفی ساده استفاده خواهد شد.

### ۳-۵- روش های گردآوری داده ها

روش های گردآوری اطلاعات به طور کلی به دو دسته کتابخانه ای و میدانی تقسیم می شوند. روش های کتابخانه ای مورد استفاده در فضاهای واقعی و مجازی عبارت اند از: متن خوانی و فیش برداری، آمارخوانی و بهره گیری از جداول آماری، تصویرخوانی و استفاده از عکس ها و نقشه ها، سندخوانی و استفاده از مدارک

و مستندات و بالاخره روش ترکیبی که مرکب از چند روش مزبور می باشد. روش های میدانی مورد استفاده در هر دو فضای واقعی و مجازی عبارت اند از : روش صوتی و تصویری، روش مشاهده، روش مصاحبه، روش پرسش نامه، روش آزمون، روش بحث و تعامل گروهی و نیز ترکیبی از روش های مزبور است (حافظ نیا، ۱۳۹۶، ۱۹۴).

در این تحقیق به منظور گردآوری اطلاعات از دو دسته داده شامل داده های اولیه و داده های ثانویه بهره گیری می شود:

- داده های اولیه :

- مطالعات کتابخانه ای و میدانی می باشد. جهت نگارش مبانی نظری پژوهش و پیشینه تحقیق از مطالعات کتابخانه ای، مراجعه به سایت های اینترنتی، بانک های اطلاعاتی و پژوهش ها استفاده می شود.

- داده های ثانویه :

- فیش برداری از بیانات مقام معظم رهبری در مورد معنویت و مطابقت آن ها با معنویت تأکید شده در بیانیه گام دوم انقلاب
- جهت انتخاب مؤلفه ها و شاخص ها از مقالات مرتبط با موضوع، مصاحبه ها، مقالات و سخنرانی های ارائه شده در همایش های بیانیه گام دوم انقلاب و همچنین تحلیل خبرگان این امر استفاده شده است.
- آماده سازی پرسشنامه و تکمیل آن توسط کارکنان سازمان مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل آن

### ۳-۶- ابزارهای گردآوری داده ها

پژوهشگر باید با ابزارهایی داده های لازم را از جامعه (نمونه) آماری جمع آوری نماید و با تحلیل، پردازش و تبدیل آنها به اطلاعات به آزمون فرضیه ها بپردازد. برای جمع آوری داده ها به ابزارهای گوناگونی نیاز هست. نوع این ابزارها تابع عوامل گوناگونی از جمله ماهیت و روش تحقیق است. به طور معمول چهار ابزار عمده برای جمع آوری داده ها وجود دارند که عبارت اند از (خاکی، ۱۳۷۸، ۲۳۹) :

۱- بررسی (مراجعه به) مدارک و اسناد

۲- مشاهده

۳- مصاحبه

۴- پرسش نامه

در این تحقیق از دو نوع ابزار جهت گردآوری داده ها استفاده شده است :

### ۳-۶-۱- بررسی مدارک و اسناد

جهت به دست آوردن متغیرهای مستقل در این تحقیق که عوامل مؤثر در ارتقای معنویت هستند از روش مطالعه کتابخانه ای با بررسی اسناد موجود استفاده شد. برای این امر با رجوع به پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر حضرت آیت الله خامنه ای در اینترنت و فیش برداری از سخنرانی های ایشان، متغیرها انتخاب شدند.

### ۳-۶-۲- پرسش نامه

پرسش نامه یکی از ابزارهای رایج تحقیق در مطالعات میدانی است و روشی مستقیم برای کسب داده های تحقیق است. پرسش نامه مجموعه ای از سؤال ها (گویه ها) است که پاسخ دهنده با ملاحظه آنها پاسخ لازم را ارائه می دهد. این پاسخ، داده موردنیاز پژوهشگر را تشکیل می دهد (احمدی، صالحی، ۱۳۹۲، ۳۶۱). در این تحقیق نیز جهت سنجش متغیرهای مستقل در جامعه آماری مورد مطالعه، برای هر یک از آنها سؤالاتی در پرسش نامه طرح گردیده است که توسط کارکنان به آنها پاسخ داده می شود.

### ۳-۶-۲-۱- روایی و پایایی پرسش نامه

به طور کلی پرسش نامه به دو طبقه تقسیم می شود: ۱. استاندارد و میزان شده ۲. محقق ساخته . پرسش نامه باید از روایی و پایایی لازم برخوردار باشد تا محقق بتواند داده های متناسب با تحقیق را گردآوری نماید و از طریق این داده ها و تجزیه و تحلیل آنها، فرضیه های موردنظر را بیازماید و به سؤالات تحقیق پاسخ دهد. ابزار سنجش و آزمون های استاندارد و میزان شده معمولاً از روایی و پایایی مناسبی برخوردارند؛

از این رو محققان می توانند آنها را با اطمینان به کار گیرند؛ ولی ابزار محقق ساخته فاقد چنین اطمینانی هستند و محقق باید از روایی و پایایی آنها اطمینان حاصل کند (احمدی، صالحی، ۱۳۹۲، ۳۷۹).

دو شیوه مختلف برای طراحی پرسش نامه محقق ساخته وجود دارد :

- در روش نخست براساس نظریه چرچیل (۱۹۷۹) باید ابعاد پدیده مورد مطالعه شناسایی شود.

سپس برای هر بعد مجموعه‌ای از شاخص‌ها شناسایی می‌شود. برای شناسایی شاخص‌ها می‌توان از پیشینه پژوهش و مطالعه کتابخانه‌ای استفاده کرد. در نهایت مجموعه‌ای از شاخص‌ها برای هر بعد شناسایی می‌شود.

- در روش دوم براساس نظریه کرسول (۲۰۱۷) ابتدا با مصاحبه‌های تخصصی و کدگذاری و تحلیل

کیفی مصاحبه‌ها، شاخص‌های مختلف شناسایی می‌شود. سپس از طریق مقوله‌بندی

کردن شاخص‌ها، یک ابزار مناسب طراحی می‌شود.

در مجموع طراحی یک پرسش نامه محقق ساخته دو فاز دارد:

۱- شناسایی شاخص‌ها: از طریق مطالعات کتابخانه‌ای یا مصاحبه

۲- دسته‌بندی شاخص‌ها: مقوله‌بندی کردن براساس دیدگاه پژوهشگر یا تحلیل عاملی اکتشافی (حبیبی،

عدن ور، ۱۳۹۶)

### ۳-۶-۲-۱-۱-۱ روایی پرسش نامه

منظور از روایی این است که مقیاس و محتوای ابزار یا سؤالات مندرج در ابزار گردآوری اطلاعات دقیقاً متغرها و موضوع مورد مطالعه را بسنجد؛ یعنی اینکه هم داده‌های گردآوری شده از طریق ابزار مازاد بر نیاز تحقیق نباشد و هم اینکه بخشی از داده‌های مورد نیاز در رابطه با سنجش متغیرها در محتوای ابزار حذف نشده باشد یا به عبارت دیگر، عین واقعیت را به خوبی نشان دهد (حافظ نیا، ۱۳۹۶، ۱۸۲).

پس از آنکه ابعاد اصلی و شاخص‌های سنجش آنها (گویه‌ها) احصاء گردید آنها را به اساتید و صاحب‌نظران

ارائه کنید. نظر آنها را در مورد درستی ابعاد و گویه‌ها جویا شوید. به این روش روایی صوری گویند و روشی



ساده برای سنجش اعتبار پرسش نامه محقق ساخته است. همینطور می‌توانید از روایی محتوایی ( CVI ) یا ( CVR ) نیز استفاده کنید (حبیبی، عدن ور، ۱۳۹۶).

با توجه به محقق ساخته بودن پرسش نامه در این تحقیق نیز برای صحت روایی آن از اساتید، کارشناسان و خبرگان این امر استفاده می‌شود.

### ۳-۶-۲-۱ پایایی پرسش نامه

پایایی که از آن به اعتبار، دقت و اعتمادپذیری نیز تعبیر می‌شود، عبارت است از اینکه اگر یک وسیله اندازه‌گیری که برای سنجش متغیر و صفتی ساخته شده در شرایط مشابه در زمان یا مکان دیگر مورد استفاده قرار گیرد، نتایج مشابهی از آن حاصل شود؛ به عبارت دیگر، ابزار پایا یا معتبر ابزاری است که از خاصیت تکرار پذیری و سنجش نتایج یکسان برخوردار باشد (حافظ نیا، ۱۳۹۶، ۱۸۳).

محقق به کمک یک سری از روش‌ها حدود اعتماد یا پایایی ابزارهای اندازه‌گیری را مشخص می‌کند. مهمترین این روش‌ها عبارتند از: ۱- روش بازآزمایی ۲- روش موازی یا آزمون هم‌تا ۳- روش دو نیمه کردن ۴- روش ضریب ثبات ۵- روش کودر - ریچاردسون ۶- روش آلفای کرونباخ (کلانتری، ۱۳۸۵، ۷۴). کرونباخ در سال ۱۹۵۱ در دانشگاه استنفورد روش آماری ضریب آلفا را برای حل مشکل تعیین پایایی آزمون‌های چند سؤالی ابداع کرد. این روش معمول‌ترین ضریب پایایی ثبات داخلی است که در بیشتر مطالعات از آن استفاده می‌شود و معرف میزان تناسب گروهی از آیتم‌هایی است که یک سازه را می‌سنجند. مقدار آلفا باید حداقل برابر با ۰/۷ و یا بیشتر باشد تا یک سؤال بتواند در یک ابزار باقی‌ماند و بسیاری از محققان نقطه ۰/۸ را برای باقی‌ماندن یک سؤال در ابزار ضروری می‌دانند. پایایی برابر با ۰/۷ ثبات ۷۰ درصدی امتیازات یا نمرات به دست آمده از یک ابزار را نشان می‌دهد و روشی برای محاسبه ثبات درونی بر اساس میانگین همبستگی درونی سؤالات می‌باشد. هنگامی که مقیاسی از نوع مقیاس لیکرت در ابزار اطلاعات به کار رود، محاسبه مقدار ضریب آلفا جهت تعیین پایایی ثبات درونی امری ضروری است. در سال ۲۰۰۳ مقدار آلفای بیش از ۰/۹ را عالی، ۰/۸ تا ۰/۹ را خوب، ۰/۸ تا ۰/۷ را قابل قبول، ۰/۷ تا ۰/۶ را قابل بحث ۰/۶ تا ۰/۵ را ضعیف و کمتر از ۰/۵ را غیرقابل قبول معرفی کردند. فرمول تعمیم آلفای کرونباخ به قرار زیر است:

$$a = \frac{k}{k-1} \left[ 1 - \frac{\sum S_i^2}{S_t^2} \right]$$

در این فرمول  $k$  تعداد آیت‌های ابزار،  $S_i^2$  واریانس آیت  $i$ ، و  $S_t^2$  واریانس کل ابزار یا تست (که از مجموع کل آیت‌ها به دست آمده است) می‌باشد (محمدبیگی و همکاران، ۱۳۹۳).

### ۳-۷- روش‌ها و ابزار تجزیه و تحلیل داده‌ها

پس از آن که محقق داده‌ها را گردآوری، استخراج و طبقه‌بندی نمود و جداول توزیع فراوانی و نسبت‌های توزیع را تهیه کرد، باید مرحله جدیدی از فرآیند تحقیق که به مرحله تجزیه و تحلیل داده‌ها معروف است، آغاز شود. این مرحله در تحقیق اهمیت زیادی دارد؛ زیرا نشان‌دهنده تلاش‌ها و زحمات فراوان گذشته است. در این مرحله محقق با استفاده از روش‌های مختلف و با تکیه بر معیار عقل سعی می‌کند اطلاعات و داده‌ها را در جهت آزمون فرضیه و ارزیابی آن مورد بررسی قرار دهد. در مرحله تجزیه و تحلیل آنچه مهم است این است که محقق باید اطلاعات و داده‌های را در مسیر هدف تحقیق، پاسخ‌گویی به سؤال و سؤالات تحقیق و نیز ارزیابی فرضیه‌های خود جهت داده، مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد (احمدی، صالحی، ۱۳۹۲، ۴۰۲).

در این پژوهش برای روش تحلیل مضمون و کدگذاری از نرم‌افزار MAXQDA استفاده خواهد شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از دو روش آماری توصیفی و استنباطی و از نرم‌افزارهای SPSS و SMART PLS استفاده می‌گردد.

از آمار توصیفی (فراوانی، میانگین، میانه، مد، واریانس و انحراف معیار) برای بررسی و توصیف ویژگی‌های عمومی پاسخ‌دهندگان استفاده می‌شود.

در سطح استنباطی، از ضریب آلفای کرونباخ برای بررسی پایایی پرسشنامه استفاده می‌شود. از مدل تحلیل عاملی تأییدی برای بررسی میزان تبیین‌پذیری هر متغیر و مؤلفه بر اساس ابعاد استفاده می‌شود. معناداری مؤلفه‌ها با استفاده از آزمون  $t$  مورد سنجش قرار می‌گیرند. از ماتریس اهمیت - عملکرد برای رتبه‌بندی متغیرها استفاده می‌شود.

تحلیل مضمون یکی از روش‌های رایج کیفی است که پژوهش‌گران رشته‌های ادبیات، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، تاریخ، هنر، علوم سیاسی، علوم اجتماعی، مدیریت، اقتصاد، ریاضیات، فیزیک، شیمی،

زیست‌شناسی و پزشکی از آن استفاده کرده‌اند. پژوهش‌گران علوم اجتماعی و انسانی غالباً از تحلیل مضمون جهت شناسایی الگوهای کیفی و کلامی و تهیه کدهای مرتبط با آن‌ها استفاده می‌کنند. برای مثال یک مشاور مدیریت از تحلیل مضمون جهت تحلیل روندهای جدید در بازار و تدوین استراتژی مطلوب سازمان یا شناخت فرهنگ سازمانی بهره می‌گیرد (شیخ‌زاده، بنی‌اسد، ۱۴۰۰، ۴۰). این تحلیل، فرایند شناسایی الگوها یا تم‌ها در بطن داده‌های کیفی است (قاسمی، هاشمی، ۱۳۹۸).

سه نوع کلان‌تحلیل مضمون با عنوان "مکاتب تحلیل مضمون" معرفی می‌شوند زیرا هر یک از این رویکردها فقط به یک نوع محدود نمی‌شوند. این مکاتب با عناوین کدگذاری پایا، کتابچه کد و بازتابی شناخته می‌شوند. این عناوین بر اساس عنصر متمایز کلیدی مورد تاکید در هر رویکرد انتخاب شده است (شیخ‌زاده، ۱۳۹۹).

تحلیل عاملی تأییدی روشی است که نشان می‌دهد چه میزان گویه‌های سنجش یک سازه به درستی انتخاب شده‌اند. در واقع در این روش مشخص می‌شود آیا سؤالاتی که در یک پرسش‌نامه برای سنجش هر عامل انتخاب شده است مناسب می‌باشد یا خیر. بنابراین تحلیل عاملی تأییدی یک ابزار سنجش روایی پرسش‌نامه است و به روایی سازه یا مدل اندازه‌گیری نیز موسوم است (حبیبی، عدن‌ور، ۱۳۹۶).

## **فصل چهارم :**

### **تجزیه و تحلیل داده ها**

#### ۴-۱- مقدمه

محقق در این فصل، با مد نظر قرار دادن مسیر راه در فصل قبلی، با تجزیه و تحلیل داده های گردآوری شده از طریق آزمون های مناسب در قالب آمار توصیفی به توصیف داده های جمعیت شناختی در قالب نمودارها و جداول مناسب می پردازد. سپس در قالب آمار استنباطی به آزمون های پژوهش که همان هدف نهایی پژوهش است، پرداخته می شود.

#### ۴-۲- گردآوری داده ها به روش تحلیل مضمون (تماتیک)

ابتدا سخنرانی های مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۴۰۰ با موضوع معنویت احصاء گردید . با استفاده از نرم افزار مکس کیودا نسخه ۲۰۲۰ به هر سخنرانی یک کد اختصاص داده شد تا بتوان مضمون استخراج شده را آسان تر پیدا کرد. جدول شماره ۴-۱ خلاصه کدهاست که از فایل های گوناگون جمع شده است. کد های مشهود و مکنون هم مطابق با جدول شماره ۴-۲ است. در انتها کد های ابری استخراج شده است.

جدول ۴-۱: خلاصه مضامین به کار رفته در بیانات مقام معظم رهبری

شناسایی عوامل موثر در ارتقا معنویت در سازمان براساس بیانیه گام دوم انقلاب					
مضمین اصلی	مضمین فرعی	مفهوم	گذاره	کد ت م	کد م ت
اشاعه فرهنگ معنویت در زندگی	توجه به معنویت در زندگی پیامبر اسلام	شناسایی و توجه بر ابعاد زندگی پیامبر اکرم و تبلیغ و تبیین آن	توصیه ی ما به همه ی مسلمانان این است که پیرامون آگاهی و معرفی ابعاد شخصیت، زندگی، سیره، اخلاق، تعالیم، روش حکومت و مردم‌داری، سیاست، عبادت و جهاد آن حضرت تلاش نمایند و امروز بزرگترین تبلیغ برای اسلام می تواند این باشد که ما چهره پیامبر اسلام را قبل از آنکه دشمن آن را در	1	۱

پیامبر اسلام			<p>اذهان بی خبر عالم مخدوش سازد برای بینندگان و جویندگان جهان روشن کنیم و این کار لازمی است که مسلمانان هنرمند، مطلع و آشنا به تبلیغ و بیان باید در ارتباط با آن بزرگوار، کار علمی، فرهنگی، هنری و تبلیغی انجام دهند.</p>		
استقلال فرهنگی	استقلال فرهنگی از ملت های بیگانه	جلوگیری از غلبه فرهنگ بیگانه	<p>و اما مطلبی که لازم میدانم عرض بکنم، این است که همه‌ی مردم کشورمان مخصوصاً آن قشرهایی که از آگاهی و معرفت و سواد و علم و فرهنگ برخوردارند- بدانند که استقلال یک ملت تأمین نمیشود مگر با استقلال فرهنگی. یک ملت اگر از لحاظ سیاسی تحت تأثیر قدرتهای بزرگ نباشد و از لحاظ اقتصادی به خودکفایی کامل هم برسد، اما فرهنگ و اخلاق و عقاید و باورهای دشمنان و بیگانگان در میان این ملت رواج داشته باشد و رشد بکند، این ملت نمیتواند ادعا بکند که مستقل است. در دنیا سررشته‌ی فرهنگ دست یک عده‌ای است؛ آنها هستند که لباس را، کیفیت زندگی را، پوشش را، وضع نشست و برخاست را، اخلاق را، معرفت را برای انسانهای بی‌گناه و بی‌خبر در سرتاسر عالم رقم میزنند و برای آنها سرمشق معین میکنند. اگر یک ملتی بتواند خود را از سرایت موج مسموم فرهنگی که بیگانگان ساخته‌اند و پرداخته‌اند و گسترش داده‌اند، حفظ کند، این ملت و این مجموعه یک مجموعه‌ی مستقل است؛ اما اگر نتواند، اگر تحت تأثیر غلبه‌ی فرهنگ بیگانه -که ساخته‌ی دست بیگانگان و دشمنان است- قرار بگیرد، این ملت یک ملت وابسته است، یک ملت اسیر است، ملتی است که هرچه از لحاظ اقتصادی و سیاسی هم خود را مستقل بکند، باز تحت تأثیر آن کسانی است که سررشته‌ی فرهنگ را در دست و در اختیار دارند. امروز صداها ایستگاه رادیو [فعالیت میکنند] و صداها روزنامه و مجله در سرتاسر عالم روزانه و هفتگی - منتشر میشوند برای اینکه فرهنگ استکبار جهانی را و فرهنگ مطلوب قدرتمندان بزرگ عالم را در سطح ملتها گسترش بدهند؛ و اگر کسی با این فرهنگ مخالفت کرد، دشمنی آنها با او بمراتب بیشتر است از آن کسی که سیاست آنها را نقض کند و در مقابل تصمیم‌های سیاسی آنها بایستد؛ چون میدانند که تأثیر فرهنگ تأثیر عمیق‌تر و تأثیر تعیین‌کننده‌تری است.</p>	2	۲
فرهنگ عفاف و حجاب	توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی	روابط زن و مرد و شأن زن در اجتماع	<p>مردم ما باید چشم و گوش خودشان را باز کنند. برگشت به سمت فرهنگ فاسد و منحط غربی در جامعه‌ی انقلابی و اسلامی ما محال و ممنوع است. ممکن نیست چنین چیزی پیش بیاید و ملت ما و مسئولین ما و انقلاب ما اجازه بدهند که مجدداً رفتار و زندگی مردم به سمت همان چیزی برود که فرهنگ فاسد غرب به ملت ما تزریق کرده بود و آن را بزور بر</p>	2	۳

			<p>ملت ما تحمیل کرده بود. کسانی که تاریخچه‌ی ورود بی‌حجابی و عریانی زنان در جامعه‌ی ما را که به‌وسیله‌ی خاندان شوم پهلوی انجام گرفت - خوانده‌اند و کسانی که سَنَشان اقتضا میکند و آن روزها را دیده‌اند، میدانند چه‌جور در داخل جامعه‌ی ما و کشور ما بی‌حجابی را و بی‌حدومرزی زن و مرد با یکدیگر را وارد کردند و بر مردم ما تحمیل کردند. این چیزی نبود که مردم ما به‌آسانی آن را بپذیرند؛ این را بر مردم تحمیل کردند، منتها متأسفانه به‌خاطر اینکه از آن روز تا روز پیروزی انقلاب اسلامی دو سه نسل در زیر سایه‌ی سنگین و شوم خاندان پهلوی گذشت، عده‌ای با این فرهنگ به دنیا آمدند، قبیح آن را نفهمیدند، سلامت و صفائی را که در محیط اسلامی ناب هست به دست نیاوردند؛ دستگاه‌های تبلیغاتی ما هم نتوانستند عیوب فرهنگ غرب را به آنها تفهیم کنند</p>		
نقش رسانه ملی	نقش رسانه در گسترش فرهنگ اسلامی	اشاعه فرهنگ اسلامی توسط رسانه ملی	<p>در جمهوری اسلامی صداوسیما باید وسیله‌ای برای سوق دادن مردم به فرهنگ اسلامی و وسیله‌ای برای معرفت و آشنایی مردم با درخشندگی‌های اسلامی و انسانی باشد؛ حق ندارد غیر از این باشد. چیزهایی را که ضد این و غیر از این است، باید پخش نکنند. و هنرمندان و نویسندگان و گویندگان و مجریان و کارگردانان و هنرپیشگان و همه‌وهمه باید دست به دست هم بدهند تا این مفاهیم اسلامی ارزشمند و درخشنده را به‌صورت برنامه‌های هنری بسازند تا مردم از آنها تعلیم بگیرند.</p>	2	4
افراد آگاه و عالم در جامعه	نقش افراد آگاه در گسترش معنویت	افراد آگاه مردم جامعه را به سمت معنویت سوق دهند	<p>در درجه‌ی اوّل، مسؤولیت به عهده‌ی افراد عالم و آگاه و دانا در جامعه است، در صفوف مقدّم، علمای دین؛ و سپس همه‌ی کسانی که آگاهی و معرفتی دارند و میتوانند مردم را آگاه کنند و روشن کنند. رفتار شما بیش از گفتار شما بایستی مردم را در این خطّ صحیح پیش ببرد؛ و این همان راهی است که امام بزرگوارمان در بیانات متعدّد و از اوّل پیروزی انقلاب تا آخرین روزهای زندگی پُربرکتش به ما میفرمود، به همه‌ی ملت بیان میکرد و به‌عنوان شعار جمهوری اسلامی قرار داده بود؛ حاکمیت اسلام و پیاده شدن اسلام. امیدواریم که خداوند متعال توفیق و فضل خودش را شامل حال همه‌ی شما برادران و خواهران کند، و به همه‌ی ما این توان را ببخشد که در راه تحقّق احکام اسلامی ان‌شاءالله‌تلاش کنیم، و بزودی ملت ما و جامعه‌ی ما پیاده شدن کامل اسلام را در جامعه‌ی خود مشاهده کنند.</p>	2	5

<p>توجه به معنویت در وجود خود</p>	<p>احیا ابعاد زندگی اولیا الهی</p>	<p>احیا ابعاد گوناگون آن شخصیت‌های عظیم و الهی را در وجود خود</p>	<p>سعی کنیم ابعاد گوناگون آن شخصیت‌های عظیم و الهی را در وجود شخص خودمان، ولو به نحو ضعیف به وجود بیاوریم و احیا کنیم. کافی نیست که مجاهدان فی سبیل‌الله و مبارزان در راه حاکمیت اسلام، در فکر ساختن جامعه و نظام اسلامی باشند اگرچه این یک وظیفه‌ی اعلیٰ و یک واجب بزرگ و شاید اصلی‌ترین واجبات یک مؤمن و مسلم است- اما در کنار مجاهدتی که برای ایجاد نظام اسلامی و تکمیل آن و پیروزی آن می‌کنیم، مجاهدت دیگری و شاید سخت‌تری لازم است تا در وجود خود، در دل خود و جان خود هم تحوّل و انقلابی به وجود بیاوریم. اگر ما درباره‌ی شخصیت اولیای دین چه نبی مکرّم و چه ائمه‌ی معصومین و چه فاطمه‌ی زهرا و زینب کبری (سلام الله علیهم اجمعین)- حرف می‌زنیم، غالباً ناظر به همین قسمت دوم است. حقیقتاً امروز جمهوری اسلامی احتیاج دارد به اینکه در درجه‌ی اول ما مسئولین و سپس آحاد مردم، به‌صورت دقیق و منظم و مرتبی سعی کنیم در وجود خود و در دل خود، تحوّل در جهت هدفهای اخلاقی اسلام به وجود بیاوریم. البته این درست است که اگر تحوّل در دلها و جانها پدید نمی‌آید، انقلاب هم پیروز نمیشد نفس پیروزی انقلاب، دلیل آن است و به معنی آن است که در مجموع، یک دگرگونی و تحوّل در دلها انجام گرفت؛ بدون این نمیشد انقلاب پیروز بشود- اما برای تداوم انقلاب و تداوم پیروزی‌ها و تداوم استقامت این خط و عدم انحراف که این از همه مهم‌تر است- همه‌ی ما احتیاج داریم در وجود خودمان، در اخلاقیاتمان و در روحیاتمان تغییرات بدهیم.</p>	<p>3</p>	<p>6</p>
<p>خداباوری</p>	<p>توجه به خدا</p>	<p>وجود روح توجّه به خدا و معنا را در مردم ما</p>	<p>بار سنگین انقلاب اسلامی با هیچ باری، با هیچ تکلیفی قابل مقایسه نیست. حقیقتاً انقلاب را سالم نگه داشتن و سالم جلو بردن، کار سنگینی است و این مکتب بحمدالله در این سالهای دشوار و در آزمایشهای گوناگون، این بار را خوب تحمل کرده و پیش برده. این [انقلاب ما] مثل انقلابهای دیگر و حکومت ما مثل حکومتهای دیگر نیست. همان‌طوری که خدای متعال به رسول اکرم خطاب فرمود که «يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ × قُمْ أَلَيْلًا أَلَا قَلِيلًا × نَصْفَهُ، أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا × أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَ رَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا × اَنَا سَتَلْقَى عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا»، (۲) این سخن سنگین و این بار سنگین حتی بر دوش پیغمبر، آن‌چنان است که او را محتاج میکند به تربیت معنوی و نفسانی و تزکیه‌ی روحی و تمرین مداوم. و ما افراد ضعیف در مقابل آن چشمه‌های جوشان قدرت و نیروی الهی، جای خود داریم؛ و راز اینکه انقلاب تاکنون پیش رفته هم همین است. سیاستها و قدرتهای جهانی اشتباه کردند که خیال کردند با جمهوری اسلامی هم مثل بقیه‌ی کشورها و دولتهایی که در همین حدود، قدرت</p>	<p>3</p>	<p>7</p>



			<p>مادی و سعی (۳) ظاهری دارند، میشود برخورد کرد؛ با تهدید و با تطمیع و با فشار و اینها میشود از میدان خارج کرد؛ نه، اشتباه بزرگ دشمن همین بود که این معنویت را، این روح توجّه به خدا و معنا را در مردم ما و در انقلاب ما درک نکرده. اگر این روح تقوا و توجّه به خدا باشد، بگومگوها این اختلافهای کوچک و کم عمق و البتّه غیر مهم، که به نظر بنده کم اهمیت تر از آن است که به آن خیلی توجّه بشود- هم نخواهد بود. اما به هر حال هر چه یکپارچگی و وحدت از همه‌ی جهات بیشتر باشد، این زیباتر، باشکوه تر، برای دشمن شکننده تر و برای دوست امیدوارکننده تر است.</p>		
اتحاد و همبستگی	جلوگیری از تفرقه پراکنی دشمنان	اتحاد شیعه و سنی و ایجاد معنویت و ابقای آن	<p>البتّه اتحاد و یگانگی و وحدت کلمه، شرط اصلی است؛ چه از لحاظ ملیتی - یعنی برداشتن این ناسیونالیسمها و ملت گراییها، عرب و عجم و ترک و فارس و بقیه‌ی این قومیتها و ملیتها در سطح جهان اسلام - چه از لحاظ مذهبی، که شیعه و سنی و فرق گوناگون اهل تسنن و شیعه، باید اختلافات را کنار بگذارند و با هماهنگی و با تکیه بر نقاط مشترک، آن خواست معنوی را تأمین کنند. البتّه اشکالی ندارد که نقاط مختلف فیه هم باشد</p>	31	۸
		جلوگیری از تفرقه پراکنی دشمنان اسلام بین شیعه و سنی	<p>خیال نکنیم که چون ما از اوّل انقلاب تا امروز به شیطان بزرگ رو ندادیم، میدان ندادیم که بین ما ایجاد اختلاف بکند، پس شیطان بزرگ دیگر رفت و در صدد وسوسه‌ی ما برنخواهد آمد؛ نه، شیطان بزرگ یعنی آمریکا و اذتاب او و حکومتهای مرتجع- با روشهای سیاسی، با مذهبهای اختراعی، با سیاستهای شیطانی خودشان، دائماً در این فکرند که بین دو برادر تنی را هم جدایی بیندازند، چه برسد بین برادران دینی و برادران میهنی و اقوام گوناگون.</p>	1,4	۹
عدم توجه به دروغ ها و شایعه پراکنی ها	عدم شایعه پراکنی و ایجاد اختلاف در مردم	عدم توجه به دروغ ها و شایعه پراکنی های دشمنان	<p>هر کس امروز سعی کند در مردم ایجاد اختلاف کند یا آنها را از صحنه دور کند، در حقیقت دارد به همه‌ی آن هدفهایی که عرض کردم ضربه میزند و دشمن آنها است. دشمنی حقیقی تبلیغاتچی های جهانی که با شایعه پراکنی و دروغ و فریب سعی میکنند ملت ما را دلسرد بکنند- با همان هدفهایی است که گفته شد؛ میخواهند آن کارها نشود؛ چون میدانند اگر ملت در صحنه بود و دلگرم و امیدوار بود، آن کارها خواهد شد؛ میخواهند نشود.</p>	5	۱۰
وحدت کلمه	وحدت کلمه و حضور در صحنه	رمز همه‌ی پیروزیها، وحدت کلمه و حضور در صحنه است	<p>دشمن این جور است. این جمله را همیشه به یاد داشته باشید که امام بزرگوارمان بارها و بارها تأکید کردند که رمز همه‌ی پیروزیها، وحدت کلمه و حضور در صحنه است. این رمز همه‌ی پیروزیها است؛ اگر این را از دست دادیم اگر وحدت کلمه نباشد و اگر مردم حضور نداشته باشند- ملت ایران</p>	5	۱۱

			<p>نخواهد نتوانست قدم از قدم بردارد. البتّه خداوند هم کمک خواهد کرد، مدد خواهد کرد: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۶) و «مَنْ كَانَ لِلَّهِ كَانَ اللَّهُ لَهُ»؛ (۷) اینها وعده‌ی الهی است؛ حق است و صدق است و قطعی است. بحمدالله تا امروز هم خدا با ملت ایران بود و وجود بزرگوار آن رهبر عالی قدر و انسان والا و بی نظیر، واقعاً از بزرگ‌ترین نعمتها بود. امروز هم کلمات و نصایح او که برای ما باقی مانده، بزرگ‌ترین نعمتها برای ما است، چون کلمات خدا و انبیا است. باید آنها را قدر بدانیم و ان شاء الله عمل بکنیم.</p>		
اسلام باوری	اهداف اسلامی	توجه به اهداف اسلام برای رسیدن به معنویت	<p>برادران و خواهران! هدفهای ما روشن است. هدفهای ما در اسلام خلاصه میشود. اسلام فقط یک اعتقاد نیست؛ اسلام زندگی طیبیهی انسانها است. وقتی ما میگوییم حیات اسلامی و نظام اسلامی، یعنی آن نظامی و آن حیات طیبیه‌ای که همه‌ی خیراتی که انسان به آنها علاقه‌مند است، در آن هست؛ یعنی صفای معنوی هست، رفاه مادی هم هست؛ یعنی امنیت اجتماعی هست، امنیت روحی هم هست؛ یعنی علم و سواد و دانش و بینش و تحقیق هم هست، تعبد و خلوص و توجه به خدا و عبادت هم هست؛ این حیات طیبیهی اسلامی است؛ ما این را میخواهیم تأمین کنیم؛ اسلام این را به ما میدهد.</p>	6	۱۲
ایمان و عمل	ایمان عمیق و اقدام و عمل و نیت قاطع	ادامه دادن راه ایمان عمیق و اقدام و عمل و نیت قاطع برای رسیدن به معنویت	<p>ما این دو عامل یعنی ایمان عمیق و اقدام و عمل و نیت قاطع بر پیمودن این راه را که تا حالا داشته‌ایم و توانسته‌ایم بحمدالله جلو بیاوریم - بایستی حفظ کنیم. این آن چیزی است که یک‌یک مردم، زن و مرد، قشرهای مختلف و در هر نقطه‌ی کشور باید به یاد داشته باشند: حفظ ایمان و شوق، و حفظ عمل و اقدام و حرکت. بحمدالله وحدت و یکپارچگی بر ملت ما حاکم است؛ این را بایستی حفظ کنید. مخصوصاً آن کسانی که زبان گویا و مؤثری در میان مردم دارند و آن کسانی که میتوانند بر ذهنها و دلها و روحهای مردم اثر بگذارند، آنها برای تقویت ایمان و تشویق به عمل و حفظ یکپارچگی و پیوند عمومی ملت، بیشتر موظف هستند. لذا بنده بارها به مردم عزیزمان و به کسانی که دل‌هایشان پر از امید و ایمان است گفته‌ام که من نسبت به آینده هیچگونه نگرانی و تردیدی ندارم و میبینم که ملت ما به فضل پروردگار خواهند توانست همان حیات طیبیهی اسلامی را که اسلام میخواهد که در آن همه چیز هست: هم دنیا هست، هم آخرت هست، هم ماده هست، هم معنا هست، هم علم هست، هم عبادت هست، هم رفاه هست، هم معنویت هست - به وجود بیاورند و درست کنند. و بدانید اگر ما توانستیم این نظام را و این چنین جامعه‌ای را برای</p>	6	۱۳

			خودمان به وجود بیاوریم، شکست واقعی را آن روز بر دشمنان جهانی خودمان وارد کرده‌ایم.		
حفظ صلابت و آبَهِت انقلاب	حفظ صلابت و آبَهِت انقلاب	هدفهای انقلاب باید با همان روشنی و وضوح و با همان قاطعیت دنبال بشود	از حفظ صلابت و آبَهِت انقلاب. هدفهای انقلاب باید با همان روشنی و وضوح و با همان قاطعیت دنبال بشود. آبَهِت انقلاب در دنیا باید حفظ بشود. انقلاب ما با دیگر انقلابها این تفاوت را داشت همه هم اعتراف کردند- که این انقلاب اهل سازش و تسلیم و باج‌دهی نیست. این باید حفظ بشود؛ این باید سر سوزنی هم خدشه بر ندارد. اگر ما بخواهیم کشورمان را و جمهوری اسلامی‌مان را حفظ کنیم، به برکت همین حفظ آبَهِت انقلاب خواهیم توانست. شرق و غرب هم این انقلاب را شناخته‌اند؛ گردن‌کلفت‌های دنیا هم توقعشان را از این انقلاب کم کردند. آدمهای ضعیف، ملت‌های ضعیف و دولت‌های ضعیف، بزرگ‌ترین ضربه را با ضعف خودشان به خودشان می‌زنند. آن دولتی که شرق و غرب و قدرتهای بزرگ میدانند که میشود روی آن اثر گذاشت و از آن یک تکه کند، از طرف قدرتهای بزرگ مورد ترخم قرار نمی‌گیرد. قدرتهای بزرگ باید بدانند که این صخره است، از آن نمیشود چیزی کند. این را تا حالا فهمیده‌اند. ما این را باید حفظ کنیم. امید ملت‌های مسلمان به انقلاب ما و به جمهوری اسلامی به‌خاطر همین صلابت است. اینکه می‌بینید در رحلت امام شمس، ملت‌ها در آفریقا، در اقصای آسیا، در اروپا- با این همه مخالفت و فشاری که روی آنها هست، این جور عزاداری میکنند و بر سرشان می‌زنند، برای چیست؟ اینها که امام ما را ندیده بودند. این به‌خاطر آن است که ملت‌هایی که تحقیر شدند، عظمت خودشان را در چهره‌ی امام ما میدیدند. ملت‌های تحقیر شده، عزت خودشان را در این مرد مرد الهی و آسمانی- مشاهده میکردند. لذا [او را] دوست داشتند، به او علاقه داشتند، به او عشق می‌ورزیدند، او را مظهر موجودیت و هویت و عزت خودشان به حساب می‌آوردند. این برای جمهوری اسلامی باید محفوظ بماند. اوکین چیزی که باید همه‌ی آحاد ملت و مسئولین و بزرگ و کوچک به آن توجه کنند این است؛ عزت انقلاب و عزت جمهوری اسلامی و صلابت اسلامی این ملت باید حفظ بشود	7	۱۴
سازندگی کشور	سازندگی درونی	سازندگی درونی کشور تا بتوانیم کشور را حفظ کنیم	دوم، مسئله‌ی سازندگی درونی ما است. ما اگر نتوانیم کشورمان را و ملت‌مان را و درون خودمان را درست بسازیم، ملت‌های مسلمان از ما مأیوس خواهند شد؛ دشمن هم نسبت به ما جری خواهد شد؛ بدگویان زبان‌شان دراز خواهد شد؛ خواهند گفت اینها که خودشان را نتوانستند اصلاح کنند و بسازند، کشور خودشان را نتوانستند آباد کنند، چه می‌گویند؟ لذا این یکی از دو بزرگ‌ترین هدفهای ما است؛	7	۱۵

			<p>سازندگی. سازندگی یعنی چه؟ سازندگی یعنی سازندگی طبیعت این کشور، سازندگی شهرهای این کشور، سازندگی اقتصاد این کشور، سازندگی صنعت این کشور، رونق دادن به زندگی و به اقتصاد در این کشور، از بین بردن محرومیت و فقر در این کشور، رسیدگی به زندگی محرومین و فقرا و طبقاتی که در فشار زندگی به سر میبرند با آباد کردن کشور؛ و سازندگی معنوی و درونی خود ما؛ و سازندگی علمی. این وظیفه‌ی ما است. این وصیت امام است. ما میراث امام را باید حفظ کنیم. میراث امام چیست؟ امام هم مثل پیغمبران که فرمود: <i>لَمْ يُورَثُوا دِينَاراً وَ لَا دِرْهَماً</i> - (۲) درهم و دیناری از خودش باقی نگذاشت. او که اهل درهم و دینار نبود. درهم و دینار و زخارف (۳) مادی، کوچک‌تر از این بود که به آن روح ملکوتی و بلند راه پیدا کند. میراث او جمهوری اسلامی است. میراث او کشور اسلامی است. میراث او این جوانهای ساخته‌شده‌ی دست او و به برکت انقلاب او است. اینها را باید حفظ کرد.</p>		
سازندگی مادی و طبیعی	سازندگی مادی و طبیعی	سازندگی مادی و طبیعی، یعنی رونق دادن به اقتصاد، رونق دادن به صنعت، راه انداختن چرخهای زندگی به بهترین وجه، ایجاد کار و اشتغال	سازندگی کشور چه سازندگی مادی و طبیعی، یعنی رونق دادن به اقتصاد، رونق دادن به صنعت، راه انداختن چرخهای زندگی به بهترین وجه، ایجاد کار و اشتغال، از بین بردن بیکاری، به وجود آوردن مراکز و کانونهای تولید در کشور؛	7	۱۶
سازندگی معنوی	سازندگی معنوی	اخلاقمان را بسازیم، رفتارمان را اصلاح کنیم، دین و معنویت را در خودمان تقویت کنیم	سازندگی معنوی [یعنی] اخلاقمان را بسازیم، رفتارمان را اصلاح کنیم، دین و معنویت را در خودمان تقویت کنیم، رابطه‌ی خودمان با خدا را محکم کنیم - وظیفه‌ی دوم ما است. همه هم موظفند؛ بنده هم به‌عنوان یک طلبه که در نظام جمهوری اسلامی مسئولیتی دارم وظیفه دارم، شما هم وظیفه دارید، علما هم همه وظیفه دارند، دانشگاهیان هم وظیفه دارند، کارگران، کشاورزان، شهری، روستایی، کارمند، بازاری همه - هر کسی هر کاری میتواند در راه این سازندگی بزرگ باید انجام بدهد. خوشبختانه مسئولین کشور مشغولند. کمک و حمایت مردم هم بایستی دائماً پشتوانه‌ی کار اینها باشد. این دو وظیفه‌ی بزرگ ما است	7	۱۷
	توجه به یاد خدا	یاد خدا، توجه به خدا، عشق ورزیدن به خدا، کار برای خدا و فداکاری برای خدا، چنان گیرا و	ارزش معنویت با هیچ یک از ارزشهای مادی قابل مقایسه نیست. کسی که وارد این مقوله شود برایش استدلال لازم ندارد. آن کس که وارد این مقوله نمی‌شود با هیچ استدلالی نمی‌شود او را با حقیقت آشنا کرد. ارزش ذکر؛ یعنی یاد خدا، توجه به خدا، عشق ورزیدن به خدا، کار برای خدا و فداکاری	87	۱۸

		شیرین و جذّاب و دلریاست	برای خدا، چنان گیرا و شیرین و جذّاب و دلریاست که با هیچ یک از زیباییهای مادی و جسمانی قابل مقایسه نیست.		
معنویت اسلامی	ایمان به اسلام و معنویت اسلامی	توجه به اسلام و معنویت اسلامی و ایمان داشتن به اسلام و اهداف آن	ایمان ملت ما ایمان اسلامی‌شان- کی از عمیق‌ترین ایمانها است. کسانی که ملت‌های دیگر را از نزدیک دیده‌اند، شهادت میدهند که ملت ایران یکی از مؤمن‌ترین ملت‌های مسلمان به اسلام و عقاید و احکام اسلامی است. برای مردم روشن شد که در سایه‌ی اسلام میتوانند زندگی آزاد و برخوردار از نعم معنوی و مادی‌ای داشته باشند. و اسلام، ایمان مردم و محبت مردم بود؛ قیام کردند و این انقلاب عظیم انجام گرفت و حکومتی بر پایه‌ی اسلام به دست مردم به وجود آمد.	8	۱۹
ارتباط معنوی ملی	ارتباط معنوی با ملت های دیگر	ارتباط معنوی ملت و انقلاب ما با ملت‌های دیگر عالم	ارتباط معنوی ملت و انقلاب ما با ملت‌های دیگر عالم، برای انقلاب ما و ملت ما مفید و لازم و ضروری است؛ و دشمن میخواهد این را قطع کند.	8	۲۰
حمایت معنوی از ملت ها	حمایت معنوی و سیاسی در راه اسلام	حمایت معنوی و سیاسی از کسانی است که در راه اسلام و حاکمیت اسلامی تلاش میکنند	ولی ما حمایت معنوی و سیاسی میکنیم. ما جوانانی را که در مصر، یا در الجزایر، یا در سایر کشورهای اسلامی، به نام اسلام سخن میگویند، یا مسلمانانی را که در تاجیکستان از تفکر اسلامی و قرآنی حمایت میکنند، یا مسلمانانی را که در هند، هویت اسلامی خودشان را میخواهند حفظ کنند، یا مسلمانان مظلومی را که در عراق زیر فشار رژیم بعثی قرار دارند، یا هر گروه مسلمانی را که در هر نقطه عالم تفکر اسلامی را احیا میکند، قبول داریم و حمایت میکنیم. قلباً برای آنها دعا میکنیم و از بُعد سیاسی، در سطح جهان از آنها حمایت مینماییم. این هم یکی از مسائل است	83	۲۱
			حمایت معنوی و سیاسی ما از همه کسانی است که در راه اسلام و حاکمیت اسلامی تلاش میکنند. هرکس، در هر جای دنیا برای عزت اسلام قیام کند، ما از او حمایت معنوی و سیاسی میکنیم. دشمن میخواهد بگوید «شما پشتیبانی مادی میکنید.» این، دروغ است. دشمن میخواهد بگوید «شما با نهضت‌هایی که در کشورهای اسلامی است، ارتباط دارید.»	83	۲۲
اهمیت به منافع ملی	ترجیح دادن مسائل ملی به مسائل شخصی	ملت ما مسائل کشور و مسائل انقلاب را بر مسائل شخصی در طول دوران جنگ و دوران انقلاب ترجیح داد؛	این بود که ملت ما مسائل کشور و مسائل انقلاب را بر مسائل شخصی در طول دوران جنگ و دوران انقلاب ترجیح داد؛ این فداکاری‌ها، این ایثارها بسیار مهم است. من امروز هم عرض میکنم به آحاد ملت عزیزمان که مسائل کشور و مسائل انقلاب را بر مسائل شخصی و نیازهای شخصی خودشان ترجیح بدهند. برای انقلاب و برای کشور و عظمت کشور و پیشرفت کشور و آبادی کشور کار کنید که در این صورت منافع همه‌ی قشرها و آحاد کشور هم تأمین خواهد شد. البته اقلیتی هستند همیشه بوده‌اند، امروز هم هستند- که منافع خودشان را بر منافع کشور و ملت ترجیح میدهند؛ اینها کارشان و روششان	8	۲۳

			<p>مردود است. برای بازسازی کشور، برای تقویت دولت، برای آبادی و عمران سرتاسر کشور، برای پیشرفت هدفها و برنامه‌های اقتصادی‌ای که مسئولین دارند طرح میکنند، همه‌ی مردم خودشان را متعهد بدانند؛ این به آبادی کشور خواهد انجامید و همان چیزی است که چهره‌ی انقلابی ملت ما را در مقابل ملتهای دیگر همیشه یک چهره‌ی باصلابت و قدرتمند نشان خواهد داد و این رابطه‌ی معنوی حفظ خواهد شد.</p>		
تقوا و پرهیزکاری	تقوا و پرهیزکاری	<p>رابطه‌ی قلبی با خدا را باید قویاً حفظ کرد. حالت تقوا و پرهیزکاری و معنویت</p>	<p>البتّه تأییدات الهی شرط اول است و رابطه‌ی قلبی با خدا را باید قویاً حفظ کرد. حالت تقوا و پرهیزکاری و معنویت را که در انقلاب ما بوده و هست و باید باشد، قویاً باید حفظ کنید؛ مخصوصاً جوانها. محبوب‌ترین انسانها در یک جامعه در نزد پروردگار، جوانهای پارسا و پرهیزکار و مؤمن هستند؛ این برکات الهی را جلب میکنند و روح نشاط اسلامی را در جامعه زنده نگه میدارد</p>	8	۲۴
حضور فعال طلاب	حضور فعال طلاب	<p>توجه طلاب و آموزندگان به معنویت و پرداختن به دین</p>	<p>طلّاب عزیز و فضیلاى جوان، حضور در میدانهای گوناگون را [حتّى] یک لحظه باید فراموش نکنند؛ این با درس خواندن منافات ندارد، [بلکه] مؤید درس خواندن است. همان‌طور که امام بزرگوار در پیام فراموش نشدنی‌شان فرمودند، آن جوانهایی که تفقّه (۱۱) را در میدانهای خودش فراگرفتند و منذر (۱۲) قوم خودشان شدند، آن جوانها و فضیلائی که میدان جنگ را میدان آزمایش نفس خود و میدان تکامل معنوی خودشان قرار دادند و پیش رفتند، این میدانها را رها نکنند. امروز هم خطوط، میدانها، صحنه‌های نظامی و غیرنظامی، صحنه‌های فرهنگی، محتاج حضور فعال شما است.</p>	9	۲۵
اسلام شناسی	تقویت دین اسلام در مردم	<p>تقویت و تبیین و تشریح هرچه بیشتر اسلام برای مردم</p>	<p>به نظر من آقایان به دو امر اهمیت بدهید: امر اول عبارت است از تقویت و تبیین و تشریح هرچه بیشتر اسلام برای مردم خودتان همان که از شما حرف می‌شنود و از شما استفسار میکند و مردم را با احکام دین آشنا کنید. و دین هم از سیاست جدا نیست؛ یکی از احکام دین، احکام اداره‌ی امور کشور و احکام سلطانیه است. خوب، در فقه یک بابی است که ابواب احکام سلطانیه است. (۱۳) بنابراین احکام سلطانیه هم از دین است. آن کسانی که اینها را از هم جدا میکنند، دشمن دینند و غارتگر میدان سیاست. پس مردم را با مسائل سیاسی و دینی آشنا کنید؛ به یک امور تکراری و سطحی و برای مردم عادى شده اکتفا نشود؛ نه، از توحید اسلام، از نبوت اسلام، از حکومت اسلام، از اعتقادات اسلام، از جهاد اسلام، از تعلیم و تربیت در اسلام، از رشد استعدادها در مسلمین، از سابقه‌ی اسلام که چه حکومتی در دنیا داشت، برای مردم بیان کنید؛ مردم را نسبت به اسلام، حالت اعتزاز (۱۴) ببخشید تا هر کسی</p>	10	۲۶

			<p>احساس اعتزاز کند که مسلمان است؛ بخصوص جوانها. خوب، یک وقتی بود که این تفکر کمونیستی شایع بود، حالا که دیگر به خودی خود این تفکر برافتاد، کذب و غلطه‌اش (۱۵) ثابت شد، بحمدالله «كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ» (۱۶) در مقابله‌ی با کمونیسم. البته راه شکوک (۱۷) بر ذهنها بسته نیست؛ بایستی شکوک را از ذهنها زدود.</p>		
ارتباط با خدا	<p>رابطه‌ی قلبی و اعتقادی و پیوند ولایتی با خدا</p>	<p>لازمه‌ی ایستادگی نظام ارتباط و پیوند قلبی یکایک آحاد مؤمن با خدا</p>	<p>علت همین است: هر یک‌یک از ماها، یک رابطه‌ی قلبی و اعتقادی و پیوند ولایتی با خدا دارد؛ مسئله این بود. اصلاً راز ایستادگی و اقتدار این نظام این است. همین که الحمدلله نتوانستند روی این صخره‌ی باصلابت حتی خشی بیندازند، علتش همین بوده؛ باز هم نمیتواند. مردم ایران ثابت کردند که دشمن نمیتواند نسبت به آنها طمع بورزد. علتش همین ایمان است. و همین ایمان به خدا و همین کار برای رضای خدا است که موجب میشود شما اینجا نشسته باشید و در کشورهای گوناگون دنیا به اسم شماها شعار بدهند. شما، یا ما به عنوان مسئولین نظام، مگر چقدر رابطه با مسلمانهای اروپا و آفریقا و خاورمیانه و شرق آسیا و کشورهای گوناگون ایجاد کرده‌ایم که این جور در حادثه‌ی ضایعه‌ی مصیبت امام عزیزمان با ما همدردی کردند؟ این هیئت ایرانی که رفته بود آنجا، مردم دست به گردنشان می‌انداختند، گریه میکردند! (۳) این چیست؟ این چه رابطه‌ی است؟ این را ما به وجود آورده‌ایم؟ نخیر؛ این رابطه را هم خدا به وجود آورده، یعنی همان معنویت، همان پیوند قلبی با خدا. در قرآن کریم به رسول خودش میفرماید که «لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا»، اگر همه‌ی پولهای دنیا را هم خرج میکردی پول نفت که چیزی نیست، درآمد ارزی جمهوری اسلامی که به حساب نمی‌آید- اگر تمام پولهای دنیا را هم خرج تبلیغات و دادن به فلان روزنامه‌نگار و دادن به فلان تبلیغاتچی و دادن به فلان گروه و حزب سیاسی میکردی، مَا أَلْفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ، نمیتوانستی این قدر دلها را به هم نزدیک کنی. پس چه شد؟ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بِي سَهُمٍ؛ (۴) خدا این دلها را به هم نزدیک کرد. در داخل کشور ما هم همین جور است؛ بین شما مردم و مسلمانهای خارج کشور هم همین جور است. این به خاطر همان ارتباط و پیوند قلبی یکایک آحاد مؤمن با خدا است. خب همین، پشتوانه‌ی مسئله‌ی کار هم شد؛ در آن سنگر دوّم که گفتیم شماها در آن سنگر خوب امتحانی دادید</p>	11	۲۷
نقش اهمیت به	<p>توجه به شرافت کارگران و معلمان</p>	<p>بر ارزش و کرامت معنوی تکیه شود</p>	<p>همچنین بر ارزش و کرامت معنوی تکیه شود. مجموعه‌های کارگری و معلّمی توجه داشته باشند شعارهایی که میدهند و حرفهایی که میزنند، به گونه‌ای نباشد که شرافت معنوی و</p>	171	۲۸

<p>کارگران و معلمان</p>		<p>کرامت حقیقی را در چشم مردم از جامعه معلمی یا کارگری بگیرد. همان‌طور که عرض کردیم، نیازها هم مادی است و هم معنوی؛ اما چیزیکه انسان را دلگرم و قانع و خرسند میکند، تکریم معنوی است. خیلیها حاضرند آبرو و کرامتشان را حفظ کنند و به طرف کسی دست دراز نکنند و از کسی پول نگیرند. انسان با شرف، به کرامت معنوی اهمیت میدهد. کرامتی را که جامعه معلمی و جامعه کارگری دارند - که واقعاً هم پیش خدا و عقل و در محاسبات اجتماعی و انسانی کرامت دارند - بشناسیم؛ آن را سردست بگیریم و به همه نشان دهیم. شانه کدامیک از ما تاکنون زیر بار منت یک معلم خم نشده است؟ کدامیک از ما تاکنون دست معلم خود را نبوسیده‌ایم؟ ارزش معلم این است. ارزش کارگر هم آنقدر بالاست که پیغمبر دست او را بوسید. حقیرهایی امثال من چه کار کنیم که جای بوسیدن دست پیغمبر را بگیرد؟ این ارزشهای معنوی را فراموش نکنیم.</p> <p>(۱۷۱، ۲Pos.)</p>			
<p>اهمیت شان و نقش اجتماعی کارگران</p>	<p>درک شان و اهمیت نقش کارگر در اجتماع توسط همگان</p>	<p>از جنبه‌ی معنوی باید کارگر احساس بکند که بار سنگینی را بر دوش دارد؛ شأن و اهمیت نقش خودش را درک کند. هم خود کارگر، هم مسئولین کشور، هم عامه‌ی مردم، باید بدانند که کارگر شأن معنوی و انسانی بالایی در جامعه دارد. اگر ما به نظام ارزشی اسلام نگاه کنیم، پول‌دار بودن اصلاً ارزش نیست؛ پول‌دار بودن جزو ارزشها به حساب نمی‌آید؛ حتی دارا بودن بسیاری از خصوصیات نفسانی جزو ارزشها به حساب نمی‌آید. اما کارگر بودن یعنی با جسم خود کار کردن، ولو برای شخص خودش کار کند - یک ارزش است. بیکاری یک ضد ارزش است. حالا اگر این کاری که انسان با جسم خودش دارد انجام میدهد، در پیشبرد زندگی جامعه نقشی داشته باشد، این ارزش مضاعف و دو برابر خواهد شد. لذاست که رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) دست کارگر را بوسید. این «دست کارگر را بوسیدن» یک امتیاز مادی برای کارگر نیست اما یک امتیاز معنوی است، برای این است که شأن کارگر در جامعه بالا برود. این مسائل باید تأمین بشود. شما کارگران باید توجه داشته باشید که ادامه‌ی حیات شرافتمندانه‌ی ملت عزیز ایران و حفظ و ادامه‌ی این شعارهای بارزش و این موضع بارزش نظام جمهوری اسلامی در مقابل قلدراهای عالم و استکبار جهانی، با کار شما است؛ این کار را بایستی مخلصانه، دلسوزانه، خوب انجام بدهید. البته مسئولین دولتی باید سعی کنند به هر کیفیتی هست، مواد اولیه را تأمین کنند تا کارخانه‌جات با همه‌ی ظرفیت کار کنند؛ تا کارگرها این میدان را پیدا کنند که کار خودشان را در خدمت نظام و در خدمت</p>	<p>از جنبه‌ی معنوی باید کارگر احساس بکند که بار سنگینی را بر دوش دارد؛ شأن و اهمیت نقش خودش را درک کند. هم خود کارگر، هم مسئولین کشور، هم عامه‌ی مردم، باید بدانند که کارگر شأن معنوی و انسانی بالایی در جامعه دارد. اگر ما به نظام ارزشی اسلام نگاه کنیم، پول‌دار بودن اصلاً ارزش نیست؛ پول‌دار بودن جزو ارزشها به حساب نمی‌آید؛ حتی دارا بودن بسیاری از خصوصیات نفسانی جزو ارزشها به حساب نمی‌آید. اما کارگر بودن یعنی با جسم خود کار کردن، ولو برای شخص خودش کار کند - یک ارزش است. بیکاری یک ضد ارزش است. حالا اگر این کاری که انسان با جسم خودش دارد انجام میدهد، در پیشبرد زندگی جامعه نقشی داشته باشد، این ارزش مضاعف و دو برابر خواهد شد. لذاست که رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) دست کارگر را بوسید. این «دست کارگر را بوسیدن» یک امتیاز مادی برای کارگر نیست اما یک امتیاز معنوی است، برای این است که شأن کارگر در جامعه بالا برود. این مسائل باید تأمین بشود. شما کارگران باید توجه داشته باشید که ادامه‌ی حیات شرافتمندانه‌ی ملت عزیز ایران و حفظ و ادامه‌ی این شعارهای بارزش و این موضع بارزش نظام جمهوری اسلامی در مقابل قلدراهای عالم و استکبار جهانی، با کار شما است؛ این کار را بایستی مخلصانه، دلسوزانه، خوب انجام بدهید. البته مسئولین دولتی باید سعی کنند به هر کیفیتی هست، مواد اولیه را تأمین کنند تا کارخانه‌جات با همه‌ی ظرفیت کار کنند؛ تا کارگرها این میدان را پیدا کنند که کار خودشان را در خدمت نظام و در خدمت</p>	<p>11</p>	<p>۲۹</p>



			<p>حرکت اقتصادی مردم و رونق اقتصادی مردم قرار بدهند؛ این مربوط به آنها، که باید تلاش کنند، به هر کیفیتی که ممکن هست ان شاء الله این ظرفیتها تکمیل بشود و کارخانه‌جات با همه‌ی ظرفیت کار کنند و مراکز و واحدهای تولیدی جدیدی به وجود بیایند که بتوانند نیروهای کار را جذب کند. و شما باید سعی کنید کار را به بهترین وجه انجام بدهید.</p>		
هنر معنوی و دینی	دوری از موسیقی حرام	موسیقی چنانچه انسان را از معنویت، از خدا و از ذکر غافل کند، حرام است	<p>موسیقی چنانچه انسان را از معنویت، از خدا و از ذکر غافل کند، حرام است. موسیقیای که انسان را به گناه و شهوت‌رانی تشویق کند، حرام است؛ از نظر اسلام این است. موسیقی اگر این خصوصیات مضر و موجب حرمت را نداشته باشد، البته آن وقت حرام نیست. اینهایی را که من گفتم، بعضیش در موسیقی بیکلام و در سازهاست؛ بعضی هم حتی در کلمات است. یعنی ممکن است فرضاً یک موسیقی ساده بیضرری را اجرا کنند، لیکن شعری که در این موسیقی خوانده میشود، شعر گمراه کننده‌ای باشد؛ شعر تشویق کننده به ببندوباری، به ولنگاری، به شهوت‌رانی، به غفلت و این‌طور چیزها باشد؛ آن وقت حرام میشود. بنابراین، آن چیزی که شاخص حرمت و حرمت در موسیقی است و نظر شریف امام هم در اواخر حیات مبارکشان - که آن نظریه را در باب موسیقی دادند - به همین مطلب بود، این است. موسیقی لهوی داریم. ممکن است موسیقی - به اصطلاح فقهیاش - موسیقی لهوی باشد. «لهو» یعنی غفلت، یعنی دور شدن از ذکر خدا، دور شدن از معنویت، دور شدن از واقعتهای زندگی، دور شدن از کار و تلاش و فرو غلتیدن در ابتذال و ببندوباری. این موسیقی میشود حرام. اگر این با کیفیت اجرا حاصل شود، اگر با کلام حاصل شود؛ فرقی نمیکند</p>	109	۳۰
	اهمیت نقش هنر معنوی	هنر باید در جهت معنویت و دین به کار رود و به جامعه ارتقا بخشد	<p>احساس میکنم و ادراک میکنم، و به‌خاطر اینکه آن سرمایه‌ای که در وجود شما هست برای ملت ما و مردم ما و کشور ما و انقلاب ما و تاریخ ما یک چیز فوق‌العاده ضروری و لازم است و خواهش میکنم که آن را در خودتان تقویت کنید و هرچه بیشتر در خدمت این هدفهای پاک و مقدس قرار بدهید. و ثانیاً من فکر میکنم که حتماً بایستی دستگاه‌های مختلف به شما کمک کنند و موانع را از سر راه شما بردارند تا ان شاء الله بتوانید پایه و هسته‌ی مرکزی هنر صحیح و اصیل اسلامی را هرچه قوی‌تر و ریشه‌دارتر پایه‌گذاری کنید و شکل بدهید. دیگرانی هم که هنرمندند، اما فکر و روحیه‌شان چیز دیگری است و جور دیگری است، آنها هم باید بدانند که حقیقتاً آن هنر حیف است، آن سرمایه خیلی دریغ است که در راه چیزی غیر از راه خدا و معنویت و انقلاب و نجات انسانها و کمک به محرومین</p>	12	۳۱

			<p>و مستضعفین به کار برود؛ حیف است که در مصارف و راه‌های خیلی کم‌ارزشی که متأسفانه آن مبتدلات به کار می‌روند، به کار برود. یک بار دیگر هم تشکر میکنم از اینکه این توفیق را به من دادید که زیارتتان کنم. البتّه عرض میکنم مقصود من از این دیدار این نبود که بنده باز یک مقدار صحبت‌هایی برای شما بکنم، [بلکه] مقصود این بود که بیشتر از شما بشنویم و استفاده کنیم، که آن هم در این جور جمعی طبعاً میسور نیست و بایستی یک برنامه‌ریزی خوبی ان‌شاءالله جناب آقای زم برای این کار بکنن</p>		
			<p>برادران عزیز، اعضای هیئت رئیسه‌ی مجلس اعلا و بقیه‌ی برادران! خیلی متشکرم. همان‌طور که گفتید، واقع مطلب این است که فقدان ایشان ضایعه‌ی بزرگی برای اسلام بود و همه‌ی ما را یتیم کرد. امام خمینی (رضوان الله تعالی علیه) این راه سنگین را با عقل و حکمت و قاطعیت خود پیمود؛ اینها همه بود. ایشان این راه را با خلوص، صفا، معنویت خود پیمود. ما رقت قلب ایشان و تضرع ایشان و توکل ایشان را دیده و می‌شناسیم. ما معتقدیم که هم در قضیه‌ی عراق و هم در همه‌ی قضایای مسلمین، اگر بتوانیم مسئله‌ی توکل به خدا و استمداد از خدا را مورد استفاده قرار دهیم، موفق خواهیم شد. ما در قضیه‌ی عراق و در قضیه‌ی شخص جنابعالی و مجلس، همان جهت‌گیری حضرت امام را دنبال خواهیم کرد و ان‌شاءالله به همان شکل که ایشان میخواستند، ادامه خواهیم داد. از خدای متعال میخواهیم که به ما و به شما کمک کند؛ نیت‌های ما را برای خودش خالص کند. بنده از جنابعالی و آقایان به‌خاطر همدردی و تسلیتتان - تشکر میکنم. ما همیشه شما را از خودمان میدانیم و بعد از این هم همین‌طور خواهد بود.</p>	13	۳۲
معنویت امام خمینی ره	خلوص، صفا، معنویت امام خمینی ره	توجه به ایمان و خلوص و معنویت امام خمینی ره	<p>انسانهای معمولی به عظمت او، به قدرت او، به تجلی صفات الهی در وجود او نمیشناسیم، با آن عظمت از تبعیدگاه خود وارد کشور شود و به محض ورود، با دستی که از آستین قدرت الهی بیرون آمده است، حکومت اسلامی را در دنیای دورافتاده از ارزشهای معنوی، پایه‌گذاری کند! این حوادث جلو چشم ما اتفاق افتاد. ما امام و انقلاب را از نزدیک دیدیم. اما میخواهم عرض کنم: اکثر ما - خود من یکی از آنها - عظمت این پدیده، یعنی پدیده امام و انقلاب را حس نکردیم. خیلی عظمت دارد! بنده یک وقت به امام عرض کردم: اگر کسی شبیه شما دویست، سیصد سال پیش در تاریخ بود و نشانه‌ای از او میماند - یک دستخط، یک کلمه امضا، یک تکه از پارچه لباس - و امروز به دست ما میرسید، آن را در موزه‌ها می‌گذاشتیم و به آن تبرک می‌جستیم. حالا شما با وجود خودتان</p>	79	۳۳

		و با همه حقیقتان، در مقابل ما هستید. ما چطور میتوانیم عظمت شما را درک و حس کنیم؟ این یک واقعیت است. باید گسترش این حقیقت در دلها و فضای زندگی ما و در همه دنیا و بخصوص دنیای اسلامی، هر چه زنده‌تر و ملموس‌تر شود.		
	39	34	<p>وح مقدس امام از آنها شاد خواهد شد و دعای حضرت بقیةالله الاعظم، به آنها کمک خواهد کرد.</p> <p>برادران و خواهران عزیز در سرتاسر کشور! ای کسانی که امروز به یاد امام و معلم و مرشد بزرگوارتان، در همه جای کشور گرد آمدید؛ مخصوصاً این اجتماع عظیم مردمی بر گرد مرقد این بزرگوار! بدانید که بر امریکا، بر اسرائیل و دشمنان کوچک و بزرگ خودتان پیروز خواهید شد. بدانید که قدرتهای استکباری، قادر نخواهند بود این شجره‌ی طیبه را قلع و قمع کنند. این درخت مبارک نظام اسلامی، ریشه دوانده و مستحکم شده است. ایمان و تلاش و توکل شما مردم، آن را به برگ‌وبار آورده است و معنویت این بزرگوار، از اول کار تا امروز و تا همیشه، پشتیبان این حرکت عظیم خواهد بود</p>	
	25	35	<p>امام بزرگوار ما رحلت کردند و به جوار رحمت الهی رفتند؛ اما همچنان که هر ثانیه و هر آنی از آنات عمر آن وجود مقدس در دوران انقلاب، مایه‌ی تقویت انقلاب بود، بر اثر آن معنویت عظیم و آن محبوبیت بزرگ، ارتحال آن بزرگوار هم اسلام و انقلاب را بیشتر تقویت کرد. آن اخلاص و محبتی که مردم به امام راحلشان نشان دادند، آن تشییع جنازه، آن پیروی از وصیت، آن احترام به رهنمود و خط امام، آبروی انقلاب و ملت ایران را در دنیا چند برابر کرد؛ همچنان که آبروی امام بزرگ را هم در دنیا مضاعف نمود. بحمدالله روزبه‌روز انقلاب را ساختار، جمهوری اسلامی مستحکم‌تر، و ملت ایران مقاوم‌تر شده‌اند و باز هم خواهند شد.</p>	
	20	36	<p>آن بزرگوار قوت ایمان را با عمل صالح، و اراده‌ی پولادین را با همت بلند، و شجاعت اخلاقی را با حزم (۲) و حکمت، و صراحت لهجه و بیان را با صدق و متانت، و صفای معنوی و روحانی را با هوشمندی و کیاست، و تقوا و ورع را با سرعت و قاطعیت، و ابهت و صلابت رهبری را با رقت و عطوفت، و خلاصه بسی خصال نفیس و کمیاب را که مجموعه‌ی آن در قرن‌ها و قرن‌ها بندرت ممکن است در انسان بزرگی جمع شود، همه‌وهمه را با هم داشت.</p>	
	17	37	<p>به اعتقاد من، مهمترین و تعیین‌کننده‌ترین راز موفقیت او، همان اخلاص و توجه و اتصال به خدا بود. ایشان توانست معنای «ایاک نستعین» را در عمل خود مجسم کند و به منبع لایزال قدرت الهی متصل شود. وقتی یک انسان کوچک و</p>	

		<p>ضعیف و ظرف محدودی، خودش را به اقیانوس بیپایانی وصل میکند، دیگر هیچ عاملی وجود ندارد که بتواند بر او فایق آید. اگر هر انسانی همین کار را بکند، همان‌گونه خواهد شد. البته انسانها به آسانی نمیتوانند این کار را بکنند؛ ولی ایشان توانست و کرد. ما باید به قدر وسع خودمان تلاش کنیم. بزرگان در قله‌ها ایستادند، ما نیز از دامنه‌ها حرکت کنیم و به آن سمت پیش برویم؛ هرچند به آن قله‌ها هم دست پیدا نکنیم؛ ولی به‌رحال حرکت و رفتن، فریضه و وظیفه‌ی همه‌ی ماست.</p>
۳۸	18	<p>او در بانگ تکبیر مبارزان مسلمان، در اراده‌ی قهرآمیز ملت‌های زیر ستم، در ایمان آگاهانه‌ی نسل جوان معاصر در دنیای اسلام، در امید روشن مستضعفان و مظلومان، در سوز و حال معنوی مناجاتیان، در حیات دوباره‌ی معنویت و ارزشهای اخلاقی در جهان، و در همه‌ی جلوه‌های زیبایی که حرکت انقلابی و تاریخ‌ساز او در دوران معاصر به وجود آورد، و بالاخره در دل یکایک عاشقان و مریدانش زنده است.</p>
۳۹	32	<p>من تصورم این است که امام یک حکیم بود؛ یعنی همان فعل و انفعالات معنوی باطنی پشت پرده را - مثل جریانهای زیرزمینی آب که علم خاصی دارد - میدید. هر کس اگر چشم هم نداشته باشد، دست که بزند، جریان آب رو را میفهمد و با گوشش، صدای شرشر آن را هم میشنود؛ اما جریان آبهای زیرزمینی را نه. این، معنای حکمت است. من میدیدم، آن انسان استثنایی زمان ما - که هیچ‌کس با او قابل مقایسه نیست - مثل این که جریانهای زیرزمینی حوادث و پشت پرده را میبیند. نمیخواهیم بگوییم که امام، غیب میدانست. خیر، هیچ‌کس جز کسی که خدای متعال به او اذن داده باشد، از غیب خبری ندارد. امام هم نه ادعا داشت و نه ما در مورد آن بزرگوار، این ادعاها را داریم. دید حکمت، غیر از این است؛ یعنی چیزهایی را با یک احساس معنوی درک میکند.</p>
۴۰	14	<p>در میان دنیایی که معنویتها و ارزشهای اخلاقی افول کرده بود و دنیای مادی به ماده و جسم بدل شده بود، امام معنویت را در این دنیا زنده کرد، مثل یک چهره‌ی معنوی درخشید. با هیچ‌کدام از رهبرهای دنیا قابل مقایسه نبود؛ هیچ‌کدام فقط با پیغمبران قابل مقایسه بود، با اولیای معصومین قابل مقایسه بود؛ شاگرد آنها بود، دنباله‌رو آنها بود؛ فقط با آنها قابل مقایسه بود. خوب، این رهبران سیاسی را ما دیده‌ایم، می‌شناسیم تاریخ مبارزات ملت‌ها و رهبران‌شان را بنده با دقت نگاه کرده‌ام اصلاً حیف است که اگر ما به امام می‌گوییم رهبر، به آنها هم بگوییم رهبر! اگر به آنها می‌گوییم رهبر، به امام نباید بگوییم رهبر، چیز دیگر باید بگوییم. اصلاً آن نوع، آن طبیعت، آن جنس نبود؛ از</p>

			جنس انبیا، از خمیره‌ی انبیا بود. و خیلی مشکل است توصیف و ترسیم چهره‌ی آن عزیز خدا و عزیز بندگان صالح خدا. واقعاً داغ بزرگی است برای ملت ما و حادثه‌ی عظیمی است در تاریخ ما. و ما لحظه لحظه‌ی آن ده سال را باید مورد مذاقه قرار بدهیم؛ از کلمه کلمه‌ی امام بایستی درس بگیریم. آن فصل، دیگر در تاریخ ملت ما به این آسانی‌ها و به این زودی‌ها تکرار نخواهد شد؛ یک فصل استثنائی‌ای بود در زندگی ملت‌مان. حالا ما در مقابل این واقعیت قرار گرفته‌ایم برادران عزیز!		
		امام خمینی نظامی بر مبنای ارزشهای اخلاقی و بر مبنای معنویت و بر مبنای دین به وجود آورد	در روزگاری که بسیاری از دستهای قدرت جهانی سعی میکردند تا معنویت را و ارزشهای اخلاقی را و دین را از جامعه منزوی بکنند، امام خمینی نظامی بر مبنای ارزشهای اخلاقی و بر مبنای معنویت و بر مبنای دین به وجود آورد. بزرگ‌ترین هنر و ابتکار امام خمینی این بود که ثابت کرد اسلام زنده است و میتواند مبنای یک نظام اجتماعی قرار بگیرد. ما میراث بزرگ حضرت امام خمینی یعنی نظام جمهوری اسلامی را با همه‌ی ارزشها و اصول اساسی آن حفظ خواهیم کرد؛ ما در بنای جامعه و بازسازی کشور و بازسازی همه‌ی ارزشهای کشور تلاش خواهیم کرد. راه ما، راه امام خمینی [است] و ان شاء الله به سمت آن هدفها با قوت و قاطعیت حرکت خواهیم کرد.	15	۴۱
معنویت در علم آموزشی	معنویت درونی و خدمت‌گذاری و علم آموزشی	درس خواندن و خدمت و معنویت درونی در حوزه علمیه	درس را باید خیلی خوب خواند؛ بی‌مایه فطیر است و فایده‌ای ندارد. [نباید] کسی خیال کند که درس نمیخوانیم، اما برای دین خدمت میکنیم؛ نمیشود. بدون درس خواندن نمیشود خدمت کرد. ممکن است خدمات دیگری بشود؛ [ولی] این خدمت، متوقف به علم است. خوب، باید درس خواند و درس را باید خوب خواند. و از درس مهم‌تر، آن معنویت و روحانیتی است که در درون خود ما باید باشد، تا «مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَعَلَيْهِ أَنْ يَبْدَأَ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ» (۵) ان شاء الله تحقق پیدا بکند. ان شاء الله مبارک باشد؛ خداوند ان شاء الله توفیق‌تان بدهد.	16	۴۲
پیوستگی دین و سیاست	عدم جدایی دین از سیاست	اسلام اخلاق و فضیلت و معنویت است و از سیاست جدا نیست	سلام عزت و اسلام حمایت از ضعفا و پابرهنگان و محرومان است؛ اسلام دفاع از حقوق مظلومان و مستضعفان است؛ اسلام جهاد با دشمنان و سازش‌ناپذیری با زورگویان و فتنه‌گران است؛ اسلام اخلاق و فضیلت و معنویت است، و اسلام آمریکایی، چیزی به نام اسلام است که در خدمت منافع قدرتهای استکباری و توجیه‌کننده‌ی اعمال آنها است؛ بهانه‌ای برای انزوای اهل دین و نپرداختن آنان به امور مسلمین و سرنوشت ملت‌های مسلمان است؛ وسیله‌ای برای جدا کردن	18	۴۳

			<p>بخش عظیمی از احکام اجتماعی و سیاسی اسلام از مجموعه‌ی دین و منحصر کردن دین به مسجد است و مسجد نه به‌عنوان پایگاهی برای رتق وفتق امور مسلمین چنان‌که در صدر اسلام بوده است- بلکه به‌عنوان گوشه‌ای برای جدا شدن از زندگی و جدا کردن دنیا و آخرت. اسلام آمریکایی، اسلام انسانهای بی‌درد و بی‌سوزی است که جز به خود و به رفاه حیوانی خود نمی‌اندیشند؛ خدا و دین را همچون سرمایه‌ی تجار، وسیله‌ای برای زراندوزی یا قدرت‌طلبی میدانند و همه‌ی آیات و روایاتی را که برخلاف میل و منفعتشان باشد، بی‌محابا به زاویه‌ی فراموشی می‌افکنند و یا وقیحانه تأویل میکنند.</p> <p>اسلام آمریکایی، اسلام سلاطین و رؤسای است که منافع ملت‌های محروم و مظلوم خود را در آستانه‌ی آله‌ی آمریکایی و اروپایی قربان میکنند و در مقابل، به حمایت آنان برای ادامه‌ی حکومت و قدرت‌نگین خود چشم میدوزند؛ اسلام سرمایه‌دارانی است که برای تأمین سود خود، پا بر همه‌ی فضیلت‌ها و ارزش‌ها میکوبند. آری، این اسلام آمریکایی است که مردم را به دوری از سیاست و فهم و بحث و عمل سیاسی میخواند؛ ولی اسلام ناب محمدی، سیاست را بخشی از دین و غیر قابل جدایی از آن میدانند و همه‌ی مسلمین را به درک و عمل سیاسی دعوت میکنند؛ و این چیزی است که ملت‌های مسلمان باید همواره از امام فقید خود و زبان گویای اسلام به یاد داشته باش</p>		
روحیه معنویت در بسیج	پروراندن روحیه معنویت	پروراندن روحیه معنویت در سپاه و بسیج	<p>نسبت به بسیج، یک کار برعهده‌ی مسؤولان است، یک کار هم برعهده‌ی خود نیروهای مؤمن و فداکار بسیج. ما حالا به این دومی کار داریم و اشاره خواهیم کرد. کسانی که این موهبت را به دست آورده‌اند که توانسته‌اند داوطلبانه برای رضای خدا در صفوف جهاد فی سبیل‌الله، آن هم صفوف مقدم قرار بگیرند و خطشکنی کنند و سختیها را متحمل بشوند و انواع و اقسام کارهایی را که بسیجیان کرده‌اند و همه میدانند، انجام بدهند، باید نیتشان را با خدا خالص کنند و در رشد معنویت و اخلاق و تقوا و عمل صالح در وجود خودشان خیلی تلاش کنند.</p>	53	۴۴
		سازندگی علمی، اخلاقی، معنوی، فکری و سیاسی بسیج	<p>وظیفه‌ی نیروی مقاومت بسیج، الگو شدن برای همه‌ی جوانان بسیجی در کشور است. جوانی که در نیروی مقاومت بسیج به عنوان یک نیروی بسیجی، خود را خدمتگزار اهداف انقلاب و آرمانهای اسلامی میدانند، باید چنان خود را بسازد که مثل شمعی پروانه‌ها را به دور خود جمع کند و سازندگی علمی، اخلاقی، معنوی، فکری و سیاسی داشته باش</p>	157	۴۵

		ایستادگی و مقاومت بسیج	ن جایی که بسیج بود، روحیه و معنویت هم بود؛ طبعاً ایستادگی و مقاومت هم بود و بر اثر آن همه، پیروزی هم نصیب میشد. برای همین است که ملت ایران در کمتر از دو سال - یعنی تا فتح خرمشهر - بر قوای اهریمنی عراق فائق شد. وقتی خرمشهر سقوط کرد، نماد قویبندگی دشمن بود و مظلومیت ملت ایران. (۱۸۸، ۲Pos)	188	۴۶
		معنویت و اخلاص بسیج	بسیج نماد حضور ملی و مقاومت ملی و آگاهی یک ملت است؛ آن هم آگاهی همراه با تحرک، همراه با معنویت و همراه با اخلاص (۱۸۸، ۲Pos)	188	۴۷
		پروراندن روحیه معنویت در سپاه و بسیج	انسانهای والا و نفوس طیبه‌ای با تربیت پیامبرگون خود پدید آورد که در ظلمات جاهلیت و مادّیتی که طاغوت‌های زمان و امپراتوران زر و زور در جهان پدید آورده و بر آدمیان تحمیل کرده‌اند، چون ستارگان فروزانی بدرخشند و پرتو فضیلت و معنویت را در پیرامون خود بپراکنند و عروج روحی و معنوی و ارزشهای حقیقی را به جهان بنمایند. خدا را شکر که زحمت و تلاش آن وارث پیامبران و راهرو راه آنان را برکت بخشید و پاداش او و امتش را با پیروزی عظیمی که قرن‌ها آرزوی همه‌ی مصلحان و ژرفاندیشان اسلامی بود، ارزانی داشت و این پیروزی را با فتوحات درخشانی در عرصه‌های گوناگون و از همه بالاتر، در عرصه‌ی تربیت و تزکیه‌ی نفوس جوانانی که پایه‌های استوار و پاسداران بیدار انقلاب و نظام اسلامی‌اند، ضمانت نمود و فتح‌الفتوحی را که کلید همه‌ی پیروزی‌ها است، نصیب او ساخت.	19	۴۸
معنویت شهدا	معنویت شهدا	زنده کردن معنویت در دنیا توسط شهدا	در این سالهای سخت مبارزه‌ی طولانی دوران پس از پیروزی انقلاب، ملت ما به بشریت خدمت کرد. شما خیلی از چشمها را در دنیا باز کردید. این قدرتهای استکباری، پرچم معنویت را خوابانده بودند. در دنیا خبری از دین و معنویت و اخلاق و وظیفه‌ی انسانی و نام خدا نبود؛ شما اینها را زنده کردید و برای عزت اسلام و عظمت دادن به نام خدا، سختی مبارزه را قبول نمودید. امروز اگرچه قدرتهای استکباری در یک میدان بیرقیب و بیمنازع، چهار اسبه می‌تازند، اما در دنیا کار به جایی رسیده است که بزرگترین قدرتهای استکباری هم از احساسات معنوی و دینی ملت‌ها می‌ترسند! در مقابل قدرت بیمهار و بیرقیب امریکا، امروز تنها چیزی که ایستاده است و مقاومت میکند و امریکا را می‌ترساند، همین بیداری معنوی انسانهاست؛ بخصوص در مناطق اسلامی. این روح دینی و گرایش به معنویت که در میان بسیاری از ملت‌ها پیدا شده است، اینها را شما کردید؛ مبارزه‌ی شما کرد.	47	۴۹

	معنویت شهدا و حق آنها بر مردم	توجه به منویت شهدا و مقام رفیع آنها و حق شناسی مردم ایران	شهدا علاوه بر مقامات رفیع معنوی که زبانها و قلمها از توصیف آن، و چشم‌ودل‌ها از مشاهده‌ی آن ناتوانند- مشعل‌دار پیروزی و آزادی و استقلال ملتند و حق بزرگ آنان بر گردن ملت، بسی عظیم است.	21	۵۰
	مبانی معنویت و در فروپاشی مادّیگری صریح	شهدا و امام مبانی معنویت و در فروپاشی مادّیگری صریح و نفاق‌آلود و خلاصه در سرافرازی حق و سرافکنندگی باطل، خود را مینمایاند. پرچم عروج انسان به بام معنویت که امروز در گوشه‌وکنار دنیا برافراشته میشود، درحقیقت پرچم امام ما و شهیدان او است. آنها زنده‌اند و روزبه‌روز زنده‌تر خواهند شد.	21	21	۵۱
	نقش معنویت در نهادها	نقش مهم و حسّاس معنویت و پرهیزکاری و نیز آگاهی عمیق اعتقادی و سیاسی	با توجه به نقش مهم و حسّاس معنویت و پرهیزکاری و نیز آگاهی عمیق اعتقادی و سیاسی در سپاه، ارگان‌های عقیدتی، سیاسی و تبلیغی را بیش از پیش فعال نمایند و اینجانب ضمن تشکر و تقدیر از همه‌ی مسئولان دفتر نمایندگی ولی‌فقیه، بویژه روحانیون معظم که در گذشته، بویژه در دوران جنگ و جهاد، با ایثار و فداکاری در این حوزه خدمت کرده‌اند و با احترام عمیق نسبت به شهدای از آنان، بخصوص نماینده‌ی حضرت امام، شهید محلاتی (۲) (رحمة الله علیهما)، در این فرصت از حوزه‌های علمیه و روحانیون متعهد و آگاه می‌خواهم که با حضور پیوسته و جدی خود، این نهاد مقدّس را در رشد فکری و معنوی هرچه بیشتر یاری کنند.	22	۵۲
	معنویت مساجد	مسجد اصلی ترین پایگاه معنویت و اخلاق است	مراجعات متعدّد از سوی مرتبّین با مساجد تهران، من جمله ائمه‌ی جماعت، گروه‌های بسیج، متولیان و متصدیان و غیرهم، حاکی از فقدان مرکز و مرجع مقبول و آگاه و نافذالکلمه‌ای در امر مساجد، یعنی اصلی‌ترین پایگاه دین و معنویت و اخلاق است.	23	۵۳
	حفظ قداست مساجد	حفظ قداست مساجد و تقویت هماهنگ جنبه‌های معنوی و انقلابی	حفظ قداست مساجد و تقویت هماهنگ جنبه‌های معنوی و انقلابی و تعلیمی و تبلیغی آن، نیازمند سلامت و امنیّت محیط آن و دور ماندن از منازعات و مناقشات داخلی در آن است.	23	۵۴
	معنویت انقلاب	مبنای این انقلاب، ارزشهای دینی و اخلاقی و معنوی بود	آن روزی که این انقلاب پیروز شد، ارزشهای معنوی در دنیا مرده بود و ارزشهای مادّی بر همه‌ی ارکان زندگی ملتهای عالم حاکم بود. این انقلاب، بر پایه‌ی ارزشهای معنوی سر بلند کرد. امروز اگر به دنیا نگاه کنید، میبینید که پایه‌های مادّیگری لرزیده است و انقلابهایی که بر اساس مادّیگری به وجود آمده بود، مثل بازیچه‌ی کودکان فرو ریخته است. آن نظامی که به	43	۵۵



		<p>مادّیگری افتخار میکرد - یعنی نظام مارکسیستی و سوسیالیستی - و امپراتوری بزرگی تشکیل داده بود و به ضدیت با معنویت و دین افتخار میکرد، متلاشی شده و از بین رفته است.</p>		
		<p>عزیزان من! بدانید که تا امروز هم ملت ایران هر توفیقی پیدا کرده است، به برکت تکیه به معنویات آن را به دست آورده است. کسانی که از لحاظ مادّیات جلوتر از ملت ایران باشند، در دنیا هستند؛ اما آنها نتوانستند بر روی ملت‌های دیگر و جوانان کشورهای دیگر این‌گونه تأثیرات شگرفی را باقی بگذارند که ملت ایران با انقلاب خود، با حرکت خود، با امام خود، با مجاهدات خود و با شهادت‌های خود، آن تأثیرات را گذاشت. شما بر روی ملت‌های دیگر و بر روی جریان عادی بسیاری از کشورهای جهان، اثر بسیار عمیقی گذاشتید. این به برکت معنویت بود. این معنویت را باید روزبه‌روز زیاد کرد. عزّت ملت ایران، سربلندی ملت ایران و امید بی پایان ملت ایران، به برکت اتّکاء و امیدواری به خداوندگار است و این با ارتباط روزافزون، شفافتر و متجلّیتر و متألّیتر میشود. این که ما این قدر تأکید میکنیم جوانان ما که بحمدالله در این زمان منبع صفا و نورانیّتند، بیشتر به در خانه خدا بروند - با این که امروز وضع جوانان نسبت به گذشته به طور کلی متحوّل شده است و امروز نورانیّت و معنویت مضاعفی دارند - به خاطر این است که هر چه رابطه با خدا را مستحکم تر کنیم، توفیقات و هدایت الهی بیشتر و دل‌های ما روشنتر خواهد شد.</p>	113	۵۶
		<p>دو خصوصیت را از خصوصیات استثنائی این انقلاب عرض میکنم؛ و همین دو خصوصیت هم بیشترین تأثیر را در وجهی این انقلاب در دنیا داشت، همچنان که بیشترین تأثیر را در پیروزی و ماندگاری انقلاب در [این] کشور اسلامی داشت؛ و همین دو خصوصیت بود که هنوز با گذشت چندین سال، موجب شده است که در گوشه و کنار عالم، از سوی کسانی حرکتی، تحولاتی، یا حدّ اقل تلاشهایی به پیروی از این انقلاب و در پرتو این انقلاب انجام بگیرد. این دو خصوصیت، یکی عبارت بود از اینکه مبنای این انقلاب، ارزشهای دینی و اخلاقی و معنوی بود</p>	24	۵۷
اهمیت مساجد و مدارس دینی	انقلاب از خانه‌ی مذهب از مسجد و مدرسه‌ی دینی - آغاز شد	<p>انقلاب از خانه‌ی مذهب از مسجد و مدرسه‌ی دینی - آغاز شد، و روزبه‌روز جهت‌گیری مذهبی در انقلاب افزایش پیدا کرد، و نقش مذهب و ارزشهای معنوی آن قدر قوی شد که کسانی را به میدان انقلاب کشاند که معمولاً در هیچ انقلابی این جور آدمها به میدان نمی‌آیند؛ افراد مسن را و حتّی افراد بی‌خبر از مسائل سیاسی را آدمهایی را که در شهرها و</p>	24	۵۸

		روستاهای دورافتاده زندگی میکنند- به میدان انقلاب و مبارزه کشاند		
پشتیبانی معنوی مردم از انقلاب	مسئله معنویت و خدا انقلاب را پیروز کرد	<p>ینجا مسئله، مسئله‌ی خشم مردم به‌خاطر یک مسئله‌ی مادی نبود، [بلکه] مسئله‌ی دین بود، مسئله‌ی معنویت و خدا بود؛ و این به سبک دیگری در زندگی مردم اثر می‌گذارد و به فعالیت‌های مردم شکل می‌دهد. بعد هم وقتی انقلاب پیروز شد، حکومتی که بر اساس انقلاب به وجود آمد، یک حکومت اسلامی بود جمهوری اسلامی- و به چپ و راست حرکت نکرد، [بلکه] در خط مستقیم دین باقی ماند. جمهوری اسلامی هم وقتی تشکیل شد، با گذشت زمان، راه دین را رها نکرد؛ بلکه در قانونگذاری، در انتخاب مسئولان و مجریان و در انتخاب کارگزاران اصلی نظام مثل نمایندگان مجلس و دیگران- مردم درست با معیارهای اسلامی وارد میدان شدند</p>	24	۵۹
تهدید سیاست	سیاسیون دیندار و دارای معنویت باشند	<p>یعنی کسانی اداره امور جوامع را بر عهده گیرند که دیندار و دارای معنویت باشند؛ فکر دینی آنها بلند باشد؛ از انحراف و خطا و التقاط و کج‌بینی در دین مصون باشن</p>	150	۶۰
		<p>فکر دینی آنها بلند باشد؛ از انحراف و خطا و التقاط و کج‌بینی در دین مصون باشند؛ از تحجر و جمود و متوقف ماندن در فهم دین برکنار باشند؛ دین را ملعبه دست زندگی خود نکنند؛ از لحاظ سیاست، انسانهای باکفایت و باتدبیر و شجاعی باشند و سیاست را از معنویت و اخلاق و فضیلت جدا نکنند. چنین کسانی اگر زمام امور یک جامعه را به دست گرفتند، آن‌گاه جامعه از بیشترین خطراتی که ممکن است برای آن پیش آید، محفوظ خواهد ماند. اوج چنین وضعیتی کجاست؟ آن‌جاست که یک انسان معصوم از خطا و اشتباه در رأس قدرت سیاسی و دینی قرار گیرد.</p>	150	۶۱
	سیاست از اخلاق فاصله بگیرد و از معنویت و فضیلت خالی شود	<p>دو خطر هم سیاست را تهدید میکند: یکی این است که سیاست از اخلاق فاصله بگیرد و از معنویت و فضیلت خالی شود؛ یعنی شیطنتها بر سیاست غلبه پیدا کند؛ هواهای نفسانی اشخاص، سیاست را قبضه کند؛ منافع طبقات زورگو و زرسالاران جوامع، سیاست را به دست گیرد و به این سمت و آن سمت بکشاند. اگر این آفت به سیاست خورد، آن‌گاه همه صحنه اجتماعی انسانها دچار عیب و آفت میشود. آفت دیگر سیاست این است که انسانهای کوتاه‌بین، کودکمنش و ضعیف، سیاست را در دست گیرند و زمام سیاست از دستهای پُر قدرت خارج شود و به دست انسانهای بیکفایت بیفتد.</p>	150	۶۲
معنویت مقام رهبری	هبری یک منصب الهی است و تابع ملاکهای الهی و معنوی است	<p>حتی در انتخاب رهبر با اینکه رهبری یک منصب الهی است و تابع ملاکهای الهی و معنوی و واقعی است- باز مردم نقش دارند. کمالیکه مشاهده کردید طبق قانون، مجلس خبرگان که</p>	24	۶۳

			نمایندگان مردمنده، می‌نشینند کسی را معین و انتخاب میکنند. اگر همان کسی که مجلس خیرگان انتخاب کرده، مورد قبول مردم نباشد، باز رهبری او جا نخواهد افتاد.		
اخلاص و معنویت	اخلاص و معنویت	اخلاص و معنویت امام خمینی و مردم ایران	اولاً این حرکت، ناشی از حرکت عظیم ملت ایران و رهبری بی‌نظیر استثنایی پُر جاذبه‌ی امام راحل (رضوان‌الله تعالی‌علیه و قدس‌الله نفسه الشریف) است. قطعاً اگر آن رهبر و این ملت و آن حرکت و آن اخلاص نبودند، این وضعیت در عالم پیش نمی‌آمد. علی‌الظاهر هیچ عامل دیگری وجود ندارد که در دنیایی که همه‌ی دستگاهها و قدرتهای استکباری، روی معنویت و اسلام فشار وارد می‌آوردند، ناگهان در همه جای عالم، این‌طور اسلام سر بلند کند و قدرت و اقتدار اسلامی خودش را نشان بدهد.	26	64
		ایران اسلامی باید در خط اسلام پافشاری کند و بااستقامت باقی بماند و پرچمدار معنویت اسلام باشد؛ نه فقط این‌که ما انقلابی کردیم، نظامی بر اساس یک مکتب تشکیل دادیم، دولتی مثل دولتهای دیگر عالم شدیم و دل خوش کنیم که تفکرات مختلف و نظامهای گوناگونی بر دنیا حاکمند، یک مملکت پنجاه میلیونی هم در اختیار ما اسلامیان است. این، خیلی کم و کوچک است	26	65	
	حفظ معنویت اسلام	باید معنویت اسلام - که بیشترین جاذبه‌ی اسلام، مربوط به همین معنویت است - حفظ شود. باید در این دنیای تاریک مادی، قداست اسلام، با همان درخشندگیی که از اول انقلاب تا حالا در عمل ملت و رهبر عظیم‌الشان فقید (رضوان‌الله تعالی‌علیه) نشان داده شده، باز هم نشان داده بشود. باید همان احساس و ابراز اقتداری که ناشی از اتکال به خداست و به ملت‌ها امید داد و آنها را از حالت انفعال خارج کرد، باز هم از ایران اسلامی مشاهده بشود	26	66	
معنویت انقلاب	ضرورت معنویت در انقلاب	انقلاب باید با معنویت مردم را هدایت کند	انقلاب آن‌وقتی به صورت کامل تحقق پیدا میکند، که آحاد مردم حقیقتاً به مردم مسلمان و مؤمن تبدیل شوند. بخشی از اسلام، مربوط به عمل مردم است که نظام کلی اجتماعی و حرکت عمومی آنها را تصویر و ترسیم میکند و آنها را حرکت میدهد. بخش دیگر، مربوط به عقاید و کیفیات روحی و عمل شخصی مردم است. اگر انقلاب عظیم ما و نظام جمهوری اسلامی، با همه‌ی امکانات مادی و معنویش نتواند دل‌ها و خلقیات مردم و حقیقت وجود آنها را، از آنچه که معلول تربیتهای غلط دیرین است، به مردم مسلمان متبدل کند، قطعاً موفق نشده و انقلاب واقع نگردیده است.	27	67
		پرچم حاکمیت معنویت و دین	ملت ایران پرچم حاکمیت معنویت و دین را بر زندگی بشری برافراشته و در دست گرفته	215	68

		تشکیل یک جامعه بر مبنای علم و عدل و توحید و معنویت و اخلاق و کرامت.	تشکیل یک جامعه بر مبنای علم و عدل و توحید و معنویت و اخلاق و کرامت.	233	۶۹
		هدف از انقلاب ساخت ایرانی معنوی و آزاد بود	انقلاب عبارت بود از ساختن یک ایرانی با این خصوصیتی که عرض میکنم: مستقل، آزاد، برخوردار از ثروت و امنیت، متدین و بهره‌مند از معنویت و اخلاق (۲۳۸، Pos. ۳)	238	۷۰
		انقلابیون خلیات و اخلاق و معنویت و ذکر و توجه و وصل داشته باشند	البته دوران جنگ و شرایط خاص آن روزها، برای عده‌یی از جوانان این مملکت، یک انقلاب معنوی و حقیقی به وجود آورد. این وصیت‌نامه‌های شهدا که امام(ره) توصیه به مطالعه‌ی آن میکردند، به خاطر این است که هرکدامش نمایشگر انقلاب یک نفر آدم است. هرکدام از این وصیت‌نامه‌ها و خاطرات این جوانان را که انسان میخواند، تصویری از انقلاب یک نفر آدم را در آن مبیند و خودش منقلب کننده و درس‌دهنده است. ما باید این حالت را تعمیم بدهیم و این، ممکن است. اگر به‌طور صددرصد نسبت به همه‌ی افراد هم ممکن نباشد، نسبت به اکثریت مردم ممکن است. شرط اولش هم این است که در خود گویندگان و دعوات به این هدف، انقلابی به وجود بیاید و خلیات و اخلاق و معنویت و ذکر و توجه و وصل و توکل و اعتماد و رابطه‌ی معنویشان با خدا تقویت بشود.	27	۷۱
معنویت روحانیت	معنویت روحانیت	مردم معتقدند که در ملبسان به این لباس، معنویت و تقوا و ورعی هست	مسئول عن رعیتة؛ (۱) لیکن بعضی از موقعیتهای اجتماعی، مسؤولیت‌های مضاعفی دارد؛ و لباس ما از جمله‌ی آن موقعیتهایی است که از چند جهت مسؤولیتش مضاعف است: اولاً چون لباس علم است و عالم از دیگران مسؤول‌تر است؛ بخصوص علم دین است، که اذاعه‌ی (۲) علم دین و بیان حقایق الهی، شغل انبیای عظام پروردگار است؛ ثانیاً چون مردم معتقدند که در ملبسان به این لباس، معنویت و تقوا و ورعی هست. مردمی که در امور مادی و معنویشان با احتیاط برخورد میکنند، به یک روحانی که میرسند، احساس اعتماد میکنند. با این لباس هر جا باشید، مردم به شما احترام و سلام میکنند؛ وقت نماز بشود، اگر بخواهند از بین خودشان یک نفر را به امامت بگمارند، شما را خواهند گمارد؛ اینها حاکی از اعتماد دینی مردم به این لباس است؛ این خود به‌طور اضافه مسؤولیتی را بر دوش ما بار میکند. ما باید کاری کنیم که مشمول آن روایاتی نباشیم که هرکس باطن او از ظاهرش کمتر بود، «فهو ملعون».	55	۷۲
معنویت روحانیت	رشد معنوی حوزه علمیه	حوزه علمیه معنویت و خود سابعث رشد اجتماع می شود	نظام اسلامی، حوزه ی علمیه را همچون پشتوانه معنوی خود عزیز میدارد، و حوزه علمیه، نظام اسلامی را همچون فضای مناسبی برایش و تکامل خود مغتنم میشمرد. هر یک، کمک و	73	۷۳

		پشتیبان آن دیگری است، این درک و احساس دوجانبه باید روز بروز قویتر و واقعی تر گردد. انگیزه هائی وجود دارد که همیکوشد حوزه را نسبت به نظام اسلامی بی تفاوت یا بدبین سازد و متقابلاً نظام اسلامی را نسبت به حوزه بی اعتنا یا بیگانه بدارد. هم در حوزه و هم در محیطها تصمیم گیری مسئولان نظام، باید با این انگیزه ها مقابله و در برابر آنها هشیارینشان داده شود. تشکیل جمهوری اسلامی بزرگترین آرزوی برآورده شده ی صالحان و برجستگان علماء اسلام است. باید آن را قدر شناخت و در تکمیل و تصحیح و تقویت آن، نفس و نفیس را باید نثار کر		
تربیت روحانیون	تربیت روحانیون متقی آگاه و شجاع در حوزه علمیه	جمهوری اسلامی از لحاظ معنوی قابل توسعه و گسترش است و حوزه های علمیه باید روحانیون و فضایی متقی، آگاه، عالم و شجاع تربیت کنند و این عالمان باتقوا همچون ستون های مستحکم، بخشی از سنگینی بنای عظیم جمهوری اسلامی را بر دوش بگیرند. (۲۴۱، ۳Pos)	241	۷۴
اهمیت ائمه جمعه	سنگرهای دفاع معنوی در مقابل دشمنان در سطح جامعه، ائمه ی جمعه اند	سنگرهای دفاع معنوی در مقابل دشمنان در سطح جامعه، ائمه ی جمعه اند. این، اهمیت ائمه ی جمعه است. اگر امامت جمعه و این دستگاه و نمازهای جمعه، از انقلاب گرفته بشود، یقیناً لطمه یی سخت به انقلاب خواهد خور	28	۷۵
معنویت طلبگی	فضای قم و حوزه علمیه، یک فضای معنوی است.	فضای قم و حوزه علمیه، یک فضای معنوی است. حال، از گذشته های بسیار دور، حرفی نمیزنیم؛ اما از حدود زمان میرزای قمی (رضوان الله علیه)، و اندکی پیش از آن، یعنی زمان مرحوم ملاصدرا و فیض تا امروز، که دوباره قم یک حوزه علمیه برجسته شده است، صحبت میکنیم. آن قدر اقطاب و ارکان معنوی و روحی از بزرگان، علماء، زهاد و اهل معرفت و سلوک، در همین فضایی که شما در آن نفس میکشید، راه میروید و زندگی میکنید، حضور یافته اند که شمارش و شرح حال آنان، انسان را به دهشت می اندازد. چقدر در این فضا معنویت ابراز شده است!	93	۷۶
	صفای طلبگی، همان معنویت و حجره ساده، تواضع و کم توقعی آن تواضع و کم توقعی آن است	صفای طلبگی، همان معنویت و حجره ساده، تواضع و کم توقعی آن است. به همین دلیل است که بنده در دل خود، این جمع را بسیار ارج مینهم و قدر میدانم و از خدا میخواهم که آنچه رضای او و به سود این جمع و حوزه های علمیه و طبعاً به سود جهان اسلام است، در این فضا منعکس کند و به دلها و گوشها برساند	93	۷۷
	بیشترین صفا، معنویت و حقیقت، روی هم در مجموعه طلبگی حوزه های علمیه است	بیشترین صفا، معنویت و حقیقت، روی هم در مجموعه طلبگی حوزه های علمیه است. خدا میداند که در این حجره ها و مجموعه ها و در بین جمع انسانهای مؤمن، چه دلها، روحها و اخلاصها و چه عشقهایی با ارزشها، و چه صفاهایی وجود	93	۷۸

		دارد، که هر کس چند صباحی را در عالم طلبگی گذرانیده باشد، از آن بیخبر نیست		
معنویت ائمه جمعه	وجود معنویت در امام جمعه و نماز جمعه	همه‌ی معنویت انقلاب را تقریباً به دستگاه امامت جمعه و نمازهای جمعه وصل بدانید؛ آن وقت ببینید که چه قدر مسؤولیت ائمه‌ی جمعه زیاد میشود و بالا میرود	28	۷۹
ترویج فلسفه اسلام	جولوگیری از نفوذ گرایش به فلسفه‌هایی با قاعده و مبنای مادی در جامعه	داشت: یکی گرایش به صنعت و علم، یکی گرایش به روشهای جدید در زندگی، و یکی - که از مهمترین آنهاست - گرایش به فلسفه‌هایی با قاعده و مبنای مادی. یعنی در طول این دو قرن، بیشترین پرچمهای فکر و فلسفه که برافراشته شده، در جهت مقابل تفکر معنوی و دینی بوده است. فلسفه‌ی مارکسیسم، یکی از آنهاست که سروصدای بیشتری پیدا کرد. بقیه‌ی مکتبهای فلسفی، اجتماعی رایج و سربرداشته‌ی در قرن نوزدهم و بیستم، جهت و گرایش خالص و یا غالب مادی و غیرمذهبی و ضد مذهبی دارند. این گرایش غیرمعنوی و ضد معنوی، مثل جریانی که از کم شروع میشود و لحظه‌به‌لحظه اوج میگیرد و فراگیری پیدا میکند، در زندگی و افکار و خانواده و ارتباطات درون اجتماعی مردم وارد شد.	31	۸۰
حفظ معنویت و مقابله با معاندین	تقویت روحیه مردم و مقابله با حرکات ضد ارزشها	جهت توجه و التفات به این مردم و قدردانی از آنها و حفظ آرزوهای معنوی و روحانی آنها و تقویت این آرزوها و مقابله با هر حرکتی که در جهت خلاف درخواست معنوی و روحی این مردم مؤمن و خالص و سالم و عزیز محسوب بشود، مزید تذکری باشد	31	۸۱
	تضمین معنویت در جامعه و اجتماع و حفظ آن	آنچه که وظیفه‌ی ما معلمان است و آنچه که لازم است، این است که ما باید این جامعه و یا این حرکتی را که به سمت معنویت میرود، با معنویت منطقی و مستدل و صادقانه‌یی که از خود ما بروز میکند، تضمین کنیم	31	۸۲
حفظ معنویت جامعه	معنویت در جهان حکم فرما خواهد شد	این را بدانید که وضع دنیا عوض خواهد شد و معنویت، حق خود را از اقتدار جهانی در دنیا به دست خواهد آورد. هیچ تردیدی در این نیست. این دیگر امکان ندارد که قدرتهای بزرگ مثل امریکا و غیره، فرض کنند که این حرکت شتابنده‌ی معنویت را در دنیا از بین خواهند برد. هر کاری با نظام جمهوری اسلامی بکنند، بازتاب مظلومیت این نظام و ایستادگی و مقاومتش، تأثیر برانگیزاننده‌تر و زنده‌کننده‌تری در سطح دنیای اسلام خواهد داشت و کسانی را برخواهد انگیخت؛ کمالین که تا امروز هر حادثه‌یی همین‌گونه بوده است.	31	۸۳
	ایجاد اشتغال مناسب برای روحانیت	مدارس ویژه برای تربیت افرادی جهت اشتغال در مشاغل خاص یا متناسب با روحانیون، تعیین پایان نامه ها و شهادت مخصوص حوزه یعلیمیه برای درجات مختلف علمی، شناسائی استعدادهای برجسته برای تحقیق یا تحصیل و تهیه امکانات	73	۸۴

			برای پرورش آنها، رسیدگی به وضع معیشتی طلاب و تأمین ضروریات مشترک از قبیل مسکن و مدرّس و بیمارستان و غیره، تدوین مقرراتی برای کیفیت زیست عمومی طلاب، فراهم آوردن حوزه های درس اخلاق و ترویج معنویت و سلوک روحانی و روحیه زهد و عفاف و ساده زیستی و امثال آن در حوزه، تأسیس واحدهای علمی با گرایشهای نو و ابتکاری و کمک به هر آنچه از این قبیل در حوزه هست، تشکیل مدارس ویژه ی تربیتمبلغ و مدرس برای داخل و خارج کشور... و مسائل متعدد دیگری که هر یک اهتمام و تدبیر و برنامه ریزی و پیگیری ویژه ئی را می طلبد		
	حضور معنویت و روحانیت در دانشگاه ها	معنویت روحانیت باید در دانشگاه ها هم وجود داشته باشد	آخوند با معنویتش نفوذ میکند. آن معنویت باید امروز در ما که با دانشگاهها سروکار داریم، بروز داشته باشد	84	۸۵
	ضرورت حضور معنویت برای مردم در نماز جمعه	اجتماع مردم در نماز جمعه باید از روی جذب، انجذاب، با مطلب خوب، با عمل خوب و با نفس گرمی که از معنویت و تقوا برمیخیزد	باید ببینم چه طوری میشود مردم را در این جا جمع کرد. البته نه جمع کردن با تهدید و تطمیع - که در کار انمهی جمعه بحمدالله وجود ندارد - بلکه جمع کردن از روی جذب، انجذاب، با مطلب خوب، با عمل خوب و با نفس گرمی که از معنویت و تقوا برمیخیزد.	28	۸۶
ضرورت معنویت و عدالت	تحقق عدالت اجتماعی	حاکمیت عدالت به دست افراد متوجه خدا حاصل می شود	هرجا شما در طول تاریخ، حاکمیت عدل و دین و معنویت و اخلاق را مشاهده کرده اید، در مرکزیت و قلب آن، یک دل آگاه و در مجموعه آن، دلهای متوجه و متضرع الیالله را حتماً دیده اید؛ صدر اسلام نیز همین طور بوده است. (۱۶۸، ۲Pos)	168	۸۷
		سازندگی ایران از لحاظ معنوی و تحقق عدالت اجتماعی	را از جهت مادی و معنوی، آن چنان بسازیم و آباد کنیم که همه ی ملت های دنیا تصدیق کنند که اسلام، قادر به سازندگی یک ملت و یک کشور به بهترین وجه است. باید عدالت اجتماعی در این کشور، به همان شکل اسلامی کامل، استقرار پیدا کند. امروز هم خیلی پیش رفتیم و خیلی از دستهای ظالم کوتاه شده؛ لیکن باز هم راههایی در مقابلمان داریم	29	۸۸
معنویت امام علی (ع)		هم عدالت درونی و معنوی و فردی امیرالمؤمنین مراد است و هم عدالت رفتاری و عدالت اجتماعی او	نبی اکرم در بیان صفات امیرالمؤمنین میفرماید: «اعدلکم فی الرعیة»، او عادل ترین شما در بین مردم است. هم عدالت درونی و معنوی و فردی امیرالمؤمنین مراد است و هم عدالت رفتاری و عدالت اجتماعی او. اینها چیزهایی است که در زبان به آسانی میشود بیان کرد، اما در تحقق و تبلور در عمل است که انسان به عظمت این حقیقت و کسانی که تجسم این حقیقت بوده اند، پی می برد. عدالت به معنای واقعی کلمه در وجود امیرالمؤمنین، در رفتار او، در تقوای او و در توجه او حضور دارد. در رفتار بیرونی او هم عدالت تجسم پیدا میکند.	160	۸۹

			<p>امروز بعد از گذشت قرن‌ها، اگر بخواهیم عدالت را تعریف کنیم و آن را در ضمن مثال و نمونه بیان کنیم، هیچ مثالی رساتر و گویاتر از رفتار امیرالمؤمنین علیه‌السلام نمیتوانیم پیدا کنیم. این است که نبی‌اکرم او را به امر پروردگار و با نصب الهی به مردم معرفی و به مقام ولایت منصوب میکند. این یک حقیقت اسلامی است. این کجا و این که کسی معتقد باشد که هر ظالمی با هر شیوه و رفتار بازیگرانه‌ای توانست زمام قدرت را در دست بگیرد، مردم باید از او اطاعت کنند، کجا؟! این اسلام است یا آ</p>		
			<p>آن حضرت دنیای آبادی از جهت مادی و معنوی و ملامات از عدالت، آرامش و صلح حقیقی که بشر قبل از آن هرگز ندیده بود، به وجود می‌آورد.</p>	163	۹۰
	توجه به زندگی امام علی (ع)	توجه به وجود معنویت و عدالت در وجود امام علی (ع)	<p>وجود امیرالمؤمنین (علیه‌الصلوة‌والسَّلَام)، از جهات متعدد و در شرایط گوناگون، برای همه‌ی نسل‌های بشر، یک درس جاودانه و فراموش‌نشدنی است؛ چه در عمل فردی و شخصی خود، چه در محراب عبادتش، چه در مناجاتش، چه در زهدش، چه در محو و غرق شدنش در یاد خدا، و چه در مبارزه‌اش با نفس و شیطان و انگیزه‌های نفسانی و مادی. این جملات از زبان امیرالمؤمنین، در فضای آفرینش و فضای زندگی انسان، همچنان پُرطنین است: «یا دنیا ... غری غیری» (۱): ای جلوه‌های دنیا، ای زیبایی‌های پُر جاذبه، ای هوسهایی که قویترین انسانها را به دام خود میکشید، بروید کس دیگری غیر علی را فریب بدهید؛ علی بزرگتر و بالاتر و قویتر از این حرف‌هاست. بنابراین، یکایک انسانهای بیدار، در لحظه‌لحظه‌ی زندگی امیرالمؤمنین و در ارتباطش با خدا و معنویت، درسهایی فراموش‌نشدنی پیدا میکنند.</p>	30	۹۱
معنویت ارتش	معنویت دینی در ارتش	ایجاد سنگر معنویت در ارتش	<p>اما از این، ده برابر میتوانید جلوتر بروید و باید بروید. هر کدامتان در هر جا که هستید، آن جا را سنگر حقّ و حقیقت و ارزشهای معنوی بدانید. کار و تلاش کنید و یک لحظه را هدر ندهید. استحکام سازمانی بخش مربوطه و کلّ ارتش، کارهای آموزشی - که بسیار مهمّ است - کارهای سازندگی، نوآوری و مثل همین کارهایی را که میکنید، جدّی‌تر بگیرید. البته آن مقداری که جلوِ دوربینهای تلویزیون می‌آید، کمتر از آن است که در واقعیت وجود دارد</p>	94	۹۲
معنویت دینی در ارتش و سپاه	حضور معنویت دینی در سپاه	عامل مادی رقیق، جنبه‌ی معنوی دارد؛ منتها جنبه‌ی معنویت بد، نه جنبه‌ی معنویت خوب.	<p>فداکاری، فقط ناشی از دین نیست. فداکاری، ناشی از یک احساس معنوی است. آن احساس معنوی، میتواند دین باشد و یکجا هم میتواند ناسیونالیسم باشد. مگر نیست؟ شما چه قدر لشکرهایی را در دنیا سراغ دارید که برای دفاع از میهنشان، یا برای اقتدار بخشیدن به کشورشان، رفتند خودشان را به آب و</p>	32	۹۳



		آتش زدند و حتّی به کشتن هم دادند. این چیست؟ آیا ایمان مذهبی است؟ نه. در این جنگهای فراوان طول تاریخ، این طور نبوده که فقط ایمان مذهبی حاکم باشد. در اغلبش ایمان مذهبی نبوده؛ اما یک عامل معنوی منفی - مثل جاه‌طلبیها - یا یک عامل مادّی رقیق در کار بوده است. عامل مادّی رقیق، جنبه‌ی معنویتی دارد؛ منتها جنبه‌ی معنویت بد، نه جنبه‌ی معنویت خوب.		
اقتدار در درجه‌ی اول متکی به عامل معنوی و ارزش معنوی و الهی است	در الگوی اسلامی و معنوی، این اقتدار در درجه‌ی اول متکی به عامل معنوی و ارزش معنوی و الهی است (۲۵۸, ۳Pos.)	258	۹۴	
سپاه باید ظواهر قسمتی از معنویات و بواطن را میتوانند نشان دهند	ما در نیروهای مسلّح، مانند بسیاری از بخشهای دیگر زندگی، ظواهر قسمتی از معنویات و بواطن را میتوانند نشان دهند. و از این جهت حائز اهمیتند. نظم‌پذیری، انضباط‌پذیری و اهتمام به سلسله مراتب و جدّی گرفتن فرماندهی و از این قبیل، چیزهایی است که طبق تجربه چند هزار ساله بشر در نیروهای مسلّح، جزو لوازم حتمی این نیروهاست و حوادث و وقایع صدر اسلام هم، به این معنا گواهی میدهد	82	۹۵	
بنیه‌ی معنوی سپاه باید تقویت شود	یک صف، صف اسلام و قرآن و ارزشهای الهی و معنویت؛ که قلّه آن جمهوری اسلامی است و مسؤولینی از این نظام، که با قدرت و بدون ترس و ملاحظه، زیر این بار سنگین ایستاده‌اند و خوشحالند و خم به ابرو نمی‌آورند؛ یک صف هم، همه شیطانهای دنیا، همه خبیثهای دنیا و مجموعه رذالتهای دنیا، که آن طرف ایستاده‌اند. اگر کسی نیرویی دارد، باید کجا صرف کند؟ این یک صف بندی است. اگر کسی زبانی دارد، قدرت ابتکاری دارد، کجا باید صرف کند؟ اگر یک نفر در داخل جناح حق، یا خارج جناح حق، به این اعتبار که آن‌طور مبارزه را با باطل و با رذالت میکند، ببیند فلان نکته ملاحظه نشده است و فرضاً اشتباهی، خطایی و حتّی گناهی رخ داده است، بنا کند با این جناح جنگیدن، به نظر شما محقّ است؟ آیا این، تضعیف نیروی الهی، در راه کفران نعمت خدا نیست؟! کسانی که به بهانه‌ای، جبهه حق را تضعیف میکنند، مسؤولین را تضعیف میکنند، دولت را تضعیف میکنند، رئیس جمهور را، قوه قضاییه را و مجلس را تضعیف میکنند، کفران نعمت نمیکند؟ فلان جا، دستگاه قضایی، در فلان محاکمه، مثلاً یک حکم اشتباه داده است. فلان جا، فلان قاضی، چنین گفته است. فلان جا، فلان مأمور دولتی، فلان عمل را انجام داده است. اگر اینها را بهانه قرار دهند و عوض این‌که همه نیروها را برای مقابله با باطل صرف کنند، همان نیرو را صرف مبارزه با حق	77	۹۶	

		کنند، اینها کفران نعمت خدا را نکرده‌اند؟! اینها سزاوار سرزنش الهی نیستند؟! انسانهای زمان ما باید خیلی هوشیار باشند. صف را فراموش نکنند. جبهه را اشتباه نکنند		
۹۷	80	نه توانستند حکومت اسلامی را ساقط کنند و نه توانستند آن را تضعیف نمایند. بلکه حکومت اسلامی، در سایه اداره الهی و حیرت‌انگیز دوران جنگ و آن سازماندهی معنوی عظیم و تشکیل این نیروی عظیم بی‌نظیر از لحاظ معنوی، در دنیا قویتر هم جلوه کرد؛ در چشمها شیرین تر هم شد. نتوانستند مرزهای ما را، یک سر سوزن این ورو آن ور کنند. نتوانستند حاکمیت ما را تضعیف کنند. بلکه ما توانستیم حاکمیت خودمان را بر مناطقی که میخواستند آنها را متزلزل کنند، بیشتر تثبیت کنیم. ما را از اصولمان هم نتوانستند منصرف کنند.		
۹۸	89	من بر همان اصول و موازین گفته شده قبلی، یعنی علمی بودن، نظامی بودن، معنوی و عرفانی بودن، و دائم در حال پیشرفت بودن، تأکید می‌ورزم		
۹۹	48	نیروی معنوی سپاه را تقویت کنید.		
۱۰۰	62	لزوم حفظ سپاه از آفت های طبیعی، رعایت انضباط نظامی، نظم و آموزش و سلسله مراتب و همچنین رواج روز افزون روح برادری، تفقد از زیردستان و ارزشهای معنوی تأکید کردند		
۱۰۱	237	اقتدار ملی یک کشور را به صورت یک اقتدار معنوی و حقیقی و غیر قابل زوال در می‌آورد (Pos.، ۲۳۷)		
۱۰۲	237	مهمتر از سلاح، نیروی معنوی و قدرت روحی مرد مسلح است (Pos.، ۲۳۷)		
۱۰۳	57	گاهی بعضی فکر میکنند که چون فلانی در فلان سمت حساس قرار دارد، او را از لحاظ مادی اشباع کنیم، تا تحت تأثیر قرار نگیرد. البته این راهی است، اما راه همیشه موفقی نیست؛ آنچه که همیشه موفق است، حفظ معنویتهاست. ما در همه‌ی بخشها بایستی نگذاریم که آن سطح معنویت جامعه پایین بیاید. یکی از بخشها، بخش شماسست؛ مواظبت و مراقبت کنید. بدانید که چون این نظام مقدس در جهت حق حرکت میکند، خدای متعال پشتیبان خواهد بود.		
۱۰۴	57	هرچه میتوانید، در جوانان و بچه‌های شاغل در این دستگاه، معنویت را بیشتر تلقین و تزریق کنید. هیچ چیز به قدر معنویت، انسان را حفظ نمیکن		
۱۰۵	32	بنیه‌ی معنوی سپاه باید تقویت شود. یکیک آحاد سپاه، باید از لحاظ ذخیره‌ی معنوی و ایمانی، به آن حدی برسد که اگر خود او به تنهایی ماند و هیچ چیز دیگر با او نماند، قدرت و طاقت و دل و زهره‌ی ایستادگی در مقابل همه‌ی دنیا را داشته باشد.		

	این لازم است. آن کسانی که پیامبر خدا(ص) با دست خود، ساخته و پرداخته و تراشیده بود و همه‌ی ظرافت‌کارها را به کار برده بود و به قول ما، الماس تراش کرده بود، همین‌طور ماندند، که نسل‌های آخریشان را شما در صحرای کربلا ببینید.		
ارتش باید توان معنوی و مادی خود را روزبه‌روز افزایش بدهد	<p>سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در سایه‌ی روحیه‌ی انقلابی و معنوی که از سرچشمه‌ی جوشان دل منور و روح مصفا‌ی آن امام عارفان و قدوه‌ی صالحان پیوسته‌می جوشید و پیش از همه جوانان رزمنده و خالص سپاه و بسیج را سیراب می‌کرد، توانست نقش تعیین‌کننده‌ی بی‌دریغ را در دفع حمله‌ی ایادی استکبار به جمهوری اسلامی ایفا کند و در کنار ارتش و با بکارگیری بسیج مردمی، درس تلخی به دشمنان اسلام بدهد و حفظ و استمرار نظام جمهوری اسلامی را تضمین کند. این حجتی بر ملت ما و خود نیروهای مسلح و همه‌ی دست‌اندرکاران کشور نیز بود که نقش توکل به خدا و اتکاء به روحیه‌ی انقلابی و شجاعت در میدان عمل را به آنان نشان داد و وسوسه‌ی گرایش به بیگانگان و استمداد از نااهلان را از دل آنان زایل ساخت و بحمدالله جمهوری اسلامی با تکیه بر عناصر خودی و بالیده در دامان انقلاب و به حول و قوه‌ی الهی در عرصه‌های مختلف به پیروزی‌های بزرگی دست یافته است.</p>	62	۱۰۶
	آنچه من به ارتش همواره توصیه کرده‌ام و امروز هم تکرار میکنم، این است که ارتش باید توان معنوی و مادی خود را روزبه‌روز افزایش بدهد. مهمتر از توان مادی، معنویت است؛ یعنی روحیه و ایمان و عشق به مسؤولیت و تلاش جان‌فشانانه و فداکارانه در این راه. هر جا ملت پشت سر ارتش و پشت سر مسؤولان باشد، آن‌جا موفقیت است. هر جا در هر نقطه‌ی بی‌عالم که ببینید ذلت و ضعف و ناتوانی در مقابله‌ی با حوادث دشوار هست، علت اساسی آن است که میان دست‌های فعال نظام آن کشور و مردم فاصله است.	56	۱۰۷
روح‌برادری و تفقد از زیردست و ارزش گذاری بر اساس ارزش‌های معنوی رواج روز افزون داشته باشد	<p>درعین حال روح‌برادری و تفقد از زیردست و ارزش گذاری بر اساس ارزش‌های معنوی رواج روز افزون داشته باشد. عناصر سپاه باید به اقتضای وظیفه‌ی بی‌کلیله که برای آنان تعریف شده دارای درک و تشخیص و شمس‌سیاسی بار آیند و درعین حال از هرگونه ورود در دسته‌بندی‌های سیاسی که برای هر سازمان نظامی، سم‌مه‌لک است، بشدت پرهیز کنند. فرماندهان باید در همه‌ی رفتارهای شایسته، سرمشق دیگران باشند و نظامیگری و پرهیزگاری و ضابطه‌گرایی را در عمل به دیگران بیاموزند.</p>	62	۱۰۸

		<p>من یادم می‌آید، در اواخر سال ۵۸ و یا اوایل سال ۵۹ - قبل از شروع جنگ - که حوادث کردستان بود، از تهران نیرو میخواستند. در آن وقت، من در سپاه بودم. با هزار زحمت و تلفن به پادگان ولی‌عصر، بالاخره خبر آوردند که الحمدلله دو دستگاه مینیوس از پادگان ولی‌عصر راه افتاد! دو شب و دو روز، ما یک نفر را در آنجا مأمور کردیم که بایستد و نیروها را بیاورند و سوار کنند. سپاه، این‌گونه شروع به جنگ کرده است. در آن زمان فرصتی نبود، در طول جنگ هم همین‌طور بود؛ اما الان فرصت برای خودسازی از همه جهت - هم از جهت معنوی و هم از جهات ظاهری - فراهم است. این، مربوط به یکایک شماست.</p>	32	۱۰۹	
حضور معنویت	موفقیت بشر در قبال معنویت است	<p>تعلیم و تزکیه با یکدیگر است؛ این دو را از هم جدا نکنید. این باور که هر کسی وارد میدان علم شد، به‌طور طبیعی بایستی از فضیلت و معنویت و اخلاق کناره بگیرد، فکری کاملاً غلط و وارداتی و متکی به پیشینه‌ی است که در اروپای مسیحی به‌وجود آمد و بکلی با محیط اسلامی و با فهم و تعلیم اسلامی سازگار نیست؛ چرا که اگر دانشمند بافضیلت و بااخلاق باشد؛ (۱۸۱، Pos. ۱۰)</p>		۱۱۰	
		<p>امروز ناکامیهای بشر، به خاطر اعراض از معنویت و دین و تعلیم عالی‌های اسلامی، همچنان باقی است و از بین نرفته است</p>	33	۱۱۱	
معنویت حکومت و ولایت	ضرورت حکومت ولایی و معنوی	<p>حکومت و ولایت معنوی در جامعه معنویت ایجاد می‌کند</p>	<p>حقیقتاً آن روز برای آن ملت عید است؛ چون مهم‌ترین و حسّاس‌ترین مسئله‌ی هر ملّتی، همین مسئله‌ی حکومت و ولایت او است؛ مسئله‌ی مدیریت و حاکمیت والای بر آن جامعه است؛ این تعیین‌کننده‌ترین مسئله برای هر ملّتی است و ملّتها هر کدام به یک نحوی این قضیه را حل کرده‌اند و غالباً نارسا، ناتمام، حتّی زیان‌بخش؛ پس اگر یک ملّتی توانسته باشد این مسئله‌ی اساسی را به نحوی حل کند که در آن همه چیز آن ملّت - کرامت او، معنویت او، توجّه او به خدا، حفظ سعادت دنیایی او و بقیه‌ی چیزهایی که برای یک ملّت مهم است - رعایت شده باشد، واقعاً آن روز و آن لحظه برای آن ملّت عید است و در اسلام این اتفاق افتاد.</p>	34	۱۱۲
		<p>یک نظام معنوی و الهی باید در دستگاه اداره‌کننده و مدیریت و حاکمیت، الهی و معنوی باشد.</p>	<p>اگر اسلام که دین خدا است و زندگی مردم را بر اساس ارزشهای الهی می‌خواهد اداره بکند، در امر حکومت دچار یک وضعیّت دنیایی شد، دچار همان چیزی شد که جوامع دیگر دچار آن هستند، بکلی مصالح مترتب بر نظام اسلامی از آن سلب خواهد شد. یک نظام معنوی و الهی باید در دستگاه اداره‌کننده و مدیریت و حاکمیت، الهی و معنوی باشد.</p>	34	۱۱۳
		<p>تأثیر رأس قلّه و رأس هرم و مجموعه‌ی</p>	<p>اینکه علمای اسلام و ملّت انقلابی ما و دلسوزان جامعه روی مسئله‌ی ولایت فقیه عادل، این قدر تکیه میکنند و امام بزرگوار</p>	34	۱۱۴

	<p>مدیریت و دستگاه اداره‌کننده در یک جامعه در معنویت جامعه</p>	<p>ما (رضوان الله تعالی علیه) آن را آن قدر مهم می‌شمرند، به‌خاطر همین بود که اگر ما این مسئله‌ی معنوی را از جامعه‌ی اسلامی مان سلب بکنیم -همچنان‌که آن کسانی که دل‌سپرده‌ی به روشهای غربی بودند و ارزشهای غربی برای آنها اصل بود، در سالهای اوّل میخواستند به همان شیوه‌های غربی در باب حکومت در جامعه‌ی اسلامی عمل بکنند- و اگر ما این اشتباه را میکردیم و بکنیم که در مسئله‌ی حکومت و مدیریت جامعه ملاک و معیار اسلامی را فراموش بکنیم و برویم در همان فرم‌های رایج دنیایی، معنای جامعه‌ی اسلامی ما از بین خواهد رفت. این نقطه، تعیین‌کننده است. شاید این حدیث را بارها ماها گفته‌ایم و شنیده‌ایم و نقل کرده‌ایم: <i>لَا عَدْبَنَ كُلَّ رَعِيَّةٍ فِي الْإِسْلَامِ أَطَاعَتْ إِمَامًا جَائِرًا لَيْسَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَإِنْ كَانَتْ الرَّعِيَّةُ فِي أَعْمَالِهَا بَرَّةً تَقِيَّةً وَ لَأَعْفُونَ عَنْ كُلِّ رَعِيَّةٍ فِي الْإِسْلَامِ أَطَاعَتْ إِمَامًا هَادِيًا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَإِنْ كَانَتْ الرَّعِيَّةُ فِي أَعْمَالِهَا ظَالِمَةً مُسِيئَةً: (۶)</i> حاصل اینکه اگر دستگاه مدیریت جامعه صالح و سالم باشد، خطاهای متن جامعه قابل اغماض است و در مسیر جامعه مشکلی به وجود نخواهد آورد؛ اما اگر مدیریت جامعه و رأس جامعه از صلاح و سلامت و عدل و تقوا و ورع و استقامت دور باشد، ولو در میان مردم صلاح هم وجود داشته باشد، آن صلاح بدنه‌ی مردم نمیتواند این جامعه را به سرمنزل مطلوب هدایت کند؛ یعنی تأثیر رأس قلّه و رأس هرم و مجموعه‌ی مدیریت و دستگاه اداره‌کننده در یک جامعه این قدر فوق‌العاده است. این است که ما روی مسئله‌ی غدیر این قدر تکیه میکنیم.</p>		
	<p>وحدت، با یکپارچگی، با مدیریت توأم با محبت و عواطف و همراهی مردم</p>	<p>بحمدالله در جامعه‌ی ما دلها به هم نزدیک است؛ از آن انگیزه‌های خودخواهانه و قدرت‌طلبانه‌ای که در دنیا نظایرش را دیدند، در جامعه‌ی ما بندرت دیده میشود -نمی‌گوییم وجود ندارد؛ شیطان همه‌جا هست؛ [اما] آن‌جوری که در دنیا معمول است، در جامعه‌ی ما نیست؛ به آن شدتی که همه جا هست، بحمدالله اینجا نیست- اینجا معنویت حاکم است؛ وظیفه‌ی دینی در اینجا حاکم است. کوشش کنید این جامعه را، این نظام اسلامی را، این کشور اسلامی را، با وحدت، با یکپارچگی، با مدیریت توأم با محبت و عواطف و همراهی مردم، با وحدت کلمه، آن چنان بسازید و پیش ببرید که امیدهای ملت‌ها با دیدن شما روزافزون بشود. این، آن چیزی است که اسلام از ما میخواهد و درس غدیر خم برای ما -که درسهای فراوان و فوق‌العاده و بی‌نهایتی دارد برای کسانی که اهل معنا و معنویت و درک حقایقند- درس صفا و معنویت و تقوا در مدیریت کشور و در همه‌ی بازوهای گرداننده و مدیر اجرایی در کشور [است]. این درس را ما از غدیر باید بگیریم</p>	34	۱۱۵

			و مطمئناً در این راه، خدا پشتیبان ما و دست قدرت الهی کمک ما است. اراده‌ی الهی بر این است که در این برهه‌ی از زمان ان‌شاء‌الله کلمه‌ی حق پیروز بشود و اسلام جایگاه برجسته‌ی خودش را در دنیا پیدا بکند و تلاشهای دشمنان هم به جایی نخواهد رسید.		
معنویت در نظام	ضرورت وجود معنویت و ایمان در نظام	نهضتی به جایی میرسد، که یک رگه‌ی معنوی و ایمانی و اعتقادی و خدایی در آن حاکم است	ما با یک لاقبا، مثلاً چه چیزی داشتیم که موجب بشود مردم با حرف روحانیت و حرف امام، آن‌طور حرکت کنند، پانزده سال مبارزه نمایند و بعد با فداکاری، آن را به پیروزی برسانند و سپس ده سال در دوران مبارک حضرت امام، در مقابل این همه توطئه ایستادگی کنند و بعدش هم همین‌طور؟ آیا جز معنویت و جز این اعتقاد در دل مردم که روحانیت برای خودش کار نمیکند، بلکه برای خدا و خیر مردم است و امر خدا را اجرا میکنند، چیز دیگری بوده است؟ برای همین هم است که وقتی نهضتها به غیر جنبه‌ی معنوی و ایمان قلبی متکی باشند، به جایی نمیرسند. این، در جاهای دیگر امتحان شده و در کشور ما هم امتحان شده است. نهضتی به جایی میرسد، که یک رگه‌ی معنوی و ایمانی و اعتقادی و خدایی در آن حاکم است.	35	۱۱۶
		ضرورت وجود مرجعیت شیعه در نظام	این انقلاب، به پشتوانه‌ی هزار سال نفوذ معنوی روحانیت شیعه به پیروزی رسید. یعنی این‌که شخصی مثل امام - یک مرجع تقلید - توانست این اقیانوس را این‌طور به تلاطم در بیاورد - که هیچ عاملی نمیتوانست آن را به تلاطم در بیاورد - کار خود او نبود. مردم در اول کار، امام را از کجا میشناختند؟ اگر هزار سال اعتقاد شیعه به علما و روحانیون و مراجعش نبود - که مرجع و عالم دین، برایشان از قداستی برخوردار بود - چه موقع مردم پشت سر امام، به عنوان این‌که یک مرجع و یک عالم دین است، راه میافتادند؟ امام، این را تلقی به قبول کردند	35	۱۱۷
معنویت انقلاب	ثروت مادی و معنوی انقلاب	ملّت دارای ثروت معنوی، فرهنگی، تاریخی، رشد عقلانی و ثروت مادی است	دولتهای دنیا، کشورهای دنیا و رژیمهای دنیا، از خدا میخواهند با چنین ملّتی ارتباط داشته باشند. یک ملّت دارای ثروت معنوی، فرهنگی، تاریخی، رشد عقلانی و ثروت مادی؛ دارای این همه ذخائر، دارای این همه جوان و نیروی کار و دارای مدیران خوب. این ملّت، ملّتی است که پیش خواهد رفت.	85	۱۱۸
			برادران و خواهران عزیز! من این مطلب را بارها گفته‌ام؛ باز هم لازم است بگویم تا خود شما مردم، قدر این ایمان خالص و صمیمی؛ این معنویت و صمیمیتی را که در خطّه، نسبت به ارزشهای انقلاب هست، بدانید. در دوران رژیم گذشته، دو جریان در استان مازندران مشغول فعالیت و تلاش بودند که هر	98	۱۱۹

		یک از این دو جریان برای خراب کردن و بیایمان و فاسد کردن ملتی کافی است.		
		یکی دیگر از نیازهای عمده‌ی شما مسأله‌ی اخلاق و معنویت است. (۲۱۶، ۳Pos.)	216	۱۲۰
معنویت جوانان		شما در دوران دفاع مقدّس و حتّی بعد از آن تا امروز، دیدید و میبینید که جوانان کشور ما، با صفا و پاکدامن و مشتاقِ حقیقت و سرشار از معنویات و ارزشهای اسلامی و انقلابی بودند و هستند و با بیاعتنایی و اعراض از آن چیزهایی که جوانان دیگر را در دنیا به خود مشغول میکند، در جامعه ما حضور دارند	90	۱۲۱
حضور مردم در صحنه	اهمیت حضور مردم در صحنه	اگر حضور مردم در صحنه تأمین میشد و مردم به صحنه میآمدند، بیست و پنج سال آن دیکتاتوری سیاه و از دست رفتن آن دوران بسیار حسّاس و مهم و هدر رفتن آن همه ثروت مادّی و معنوی را تجربه نمیکردند.	148	۱۲۲
مردم سالاری و معنویت	دمکراسی ما با معنویت و دین همراه است	دمکراسی ما با معنویت و دین همراه است؛ لذا شد مردم سالاری دینی؛ شد جمهوری اسلامی. (۱۷۴، ۲Pos.)	174	۱۲۳
	مردم سالاری و معنویت در کشور همبستگی دارند	ما مردم سالاری را نه جدا و بیگانه از معنویت و دین، بلکه توانسته‌ایم کاملاً برخاسته از دین و معنویت در کشورمان مستقر کنیم. (۱۷۴، ۲Pos.)	174	۱۲۴
معنویت جوانان و بسیج	حضور بسیج و جوانان معنوی برای نوسازی کشور	امام عزیز ما با الهامی که پروردگار متعال به قلب آن بزرگوار کرد و او را هدایت نمود، با این حرکت عظیم بسیج، این دو عیب را در کشور ما ریشه کن کرد. شما بسیج را این گونه در نظر بگیرید. بسیج از طرفی به معنای حرکت خود جوش مردمی است؛ مردمی که خودشان را صاحب مملکت خویش میدانند؛ مردمی که - بخصوص جوانانش - با معنویت هستند و دلشان با خدا آشناست؛ مردمی که اولاً از هر گونه انحراف در مشی کلی کشورشان آگاه میشوند، ثانیاً از آن رنج میبرند و ثالثاً در مقابل آن انحراف میایستند. این، معنای بسیج است	90	۱۲۵
پرکردن خلا معنوی	انقلاب خلا معنوی دنیا را با مردمی بودنش پر کرده است	نظام مردمی - که مردمی بودنش، از دمکراسیهای رایج دنیا هم روشتر و بارزتر و حقیقتیتر و اصیلتر است - درعین حال توانسته آن خلا بزرگی را که امروز دنیا با آن دست‌به‌گریبان است - یعنی خلا معنوی - پر کند	155	۱۲۶
وجه بین المللی انقلاب	وجه جهانی و بین المللی انقلاب، عبارت از پیام معنویت در سطح جهان است.	وجه جهانی و بین المللی انقلاب، عبارت از پیام معنویت در سطح جهان است. دنیا غرق در مادّیت است. دستهای سردمداران و شبکه‌های اختاپوسی مادّی، از یکی دو قرن پیش، دنیا را به سوی مادّیگری سوق داده و ملتها را در منجلاب مادّیگری غرق کرده است.	99	۱۲۷
	این نظام، متکی به قدرت معنوی و متکی به ایمان و متکی به	به فضل پروردگار، نظام جمهوری اسلامی بر این پایه‌های قدرت بنا شد. این نظام، متکی به قدرت معنوی و متکی به ایمان و متکی به پایه‌های مستحکم عقیده است. آن فکری که	122	۱۲۸

		پایه‌های مستحکم عقیده است	امروز نظام جمهوری اسلامی پایه‌اش بر آن قرار گرفته است، یک فکر متین، منطقی، محکم، مستدل و غیرقابل خدشه است. ایمان آحاد مردم، عشق آنها به خدا، به اولیای خدا، به پیامبر، به خاندان پیامبر؛ این بزرگترین سرمایه و بزرگترین ابزار و مایه قدرت برای این کشور است.		
	۱۲۹	۱۸۴	اول، توجه به معنویت و تربیت و پرورش اسلامی و توجه به نماز در محیطهای دانشگاهی است. ما معتقد هستیم مسئولان نظام - بخصوص متولیان بخش آموزش و پرورش و آموزش عالی - اصلترین وظیفه را در این خصوص دارند. اصولاً در بستر معنویت است که میتوان بحث عدالتخواهی را هم به نوعی دنبال کرد (۱۰Pos. ,۱۸۴)	توجه به معنویت و تربیت و پرورش اسلامی	توجه به معنویت و تربیت و پرورش اسلامی
	۱۳۰	۳۶	در دنیا، انقلابها، حکومتها، ادارهها و ریاستها از آنجا عیب پیدا میکنند و منحرف میشود که از این جنبه - یعنی جنبه‌ی معنویت، جنبه‌ی رابطه‌ی با خدا، جنبه‌ی ارتباط و اتصال قلب به خدا - غافل ماندند و غافل میمانند. ما هم اگر دقت کنیم، آنجایی که پیش رفتیم، موفق شدیم، خوب عمل کردیم و راضی هستیم، آنجایی است که این جنبه را تأمین کردیم. هر جا هم ضربه خوردیم، به خاطر ضعف در این جنبه‌ی کار است.	وجود جنبه‌ی معنویت، جنبه‌ی رابطه‌ی با خدا، جنبه‌ی ارتباط و اتصال قلب به خدا در انقلاب	لازمه حفظ انقلاب حفظ معنویت
	۱۳۱	۱۲۳	این، درست بعکس آفاق اَمّت اسلامی و ملت‌هایی است که متمسک به معنویت باشند؛ راه خدا و ضوابط خدایی و اخلاق حقیقی انسانی را رعایت کنند. برای همین هم هست که ملت ما توانسته است در مقابل این همه دشمنی بایستد. دشمنی‌هایی که با ملت ما میشود،	رعایت اخلاق حقیقی انسانی و تمسک به معنویت	رعایت اخلاق انسانی
	۱۳۲	۹۹	پیام انقلاب اسلامی، پیام معنویت، توجه به معنویت، وارد کردن عنصر معنویت در زندگی انسان و توجه به اخلاق و خداست. هر جا که نام و پیام امام نفوذ کرد، معنویت را در آنجا به همراه برد. حتی اگر به جوامع مسیحی و غیر مسلمان که به انقلاب اسلامی روی خوشی نشان دادند، از آن درسی طلب کردند و بهره‌ای بردند نگاه کنید، معنویت را در آنجا مشاهده خواهید کرد.	پیام معنویت، توجه به معنویت، وارد کردن عنصر معنویت در زندگی انسان و توجه به اخلاق و خداست	توجه به اخلاق و خدا
	۱۳۳	۱۰۶	نوسازی معنوی ایران است؛ یعنی استقرار عدالت اجتماعی به معنای کامل. البته این قدم چهارم هم برداشته شده است؛ منتها باید روز به روز شتاب بیشتری پیدا کند. در یک نظام اجتماعی، عدل از همه چیزها بالاتر و باارزشر است. عدالت، هدف تشکیل نظامهای الهی و فرستادن پیامبران خداست. عدالت، از بین رفتن تبعیض و فقر و جهل و محرومیت و نادانیهای نفوذ و رسوب کرده در اذهان بخشی از مردم در گوشه و کنار کشور، چیزهایی است که باید انجام گیرد. ما اگر	نوسازی معنوی ایران است؛ یعنی استقرار عدالت اجتماعی به معنای کامل.	نوسازی معنوی ایران



		سازندگی را باز هم پیش ببریم، اما در جهت استقرار عدالت و از بین بردن تبعیض و ایجاد برابری حقوق و احیای کرامت زن و مرد مسلمان فعالیت نمیکنیم، موفقیتی به دست نیاورده‌ایم. موفقیت، آن وقتی است که بتوانیم معنویت و دین و اخلاق و عدالت و معرفت و سواد و تواناییهای گوناگون را در میان جامعه مستقر کنیم.		
مبانی نظام	عدالت اجتماعی، آزادی، آگاهی، معنویت؛ جزو مبانی این نظامند - مفاهیم ایستا و متحجر نیستند.	عدالت اجتماعی، آزادی، آگاهی، معنویت؛ که جزو مبانی این	131	۱۳۴
معنویت در مسئولان	حفظ فرصت های مادی و معنوی توسط مسئولان	برای مسئولان مهمترین مسأله این است که از همه فرصتهایی که پیش می‌آید، با حفظ عزت ملی، برای پیشرفت کشور - هم از لحاظ مادی و هم از لحاظ معنوی - استفاده کنند. (۱۶۵، ۳Pos.)	165	۱۳۵
برخوردارانی ملت از حیات طیبه	حیات طیبه یعنی مردم از رفاه مادی و معنوی برخوردار باشند	حیات طیبه، یعنی یک ملت، هم از لحاظ مادی و زندگی روزمره و رفاه و امنیت و دانش و سواد و عزت سیاسی و استقلال اقتصادی و رونق مالی و اقتصادی برخوردار باشد و هم از جهت معنوی، انسانهای مؤمن و خداشناس و پرهیزکار و برخوردار از اخلاق والای الهی در آن زندگی کنند. این حیات طیبه است	98	۱۳۶
	رفاه و رونق اقتصادی، پیشرفت همه‌جانبه، امنیت سیاسی، امنیت اجتماعی، امنیت شغلی، دانش و پیشرفت و معنویت	به دست شما. اگر میخواهید کشور ایران آباد شود، رفاه و رونق اقتصادی، پیشرفت همه‌جانبه، عزت سیاسی، امنیت اجتماعی، امنیت شغلی، دانش و پیشرفت همه‌جانبه، امنیت سیاسی، امنیت شغلی، امنیت اجتماعی، امنیت شغلی، دانش و پیشرفت و معنویت	98	۱۳۷
قدرت دین و معنویت	گرایش به دین خدا و به معنویت و اخلاق معنوی	ا با معیار «عدالت بین‌المللی»، «گرایش به معنویت»، «کرامت دادن به نوع انسان» و «گرایش به دین خدا و به معنویت و اخلاق معنوی»، سر کار آمده‌ایم؛ (۲۰۰، ۲Pos.)	200	۱۳۸
	تقویت جنبه‌ی معنوی در خود	«اخلاص»، «برای خدا کار کردن»، «مراقب خود بودن از لحاظ ارتباط با خدا» و «تقویت جنبه‌ی معنوی در خود» میبینم (۲۰۰، ۲Pos.)	200	۱۳۹
	قدرت دین و معنویت، از قدرت مادی و پول و سلاح بیشتر است	پانزده سال قبل، تردید بود که آیا اصلاً حاکمیت اسلام، ممکن است یا نه؟ انقلاب اسلامی، تشکیل نظام اسلامی در ایران، حرکت حیاتبخش و عظیم امام(رضوان‌الله‌تعالی‌علیه)، قدرتی که آن مرد الهی و ملکوتی، در مقابل قدرتهای مادی از خود نشان داد و ثابت کرد که قدرت دین و معنویت، از قدرت مادی و پول و سلاح بیشتر است، باید تردید را از ذهنها زدوده باشد.	37	۱۴۰

			<p>بله، تشکیل نظام اسلامی در اقطار عالم اسلامی، امری ممکن است.</p> <p>البته جامعه‌ی اسلامی و حکومت اسلامی، دردسرهایی دارد. زندگی، دردسر دارد. زندگی بیدردسر در دنیا که ممکن نیست. این دردسر، بهای چیست؟ اگر بهای آزادی و استقلال و عزت و قرب به خدا و عمل به احکام و تعالیم اسلامی است، باشد.</p>		
	گسترش عدالت همراستا با معنویت	حکومت اسلامی، آن حکومتی است که هم معنویت انسانها را بالا میبرد	<p>وقتی فردی در هر پایه‌ای از تحصیلات، برای نظام اسلامی و یک نظام مردمی کار میکند که هدف آن، عبارت از گسترش عدالت و امنیت و رفاه است، که همه‌ی اینها در اعلای کلمه‌ی اسلام خلاصه میشود؛ یعنی حکومت اسلامی، آن حکومتی است که هم معنویت انسانها را بالا میبرد، هم در جوامع بشری، عدالت و امنیت را توسعه میدهد و رفاه قشرهای مختلف مردم را تأمین میکند؛ کار کردن برای چنین نظامی، خیلی حائز اهمیت است و از نظر ارزشهای انسانی و اسلامی، کار خیلی برجسته‌ای است؛ حالا هر کاری میخواهد باشد.</p>	105	۱۴۱
حفظ معنویت در محیط کار	گسترش معنویت و نظام ایجاد رفاه برای مردم	نظام مردمی و نظام عدالت و نظام اعلای کلمه‌ی اسلام و نظام گسترش معنویت و نظام ایجاد رفاه برای مردم است	<p>جموعاً کار دولتی و کارمندی دولتی، در هر سطحی از سطوح برای نظام اسلامی که -همان‌طور که عرض کردیم- نظام مردمی و نظام عدالت و نظام اعلای کلمه‌ی اسلام و نظام گسترش معنویت و نظام ایجاد رفاه برای مردم است، افتخار است. جا دارد هر کسی سربلند باشد به اینکه در چنین مجموعه‌ای کار میکند. این کجا و کار کردن در مجموعه‌ای که اهداف خیانتکارانه دارد، یا وابسته به دشمنان اسلام است، کجا؟! اینها، با هم خیلی متفاوت اس</p>	105	۱۴۲
	حفظ معنویت در محیط کار	عدم ورود آموزه‌های غربی و حفظ معنویت به سیستم کاری	<p>واقعاً وزارت خارجه و شما سفرا و برادرانی که در این‌جا هستید و خود آقای دکتر ولایتی و کسانی که با ایشان کار میکنند، حقاً و انصافاً خداقوتی - نه از طرف ما - از طرف سکان ملاً اعلی و ملائکه و ارواح طیبه‌ی اولیا لازم دارید. خیلی کار میکنید. در این دنیای متلاطم، بعضی از سردمداران دنیا هستند که بداخلاق و مادی و پست هستند و آن طرف خط انسانیت قرار دارند. البته در بعضی از آنها، چیزی از معنویت و انسانیت هست؛ اما اغلبشان واقعاً آن طرف خط قرمز انسانیت و آدمیتند؛ مادی، اهل بخور، خور و خواب، لذت، شهوت. اصلاً برایشان زندگی این است. مسئولیتش را هم که انجام میدهد، باز هدف غایی - به قول ما طلبه‌ها، داعی بر داعیش - آن است که لذت ببرد و خوش بگذراند؛ ببهدها، بیغرضها، بیمقصدهای معنوی! شما در رابطه‌ی با اینها، واقعاً خیلی آقایی و شجاعت و قدرت بخرج میدید که صبر میکنید و کار میکنید. حقاً و انصافاً، بحمدالله روزبه‌روز دیپلماسی ما در دنیا بهتر شده است. الان از این ده سالی که گذشت، اگر هر</p>	38	۱۴۳

			سالی را نسبت به سال قبلش نگاه کنید، ببینید که قدمهای زیادی پیش رفته‌ایم و کارهای خوبی انجام گرفته است		
حضور معنویت در زندگی مردم	حفظ معنویت در زندگی مردم	خداترسی و باور های معنوی در زندگی مردم	چرا به جای این که از خدا بترسند، از دشمنان خدا میترسند و عقب می‌نشینند و مغلوب میشوند و سرمایه‌گذارها را بر باد میدهند و خونها ضایع میشود؟! برای این که معنویت کم است. آن جا که معنویت هست، ارتباط با خدا هست، اتصال هست، نسبت به فضل الهی باور هست، در مقابل خدا تسلیم هست، در پیشگاه پروردگار خضوع و تضرع هست. در آن جا دیگر ضعف و ترسی وجود ندارد. «الا ان اولیاء الله لاخوف علیهم و لا هم یحزنون(۱)»؛ تأسفی هم وجود ندارد. وقتی ما برای خدا کار کنیم، اگر به حسب ظاهر پیشرفت کردیم، خوشنودیم.	70	۱۴۴
		گسترش اعتقاد و باورهای مذهبی در زندگی مردم	یکی از این خصوصیتها، گسترش اعتقاد و باورهای مذهبی است. بعد از آن که سیاست قدرت و نظام سلطه‌ی جهانی این بود که دین و معنویت را بکلی از زندگی مردم حذف کند و جامعه‌ی بشری را یک جامعه‌ی بیدین و بیایمان و بیاعتقاد به ارزشهای الهی تربیت نماید، این دوران جدید، درست به عکس آن سیاستها عمل کرده است. نه فقط در ایران یا در کشورهای اسلامی، مردم به باورهای دینی برگشتند، بلکه در سطح جهان و در میان جوامعی که دهها سال ضد مذهب زندگی کرده بودند، اعتقاد مذهبی و گرایش معنوی رشد کرده است	39	۱۴۵
		وجود دین و معنویت در زندگی مردم یک ضرورت است	البته آینده‌ی این حرکت، به این ترتیب خواهد بود که هر جا معنویتی عمیقتر و خالصتر و سالمتر و منطبقتر با فطرت بشر باشد، جاذبه‌ی بیشتری برای ملتها خواهد داشت. آن روزی که دین و معنویت، ضد ارزش به حساب می‌آید و مورد استهزا قرار داده میشود، گذشت. امروز، بیدینی و بیایمانی و تهی بودن از اعتقاد معنوی، یک ضد ارزش است. در بسیاری از نقاط عالم، این کار انجام گرفته و در بسیاری دیگر هم انجام خواهد گرفت. این، یکی از ویژگیهای عصر جدیدی است که این مرد بزرگ، پرچم آن را در دنیا برافراشت و درحالی که کسی باور نمیکرد، داعیه‌ی آن را سر داد و دلها را به آن متوجه کرد.	39	۱۴۶
		ایمان و معنویت باعث مقاومت ملت در برابر حوادث می شود	عید کامل برای یک ملت، هنگامی است که آحاد ملت بتوانند درون خودشان را با امید، ایمان، نشاط و وجدان کار و آگاهی و معرفت بسازند. همچنین بتوانند با استحکام بخشیدن به رابطه خود با خداوند متعال و تحکیم معنویت در درون، به وسیله دعا و با استعانت از خدا، با توکل، خضوع و عبادت، جان و دل خود را روشن کنند و به آن امید و اطمینان و آرامشی که برای سعادت انسان لازم است، برسند. در چنین وضعیتی است که یک ملت در مقابل حوادث زمانه، دیگر به هیچ وجه آسیب پذیر نخواهد بود. ان شاء الله در این سال جدید	65	۱۴۷

			و بخصوص در این ماه مبارک رمضان و این روزها و شبهای قدر، بتوانیم به چنین توفیقاتی دست پیدا کنیم		
	قدرت ایمان، قوت اراده، توکل به خدا، آمادگی معنوی و مادی در زندگی مردم		همه متوجه شما هستند؛ هم قدرتهای چپاولگر عالم و جهانخواران، هم مظلومان عالم، هم آن کسانی که در صحنه منتظرند تا ببینند کفه به سود کدام طرف سنگینتر خواهد شد. امروز ملت فلسطین چشمشان به شماست. ملت‌های مظلوم و روشنفکران مسلمان، نگاهشان به سوی شماست. حتی کسانی هم که مسلمانی را نشناخته‌اند، در دلشان فروغ امیدی از سوی شما هست. این همان سکویی است که باید ملت مسلمان ایران، و به دنبال آن دیگر ملت‌ها، به سوی «لیظهره علیالدین کله» (۳) پرش و حرکت کنند. این، کار بزرگی است. این کار، قدرت ایمان، قوت اراده، توکل به خدا، آمادگی معنوی و مادی می‌خواهد	48	۱۴۸
	معنویت امام خمینی در زندگی	ریشه دواندن معنویت امام خمینی در زندگی مردم و دولت	این راه بتدریج رهروان زیادی پیدا میکند. این دوران جدید که امام ما آن را با قیام و ایستادگی و اتکال به خدا و تکریم و تعظیم نسبت به ارزشهای معنوی و با اعتمادش به آحاد مردم آغاز کرد، ان‌شاءالله ملت‌ها را از شر سلطه‌های جهانی نجات خواهد داد و دوران زوال قدرتهای بزرگ مادی جهانی را نزدیک خواهد کرد. این، از برکات آن بزرگوار است. ملت ما، پشت سر رهبر با عظمت و استثنایی خود، اولین ملتی بود که قدم در این دوران جدید گذاشت و پایه‌های آن را مستحکم کرد و با مقاومت خود، برای ملت‌های دنیا، شاهی بر صدق این	39	۱۴۹
حفظ انضباط و قاطعیت و معنویت در سپاه	حفظ انضباط و قاطعیت و معنویت در سپاه	حفظ جدی، بانضباط، قاطع، پیشرو و با حفظ و تقویت توجه به خدا و اخلاص و ایمان و معنویت	با پیروزیهای بزرگی که ملت ایران به دست آورد، حجت الهی بر همه تمام شد و راه آینده در برابر همه‌ی مسلمین روشن گشت. شما سرداران رشید اسلام، وظیفه‌ی سنگینتری دارید. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی باید در چهارچوب وظایفی که برای آن معین شده، جدی، بانضباط، قاطع، پیشرو و با حفظ و تقویت توجه به خدا و اخلاص و ایمان و معنویت - که رکن اصلی این نهاد انقلابی بوده است - حرکت خود را ادامه دهد؛ با ارتش جمهوری اسلامی ایران، در نهایت هماهنگی و صفا همکاری کند و مأموریت بزرگ تشکیل و تربیت بسیج بیست میلیونی را با توکل به خدا و با روحیه‌ی ابتکار و پشتکار دنبال کن	40	۱۵۰
معنویت در وجود انسان	ضرورت توجه به معنویت در وجود انسان	انسان باید به تحول درونی و اصلاح امور روحی و معنوی و فکری و مادی خود بپردازد	فرصتی است تا انسان به تحول درونی و اصلاح امور روحی و معنوی و فکری و مادی خود بپردازد. این دعای شریفی که به ما تعلیم داده‌اند، تا در آغاز سال بخوانیم، درس همین تحول است. در این دعا، از خدای متعال درخواست می‌کنیم که در حال و وضعیت روحی و نفسانی ما، تحول و دگرگونی مبارکی	41	۱۵۱

			را ایجاد کند. ایجاد تحول کار خداست؛ اما ما موظفیم که برای این تحول در درون و در زندگی خود و در جهان، اقدام و تلاش کنیم و همت بگماریم		
معنویت شهدا	قدر شناسی و شناسایی معنویت شهدا	یادآوری و قدر شناسایی فداکاری های شهدا	این شهیدان با ایثار خود پرچم اسلام را که دست توانای رهبر عظیم الشان ما حضرت امام خمینی اعلی الله مقامه در این سرزمین برافراشته بود سر بلند نگهداشتند و اسلام و معنویت را در همهی اقطار عالم عزیز کردند. اگر امروز بانگ مسلمانی از چهار گوشه ی عالم به گوش می رسد و اگر ملت های مسلمان به هویت اسلامی خود بازگشته و سنگینی بار سلطه ی مستکبران را احساس می کنند، و اگر جهاد اسلامی پس از سالها فراموشی دوباره به جایگاه ارزشی رفیع خود بازگشته، همه و همه به برکت استقرار جمهوری اسلامی و استمرار انقلاب اسلامی است که خود مرهون شهادت و گذشت این عزیزان و خانواده هایشان و نیز جانبازان عزیز و ارجمند است. ملت ما باید قدر این عزیزان را بداند و نتایج مجاهدات آنان را پاسداری کند و همه ی موفقیتها و پیروزیها را با ارزش جان گرانها و صبر بزرگ آنان محاسبه کند و قدر آنرا بشناسد.	42	۱۵۲
تقوا و معنویت در زندگی انسان	ضرورت وجود معنویت در زندگی انسان	وحیه و اخلاق و معنویت باید در زندگی انسان ها وجود داشته باشد	آسایش انسان، ناشی از آن روحیه و اخلاقی است که باید از دین استمداد بشود و سرچشمه بگیرد. دنیایی که در آن، اخلاق و معنویت و دین نباشد، همین میشود که امروز شما میبینید که در سایه ی ننگین و سنگین قدرت ابرقدرتها و تجاوزگران عالم، چه بر سر ملتها آوردند و دارند می آورن	60	۱۵۳
		گرایش معنوی، صفا و معنویت و لطافت	ولی ما داریم با سرعت این فاصله را طی میکنیم تا به جلو برسیم. این، مظهر کاملش در جنگ است؛ هم از جهت روحیات انسانی، و هم از جهت استعداد گرایش معنوی، صفا و معنویت و لطافت، که این همه جا بود.	195	۱۵۴
	معنویت جوانان	ایمان به دین و عالم غیب و معرفت و معنویت، و هم ایمان به هویت مل	ایمان در دل جوان میتواند دمیده شود؛ هم ایمان به دین و عالم غیب و معرفت و معنویت، و هم ایمان به هویت ملی خودش؛ شخصیت تاریخی و بستگیها و دلبستگیهای گذشته و حال خودش	173	۱۵۵
		هدف روحی و معنوی و والایی که در دل جوانان	وان چه می خواهد؟ جوان ما مایل است در کشوری که خانه ی اوست، فقر و عقب افتادگی و بدبختی نباشد؛ امنیت و عزت و افتخار وجود داشته باشد؛ صفا و محبت و روشن بینی بر فضای زندگی حاکم باشد؛ میدان کار و تلاش و پیشرفت در برابر او باز باشد؛ احساس پوچی نکند؛ هدف روحی و معنوی و والایی که در دل هر انسانی هست، بتواند آن را اشباع کند (Pos. ۱۹۷، ۱۱۱)	197	۱۵۶
	خشوع و حیات معنوی انسان	ذکر و توسل و خشوع و ذکر	قوام حیات معنوی انسان به تذکر و توسل و خشوع و ذکر است که در مساجد الهی، در جایگاه های عبادت، برای انسان	274	۱۵۷

		<p>فراهم است، مخصوصاً آن مراکز و مساجدی که اثری و نشانه‌ای از اولیاء الله در آنها هست. جایی که انسان میدانند یا ظن به این دارد که مورد توجه اولیای الهی است، طبعاً معنویت آن مکان بیشتر است و مسجد مبارک جمکران جزو این گونه جایگاه‌ها و مراکزی است که توجه به خدای متعال و تذکر و خشوع و تضرع در آن برای انسان فراهم‌تر است. (۲۷۴، ۳Pos.)</p>		
تمسک به دین و تقوا	تمسک به دین و تقوا و معنویت و اهمیت پرهیزکاری و پاکدامنی،	<p>تمسک به دین و تقوا و معنویت و اهمیت پرهیزکاری و پاکدامنی، این جا معلوم میشود. این که ما مکرر در مکرر، به بهترین جوانان این روزگار که شما باشید، این همه سفارش و تأکید میکنیم که مواظب سیل گنداب فساد باشید، به همین خاطر است. امروز چه کسی مثل جوانان پاسدار است؟ همین پاسداران و بسیجیها، واقعاً بهترین جوانانند که در میدان علم و دین و جهاد، پیشرو هستند. در کجا چنین جوانانی را سراغ داریم؟ نظیر اینها را خیلی کم داریم و در هیچ جای دنیا تعدادشان به این کثرت نیست. بنابراین، باید مواظب موج فساد بود.</p>	91	۱۵۸
تکامل و معنویت	یعنی باز حرکت انسان و تکامل انسان او را میرساند به رتبهی فرشتگان و به رتبهی نورانیت و معنویت ذاتی که در منطق اسلامی تکامل است. در منطق مادیها و طبق منطق دیالکتیکی، تکامل یعنی پیچیده‌تر شدن، و لذا دو چرخه وقتی تبدیل شد به موتورسیکلت، میشود پیچیده‌تر، آنوقت کامل شده است. یا مثلاً فرض بفرمائید مغز بوزینه یا همان میمون‌هایی که داروین ادعا میکرد بشر از نسل آنهاست، (همان نظریه نسخ شده‌ای که بعداً خلافتش ثابت شد) او مغزش تکامل پیدا کرده، یعنی پیچیده‌تر شده و شده است مغز انسان. تکامل در منطق مارکسیست‌ها و دیالکتیسین‌ها معنایش این بود، یعنی پیچیده‌تر شدن. اما در منطق اسلامی، هر پیچیده‌تر شدنی کامل‌تر شدن نیست، برای اینکه مغز آن کسی که سم مهلکی را پیدا میکند که یک قطره‌ی آن میتواند هزار نفر انسان را از بین ببرد، یک مغز پیچیده هست اما او نه فقط انسان کاملی نیست بلکه انسان بسیار ناقصی است و او از حیوان هم پائین‌تر است، کما اینکه قرآن میگوید: «اولئک کالانعام بل هم اضل» (۲) انسانهایی که نور ایمان را نمیشناسند مثل حیواناتند بلکه گمراه‌تر از حیواناتند.	49	۱۵۹	
معنویت در وجود جوانان	معنویتو صفا و ارتباط با خدا	<p>یک جوان گاهی اوقات میتواند مجموعه پیرامونی خودش را - کلاس را، استاد را و حتی دانشگاه را - زیر تأثیر شخصیت معنوی خودش قرار دهد. البته این کار با سیاسیکاری به‌دست نمی‌آید؛ با معنویت به‌دست می‌آید، با صفا به‌دست می‌آید، با استحکام رابطه با خدا به‌دست می‌آید. عزیزان من! رابطه با خدا</p>	110	۱۶۰

		را جدی بگیرید. شما جوانید؛ به آن اهمیت بدهید، با خدا حرف بزنید، از خدا بخواهید. مناجات، نماز، نماز با حال و با توجه، برای شما خیلی لازم است. مبدا اینها را به حاشیه برانید		
ایمان و اعتقاد	ولین شرط این راه این است که به این فکر، به این مبنا و به این راه ایمان داشته باشد.	همین تاریخ معاصر؛ تاریخ همین کشورهایی که امروز در دنیا هستند؛ میبینید آنچه که دارند - حالا هر چه هست - امور مثبت و ایجابی که از آن برخوردارند، در فصلی به آنها داده شده است که در آن فصل، این خصوصیات را داشتهاند؛ اول ایمان. آن وقت جامعهای که با فکر و تشخیص درست خود، عزت و افتخار و سعادت زندگی را در راه خدا یافته است و میدانند که اگر به دین خدا عمل کند، هم دنیا و هم آخرت، هم مادیت و هم معنویت با هم نصیب او خواهد شد، این را هم باید بدانند که اولین شرط این راه این است که به این فکر، به این مبنا و به این راه ایمان داشته باشد.	140	۱۶۱
	دل امیدوار مومن چالش های زندگی را تحمل می کند	دل آنگاه که امیدوار و مؤمن است، آدمی را بر درست پیمودن گردنه های لغزنده و پرچالش زندگی و رسیدن به قله های کمال مادی و معنوی قادر میسازد.	204	۱۶۲
	ایمان به همان هدف و بیایمانی و ولنگاری و باری به هر جهتی و دمدمی مزاج بودن، با آینده روشن و افتخارآمیز نمیسازد.	من به شما عرض کنم، برای یک ملت اگر عزت سیاسی و اجتماعی مطرح است، اگر رفاه مادی و رفاه در زندگی مطرح است، اگر رسیدن به آرزوها و آرمانهای بزرگ معنوی و دنیایی و آخرتی - هر دو - مطرح است، اگر دنبال علم است، اگر دنبال قدرت جهانی و بینالمللی است - و هر چه که این ملت به دنبال آن است - این در صورتی تأمین میشود که این ملت بتواند عناصر و حالاتی را در خود به وجود بیاورد. اول از همه هم ایمان است؛ ایمان به همان هدف و ایمان به همان راه. بیایمانی و ولنگاری و باری به هر جهتی و دمدمی مزاج بودن، با آینده روشن و افتخارآمیز نمیسازد.	140	۱۶۳
ازادی معنوی	ازادی معنوی به معنای سلوک الیالله و قرب الیالله و پیش رفتن در وادی توحید	ببینید، دوستان اینجا اشاره کردند به آزادی معنوی. آزادی معنوی به آن معنایی که در بعضی از روایات ما هست و برخی از متفکرین ما مثل مرحوم شهید مطهری به آن اشاره کردند، برترین انواع فضیلتهای انسان است - در این شکی نیست - متنها این، محل بحث ما نیست. اصلاً بحث ما درباره آزادی معنوی به معنای سلوک الیالله و قرب الیالله و پیش رفتن در وادی توحید - که آدمهایی مثل ملا حسینقلی همدانی یا مرحوم آقای قاضی یا مرحوم آقای طباطبائی محصول این هستند - نیست؛ بحث ما درباره آزادیهای اجتماعی و سیاسی، آزادیهای فردی و اجتماعی است؛ مسئلهی امروز دنیا این است. خیلی خوب، ممکن است ما صد مسئلهی دیگر هم داشته باشیم که غرب از آنها اصلاً خبر نداشته باشد - همین سلوکهای معنوی و اینها (۳Pos.، ۲۹۵)	295	۱۶۴

	ازادی از چنگ عوامل درونی	آزادی معنوی دانست و آن، آزادی از چنگ عوامل درونیی است که مانع عمل آزاد ما در جامعه میشود، (۲۹۵، ۳Pos.)	295	۱۶۵
معنویت اسلام	اسلام استعداد های زندگی را در جهت در خدمت تعالی و رفعت روح و بهجت معنوی انسانی قرار می دهد	اسلام دنیا را نفی نمیکند؛ تمتعات دنیوی را منفور نمیشمارد؛ انسان را با همه استعدادها و غرایز در صحنه زندگی، فعال میطلبد؛ اما همه اینها باید در خدمت تعالی و رفعت روح و بهجت معنوی انسانی قرار گیرد تا زندگی در همین دنیا هم شیرین شود. (۱۶۶، ۲Pos.)	166	۱۶۶
معنویت جوانان	ایمان به دین و عالم غیب و معرفت و معنویت، و هم ایمان به هویت ملی خودش	ایمان در دل جوان میتواند دمیده شود؛ هم ایمان به دین و عالم غیب و معرفت و معنویت، و هم ایمان به هویت ملی خودش؛ شخصیت تاریخی و بستگیها و دلبستگیهای گذشته و حال خودش (۱۷۳، ۳Pos.)	173	۱۶۷
	تربیت معنوی و دینی و تحصیلات اسلامی و معرفتی و دانستن تاریخ و پیشرفت علمی و پیشرفت علمی	تربیت معنوی و دینی و تحصیلات اسلامی و معرفتی و دانستن تاریخ و پیشرفت علمی را - که بحمدالله جوانان ما امروز در خط آن هستند - قدر بدانید (۱۷۲، ۲Pos.)	172	۱۶۸
معنویت زن و مرد	معنویت در اسلام برای زن و مرد و دوری از لذت طلبی حرام	اوک، عرصه‌ی تکامل و رشد معنوی خود زن است. زن و مرد در این بخش، هیچ تفاوتی در میدان رشد و تکامل معنوی ندارند. یعنی مرد میتواند به عالیترین مقامات از لحاظ معنوی برسد؛ زن هم میتواند به بالاترین مقامات از لحاظ معنوی برسد. مرد میتواند به حدّ علی بن ابی طالب علیه‌السلام برسد و زن میتواند به حدّ فاطمه‌ی زهرا سلام‌الله‌علیها برس	108	۱۶۹
نیروی انسانی و معنویت	تکیه بر نیروی انسانی در بازسازی ایران با معنویت	دوران بازسازی کشور اسلامی - که در این دوران، هم ملت و هم مسؤولان، درصدد آن هستند که ایران بزرگ را هم از لحاظ مادی و هم از لحاظ نظم اجتماعی و هم از جهات معنوی، بازسازی حقیقی کنند- بیشترین تکیه بر نیروی انسانی است. یعنی یک کشور اگر میخواهد به معنای واقعی بازسازی کند، باید بیشترین تکیه و بیشترین نگاه و توجهش، به انسان و نیروی انسانی باشد	108	۱۷۰
	معنویت یک غذا و تغذیه روحی است.	رای بشر، معنویت یک غذا و تغذیه روحی است. مگر میشود بدون معنویت انسان بتواند مدت طولانی‌ای راحت زندگی کند؟ هرچا علم و تمدن مادی بیشتر است، آشفتگیها هم بیشتر میشود. این هم به خاطر گناه حذف معنویات به وسیله قدرتهای جهانی از صحنه زندگی مردم عالم است.	99	۱۷۱
	اگر ذخیره معنوی در وجود انسان از حد لازم پایینتر رود، پایبتر رود، انسان دچار لغزشها و گمراهیهای بزرگی خواهد شد.	اگر ذخیره معنوی در وجود انسان از حد لازم پایینتر رود، انسان دچار لغزشها و گمراهیهای بزرگی خواهد شد. معنویت در وجود یک انسان، برای او مایه هدفدار شدن است؛ زندگی او را معنا میکند و به آن جهت میدهد. همچنان که آرمانهای معنوی و اخلاقی، زندگی یک جامعه و یک کشور و یک ملت را جهتدار میکند؛ به تلاش و مبارزه آنها معنا میدهد و برای	161	۱۷۲



		انسان هویت میسازد. وقتی یک ملت و یک کشور از آرمانهای اخلاقی و معنوی تهی شد، هویت حقیقی خود را از دست می‌دهد و مثل پر کاهی میشود؛ گاهی به این طرف، گاهی به آن طرف میرود، گاهی دست این، گاهی هم دست آن میافتد. این ماه شریف و دو ماه قبل و بعد از آن، فرصتهایی است برای این که ما در وجود خود، ذخیره‌های معنوی را تکمیل کنیم.		
	کاری که میکنید شما را در آن سیر معنوی که اساس خلقت انسان برای آن است و بقیه چیزها مقدمه‌اند	اما فراتر از همه اینها یک نکته معنوی و الهی است و آن این است که شما در مسؤولیتی که بر عهده میگیرید؛ چه کار سیاسی باشد، چه کار علمی باشد، چه درس خواندن و درس دادن باشد، چه تحقیق و پژوهش باشد، چه ساختن و بنا کردن باشد و چه ویران کردن پایه‌های فساد و تباهی، باید یکی از این دو صورت باشید: کاری که میکنید شما را در آن سیر معنوی که اساس خلقت انسان برای آن است و بقیه چیزها مقدمه‌اند، یا پیش می‌برد و یا از آن باز میدارد. یکی از این دو صورت است و شقی سوم ندارد	92	۱۷۳
	معنویت در قشر جوان حوزه علمیه مدارس و دانشگاه‌ها	قشر جوان در دانشگاهها، حوزه‌های علمیه و مدارس، قشر ممتازی از جهات گوناگون است. در سیاست، حرکات پیش برنده جامعه و آگاهی‌بخیز همین‌طور است. اما بالاتر از همه، آن نکته معنوی و روحی و آن گرایش عرفانی و الهی است. بنده لازم میدانم به شما جمع عزیز و گرامی که در واقع امثال شما، عزیزترین عناصر جامعه ما را تشکیل میدهند، عرض کنم که قدر خود را بدانید. دنیا برای فعالیت، کار، سازندگی، مبارزه و ساخته شدن به دست انسانهاست. همه این فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، نظامی، مبارزاتی و علمی و تحقیقاتی برای انسان لازم است.	92	۱۷۴
	فرصت دعا را مغتنم بشمارید؛ خدای متعال این دعاها را مستجاب خواهد کرد	فرصت دعا را مغتنم بشمارید؛ خدای متعال این دعاها را مستجاب خواهد کرد و خواسته‌ها برآورده خواهد شد. جامعه ما اگر جامعه تقوا و دعا و معنویت باشد، بسیاری از مشکلات مادی او هم قطعاً برطرف خواهد شد	111	۱۷۵
	دعا و توسل جوانان راه روشنی را پیدی می آورد	از لحاظ مادی و معنوی - در انتظار ملت عظیم الشان ماست. نور امید را باید همیشه در دلها زنده نگه‌داریم. با نور امید و با تلاش است که ان شاء الله به سر منزل خواهید رسید. البته در این راه، توجه و توسل و دعا و ارتباط با خدا - مخصوصاً از طرف جوانان - نباید فراموش شود. پیغمبر اکرم صلوات الله وسلامه علیه با آن قدرت ملکوتی، دائم با خدای متعال در حال راز و نیاز و توجه و توسل بود. توسل به ولی الله اعظم ارواحنفاذاه و ارتباط قلبی با آن حضرت، جزو وظایف ماست. این ایام و لیالی متبرک راقدر بدانیم. الان در ماه رجب هستیم؛ ماهی که روزهای متبرکی دارد. از این ایام استفاده	71	۱۷۶

		<p>بردن و معنویت را تقویت کردن و با خدا ارتباط برقرار کردن و ذکر و دعا و توسل را اهمیت دادن از وظایف است. تقویت ارتباط خود با خدا؛ تلاش در مسائل دنیایی - اعم از فراگیری علم و دانش و کوشش در راه سازندگی - آگاه بودن از مسائل سیاسی و اقتصادی و مهمتر از همه، حفظ آن امید، عوامل و ویژگیهایی است که انشاءالله در آینده - آینده‌ای نه چندان دور - همه روی زمین را به نور جمهوری اسلامی منور خواهد کرد و بشریت را از برکات اسلام برخوردار خواهد ساخت و ملت ایران را - همچنان که خدای متعال به مسلمانان وعده فرموده است - شاهد یکپارچگی و وحدت بشریت در روی زمین قرار خواهد داد. خداوند انشاءالله به شما توفیق دهد، شما را حفظ کند و زحمات شما مقبول درگاه مقدس ربوبی قرار گیرد.</p>		
توبه و استغفار انسان معنویت	گناهان و دنیا طلبی انسان را از خدا دور می کند	<p>گناهمانی که انسان انجام میدهد، این تخلفهای گوناگون، این کارهایی که ناشی از شهوت‌رانی و دنیاطلبی و طمع‌ورزی و حرص ورزیدن به مال دنیا و چسبیدن به مقام دنیا و بخل نسبت به داراییهای موجود در دست آدمی و نیز حسد و حرص و غضب است، به طور قطعی دو اثر در وجود انسان میگذارد: یک اثر، معنوی است که روح را از روحانیت می‌اندازد، از نورانیت خارج میکند؛ معنویت را در انسان ضعیف میکند و راه رحمت الهی را بر انسان مینهد. اثر دیگر این است که در صحنه مبارزات اجتماعی، آن جایی که حرکت زندگی احتیاج به پشتکار و مقاومت و نشان دادن اقتدار اراده انسان دارد، این گناهان گریبان انسان را میگیرد و اگر عامل دیگری نباشد که این ضعف را جبران کند، انسان را از پا درمیآورد. البته گاهی ممکن است عاملهای دیگری مثل یک صفت و یا کار خوب در انسان باشد که جبران کند. بحث بر سر آن موارد نیست؛ اما گناه، فینفسه اثرش این است</p>	108	۱۷۷
	توجه به معنویت و طلب مغفرت و درخواست رحمت پروردگار	<p>توجه به معنویت و طلب مغفرت و درخواست رحمت پروردگار (۲Pos. , ۲۰۲)</p>	202	۱۷۸
	نیازمندی بشر به آموختن علوم توحیدی و معنوی	<p>ما بشر در علوم معنوی - چیزهایی که ذهن بشر را نسبت به مبدأ آفرینش و به توحید الهی روشن میکند؛ دل او را هدایت میکند به آن سمتی که بشر برای آن آفریده شده است - محتاج آموختن و فرا گرفتن است. دعوت اسلام به علم، یک دعوت همه‌جانبه است. (۳Pos. , ۲۱۸)</p>	218	۱۷۹
	توبه و استغفار و درخواست مغفرت از خدا در معنویت	<p>خود استغفار، در واقع جزئی از توبه است. توبه هم یعنی بازگشت به سوی خدا. بنابراین، یکی از ارکان توبه، استغفار است؛ یعنی طلب آمرزش از خدای متعال. این، یکی از</p>	108	۱۸۰

		<p>نعمتهای بزرگ الهی است. یعنی خداوند متعال، باب توبه را به روی بندگان باز کرده است، تا آنها بتوانند در راه کمال پیش بروند و گناه زمینگیرشان نکند؛ چون گناه، انسان را از اوج اعتلای انسانی ساقط میکند. هر کدام از گناهان، ضربه‌ای به روح انسان، صفای انسانی، معنویت و اعتزاز روحی وارد می‌آورند و شفافیت روح انسان را از بین می‌برند و آن را کدر میکنند. گناه، آن جنبه معنوی را که در انسان است و مایه تمایز انسان با بقیه موجودات این عالم ماده است، از شفافیت می‌اندازد و او را به حیوانات و جمادات نزدیک میکند</p>		
معنویت و روشنی	معنویت انسان را به روشنی و نور می‌رساند	<p>معنویت غالب شد، دین غالب شد، انسانیت غالب شد، فضائل اخلاقی غالب شد، خیرخواهی غالب شد، صدق و راستی غالب شد، این میشود نورانیت. اسلام و قرآن، ما را به این دعوت میکنند. خدای متعال و ملائکه‌ی او ما را برای این تجهیز میکنند که از آن ظلمات خلاص کنند و ما را وارد این وادی نور کنند. ذکر خدا را بکنید؛ این هم علت و دلیلش. (۳Pos. , ۲۲۰)</p>	220	۱۸۱
	عشق به خدا و عشق به معنویت و فضیلت	<p>دلها از عشق به خدا و عشق به معنویت و فضیلت، در آنچنان مجموعه‌هائی که ایمان به خدا ندارند، نمیتپد؛ اقتدار هم به معنای حقیقی کلمه به دست نمی‌آید. (۳Pos. , ۲۴۲)</p>	242	۱۸۲
معنویت و آبادی دنیا	معنویت، دنیای انسان را هم آبادتر میکند	<p>معنویت، دنیای انسان را هم آبادتر میکند؛ منتها دنیای سالم. آنجایی که فرهنگ جهادی نیست و فرهنگ مادی حاکم است، هر انسانی به تنهایی خودش محور همه حوادث عالم است؛ سود را برای خود میخواهد و ضرر را از خود دفع میکند. (۲Pos. , ۱۷۰)</p>	170	۱۸۳
عمل به قرآن	بشریت در صدر اول به برکت عمل به قرآن، در علم، در اخلاق، در عمل و در پیشرفتهای گوناگون مادی و معنوی، اوج پیدا کرد	<p>تجربه تاریخی آن را هم داریم. بشریت در صدر اول به برکت عمل به قرآن، در علم، در اخلاق، در عمل و در پیشرفتهای گوناگون مادی و معنوی، اوج پیدا کرد. قرآن، همیشه زنده است. قرآن، نیازهای انسان را مورد توجه قرار میدهد. قرآن در هر عصری میتواند بهترین نسخه سعادت انسانها باشد</p>	115	۱۸۴
عدالت، آرامش، ایمان به معنویت، صفا و برادری، صلح و دوستی	عدالت، آرامش، ایمان به معنویت، صفا و برادری، صلح و دوستی	<p>حکومت علوی بشر را به عدالت، آرامش، ایمان به معنویت، صفا و برادری، صلح و دوستی حقیقی میرساند</p>	163	۱۸۵
خدا و معنویات	دلهای مردم با خدا و معنویات آشنا بشود	<p>دلهای مردم با خدا و معنویات آشنا بشود. انس با خدا، انس با عالم معنا، ذکر الهی و توجه به آخرت در یک چنین جامعه‌ای بایستی رایج شود. اینجاست که آن خصوصیت استثنایی جامعه و تمدن اسلامی، خود را نشان میدهد؛ ترکیب و آمیختگی دنیا و آخرت با هم. (۳Pos. , ۲۰۹)</p>	209	۱۸۶

معنویت دعا	دعا دل و جان انسان را به خدا متصل می کند	دعا در عین این که دل انسان را با خدا متصل و جان آدمی را سرشار از صفا و معنویت میکند، فکر و ذهن او را هم هدایت مینماید. این دعاها درس است. اگر در معانی این دعاها تدبیر کنیم، بزرگترین هدیه های معنوی الهی را در اینها خواهیم یافت. انسان به این درسها کمال احتیاج را دارد. ماه رجب و ماه شعبان، مقدمه ماه رمضان هم هست. همه اینها مقدمه «لیلة القدر» است. چقدر خوب است که جوانان عزیز ما و عموم مردم، دلهای خودشان را در این ماه، آماده ورود به ماه مبارک شعبان و ماه مبارک رمضان کنند	113	۱۸۷
رستگاری معنوی	رستگاری معنوی، رستگاری اجتماعی، رستگاری فردی، رستگاری سیاسی	جمهوری اسلامی میخواهد انسان ایرانی، حداقل در درجه اول رستگار شود - رستگاری معنوی، رستگاری اجتماعی، رستگاری فردی، رستگاری سیاسی - و از اسارتها و بندها خارج گردد؛ بندهایی که او را از سیر باز میدارد؛ بعکس، در مقابل حدود و قوانین و قیودی که در این حرکت و سیر، به او کمک میکنند، تعبد و پایبندی داشته باشد. نماز هم یک قید است؛ اما «معراج المؤمن» است.	125	۱۸۸
رشد معنوی و رفاه	رشد معنوی و رفاه مادی را در سایه اسلام و به برکت اسلام و حاکمیت مقررآت اسلامی	مردم، رشد معنوی و رفاه مادی را در سایه اسلام و به برکت اسلام و حاکمیت مقررآت اسلامی خواستند؛ الان هم همین را میخواهند. ما هیچ ملتی را مثل ملت ایران سراغ نداریم که پای آرمانهای معنوی و الهی خودش را با خون چند صد هزار شهید امضاء کرده باشد	162	۱۸۹
حضور معنویت در زندگی مردم	ایمان، توجه و پایبندی مردم به دین، حضور معنویت در زندگی مردم	سرش، همین ایمان، توجه و پایبندی مردم به دین، حضور معنویت در زندگی مردم و این احساس است که نظام جامعه به سمت عدالت حرکت میکند	97	۱۹۰
عمران معنوی مساجد	عمران معنوی مساجد	شایسته است که به عمران معنوی مساجدی که در آنها نماز جماعت اقامه نمی شود، بپردازند، امامت در مسجد را نیز وظیفه بی بزرگ بشمرن	119	۱۹۱
دین و معنویت	انسان برای معنویت، صفا، اخلاص و انسانیت ارزش قائل است	هر دلی که برای حقیقت احترام قائل است، هر انسانی که برای معنویت، صفا، اخلاص و انسانیت ارزش قائل است، باید این طور مکانها و خاطره ها را همیشه عزیز بدارد. این وظیفه همه ماست و امیدوارم که این تجمع شما برادران و خواهران در این مکان - که نموداری از احساسات ملت ایران است - پاسخ یار و گویان را بدهد و بداندیشان و کجروان را متنبه کند	163	۱۹۲
	تبلیغ دین و معنویت، باید اقامه ی نماز باشد	شعار اول این پیام رسانی دین و معنویت، باید اقامه ی نماز باشد	119	۱۹۳
ارمانهای بشری	صفا و یکرنگی و عدل و انصاف و معنویت و حقیقت و برادری	آرمانهای انسانیند و آرمانها در طول زمان یکسان است. دانش پیشرفت میکند و وضعیت زندگی و روابط اجتماعی دچار دگرگونی و تحول میشود؛ اما آرزوهای بزرگ بشر در طول زمان و اوضاع و احوال گوناگون، یکی است. بشر همیشه تشنه	144	۱۹۴

		صفا و یکرنگی و عدل و انصاف و معنویت و حقیقت و برادری است و از تزویر و دروغ و زورگویی و حق‌پوشی و ظلم و بیعدالتی بیزار است. این آرمانها هرگاه در بخشی از عالم منادیانی پیدا کرد،		
عرصه‌ی مادی و هم در ساحت معنوی	سازندگی فرد و جامعه را از هر دو سو، یعنی هم از جسم و هم از جان، هم در عرصه‌ی مادی و هم در ساحت معنوی	نظام اسلامی که برترین هدفش، پرورش انسانهای والا و بافضیلت است، سازندگی فرد و جامعه را از هر دو سو، یعنی هم از جسم و هم از جان، هم در عرصه‌ی مادی و هم در ساحت معنوی به پیش می‌برد و هر دو بال پرواز و تعالی آدمی را می‌گشاید و می‌آراید.	119	۱۹۵
ارزشهای معنوی و الهی	سازندگی فرد و جامعه را از هر دو سو، یعنی هم از جسم و هم از جان، هم در عرصه‌ی مادی و هم در ساحت معنوی	به شما ملت عزیز عرض میکنم که همین حضور در صحنه را حفظ کنید، تا عزت و اقتدار و قدرت مادی و معنویتان محفوظ باشد. این اتفاق کلمه‌ای که بحمدالله در میان شما برقرار است و دشمن نتوانسته است آن را به هم بزند، حفظ کنید، تا عزت و اقتدار و آبرو و حیثیت شما در دنیا و تأثیرگذاریتان بر روی ملت‌های دیگر، به همین شدت و قوت و قدرت و عظمت، باقی بماند	102	۱۹۶
	ارزشهای معنوی و الهی حقیقتاً ارزش است	مردم، مردم ذاکر و متذکری هستند؛ دنبال حقیقت و در راه حقیقتند. برای آنها، ارزشهای معنوی و الهی حقیقتاً ارزش است. مادیات را فدای معنویات میکنند؛ معنویات را فدای مادیات نمیکنند. روال عمومی جامعه ما این است. البته، همه نوع انسانی در همه جا پیدا میشود	97	۱۹۷
	بشر، وقتی از معنویت غافل شد، همه درهای اصلاح و صلاح به روی او بسته میشود. امروز به دنیای مادی نگاه کنید! امروز آنچه که در دنیای مادی، میتواند کلید همه اصلاحات و سعادت‌ها محسوب شود، همین است که انسانها به خود آیند، متذکر شوند، هدف خلقت را از ورای این ظواهر مادی جستجو کنند و در ورای این ظواهر مادی زندگی، که همین خور و خواب، شهوات، قدرت، مال‌پرستی و این چیزهاست، دنبال حقیقتی بگردند.	بشر، وقتی از معنویت غافل شد، همه درهای اصلاح و صلاح به روی او بسته میشود	97	۱۹۸
عدالت و معنویت	رسیدن بشریت با معنویت و عدالت به آینده پاک	وامع بشری هر چه با عدالت همراه بشوند، با معنویت همراه بشوند، هر چه انسانها از رذائل اخلاقی، از خودخواهی‌ها، از بداندیشی‌ها، از بددلی‌ها، از شهوترانی‌ها و خودپرستی‌ها دور بشوند، آن آینده نزدیک‌تر خواهد شد. بشر در کج‌راه‌هایی در طول تاریخ قرار گرفته و به راه افتاده که او را از سرمنزل نهایی خودش خیلی دور کرده است	138	۱۹۹
خودسازی تفکر و معنویت	خودسازی تفکر و معنویت انسان را به درجات اعلا می‌رساند	خودسازی و کاری بود که ایشان با خود و با دل خودش کرده بود؛ یعنی تا انسان خودش را در معرض نُصْح الهی قرار ندهد، به آن بهجت روحی، به آن معنویت نایل نمیشود و آن فتوح	154	۲۰۰

		<p>لازم را پیدا نمیکنند تا بتوانند در همه‌ی این میدانها این جور با اخلاص وارد بشود. اخلاص او پشتوانه‌ی این حرفها بود و آن اخلاص نتیجه‌ی کاری بود که او با خودش کرده بود؛ یعنی پیش از آنکه انسان روی دیگران کار کند، اول روی خودش بایستی کار کند و اول با خودش بایست انسان آنچنان عملی را انجام بدهد که نفس خودش را در دست عقل خودش و ایمان خودش مقهور کند تا نفس نتواند سرکشی کند و نتواند هواهای خودش را بر اعمال انسان و بر رفتار انسان و بر افکار انسان حاکم و غالب بکند</p>		
		<p>ر نظام اسلامی، یکی از شعارهای همیشه زنده این است که هر کسی باید در صدد خودسازی باشد. باید برگناهان خود گریه کند؛ از بدیهای خود استغفار و توبه کند؛ کارهای خوب خود را زیاد کند؛ کارهای بدش را کم کند و هر ارتباط غلطی را تبدیل به ارتباط درست کند. اگر نظام اسلامی این است، ما نمیتوانیم قبول کنیم که در نقطه‌ای از اداره‌ای، بدکاری و بیکارگی و شایعه‌پراکنی باشد. چند نفر حقوق دولت را بگیرند و بنشینند صبح تا ظهر شایعه‌پراکنی کنند، حرف مفت بزنند، دلسردی و یأس ایجاد کنند و آدمهای خوب را مورد طعن و اهانت و مسخره قرار دهند! مگر چنین چیزی میشود؟! آن وقت، در کنار آنها هم یک عده آدمهای مؤمن، مشغول کار باشند. این و آن یکسانند؟ هرگز چنین چیزی نیست</p>	67	۲۰۱
	<p>لزوم جهاد برای زندگی مادی و معنوی</p>	<p>أسیس یک کشور، ایجاد یک تمدن، نظم در زندگی، پیشرفت در زندگی مادی و معنوی و رفاه مشروع برای انسانها، با جهاد نمی‌سازد و جهاد ضد اینهاست! چه خطایی! چه غلطی! بدون جهاد، هیچ چیز به دست انسان نمی‌آید؛ نه دنیا و نه آخرت. بدون جهاد، در مقابل گرگ بیدست و پای بیابان هم نمیشود ایستاد؛ چه رسد به گرگهای بسیار بسیار خطرناک دنیای سیاست و دنیای اقتصاد و سرپنجه‌های خونینی که میلیونها انسان را دریدند و نابود کردند و خوردند و بردند</p>	116	۲۰۲
معنویت جهاد	<p>انیا جهاد در میدان جنگ - در شور و شوق ایثارها و جانفشانیها - یکی از روشهای جهاد است</p>	<p>بعضی تصور کردند که با تمام شدن جنگ، شمع فروزان معنویت هم در دلها خواهد مرد و خاموش خواهد شد. این اشتباه بود. عده‌ای از جوانان پاک و مؤمن ما در همان روز با شنیدن قضیه ختم جنگ، عزا گرفتند و فکر کردند که درهای شهادت و معنویت بسته شد و ما در حصارها ماندیم. البته «انّ الجهاد باب من ابواب الجنّة» (۱)؛ جهاد یکی از درهای بهشت است. شکی نیست؛ اما اولاً بهشت صفا و معنویت الهی درهای متعدد دارد، ثانیاً جهاد در میدان جنگ - در شور و شوق ایثارها و جانفشانیها - یکی از روشهای جهاد است.</p>	116	۲۰۳

	نورانیت الهی و تقوا و معنویت	تقوا و نورانیت الهی انسان را به معنویت می رساند	یک مؤمن که میخواهد راه خدا را ببیماید و در صراط مستقیم حق حرکت بکند، باید باتقوا باشد، تا بتواند رضای الهی را کسب کند، از نورانیت الهی استفاده نماید، به مراحل عالی معنویت برسد و به حاکمیت دین خدا دست پیدا بکند. تقوا، برای فردی که در راه دین و ایمان حرکت میکند، یعنی رعایت کردن تکلیف دینی و دل ندادن به هوسها و شهوات و منحرف نشدن از راه خدا.	43	۲۰۴
		تمرکز در نماز و ایجاد معنویت	خودش را خوب می فهمد. به آن نزدیک نشود. اگر نزدیک شدید، برای خودتان خطر درست کردهاید. علاوه بر نزدیک نشدن به نقطه ضعفها، باید در تقویت معنوی خودتان کوشا باشید. اول قدمش این است که همین نمازی را که در شبانه روز پنج نوبت می خوانید، با توجه بخوانید. اگر ترجمه‌ی نماز را بلدید، سعی کنید در حال نماز تمرکز پیدا کنید. این تمرکز، امر بسیار مهمی است؛ تا آنچه را بر زبان جاری می کنید «حتی تعلموا ماتقولون»؛ بفهمید چه می گوید. آیه‌ی قرآن است دیگر. می گوید که مست مشغول نماز نشوید - «لاتقربوا الصلاة وانتم سکاری حتی تعلموا ما تقولون. (۴)» - تا بفهمید چه می گوید. مشغول حرف زدن با خدا؛ این، تمرکز می خواهد. حواس ما پرت می شود. غالباً در حال نماز، ذهنمان به جاهای دیگر می رود. باید در حال نماز، تمرکزی در خودمان ایجاد کنیم. اگر این تمرکز پیدا شد، قدم بعدش حضور قلب است. من عرض کنم به شما؛ پاداشی که خدا برای حفظ تمرکز و توجه به شما می دهد، حضور قلب است. اگر شما توانستید کلمات و عبارات نماز را با توجه به معانی اش بیان کنید، خدا پاداشی چنین نقد در دستتان می گذارد و آن پاداش این است که بعد از لحظاتی، در شما حضور قلب پیدا خواهد شد. به خدا توجه پیدا می کنید و دلتان رقیق می شود. گاهی اشکتان جاری می شود. حالت نیاز در شما پیدا می شود، و این، پاداش آن مجاهدتی است که می کنید، و مهار ذهن را محکم می چسبید که این طرف و آن طرف نرود.	66	۲۰۵
	نماز سنگ بنای زندگی معنوی انسانهاست	حنجره‌های بسیاری از روی ایمان و تعبد در هنگام اذان، صدا به این سرود معنوی بلند می کنند	اهل نماز و نیاز و تهجدند، حنجره‌های بسیاری از روی ایمان و تعبد در هنگام اذان، صدا به این سرود معنوی بلند می کنند، گروههای انبوهی در هنگام نماز از کار روزانه دست کشیده به مسجد رو می آورند، اینها می توانند در ساختههای هنری، چهره‌ی زیبا و ترغیب کننده‌ی این فریضه‌ی نجات بخش را به همه نشان دهد	141	۲۰۶
	معنویت نماز	بهره بردن از معنویت، پاکیزه کردن و پیراستن	بهره بردن از معنویت، پاکیزه کردن و پیراستن روح، و پالایش کردن ذهن از وسوسه ها. نماز را با توجه و اول وقت بخوانید. (۳۲۳، Pos. ۱۴)	323	۲۰۷

		روح، و پالایش کردن ذهن از وسوسه ها.			
		ستون دین در جامعه، به پا داشته شود	اقامه‌ی نماز فقط این نیست که صالحان، خود نماز بگذارند. این چیزی نیست که بر تشکیل حکومت الهی متوقف باشد، بلکه باید این ستون دین در جامعه، به پا داشته شود و همه کس با رازها و اشاره‌های آن آشنا و از برکات آن برخوردار گردند، درخشش معنویت و صفای ذکر الهی، همه‌ی آفاق جامعه را روشن و مصفا کند و تن‌ها و جانها با هم به نماز بشتابند و در پناه آن طمأنینه و استحکام یابند.	61	۲۰۸
		نماز، رابطه‌ی معنوی میان انسان و خداست	این، نشان‌دهنده‌ی این حقیقت است که در بنای زندگی معنوی انسانها در هر زمان، همچنان که نماز لازم است و این نماز، رابطه‌ی معنوی میان انسان و خداست، و همچنان که زکات لازم است و این نکات، تزکیه‌ی مالی انسان می‌باشد، روزه هم واجب و ضروری است و این یکی از پایه‌های اصلی تکامل انسان و تعالی معنوی اوست؛ و آلا در طول زمان و با تغییر ادیان مختلف، این خط، ثابت و مستمر نمی‌ماند.	44	۲۰۹
معنویت روزه	روزه یک رکن اساسی در تعالی معنویت	فرصت روزه و امساک و فضای عبادت و معنویت را قدر بدانیم	عزیزان من! فرصت روزه و امساک و فضای عبادت و معنویت را قدر بدانیم و قدری خودمان را به خدا نزدیک کنیم. از گناهان دوری کردن، به قربات و اعمال عبادی هرچه نزدیکتر شدن، اخلاق و رفتار و صفات و خصال انسانی را هرچه در خود زنده‌تر و فعّالتر کردن، اموری است که در این ماه می‌تواند حقیقتاً برای هر کسی و برای هر مجموعه‌ای مایه برکت باشد. از قرآن درس بگیریم. از دعاها درس و حکمت بیاموزیم. قدری در هدف از خلقت خود، در آفرینش خود، در نعمتهای بزرگ خدای خود و در وظایف عظیمی که بر دوش ماست، تأمل و تدبّر کنیم. در مرگ و حساب الهی و ارزش عبادات و اعمال - آن‌گاه که همراه با اخلاص باشد - تأمل کنیم. آن وقت ماه رمضان، حقیقتاً ماه مبارکی خواهد شد که امیدوارم برای همه ما چنین چیزی در این ماه مبارک پیش بیاید	111	۲۱۰
		روزه یک رکن اساسی در تعالی معنوی و تکامل روحی و هدایت و تربیت انسانی است	البته روزه، در ادیان مختلف و زمانهای گوناگون و به شکلهای دیگر وجود دارد؛ اما گرسنگی کشیدن و اندرون را از طعام خالی داشتن و لب و زبان و دهان را در ساعات معینی بر روی تمتعات جسمانی بستن، خصوصیتی است که در روزه‌ی ادیان مختلف وجود دارد. پس، روزه یک رکن اساسی در تعالی معنوی و تکامل روحی و هدایت و تربیت انسانی است.	44	۲۱۱
جولوگیری نفوذ فلسفه ضد دینی	فلسفه ضد دینی سوسالیالیسم	مسأله‌ی دشمنی با دین و بریده شدن از ایمان معنوی غرب است	امروز شاید تصور غریبه‌ها یا لاقابل تبلیغاتشان این است که اتحاد جماهیر شوروی به خاطر شکست تجربه‌ی سوسیالیسم به این نتیجه رسید که آن اقتصاد غلط بود؛ بعد از هفتاد سال فهمید که این اقتصاد درست است؛ یعنی فروپاشی نظام	50	۲۱۲



		<p>سوسیالیسم را به پای یک تجربه‌ی دیگر، یا تجربه‌ی بی برای بیان استحکام مبنای جوامع سرمایه‌داری به حساب آوردن! این غلط است؛ به هیچ وجه این محاسبه درست نیست؛ اصلاً ربطی به این قضیه ندارد؛ مسأله بایستی جای دیگر علت‌یابی و علت‌جویی بشود؛ مسأله‌ی دشمنی با دین و بریده شدن از ایمان معنوی است. در هر جا و به هر اندازه که این عامل منفی وجود داشته باشد، به همان اندازه تلاشی و نابودی منتظرش است. البته عرض کردم، نباید تصور کرد که فردا باید اتفاق بیفتد. آن کشورهایی هم که به شکل دیگری - اگرچه نه با آن نمودارها و نمادها - با دین مقابله میکنند، باید منتظر چنین وضعی باشند. این قرن - آن‌طور که به چشم میخورد - ان‌شاء‌الله قرن گرایش عمومی بشریت به سمت معنویت و به سمت دین است.</p>		
	نفوذ فلسفه مارکسیسم و ضد دینی در دنیا	<p>داشت: یکی گرایش به صنعت و علم، یکی گرایش به روشهای جدید در زندگی، و یکی - که از مهمترین آنهاست - گرایش به فلسفه‌هایی با قاعده و مبنای مادی. یعنی در طول این دو قرن، بیشترین پرچمهای فکر و فلسفه که برافراشته شده، در جهت مقابل تفکر معنوی و دینی بوده است. فلسفه‌ی مارکسیسم، یکی از آنهاست که سروصدای بیشتری پیدا کرد. بقیه‌ی مکتبهای فلسفی، اجتماعی رایج و سربرداشته‌ی در قرن نوزدهم و بیستم، جهت و گرایش خالص و یا غالب مادی و غیرمذهبی و ضد مذهبی دارند. این گرایش غیرمعنوی و ضد معنوی، مثل جریانی که از کم شروع میشود و لحظه‌به‌لحظه اوج میگیرد و فراگیری پیدا میکند، در زندگی و افکار و خانواده و ارتباطات درون اجتماعی مردم وارد شد.</p>	45	۲۱۳
فلسفه ضد دینی مارکسیسم	سیاستها حرکتی را مستقلاً به سمت ضدیت با دین و معنویت شروع کردند	<p>سیاستها حرکتی را مستقلاً به سمت ضدیت با دین و معنویت شروع کردند. بعضی از این سیاستها، علیالظاهر به این فلسفه‌ها هم کاری نداشتند. البته کسانی هستند - نمیخواهم حالا این فکر را مطرح کنم، اما بدانید و شاید هم میدانید - که معتقدند اصلاً تفکرات مادی - ولو چپ‌ترینش - مخلوق و محصول فکر سیاستمدارهاست، نه فلاسفه. میگویند: اصلاً همه‌ی این بساطها و جنجالها، یک کار سیاسی به معنای حقیقی بود؛ یک کار اقتصادی در جهت پیشرفت ثروتها و سرمایه‌ها و بساط سرمایه‌داری در دنیا بود که روزه‌روز اوج میگرفت. علی‌ای‌حال، سیاستها هم در جهت ضدیت با معنویت افتادند و روزه‌روز این تضاد بیشتر ش</p>	45	۲۱۴
ضعیف شدن شدن معنویت	ضعیف شدن معنویت توسط استعمار	<p>منزوی شدن اسلام در زمان نفوذ استکبار</p>	48	۲۱۵
ضعیف شدن معنویت	ضعیف شدن معنویت توسط استعمار	<p>حقیقی کلمه در دستگامشان نبود؛ اسلام منزوی بود. بعد هم که از دو، سه قرن پیش به این طرف، دوران پیشرفت غرب و اروپا پیش آمد و ارزشهای مادی به شکلهای مختلف بر دنیا</p>		

توسط استعمار		حاکم شد، اسلام و مسلمانی کاملاً در غربت و انزوا افتاد؛ حتی سعی میکردند که نام اسلام را هم به دست فراموشی بسپارند؛ سعی میکردند تا کشورهای مسلمان را هم با تفکرات لایبکی و غیر اسلامی حتی از صورت اسلام جدا کنند. «بسم الله» گفتن در اول حرف زدن ننگ بود. نماز خواندن ننگ بود. مسلمان زیستن به معنای واقعی محال بود. تظاهرات اسلامی، بیشتر تشریفاتی بود. از معنویت اسلام، از جهاد اسلام و از ارجحیت اسلام در مقابل رقیبهای مادی، خبری نبود. در آن شرایط، وعدهی «لیظهره علیالدین کله» <sup>۳</sup> چگونه میتواند عملی بشود؟		
	ایدئولوژی حزب بعث که رسماً و علناً منکر و معروض دین و معنویت است	مهاجم و اشغالگر و قدرت طلب، آن هم با ایدئولوژی حزب بعث که رسماً و علناً منکر و معروض دین و معنویت است، آن هم با سوابق ظلم و فساد و اختناق و نسل کشی که رژیم عراق در آن دارای وضعی استثنایی است، و بالخصوص رژیمی که سابقه تسلیم و فرمانبرداری در برابر قدرتهای سلطه گر را ایرانیان در طول هشت سال جنگی که به خواست استکبار و با سلاح و کمک همه جانبهی آنان بر نظام اسلامی تحمیل کرد، بخوبی دریافته اند.	63	۲۱۶
	مخدوش کردن وحدت و همدلی مردم توسط دشمنان	در نهایت آنان را به این نتیجه رسانیده که برای توفیق در اهداف شیطانی خود، هیچ راهی بجز سست کردن ایمان مردم، مخدوش کردن وحدت و همدلی ملت، و تبلیغ بر ضد شعارهای شورآفرین و وحدت بخش مردم که برخاسته از متن ایمان آنان و محصول درسهای جاودانهی امام راحل کبیر آنان است، وجود ندارد، امروز بیشترین تلاش سیاسی و تبلیغی دشمن با شیوه های پیچیده و موزیانه، متوجه این سرمایه های معنوی ملت ایران است که او را در مقاطع بسیار سخت در بیست سال گذشته، قادر ساخته که خطرات را از خود و کشورش دور کند. دشمن با توطئه های کنونی، در فکر خلع سلاح ملت ایران است. هر یک از ارکان و مراکز نظام اسلامی که نقش و تأثیر بیشتری در حفظ ایمان مردم، در حفظ اتحاد ملت، در پاسداری از ارزشها و شعارهای آگاهی بخش و شورآفرین، داشته باشد، در معرض کینه و بغض بیشتر و آماج دشمنیهای ناجوانمردانه تر آنان قرار می گیرد. هدفگیری نظرات و درسهای حکیمانهی امام راحل و شعارها و پرچمهای راهنمایی که آن یگانهی دوران در راه این ملت بزرگ برافراشته بود، بخشی از همین نقشه ی شوم است،	118	۲۱۷
	دوری از معنویت در ابرقدرت ها	امروز دنیا در جهت گیری خود و راهی که قدرتها و دولتها برای آن پیش بینی میکنند، نه تنها هیچ جنبه معنوی ندارد، بلکه به طرف مادیگری حرکت میکند و معنویات را از انسانها سلب	99	۲۱۸

		<p>مینمایید. علت این که میبینید در بسیاری از کشورها، نسلهای جوان به ستوه میآیند، خودکشی زیاد میشود، خانواده‌ها متلاشی میشوند و جوانان به آوارگی میافتند، همین کمبود معنویت است</p>		
		<p>امروز، در نظامهای ساخته و پرداخته فرهنگ غرب - چه در خود منطقه جغرافیایی غرب، چه در جاهای دیگر دنیا در بخش ابزار و وسایل زندگی تا آنجا پیشرفت کرده‌اند که به کرات آسمانی رسیده‌اند. این از لحاظ علمی، انصافاً فوق‌العاده است. این را که دیگر نمیشود منکر شد. فرض بفرمایید به آسمانها بروند و دوربینهای تلسکوپ را در آنجا تعمیر کنند. این، پیشرفت عظیمی برای بشر است. اما اگر از نظر جهتگیری زندگی، بینشی که انسان به آن احتیاج دارد، نباشد، اصلاً این ابزار برای بشر هم لازم نیست؛ بلکه مضراًست. انسان امروز، از این نظر عقب مانده است. دستش خالی است. معنویت در دنیا نیست. جهتگیری درست، نیست. برای همین است که دنیا پر از ظلم و جور است. افسوس که بعضی، مطلبی به این وضوح را نمیفهمند! مگر این دنیا مال بشر نیست؟! مگر این علم و پیشرفت برای این نیست که انسان از آنها استفاده کند؟! وقتی ما میبینیم در دنیا وضعی است که اکثر انسانها، روزبه‌روز بدبخت‌تر میشوند و عده‌ای با همان ابزار پیشرفتهای علمی که مال انسان است، بر انسانیت این‌گونه فشار می‌آورند، این کافی نیست که کسی بفهمد یک بال انسانیت شکسته و افتاده است؟! ملت‌های اروپا و آمریکا در فضای آلوده‌ی آن دست و پا میزنند و اخلاق و فضیلت و روابط انسانی و اساس خانواده و پیوند نسل جدید را با پدران و مادران و به طور کلی معنویت و ایمان خود را در سایه‌ی شوم آن فانی شده میبایند،</p>	78	۲۱۹
		<p>قدرتهای ستمگر عالم بخصوص در صد سال اخیر بر خلاف معنویت و ارزشهای والای انسانی در زندگی جوامع بشری پای فشرده‌اند و نتیجه‌ی آن گسترش فسادهای اخلاقی و اعتیاد و بی‌بندوباری و ویرانی بنیان خانواده و نیز رشد استثمار و افزایش فاصله‌ی میان ملت‌های فقیر و غنی و دوری روزافزون از عدالت اجتماعی و بی‌اعتنایی به کرامت انسان و تولید سلاح‌های مرگبار و افزایش کشتارهای دسته جمعی گردیده‌است. علم نیز مانند انسان، قربانی حذف معنویت و بی‌اعتنایی به ارزشهای دینی شده‌است.</p>	101	۲۲۰
		<p>قدرتهای ستمگر عالم بخصوص در صد سال اخیر بر خلاف معنویت و ارزشهای والای انسانی در زندگی جوامع بشری پای فشرده‌اند و نتیجه‌ی آن گسترش فسادهای اخلاقی و اعتیاد و بی‌بندوباری و ویرانی بنیان خانواده و نیز رشد استثمار و افزایش فاصله‌ی میان ملت‌های فقیر و غنی و دوری روزافزون از عدالت اجتماعی و بی‌اعتنایی به کرامت انسان و تولید سلاح‌های مرگبار و افزایش کشتارهای دسته جمعی گردیده‌است. علم نیز مانند انسان، قربانی حذف معنویت و بی‌اعتنایی به ارزشهای دینی شده‌است.</p>	64	۲۲۱
	<p>شهوَتِ آلودِ گناه‌آلودِ هویت‌زدا و ضد معنویت و دشمن معنویت</p>	<p>باطن فرهنگ غربی عبارت است از همان سبک زندگی مادیِ شهوَتِ آلودِ گناه‌آلودِ هویت‌زدا و ضد معنویت و دشمن معنویت. (۳Pos. ,۳۰۰)</p>	300	۲۲۲

		شخصیت زن در غرب دور از معنویت است	چیزی که مغز متحجر مادی غربیها نمیتواند آن را بفهمد. کسانی که از دین و معنویت بهره‌ای نبرده‌اند، نمیتوانند چنین عظمتی را درک کنند. آنهایی که شاخصه‌ی زن را در زیور و آرایش و سبکسری و بازیچه قرار گرفتن در دست مردان میدانند، نمیتوانند اساس هویت زنانه را در منطق اسلام و در نظر اسلام درک کنند. (۲Pos, ۱۹۸)	198	۲۲۳
		تمدن غرب تمدن علم بدون اخلاق، مادیت بدون معنویت و دین و قدرت بدون عدالت است	انحطاط را امروز در تمدن غربی مشاهده میکنیم، که تمدن علم بدون اخلاق، مادیت بدون معنویت و دین و قدرت بدون عدالت است.	132	۲۲۴
		ضعیف کردن جریان معنویت در دنیا توسط انگلیس و فرانسه	صحنه‌ی استعمار، انگلیس و فرانسه، دو کشور رقیب بودند، اما حریفها و طرفها و نقاط بمباردمانشان یکی بود. روزبه‌روز جریان مذهب و معنویت را در دنیا ضعیفتر کردند و زندگی انسانها را از اخلاق معنوی خالیتر نمودند. دنیای مسیحیت این‌طور بود و دنیای اسلام هم همین‌طور بود. ایمانها را در لابلای چرخ و پرگردونه‌ی سنگین مادیت، خرد یا رقیق کردند. این، جریان زندگی دنیا در طول حداقل دو قرن است. این، چیز کمی نیست	45	۲۲۵
عدم تکبر و خود بزرگ بینی	عدم تکبر و خود بزرگ بینی	تکبر و خودبزرگ بینی مانع معنویت است	صفت تکبر و خودبزرگ‌بینی است. این صفت، برای پیشرفت انسان در مدارج معنوی، چیز بسیار خطرناکی است. هدف نهایی از این‌همه جنگ‌هایی که از اول تاریخ بوده است - یعنی آمدن پیامبران، مبارزات فراوان، دوصف شدن حق و باطل، جنگها، نبردها، درگیریها، صبرها بر مشکلات، تلاش عظیم اهل حق، حتی تشکیل حکومت اسلامی و استقرار عدل اسلامی - تکامل و کمال انسان و نزدیک شدن او به خداست. همه چیز، مقدمه‌ی این است؛ ولی تکبر حالتی است که اگر در کسی وجود داشت، او دچار خودشگفتی میشود و وقتی خودش، کارش، معلوماتش و خصوصیات فردیش را مورد توجه قرار میدهد، حس اعجاب به او دست میدهد و به نظرش بزرگ و زیبا و مطلوب می‌آید. شاید بشود گفت که بزرگترین مانع و بدترین درد و بیماری در راه تکامل بشری، عبارت از خود را بزرگ دیدن، خود را پاک و بی‌غش دیدن، خود را قدرتمند و توانا دیدن و خود را برتر از دیگران مشاهده کردن است.	46	۲۲۶
		آنجایی که انسان عابد و زاهد، به عبادت خود پیدا میکند، یکی از شعب تکبر است	دایره‌ی علم او گنجید، آن درست است؛ هر چیزی در دایره‌ی علم او نگنجید، آن را رد خواهد کرد! این هم شعبه‌ی از تکبر و یکی از انواع خطرناک آن است. حتی برای کسانی هم که اهل عبادت و زهد و توجه به خدا و تلاش معنوی هستند،	46	۲۲۷

			تکبر در کار و رشته‌ی خودشان وجود دارد. همان عجبی که انسان عابد و زاهد، به عبادت خود پیدا میکند، یکی از شعب تکبر است؛ خود را بزرگ دیدن، خود را پاک دیدن، خود را برتر از دیگران دیدن.		
هنر و شعر معنوی	شعر و هنر باید عاری از فساد باشد	عدم وجود معنویت در شعر و هنر باعث فساد است	ببینید، همان خواننده‌ی قدیمی هم دو گونه شعر خوانده است: یک‌طور شعری که اگر شما چشمتان را ببندید و گوش کنید، فکر می‌کنید که او داشته بشکن می‌زده؛ یا مثلاً در مجلس فلان خان‌الدنگ عیاش عرق‌خور نشسته و می‌نواخته و می‌خوانده است! طور دیگر این که حالی داشته، معنویتی داشته و مثلاً شعر فیض کاشانی و حزین لاهیجی را خوانده و یک نفر هم نواخته است. ببینید، این دو گونه نواختن است؛ آنهایی را که از نوع اول است، پخش نکنید. شما نگاه کنید، آن آهنگی که مردم را به یاد معنویت و حقیقت و خدا می‌اندازد، آن را پخش کنید؛ یا با شعری همراهش کنید که آن شعر این خصوصیت را داشته باشد. مثلاً یکی از خواننده‌های خوب ما (۱۴) غزل علامه‌ی طباطبایی (۱۵) را خوانده است - «همی گویم و گفته‌ام بارها / بود کیش من مهر دلدارها» - این غزلی است که عارفی، فیلسوفی، اهل معنایی گفته و پُر از معنویت است. یا مثلاً وقتی شعر آمیرزا حبیب خراسانی (۱۶) - «امروز امیر در میخانه تویی تو / فریادرس ناله‌ی مستانه تویی تو» - را پخش می‌کنند، مرد و زن مسلمان معاصر ما احساس تقرب و معنویتی می‌کنند؛ این درست است؛ اگر این‌طور نیست - یعنی شعری در عکس این جهت است، یا آهنگی در نقطه‌ی مقابل این جهت است - آن را پخش نکنید؛ معیارها را رعایت کنید.	51	۲۲۸
تزکیه نفس و معنویت	تزکیه نفس و معنویت	تزکیه‌ی انسان است. همه چیز مقدمه‌ی تزکیه و طهارت آدمی است تزکیه باعث معنویت است	آن مسأله‌ی اساسی که در انقلاب اسلامی هدف اعلی و والا به حساب می‌آید، عبارت از تزکیه‌ی انسان است. همه چیز مقدمه‌ی تزکیه و طهارت آدمی است. عدالت در جامعه و نیز حکومت اسلامی در میان اجتماعات بشری هم با این که هدف بزرگی محسوب میشود، ولی خود آن یک مقدمه برای تعالی و رشد انسان است که در تزکیه‌ی آدمی نهفته است. هم زندگی در این عالم - اگر بخواهد به سعادت برسد - محتاج تزکیه است، و هم درجات اخروی و معنوی، متوقف بر تزکیه است. فلاح انسان - یعنی دست یافتن انسان به مقصد اعلی - وابسته‌ی به تزکیه است؛ «قد افلح من تزکی». و ذکر اسم ربّه فصلی» (۱). آن کسی که تزکیه بکند، فلاح و رستگاری را به دست آورده است.	52	۲۲۹
		جلوگیری از شهوت رانی و هوس رانی در جامعه	یکی از رازهای عقب افتادگی و انحطاط این کشورها - از لحاظ مادی و معنوی - این است که عمل در زندگیشان، نقش زیادی ندارد. اینها دردها و مرضهای درونی است اینها موانع	68	۲۳۰

		<p>درونی انسان است که او را از کار باز میدارد. از جمله، شهوت‌رانی یا میل به شهوات؛ که هر چه می‌خواهد انجام دهد، فکر عاقبت را نکند و دنباله رو هوی و هوس خود باشد. در روایت معروفی نقل شده است که فرموده اند: «ان اخوف ما اخاف علیکم اثنان، اتباع الهوی و طول الامل (۳)»؛ ترسناکترین بلایی که از ابتلای شما مسلمانان به آن می‌ترسم، این است که دنباله رو هوای نفس خودتان باشید؛ یعنی شهوت‌رانی کردن و شهوات را بر عقل مسلط ساختن. اینها همه موانع درونی انسان اس</p>			
	عدم فراموش کردن فراموش کردن خدا و معنویت	<p>فراموش کردن خدا و معنویت؛ حساب معنویت را از زندگی جدا کردن و توجه و ذکر و دعا و توسل و طلب از خدای متعال و توکل به خدا و محاسبات خدایی را از زندگی کنار گذاشتن.</p>	69	۲۳۱	
	تذهیب اخلاقی در دوران حکومت اسلام آسان تر است	<p>البته تذهیب اخلاقی در حکومت طاغوت بسیار مشکل است. کمتر انسانی را میتوان پیدا کرد که در دوران حاکمیت طاغوتها بتواند به رشد معنوی و اخلاقی دست پیدا کند، تا مثلاً به مقامی روحی و معنوی برسد و کسی مثل مقام بزرگان و شخصیتی مثل امام امت به وجود بیاید؛ اما در دوران حاکمیت اسلام آسانتر است</p>	52	۲۳۲	
	رشد مادی بدون رشد معنوی بی‌فایده است	<p>جوانان ما میتوانند رشد کنند. زنان و مردان ما میتوانند انسانهای بزرگی بشوند. جامعه‌ی ما میتواند در حدی رشد کند که رشد آن، ملتهای دیگر را به پیمودن این راه تشویق کند؛ یعنی هم رشد مادی و هم رشد معنوی؛ چون رشد مادی بدون رشد معنوی بی‌فایده است</p>	52	۲۳۳	
معنویت حضرت زهرا س	معنویت حضرت زهرا س	<p>معنویت و مقام حضرت زهرا در حد پیامبر است و باید پیرو ایشان بود</p>	<p>اسلام با خلق فاطمه‌ی زهرا سلام‌الله‌علیها و با نشان دادن آن حضرت که در حد پیغمبر و علی است یعنی آثار و روایات ما نشان می‌دهد که فاطمه‌ی زهرا سلام‌الله‌علیها، فقط مسئولیت نبوت و امامت نداشته، و الا از لحاظ معنوی، تفاوتی با پیغمبر و امیرالمؤمنین علیهما‌الصلاة‌والسلام ندارد نشان‌دهنده‌ی جهان‌بینی اسلام در مورد زن است</p>	81	۲۳۴
		<p>روزبه‌روز نور اسلام و معنویت فاطمه‌ی زهرا(سلام‌الله‌علیها) آشکارتر خواهد شد و بشریت آن را لمس خواهد کرد</p>	<p>حالا چرا این حرفها را به شما گفتم؟ چون شما مداحید و باید بروید این حرفها را در مدح‌تاتان در مجالس فاطمه‌ی زهرا(س) به مردم بگویید؛ والا شماها که معلوم است وضعتان چه طوری است. اینها را درباره‌ی فاطمه‌ی زهرا(سلام‌الله‌علیها) بگویید. با آن ذوق و هنر و صدای خوش و لحن مطلوب و کیفیت جذاب خوانندگی خودتان، کاری کنید که دل‌های ما مستمعان به این حقایق نزدیک شود. اگر فرض کنیم که ما ابیاتی در مقامات معنوی فاطمه‌ی زهرا(سلام‌الله‌علیها) بخوانیم که مستمع ما چیزی هم از آن نفهمد و سر درنیاورد، معلوم</p>	58	۲۳۵

			نیست که او را به فاطمه‌ی زهرا نزدیک کند. لازم است ما روزبه‌روز به این خانواده نزدیکتر بشویم. ملت ما از این طریق خواهد توانست به رسالت خود عمل کند. این ملت این طوری میتواند آن پیام بزرگ را به دنیا برساند.		
			فیوضات فاطمه‌ی زهرا (سلام‌الله‌علیها)، به مجموعه‌ی کوچکی که در مقابل مجموعه‌ی انسانیت، جمع محدودی به حساب می‌آید، منحصر نمیشود. اگر با یک دید واقع‌بین و منطقی نگاه کنیم، بشریت یکجا مرهون فاطمه‌ی زهرا (سلام‌الله‌علیها) است - و این گزارف نیست؛ حقیقتی است - همچنان که بشریت مرهون اسلام، مرهون قرآن، مرهون تعلیمات انبیا و پیامبر خاتم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) است. در همیشه‌ی تاریخ این‌طور بوده، امروز هم همین‌طور است و روزبه‌روز نور اسلام و معنویت فاطمه‌ی زهرا (سلام‌الله‌علیها) آشکارتر خواهد شد و بشریت آن را لمس خواهد کرد.	58	۲۳۶
گسترش معنویت به دیگر کشورها	رو آوردن جوانان به اسلام	سرگردانی مردم غرب در فقر معنویت	امروزه جوامع گوناگون بشری، در خلاء معنویت و در سرگردانی و حیرت و گرفتاریهای بزرگ اجتماعی و فردی که بدست زر و زورسالاران جهانی بدان دچار شده‌اند، به اسلام و رهنمودها و درسهای بزرگ آن نیازمندند، و دعوت اسلامی نه فقط برای ملت‌هایی که در آتش فقر و استضعاف میسوزند، بلکه به همان اندازه برای مردمی که در مردابهای پوچی و سرگردانی و فقر معنوی در کشورهای ثروتمند و پیشرفته دست و پا میزنند، جذاب و نافذ و امیدبخش است. گرایش روزافزون به اسلام در میان قشرهای جوان و آزاده از پوچی دنیای مادی در کشورهای پیشرفته‌ی غربی، که آمارها و تحقیقها بدان گواهی میدهد، نشانه‌ی این جذابیت و نفوذ است.	117	۲۳۷
معنویت حج	معنویت خدانه خدا	کعبه پایگاه معنویت و وحدانیت است	اکنون بیش از چهارده قرن است که ندا پیراهیم خلیل از حلقوم محمد مصطفی (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)، همه ساله میهمانان بیت را در این موسم به پایگاه معنویت و وحدت میکشاند تا گرد مرکز توحید، همراه با آن جریان ابدی عروج، طواف کنند، و در پشت مقام ابراهیم به سمت کعبه‌ی محمدی (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)، نماز گزارند، و میان صفا و مروه، سعی ابدی مؤمن از منشاء صفا را مجسم سازند. و معرفت به حقارت خویش و عظمت و عزت حق تعالی را در عرفات، و زمزمه‌ی ذکر و انس و عشق به حضرت احدیت و درک نور تابان آن بیهمتارا در صحرای ظلمانی وجود خود در مشعر بیاموزن	88	۲۳۸
	معنویت حج	حج باید ما را معنوی کند	حج باید ما را معنوی کند. وقتی برمیگردیم، واقعاً باید معنوی شده باشیم. هر کس برمیگردد، بایستی کأنه از عالم معنا و از	59	۲۳۹

		بهشت برگشته باشد. افراد باید چنین حالتی داشته باشند. برای این هم بایستی برنامه‌ریزی مفصلی بشو		
	۲۴۰	۱۰۰	حج، سرچشمه‌ی جوشان تقوی و معنویت و خیر و برکت، همه ساله تا ابد، فیضان خود را بر جهان اسلام و بر یکایک مسلمانان موفق جاری می‌سازد تا هر کس و هر مجموعه، به اندازه‌ی ظرفیت و قابلیت خود از آن بهره بگیرد.	
کسانی که متصدی حجند، اهل معنویت، تذکر و انس باخدا هستند	۲۴۱	۹۶	امروز وضع فرق می‌کند. امروز کسانی که متصدی حجند، اهل معنویت، تذکر و انس باخدا هستند. طعم معنویت را می‌فهمند و شیرینی انس با خدا و ذکر خدا را درک می‌کنند. فرق می‌کند وقتی که مسؤولین حج، چنین افرادی باشند، یا افرادی که اصلاً نمی‌فهمند حج چیست. نمیدانند فرق بین یک مسافرت معمولی گردش، با حج عظیم الهی چیست. خیال می‌کنند این هم مسافرتی است که آدم برای سفر و گردش می‌رود و برمی‌گردد	
دوری از مادیات در سفر حج	۲۴۲	۹۶	اگر ما دیدیم که حج، جنبه مادی و ظاهرسازی و دوری از معنویت پیدا کرد و در سفر حج رفتارهایی که برای خودمان انتخاب می‌کنیم یا بر ما تحمیل می‌کنند، ضد معنویت است، باید بدانیم از فلسفه حج دور افتاده‌ایم. کسانی که حج و ایام حج را به میزان زیادی صرف کارهایی می‌کنند که در جهت مقابل معنویت، یعنی غرق شدن در مادیات و دوری از خداست، در حقیقت، بدون این که خودشان بدانند، از آن سرمایه‌ای که خدای متعال در حج به آنها هدیه کرده است، کم می‌کنند. آنها خیال می‌کنند چیزی به دست می‌آورند؛ در حالیکه چیزی از دست می‌دهند و با غرق شدن در مادیات، هدیه معنوی را ناقص می‌کنند	
معنویت حجاج ایرانی	۲۴۳	۵۹	برای من از معنویت حجاج ایرانی در حج تعریف میشد؛ شاید سالهای دیگر هم همین‌طور بوده است. برادران نقل می‌کردند که نیمه‌شبها عده‌ی زیادی از ایرانیها در گوشه و کنار مسجدالحرام و یا در عرفات ایستاده بودند و نماز شب می‌خواندند، یا حال توجه داشتند. اینها خیلی مهم است. من خودم در حج مجموعه‌یی را دیدم که یک حال معنوی داشتند. وقتی فهمیدم متعلق به کدام کشورند، در احساس و درک من نسبت به مردم آن کشور اثر گذاشت. سالها هم گذشته، اما این قضیه از یادم نمی‌رود	
جنبه ویژه معنوی حج	۲۴۴	۹۶	حج، برای هر کس که بتواند - «من استطاع»، که نباید خیال کرد «من استطاع»، واجب را محدود می‌کند؛ نه. این واجب را توسعه می‌دهد، بدون استثناء - یکبار در عمر واجب است و اگر کسی نتوانست، خوب؛ نمیتواند. بر او چیزی واجب نیست؛ چون قدرت وجود ندارد. پس، یک بار رفتن در آن مخزن و چشمه جوشان معنویت برای شستشو و پاکیزه شدن	



		کافی است. البته اگر بیشتر بشود، بهتر و بیشتر شستشو خواهد شد. اما حداقل لازم، همان یک بار است. ببینید چقدر جنبه معنویت حج باید قوی باشد		
توجه و اخلاص به ذات مقدّس احدیّت و اظهار عبودیت در مقابل پروردگار		دو نکته مهم در باب حج وجود دارد که همیشگی و فراموش نشدنی است. یکی موضوع «معنویت» در حج است. در خلال این واجب، از اوّل تا آخر، روحی وجود دارد که عبارت است از توجه و اخلاص به ذات مقدّس احدیّت و اظهار عبودیت در مقابل پروردگار. در فرایض و واجبات دیگر، به این حجم و کیفیت، این ویژگی را نمیشود مشاهده کرد؛ اگر چه قوام هر واجب و عبادتی، به توجه و ذکر حضرت پروردگار جلّ و علاست. وقتی انسانها به مرکز اقامه فریضه الهی حج جذب میشوند، از محدوده زندگی مادی خارج و به فضایی کاملاً معنوی وارد میشوند. در این فضای معنوی، انسان به طور حقیقی، شستشویی میکند و برمیگردد. فرض بر این است که اگر انسان، یک بار در مدت عمر خویش چنین شستشویی بکند، برای او کافی است.	96	۲۴۵
حج مظهر معنویت است		حج از یک طرف مظهر معنویت است -ارتباط با خدا، آشنا شدن دل با آیات الهی و نزدیک شدن هرچه بیشتر انسان به خدا- از یک طرف مظهر وحدت است -یکپارچگی امت اسلام، برداشتن دیوارها و حجابها و پُر کردن درّه‌ها و شکافهایی که یا به دست دشمن، یا به وسیله تعصّبات و اوهام به وجود آمده است، و نیز ایجاد قدمی به سوی امت واحده اسلامی است- و از طرف دیگر مظهر برائت از دشمنان خدا، برائت از مشرکین و ایادی شرک و کفر است. اگر ان شاء الله این سه جهت در حج متجسّد و مجسّم شود، حج فایده خود را بخشیده است. اوّل، شما و حاجی هستید که از حج بهره میبرید. در مرتبه دوم، دنیای اسلام و جامعه اسلامی و امت اسلامی است که این بهره را می برد. یکی از خصوصیات حج این است که فضا را معنوی میکند. الان فضای کشور به برکت نزدیکی ایام حج و با رفتن حُجّاج، در شرف معنویت شدن است. وقتی حُجّاج برمیگردند، باز باری از معنویت با خود می آورند؛ یعنی سوغات روحیه و معنویت. هر وقت سخن از حج است، معنویت پراکنده میشود. باید این طور باشد.	123	۲۴۶
تحصیل رستگاری روح و معنویت در حج		تحصیل رستگاری روحی حداکثر استفاده را بکنند، و از دعا و تضرع و تفکر و تصفیه‌ی روح، لحظه‌یی غفلت نکنند و نگذارند که خدای نخواستہ مظاهر بی ارزش مادی که همه جا نظائر آن را می‌شود یافت، چشم و دل آنان را به خود جذب کند و این روزها و ساعت‌های استثنایی را که مخصوص	74	۲۴۷

			معنویت و تکمیل نفس و تربیت روح و ارتباط با برادران مسلمان است، به بیهودگی از آنان برآید.		
		باید به سمت حیات معنوی اولیای خدا حرکت کنیم. این، علاج همه دردهادر دنیا و برای همه است. حج، یک فرصت بسیار خوب است که انسان بتواند از دنیا و زخارف دنیا و وابستگیها و طبقه‌بندیها و خطکشیها و همه آن چیزهایی که او را از معنا دور میکند و به مادیت و خودپرستی نزدیک میکند،	70	۲۴۸	
معنویت ازدواج	پیوند ازدواج را محترم بشمارید	پیوند ازدواج، می‌تواند وسیله‌ی اصلاح جامعه باشد	چند جمله نصیحت به دختران و پسرانی که می‌خواهند ازدواج کنند و همچنین دختران و پسرانی که ان‌شاءالله امروز مزدوج خواهند شد می‌کنیم. خلاصه‌ی عرض ما به همه این است که: اولاً قدر این پیوند ازدواج را بدانید و مواظب باشید این پیوند سست نشود. علت هم این است که این پیوند ازدواج، می‌تواند وسیله‌ی اصلاح جامعه باشد. می‌تواند خوشبختی دنیا و آخرت را برای افراد فراهم کند. این پیوند ازدواج، یک ارزش معنوی و انسانی است. آن را، نباید با مسائل مادی، محاسبه و مخلوط کرد. البته، پدران و مادران و بزرگترها باید جوانان را هدایت و راهنمایی کنند. اما مواظب باشند دخالتی که پیوندهای ازدواج را سست کند، به وجود نیاید. این، نکته‌ی اول که پیوند ازدواج را محترم بشمارید و نگذارید به هر بهانه و با مسأله‌ چیز کوچک، متزلزل شود.	72	۲۴۹
معنویت در مجلس	توجه به معنویت در مجلس	استفاده از ظرفیت مجلس برای رفع مشکلات مردم	7-مجلس، فراهم آمده‌ی خون مقدس شهدا و محصول مجاهدتهای عظیم این ملت و یکی از نقاط امید روشن برای آحاد مردم است. هر دقیقه وقت این مجلس با مقیاسهای مادی و معنوی، دارای ارزش والایی است و هیچکس حق ندارد این سرمایه‌ی گرانبهای ملت را به هدر بدهد یا صرف کارها و مباحثات کم ارزش کند. بنابراین در ارائه‌ی لویح و طرحها تا آن جا که ممکن است باید رعایت اولویتها بشود و مسائل مهمتر و فوری تر، از تقدم برخوردار شود. امروزه جستجو از راههایی که موجب گشایش اقتصادی برای طبقات کم درآمد است و نیز قوانینی که به رشد فرهنگی و سالم سازی فضای فرهنگی و اخلاقی جامعه بینجامد جزو مسائلی است که از اولویت برخوردارند و شایسته است که نمایندگان محترم بطور جدی به آن پردازند.	75	۲۵۰
		عبایت تقوا، و توکل به خداوند، و توجه به معنویت و اخلاق و عبادت، و بی‌اعتنایی به تشریفات زاید و تجملات اسراف آمیز، و اجتناب از گروه‌گرایی، و مقدم داشتن مصالح کشور و مردم بر مصالح شخصی و گروهی، و انقیاد در برابر حق، و پرهیز از توصیه‌های خصوصی و شخصی، و دوری از صرف نابجای بیت	75	۲۵۱	

			<p>المال، و دوستی و مهربانی با رقبای دوران انتخابات، و بر حذر بودن از وسوسه ی شیطان و اغوای نفس اماره، توصیه می کنم. و از برادران و خواهران نماینده در مجلس دوره ی سوم که در مقطعی بسیار حساس، توفیق خدمتگزاری در این سنگر مقدس را داشته اند مخصوصاً رئیس محترم آن مجلس تشکر و تقدیر می کنم و امیدوارم زحمات آنان و همه ی خدمتگزاران به اسلام و مسلمین منظور نظر حضرت بقیه‌الله (ارواحنافداه) قرار گیرد</p>		
معنویت در محیط کار	معنویت و دانش هم راستا هستند	دنیای علم از دنیای دین و اخلاق و معنویت، جدانیست	<p>از اولی که علم از دین جدا گردید یعنی در رشد جدید علم در این دو قرن اخیر این گونه وانمود شد که دنیای علم از دنیای دین و اخلاق و معنویت، جداست! علم و دین را در دو منطقه و صحنه ی جداگانه وارد کردند. این طور تلقی شد که ممکن است یک فرد عالم، متدین هم باشد؛ اما دین او ربطی به علمش ندارد! علمش برای کار و برای حلّ یک مشکل است؛ دین او برای حلّ مشکل دیگری است و اینها با هم ارتباطی ندارد! بدیهی است که وقتی این طور برداشت و تلقی ای از علم و دین و نسبت و رابطه ی این دو با هم وجود داشته باشد، بتدریج دین در منطقه ی علم، حضور ضعیفی خواهد داشت و در نهایت، مفقود خواهد شد. کمالین که دیدیم در بسیاری از جاهای دنیا، مفقود شد. در حالی که این تلقی از رابطه ی علم و دین، اصلاً غلط است. دین، یک زمینه است؛ یک فضا است. اخلاق دینی یک محیط تنفس است که اگر این محیط تنفس وجود داشته باشد، هر موجود و پدیده ای، برحسب گنجایش ظرفیت وجودی و اقتضای خودش، معنای درست خودش را خواهد داد. اگر این محیط تنفس وجود نداشته باشد، نه علم، نه سیاست، نه کسب و کار، نه هیچ چیزی از پدیده های جمعی زندگی بشر، معنای خودش را نخواهد داد.</p>	76	252
معنویت پیامبر	خودسازی و معنویت پیامبر	هر کسی باید در صدد خودسازی باشد. باید برگناهان خود گریه کند؛ از بدیهای خود استغفار و توبه کند	<p>ر نظام اسلامی، یکی از شعارهای همیشه زنده این است که هر کسی باید در صدد خودسازی باشد. باید برگناهان خود گریه کند؛ از بدیهای خود استغفار و توبه کند؛ کارهای خوب خود را زیاد کند؛ کارهای بدش را کم کند و هر ارتباط غلطی را تبدیل به ارتباط درست کند. اگر نظام اسلا</p>	78	253
		اهتمام به معنویت و فضیلت روحی و معنوی را در جهان	<p>ن بزرگوار فریاد عدالت و تکریم انسان و برداشتن تبعیضها در جامعه و اهتمام به معنویت و فضیلت روحی و معنوی را در جهان بلند کرد. (۲Pos. ، ۱۷۱)</p>	171	254
		بعثت نبی اکرم علیه الصلوة والسلام، یک حرکت عملی بود تا بشر را از یک سو به سرمنزل کمال فردی، روحی و معنوی، و از سوی دیگر به تعالی زندگی اجتماعی و اصلاح وضع جوامع برساند. مسأله این است که در بعثت پیغمبر، آنچه به مردم	<p>بعثت نبی اکرم علیه الصلوة والسلام، یک حرکت عملی بود تا بشر را از یک سو به سرمنزل کمال فردی، روحی و معنوی، و از سوی دیگر به تعالی زندگی اجتماعی و اصلاح وضع جوامع برساند. مسأله این است که در بعثت پیغمبر، آنچه به مردم</p>	97	255

		کمال فردی، روحی و برساند	هدیه شد، فقط تعدادی مفاهیم خشک و ارائه‌طریقی که رهروی در آن نیست و کسی زمام امور مردم را در آن راه در دست ندارد، نبود. از لحظه اول، این بعثت در وجود خود آن بزرگوار و سپس در روح و جان و در عمل مؤمنین به این پیام، تحقق یافت و جاهلیت، از لحظه اول، از این پیام ضربه خورد و با آن مقابله کرد. این، خصوصیت بعثت انبیاست		
	معنویت و تقدس شخصیت پیامبر	ابعاد تقدس و معنویت شخصیت پیامبر	یک مسأله، بحث در باب شخصیت مقدس پیغمبر صلی‌الله‌علیه‌وآله است. از ابعاد معنوی و روحی، بهتر است کسانی که در وادی معنویت قدم زده و حلاوت آن را چشیده‌اند، صحبت کنند؛ چون در این وادی، نوبت به ما نمیرسد.	86	۲۵۶
تسلیم در برابر خداوند	فلاح توحید و تسلیم در برابر خداوند	اسلام، تسلیم، «اسلام» وجه‌الله و تسلیم خدا بودن	فقط فلاح معنوی نیست، فقط فلاح روز قیامت نیست؛ بلکه فلاح دنیا و آخرت است. این یک نکته در باب مایزه‌های اسلام و نکات برجسته دعوت اسلامی که به یک تعبیر دیگر هم میشود بیان شد و آن عبارت است از اسلام، تسلیم، «اسلام وجه‌الله» و تسلیم خدا بودن. این هم یک جانب دیگر و یک بُعد دیگر همان توحید است. این مثلاً یکی از آن ممیزه‌های دعوت اسلامی است. هر جا این باشد، اسلام است. هر جا نقطه مقابل این باشد، جاهلیت است. هر جا بین این دو قرار داشته باشد، بین اسلام و جاهلیت است؛ اسلام خالص نیست، اسلام کامل نیست، اسلام نیمه‌کاره ممکن است باشد.	86	۲۵۷
معنویت امام حسین	معنویت و اخلاق	تجسم معنویت و اخلاق در نهضت حسین بن علی است	یک بُعد، مبارزه حق در مقابل باطل مقتدر است که امام حسین علیه‌السلام و حرکت انقلابی و اصلاحی او چنین کرد. یک بُعد دیگر، تجسم معنویت و اخلاق در نهضت حسین بن علی است. در این نهضت عرصه مبارزه‌ای وجود دارد که غیر از جنبه اجتماعی و سیاسی و حرکت انقلابی و مبارزه علنی حق و باطل است و آن، نفس و باطن انسانهاست. آنجایی که ضعفها، طمعها، حقارتها، شهوتها و هواهای نفسانی در وجود انسان، او را از برداشتن گامهای بلند باز میدارد، یک صحنه جنگ است؛ آن هم جنگی بسیار دشوارتر. آنجایی که مردان و زنان مؤمن و فداکار پشت سر حسین بن علی علیه‌السلام راه میافتند؛ دنیا و مافیها، لذتها و زیباییهای دنیا، در مقابل احساس وظیفه از چشم آنها میافتد؛ انسانهایی که معنویت مجسم و متبلور در باطنشان، بر جنود شیطانی - همان جنود عقل و جنود جهلی که در روایات ما هست - غلبه پیدا کرد و به عنوان یک عدّه انسان نمونه، والا و بزرگ، در تاریخ ماندگار شدند. بُعد سوم که بیشتر در بین مردم رایج است، فجایع، مصیبتها، غصه‌ها، غمها و خون‌دل‌های عاشورا است؛ لیکن در همین صحنه سوم،	163	۲۵۸

			باز هم عزت و افتخار هست. کسانی که اهل نظر و فکر و تأملند، باید هر سه بُعد را دنبال کنند.		
	ایستادگی و جهاد امام حسین		در بُعد تبلور معنویت هم همین‌طور است. بارها این را گفته‌ام که خیلیها به امام حسین علیه‌السلام مراجعه و او را بر این ایستادگی ملامت میکردند. آنها مردمان بد و یا کوچکی هم نبودند؛ بعضی جزو بزرگان اسلام بودند؛ اما بد میفهمیدند و ضعفهای بشری بر آنها غالب شده بود. لذا میخواستند حسین بن علی را هم مغلوب همان ضعفها کنند؛ اما امام حسین علیه‌السلام صبر کرد و مغلوب نشد و یکایک کسانی که با امام حسین بودند، در این مبارزه معنوی و درونی پیروز شدند. آن مادری که جوان خود را با افتخار و خشنودی به طرف این میدان فرستاد؛ آن جوانی که از لذات ظاهری زندگی گذشت و خود را تسلیم میدان جهاد و مبارزه کرد؛ پیرمردانی مثل «حبيب بن مظاهر» و «مسلم بن عوسجه» که از راحتی دوران پیرمردی و بستر گرم و نرم خانه خودشان گذشتند و سختی را تحمل کردند؛ آن سردار شجاعی که در میان دشمنان جایگاهی داشت - «حر بن یزید ریاحی» - و از آن جایگاه صرف نظر کرد و به حسین بن علی پیوست، همه در این مبارزه باطنی و معنوی پیروز شدند.	163	۲۵۹
	معنویت اثر نام امام حسین ع	حالت معنوی و روحیه ایمان و عاطفی در نام امام حسین ع	خدای متعال، در نام امام حسین اثری قرار داده است که وقتی اسم او آورده شود، بر دل و جان ما ملت ایران و دیگر ملت‌های شیعه، یک حالت معنوی حاکم میشود. این، آن معنای عاطفی آن ذات و وجود مقدس است	91	۲۶۰
معنویت در نیروی انتظامی	نیروی انتظامی باید دارای اقتدار باشد.	نیروی انتظامی باید دارای اقتدار باشد. اقتدار، یک امر معنوی است	نیروی انتظامی باید دارای اقتدار باشد. این اقتدار، همیشه با صدای کلفت و اسلحه تیز و مشت محکم نیست؛ بلکه اقتدار، یک امر معنوی است. اقتدارهای ظاهری، در حقیقت، اقتدار نیست. باید کیفیتی به وجود آید که هم خود نیرو در خود احساس قدرت کند و هم آحاد ملت احساس کنند که پاسبان و پاسدار و حافظ امنیت فردی و اجتماعی آنها یک مجموعه مقتدر است و میتواند از آنها دفاع کند. دشمن - آن دشمن مَحَل که امنیت را دچار اختلال میکند - هم باید بفهمد آن کس که به عنوان محافظ در این جا ایستاده است - یعنی همین نیروی انتظامی - مقتدر است	94	۲۶۱
	این نیرو، یک نیروی پاکدامن است و خود را به ما به‌ازای قلیل مادی و عوضهای پست و حقیر، آلوده نمیکند	این نیرو، یک نیروی پاکدامن است و خود را به ما به‌ازای قلیل مادی و عوضهای پست و حقیر، آلوده نمیکند	هر کس را که میخواهید - چه شخصیت‌های مادی و چه شخصیت‌های معنوی - در نظر بیاورید. اگر کسانی که با او مواجهند، احساس کردند که این آقا اسیر پول، اسیر شهوات و اسیر تملق است، از چشمشان ساقط خواهد شد. پس، عزت به این است که پارسایی و پاکدامنی، در همه جای این نیرو مشاهده شود. همه احساس کنند که این نیرو، یک نیروی	94	۲۶۲

			پاکدامن است و خود را به ما به‌زای قلیل مادی و عوضهای پست و حقیر، آلوده نمی‌کند. این، عزت خواهد آورد. این، یک امر معنوی و روحی است		
			اگر فرض کنیم در مجموعه‌ای، مثلاً نیروی انتظامی یا یک مجموعه غیرنظامی، عده‌ای که مؤمن، پرهیزکار، مقید به امانت، پاکدامن و معتقد به انقلابند، و خود را سرباز و مدافع ارزشهای انقلابی و معنوی میدانند، احساس کردند که در این مجموعه، غریب و تنها هستند، باید کشف کنید که بر فضای داخلی این مجموعه، ارزشهای اسلامی حاکم نیست.	94	۲۶۳
		حاکم بودن ارزش های اسلامی بر فضای سازمان	اما به عکس، اگر کسانی که در این مجموعه، ضد ارزشهای انقلابی و اسلامی هستند و اعتنایی به امانت، پاکدامنی، تقوا، حفاظت از احکام و مقررات اسلامی، دین، عبادت، نماز، حضور و سایر نمادها و شاخصهای معنوی نمیکنند، احساس کردند که در این مجموعه تنها و بیبشتریان هستند، این حاکی از آن است که بر فضای درونی این مجموعه، ارزشهای الهی و اسلامی حاکم است. این، یک معیار است و در تمام دستگاههای دولتی و تمام صحن محیط اجتماع، باید این‌گونه باش	94	۲۶۴
معنویت در کشور	معنویت دین و ارزش دادن به کشور	این کشور، به برکت روآوردن به معنویت، در دنیا عزیز شد. این ملت، به برکت تمسک به معنویت و اسلام، در سطح عالم اقتدار پیدا کرد. امروز قدرتهای بزرگ جهانی که هر گوشه دنیا را متعلق به خود میدانند و در همه جا اعمال نظر میکنند؛ به دولتها دستور میدهند و نظرات خودشان را به پادشاهان و رؤسای جمهور املا میکنند، جرأت نمیکنند نسبت به دولت و ملت ایران، یک کلمه اعمال رأی و نظر کنند؛ چون میدانند که به برکت روی آوردن این ملت به اسلام و قرآن و ارزشهای اسلامی، رأی و نظر آنها مردود خواهد شد.	94	۲۶۵	
معنویت اعیاد اسلامی	یکپارچگی اسلامی	وجه به معنویت، توجه به خدا و ذکر و خشوع و هم وحدت، تجمع و بر گرد یک محور مشترک فراهم آمدن.	لذا شما ببینید در دو عید فطر و قربان، نماز، آن هم به جماعت، تشریح شده‌است. نماز جماعت، مظهر همان دو جهت است؛ هم توجه به معنویت، توجه به خدا و ذکر و خشوع و هم وحدت، تجمع و بر گرد یک محور مشترک فراهم آمدن. به نظر من، هر دو موضوع، امروز ب	104	۲۶۶
		هم وحدت، تجمع و بر گرد یک محور مشترک فراهم آمدن.	البته گفته شده است در عید فطر به یکدیگر تحیت بگویید؛ لباسهای تازه‌ی خود را بپوشید؛ آن روز را روز عید و شادمانی بدانید؛ اما جوهر این عید عبارت است از توجه به معنویت و طلب مغفرت و درخواست رحمت پروردگار. (۲۰۲، POS. ۴)	202	۲۶۷
			هر عیدی باید معنا و جهت داشته‌باشد؛ چنان که اعیاد ملی ملتها هم، هر کدام جهت خاصی دارد. عید اسلامی، دو جهت	104	۲۶۸

			<p>دارد؛ که یک جهت آن توجّه به خدا و معنویت و دیگر جهتش تجمّع همه مسلمین، حول یک محور واحد است</p> <p>البته میشود گفت که اقبال ملت‌های مسلمان در همه جای دنیای اسلام - بعضیجاها با شتاب بیشتر و بعضی جاها با شتاب کمتر - به امور معنوی و دینی، روزبه‌روز زیاد شده است. اما موضوع وحدت، موضوع یکپارچگی، موضوع یک جهتی دنیای اسلام و موضوع «واعتصموا بحبل اللّٰه جمیعاً»، که قرآن ما را به آن امر میکند، متأسفانه، آن گونه که باید باشد، نیست و این کار دشمن است. ملت‌های اسلامی مایل به اتّحادند. امّا دشمن تلاش ویژه‌ای برای اختلال در این امر انجام میدهد؛ یعنی از طرق مختلف سرمایه گذاری مادی و معنوی مخصوصی برای ایجاد تفرقه میکند که بخشی از این سرمایه گذاری، مربوط به سابق است و مثل تقویت ناسیونالیست‌های افراطی، از قبل از انقلاب است</p>	104	۲۶۹
معنویت قرآن	دشمنی بدان با قرآن	قرآن، قدرت معنویت، در یک جا علم برمیافزاد، کسانی که برمیافزاد، کسانی که مخالف معنویتند، دشمنی میکنند	قرآن، قدرت معنویت، در یک جا علم برمیافزاد، کسانی که مخالف معنویتند، دشمنی میکنند؛ کسانی که اهل ظلمند، دشمنی میکنند؛ کسانی که اهل فسادند، دشمنی میکنند؛ کسانی که به هر جهتی معنویت و دین را برنمی‌تابند، دشمنی میکنند. «و لما رأى المؤمنون الاحزاب قالوا هذا ما وعدنا الله ورسوله و صدق الله ورسوله» (۲۴). وقتی در جنگ احزاب، قریش	111	۲۷۰
	ارزش‌گذاری اسلام به حقوق زنان	ایجاد معنویت و فکر و ارزش‌های انسانی، حضور سیاسی و عرصه خانواده برای زنان توسط اسلام	اسلام در مقابل جاهلیتی که به زن ظلم میکرد، ایستادگی کرد؛ هم در میدان معنویت و فکر و ارزش‌های انسانی، هم در میدان حضور سیاسی و هم از همه بالاتر در عرصه خانواده. زن و مرد، ناگزیر اجتماع کوچکی به نام خانواده دارند که اگر در جامعه‌ای ارزش‌گذاری درست صورت نگیرد، اولین نقطه‌ای که به زن ستم میشود، داخل خانواده است. در هر سه عرصه، اسلام ارزش‌گذاری کرده است	139	۲۷۱
معنویت زن	حرکت معنوی زنان به سوی پیشرفت	در زمینه مسائل معنوی، زنان جزو پیشگامان حرکت معنوی انسان به سوی پیشرفت‌ها هستند	در زمینه مسائل معنوی، زنان جزو پیشگامان حرکت معنوی انسان به سوی پیشرفت‌ها هستند. در قرآن وقتی می‌خواهد برای انسان‌های مؤمن مثال بزند، می‌فرماید: «و ضرب الله مثلا للذین امنوا امرأة فرعون»؛ (۱) از یک زن مثال می‌زند. آن‌جایی که بحث ایمان و اسلام و صبر و صدق و مجاهدت در راه به دست آوردن ارزش‌های انسانی و اسلامی و معنوی است، می‌فرماید: «ان المسلمین والسلمات و المؤمنین و المؤمنات و القانتین و القانتات و الصادقین و الصادقات و الصابریین و الصابرات» (۲). در این آیه ده عنوان برای ارزش‌های معنوی ذکر میشود؛ اسلام، ایمان، قنوت، صدق، صبر، خشوع و دیگر چیزها. زن و مرد در این میدان، دوش به دوش حرکت میکنند و پیش می‌روند؛ هر دو را ذکر میکند. این بت‌مردگرایی را که در جاهلیت‌ها همیشه	139	۲۷۲

			به وسیله مردان و حتی به وسیله زنان پرستیده می‌شد، اسلام در این آیات می‌شنکند. در میدان مسائل سیاسی و اجتماعی، بیعت زن را یک امر لازم و یک مسأله زنده معرفی میکند			
		میدان علم، میدان معنویت، میدان تقوا، میدان سیاسی، بر روی او باز شده است و او، هم به کسب علم تشویق شده است، هم به حضور در میدانهای گوناگون اجتماعی و سیاسی. آن وقت در داخل خانواده هم به مرد گفته‌اند که حق تکلیف، تحمیل، زیاده‌روی، اعمال قدرتهای جاهلانه و غیر قانونی ندارد. این، آن نگاه اسلامی است. با همین نگاه بود که وقتی نهضت اسلامی به مرحله انقلاب اسلامی رسید و زنان با همان برداشت طبیعی که از اسلام در جامعه زنانه بود، جلو افتادند	139	273		
	شفابخشی و معنویت امام زمان	بین منجی عظیم عالم، شفابخش بسیاری از بیماریها و دردهای معنوی و روحی و اجتماعی است	عواطف، پشتوانه بسیاری از اعمال نیکوی انسانهاست؛ ایمان و عقیده قلبی به وجود این منجی عظیم عالم، شفابخش بسیاری از بیماریها و دردهای معنوی و روحی و اجتماعی است؛ ولی فراتر از همه اینها، ما باید از این یاد، از این خاطره و از این حادثه عظیم، درس بگیریم. هر سال این جشنها برپا میشود و دلها را معطر میکند. اگر درسهای عمیقی که در تجدید این خاطره وجود دارد، برای رفتار ما و عمل ما بتواند یک آموزنده و معلم به حساب آید، یقیناً پیشرفت جامعه ما به سمت کمال، روانتر و سریعتر خواهد شد	137	274	
معنویت امام زمان عج	میدان معنویت و عبادت و معرفت، چه در میدان کار و تلاش، چه در میدان مبارزه و سیاست	امام زمان ناظر رفتار ماست	یک نکته‌ی دیگر در مسأله‌ی مهدویت این است که عقیده‌ی ما این است که امام زمان (ارواح‌نفاذ) متوجه و ناظر بر رفتار و عمل ماست؛ اعمال ما بر او عرضه میشود. این جوان‌های مؤمن ما که در میدان‌های مختلف - چه در میدان معنویت و عبادت و معرفت، چه در میدان کار و تلاش، چه در میدان مبارزه و سیاست، چه در میدان جهاد؛ آن روزی که جهاد مورد احتیاج بود - این جور از خودشان اخلاص و شادابی نشان میدهند، امام زمان (سلام‌الله‌علیه) را خرسند و خوشحال میکنند. (199)	199	275	
	دین داری	توحید، شعار معنویت و شعار دینداری، در دنیا توسط امام زمان	این خودش یک گام بسیار بلندی به سوی اهداف امام زمان است. روزی شعار توحید، شعار معنویت و شعار دینداری، در دنیا منسوخ شده بود؛ سعی کرده بودند به طور کلی آن را به دست فراموشی بسپارند؛ اما امروز در این منطقه عالم، این شعارها، شعارهای رسمی حکومت است؛ شعارهای رسمی اداره کشور و آحاد ملت است؛ علاوه بر این، این شعارها آرزوی ملت‌های مسلمان در بسیاری از کشورهای دنیاست؛ و این شعارها یک روز تحقق پیدا خواهد کرد	137	276	



معنویت امامت	پیشوایی روحی و معنوی امامت	امامت، یعنی پیشوایی روحی و معنوی و پیوند عاطفی و اعتقادی با مردم	ماهیت امامت، با ماهیت سلطنت، مغایر و متفاوت و مناقض است. این دو ضد همدند. امامت، یعنی پیشوایی روحی و معنوی و پیوند عاطفی و اعتقادی با مردم. اما سلطنت، یعنی حکومت با زور و قدرت و فریب؛ بدون هیچ‌گونه علقه معنوی و عاطفی و ایمانی. این دو، درست نقطه مقابل هم است. امامت، حرکتی در میان امت، برای امت و در جهت خیر است. سلطنت، یعنی یک سلطه مقتدرانه علیه مصالح مردم و برای طبقات خاص؛ برای ثروت‌اندوزی و برای شهوت‌رانی گروه حاکم.	134	۲۷۷
معنویت اهل بیت	معنویت، دین و تعالیم اهل بیت	مبارزه معنوی فرهنگی و سیاسی ائمه	ائمه (علیهم‌السلام)، مبارزه‌ی بسیار پُرنج و پُرتلاش و پُرمحتوا و فراگیری را میکردند؛ هم در زمینه‌ی معنوی و فرهنگی؛ برای حفظ پایه‌های اعتقاد اسلامی و جلوگیری از انحرافی که در جهت بنای حکومت سلطنتی ممکن بود به‌وجود بیاید، که به‌وجود آمده بود؛ هم در جهت مبارزه‌ی سیاسی. (۱۸۹)، (۲Pos.)	189	۲۷۸
		اخلاق و معنویت، رحم و انصاف، دل‌بستگی به آرمان‌های والای الهی	لوه‌های براقی در زندگی آنها مشاهده میشود؛ اما این، فقط بخشی از وجود انسان است و اخلاق و معنویت، رحم و انصاف، دل‌بستگی به آرمان‌های والای الهی، ارتباط با خدا و پرداختن به دل، در زندگی آنها نیست و روزبه‌روز کم‌رنگ‌تر شده است و باز هم دایم کم‌رنگ‌تر میشود. (۱۸۹)، (۲Pos.)	189	۲۷۹
		معنویت، از دین و از تعالیم اهل بیت به‌وجود آمد. بزرگانی که در این مدت - در طول چند قرن - در اردبیل پرورش پیدا کرده‌اند، همه همین خط مستقیم را نشان میدهند. خود شیخ صفیالدین اردبیلی، برخلاف آنچه که بعضی گمان میکنند، یک صوفی‌مسلک از قبیل آنچه که ادعا میشود، نبود. یک عالم، یک عارف، یک مفسر و یک محدث بود. آن‌گونه که مرحوم علامه مجلسی - بنا بر آنچه از او نقل کرده‌اند - ذکر میکند، شیخ صفیالدین اردبیلی در ردیف سیدین طاووس و ابن‌فهد حلی - علمای فقیه و درعین‌حال عارف - قرار داشت و کسی بود که در کنار علامه حلی - در دستگاه شاه خدا بنده - توانستند جوانه‌های شیعه را در قرن هفتم و هشتم در این کشور به‌وجود آورند و پایه فقهی و متنی و استدلالی آن را در حوزه‌های علمیه، رایج کنند	133	۲۸۰	
معنویت شیعه	معنویت دین و معنویت شیعه و خاندان اهل بیت	بحث بر سر معنویت دین و معنویت شیعه و خاندان اهل بیت است. لذا بعد از گذشت یکی دو قرن، در اوایل صفویه - در قرن دهم - خورشید درخشان فقاقت شیعه - اول کس از بزرگانی که بعد از چند قرن در دنیای فقاقت اسلامی و شیعی از ایران درخشید - یعنی مرحوم ملااحمد محقق اردبیلی - از این شهر سر بلند کرد. قرن‌ها، فقهای شیعه از بلاد لبنان، شام،	133	۲۸۱	

			حَلَّه و عراق بودند و علمایی از ایران در ردیف بزرگان فقهایی شیعه، از بعد از قرون اول، تا قرنهای متوسط نداشتیم. اوّل کسی که در این میدان قدم گذاشته است، یک فحل اردبیلی است؛ یک عالم بزرگ، یک زاهد، یک عارف و یک محقق		
	قدرت معنویت ایمان	عوامل معنوی قدرت: ایمان، پاکی و پارسایی، راستی و حقّانیت، ارزشهای دینی و الهی همراه با مجاهدت	اما یک دسته هم عوامل معنوی قدرتند؛ یعنی ایمان، پاکی و پارسایی، راستی و حقّانیت، ارزشهای دینی و الهی همراه با مجاهدت. این قدرت، قدرت ماندگار است. قدرتی که از این راه حاصل میشود، به معنای بگیر و ببند و بهره ببر و تمتّع کن نیست؛ قدرت ماندگار تاریخی است؛ قدرت سرنوشت ساز بشر است و میماند؛ کما این که انبیا تا امروز زنده اند؛ بزرگان مشعلدار عدل و داد در تاریخ بشر هنوز زنده اند. یعنی چه زنده اند؟ یعنی آن خطی که آنها برای اثبات و جا انداختن آن، تلاش و مجاهدت میکردند، در زندگی بشر ماند و به صورت یک مفهوم ماندگار و یک درس برای بشر درآمد. امروز همه خیرات و زیباییها و نیکوییهای که برای بشر وجود دارد، ناشی از همان درسها و دنباله همان تعالیم انبیا و دنباله همان تلاش مصلحان و خیرخواهان است. اینها میماند	122	۲۸۲
عوامل معنوی قدرت	تثبیت خطّ دین و خطّ نجات و صلاح انسان	مجاهدت امام حسین خط اسلام را زنده نگهداشت	امام حسین علیه السلام عامل معنوی قدرت را داشت. اگر چه خود او به شهادت رسید؛ اما مجاهدتش برای این نبود که چند صباحی در زندگی خوش بگذراند، تا ما بگوییم حالا که به شهادت رسید، پس شکست خورد. مجاهدت او برای این بود که خطّ توحید را، خطّ حاکمیت الله را، خطّ دین و خطّ نجات و صلاح انسان را در میان بشر ماندگار و تثبیت کند؛ زیرا عواملی سعی میکردند که این خط را به کلی پاک کنند.	122	۲۸۳
	توجّه به معنویت	انگیزه دینی، توجّه به دین، توجّه به معنویت	انگیزه دینی، توجّه به دین، توجّه به معنویت، بخصوص توجّه به آن بخش مشترک و خالص دین - یعنی آن جنبه معنوی و دلدادگی به معنویت	122	۲۸۴
	نجات انسان از مصائب مادی و معنوی	جهتگیری قدرت صلاح و فلاح انسان؛ نجات انسان از مصائب مادی و معنوی	برای آن قدرتی که منکّی به عوامل معنوی قدرت است، مسأله اساسی، جهتگیری آن قدرت است. جهتگیری آن قدرت چیست؟ صلاح و فلاح انسان؛ نجات انسان از مصائب مادی و معنوی؛ نجات انسان از بیعدالتی؛ نجات انسان از دشمنیها و بغضاء جاهلانه میان دلهای انسانها؛ نجات انسان از چنگال قدرت جمعی غافل و کور و مستی که جز منیت چیز دیگری نمیفهمند. گرفتاری بزرگ بشر همیشه این بوده است. بشر در بیشتر دوران عمر خود، گرفتار قدرتهایی بوده است که مست منیت و خودخواهی بوده اند و چیزی که برایشان اهمیت نداشته و ندارد، سرنوشت انسانهاست	122	۲۸۵
	نجات انسان از غرور	مهمترین کاری که قدرت معنوی دارد،	مهمترین کاری که قدرت معنوی دارد، نجات بشر از دست این منیتهاست؛ مهار زدن به این منیتها و این غرورها و این	122	۲۸۶

		نجات بشر از دست این مینبهاست؛	قدرتهای افسار گسیخته است. برای انسانها، این اساس است. هدف قدرت معنوی، نجات انسان در زندگی مادی، نجات انسان از لحاظ زندگی انسانی و نجات در زمینه‌های معنوی است		
	قدرت معنویت در شکست دشمنان	فلسطین با تكاء به‌منبع لایزال دین و معنویت و تعالیم حیاتبخش اسلام به‌را ه‌اصیل اسلامی برگشتند	شکست و عقب‌رانده‌شدن اسرائیل از جنوب لبنان در سبب بزرگی به‌حماسه آفرینان انتفاضه مسجدالاقصی داد و مبارزان فلسطینی در این شکست، نشانه‌های فروپاشی و شکست دشمن را در سرزمینهای اشغالی با هوشمندی و فراست دریافتند و با اتکاء به‌منبع لایزال دین و معنویت و تعالیم حیاتبخش اسلام به‌راه‌اصیل اسلامی برگشتند و پرچم مبارزه‌را برافراشته‌تر ساختند. صهیونیستها معادلات قدرت را بر اساس تحقیر و به‌ذلت کشاندن ملت فلسطین پایه‌ریزی کرده‌بودند، ولی فلسطینیان بر ضد این معادله و بر ضد پیمانهای خفت‌بار رژیم صهیونیستی، نظام سلطه‌طلب آمریکا و سازشکاران شکست‌خورده شوریدند و راه‌شرف و عزت را برگزیدند و رژیم جنایتکار اسرائیل را از درون با بحران و در مرزها با انتفاضه و مقاومت روبرو ساختند.	128	۲۸۷
معنویت نماز جمعه	محور وحدت و همدلی و مرکز نشر ایمان و معنویت	نماز جمعه محور وحدت و همدلی و مرکز نشر ایمان و معنویت و جایگاه ممتاز تبیین اندیشه‌های انقلاب و امام است	نماز جمعه محور وحدت و همدلی و مرکز نشر ایمان و معنویت و جایگاه ممتاز تبیین اندیشه‌های انقلاب و امام باشد و دل‌های تشنه‌ی جوانندگان حقیقت را سیراب کن	159	۲۸۸
علم و معنویت	جهت‌گیری علم را از اخلاق و ایمان	آمیزش علم و معنویت، علم و ایمان، علم و اخلاق،	آمیزش علم و معنویت، علم و ایمان، علم و اخلاق، آن خلأ امروز دنیاست. (۲۰۱، ۲Pos.)	201	۲۸۹
		عنصر معنویت دینی عنصر اصلی در حرکت علمی پژوهشی باشد	عنصر معنویت دینی را، نه معنویت فارغ از دین و جدای از دین - که اساساً معنویت نیست، توهم است - را یک عنصر اصلی در حرکت علمی و پژوهش علمی قرار بدهیم» (۲۴۷، ۳Pos.)	247	۲۹۰
		جهت‌گیری علم را از اخلاق و ایمان	علم و ایمان، علم و معنویت، علم و اخلاق را با هم همراه میکند. علم را می‌آموزد و جهت‌گیری علم را از اخلاق و ایمان میگیرد. (۲۰۱، ۲Pos.)	201	۲۹۱
معنویت امام سجاد	خصوصیات معنوی و اخلاقی صحیفه سجادیه	آشنا کردن جوانا با صحیفه سجادیه و معنویت امام سجاد	و خود شما و جوانانی که با شما معاشرند با این مراحل معنوی مأنوس شوید و فرزندان خود را که به مرور به مرحله‌ی جوانی پا می‌گذارند، با این مقام معنوی و با این مرحله‌ی معنویت و توجه و حضور آشنا کنید - آن‌هم در قالب کلمات امام سجاد علیه‌السلام در صحیفه‌ی سجادیه و... نهج‌البلاغه هم همین روح معنوی را دارد - آن‌وقت این جامعه، جامعه‌ای است که	253	۲۹۲

		هرگونه دشمن مستکبری باید حقیقتاً از آن بیمناک باشد؛ باید نسبت به جذب و هضم آن ناامید باشد؛ باید بداند که تا روح اسلام، تا معنویت اسلام، تا تعبد به اسلام و عقیده‌ی به اسلام در جامعه هست، هیچ عاملی نمی‌تواند این ملت و این جامعه را از صراط مستقیم انقلاب اسلامی منحرف کند. (۲۵۳، Pos. ۳)		
	با صحیفه‌ی سجادیه مأنوس شوید	صحیفه‌ی سجادیه مأنوس شوید. کتاب بسیار عظیمی است. این‌که گفته‌اند زبور آل محمد، واقعاً همین‌طور است؛ پر از نغمه‌های معنوی است (۲۵۳، Pos. ۳)	253	۲۹۳
	دعا و درس است؛ هم درس اخلاق است، هم درس علم‌النفس	دعا و درس است؛ هم درس اخلاق است، هم درس علم‌النفس است، هم درس امور اجتماعی است. آن‌جا ملاحظه کنید: "اللهم إني أعوذ بك من هيجان الحرص و سورة الغضب... و الحاح الشهوة" (۲۵۳، Pos. ۳)	253	۲۹۴
	خصوصیات معنوی و اخلاقی و این ریشه‌های فاسدی را که در نفس ما هست، در زبان دعا به ما معرفی می‌کن	خصوصیات معنوی و اخلاقی و این ریشه‌های فاسدی را که در نفس ما هست، در زبان دعا به ما معرفی می‌کند. (۲۵۳، Pos. ۳)	253	۲۹۵
معنویت قرآن	پیشرفت مادی و معنوی در سایه قرآن	عزت در سایه‌ی قرآن است، رفاه در سایه‌ی قرآن است، پیشرفت مادی و معنوی در سایه‌ی قرآن است، (۳۰۴، Pos. ۳)	304	۲۹۶
		اخلاق نیک در سایه‌ی قرآن است، سلطه و غلبه‌ی بر دشمنان در سایه‌ی قرآن است. (۳۰۴، Pos. ۳)	304	۲۹۷

جدول ۴-۲: کدهای مشهود و مکنون

شناسایی عوامل موثر در ارتقا معنویت در سازمان براساس بیانیه گام دوم انقلاب		
کد های مکنون	کد های مشهود	ردیف
توجه به معنویت در زندگی پیامبر اسلام	شناسایی و توجه بر ابعاد زندگی پیامبر اکرم و تبلیغ و تبیین آن	۱
استقلال فرهنگی از ملت های بیگانه	جلوگیری از غلبه فرهنگ بیگانه	۲
توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی	روابط زن و مرد و شأن زن در اجتماع	۳
نقش رسانه در گسترش فرهنگ اسلامی	اشاعه فرهنگ اسلامی توسط رسانه ملی	۴
نقش افراد آگاه در گسترش معنویت	افراد آگاه مردم جامعه را به سمت معنویت سوق دهند	۵
احیاء ابعاد زندگی اولیا الهی	احیا ابعاد گوناگون آن شخصیت‌های عظیم و الهی را در وجود خود	۶
توجه به خدا	وجود روح توجّه به خدا و معنا را در مردم ما	۷
جلوگیری از تفرقه پراکنی دشمنان	اتحاد شیعه و سنی و ایجاد معنویت و ابقای آن	۸

	جلوگیری از تفرقه پراکنی دشمنان اسلام بین شیعه و سنی	۹
عدم شایعه پراکنی و ایجاد اختلاف در مردم	عدم توجه به دروغ ها و شایعه پراکنی های دشمنان	۱۰
وحدت کلمه و حضور در صحنه	رمز همهی پیروزیها، وحدت کلمه و حضور در صحنه است	۱۱
اهداف اسلامی	توجه به اهداف اسلام برای رسیدن به معنویت	۱۲
ایمان عمیق و اقدام و عمل و نیت قاطع	ادامه دادن راه ایمان عمیق و اقدام و عمل و نیت قاطع برای رسیدن به معنویت	۱۳
حفظ صلابت و اُبهت انقلاب	هدفهای انقلاب باید با همان روشنی و وضوح و با همان قاطعیت دنبال بشود	۱۴
سازندگی درونی	سازندگی درونی کشور تا بتوانیم کشور را حفظ کنیم	۱۵
سازندگی مادی و طبیعی	سازندگی مادی و طبیعی، یعنی رونق دادن به اقتصاد، رونق دادن به صنعت، راه انداختن چرخهای زندگی به بهترین وجه، ایجاد کار و اشتغال	۱۶
سازندگی معنوی	اخلاقمان را بسازیم، رفتارمان را اصلاح کنیم، دین و معنویت را در خودمان تقویت کنیم	۱۷
توجه به یاد خدا	یاد خدا، توجه به خدا، عشق ورزیدن به خدا، کار برای خدا و فداکاری برای خدا، چنان گیرا و شیرین و جذاب و دلرباست	۱۸
ایمان به اسلام و معنویت اسلامی	توجه به اسلام و معنویت اسلامی و ایمان داشتن به اسلام و اهداف آن	۱۹
ارتباط معنوی با ملت های دیگر	ارتباط معنوی ملت و انقلاب ما با ملتهای دیگر عالم	۲۰
حمایت معنوی و سیاسی در راه اسلام	حمایت معنوی و سیاسی از کسانی است که در راه اسلام و حاکمیت اسلامی تلاش میکنند	۲۱
		۲۲
ترجیح دادن مسائل ملی به مسائل شخصی	ملت ما مسائل کشور و مسائل انقلاب را بر مسائل شخصی در طول دوران جنگ و دوران انقلاب ترجیح داد؛	۲۳
تقوا و پرهیزکاری	رابطه‌ی قلبی با خدا را باید قویاً حفظ کرد. حالت تقوا و پرهیزکاری و معنویت	۲۴
حضور فعال طلاب	توجه طلاب و آموزندگان به معنویت و پرداختن به دین	۲۵
تقویت دین اسلام در مردم	تقویت و تبیین و تشریح هرچه بیشتر اسلام برای مردم	۲۶
رابطه‌ی قلبی و اعتقادی و پیوند ولایتی با خدا	لازمه ایستادگی نظام ارتباط و پیوند قلبی یکایک آحاد مؤمن با خدا	۲۷
توجه به شرافت کارگران و معلمان	بر ارزش و کرامت معنوی تکیه شود	۲۸
اهمیت شان و نقش اجتماعی کارگران	درک شان و اهمیت نقش کارگر در اجتماع توسط همگان	۲۹
دوری از موسیقی حرام	موسیقی چنانچه انسان را از معنویت، از خدا و از ذکر غافل کند، حرام است	۳۰
اهمیت نقش هنر معنوی	هنر باید در جهت معنویت و دین به کار رود و به جامعه ارتقا بخشد	۳۱
خلوص، صفا، معنویت امام خمینی ره	توجه به ایمان و خلوص و معنویت امام خمینی ره	۳۲
		۳۳
		۳۴
		۳۵
		۳۶
		۳۷
		۳۸

		۳۹
		۴۰
	امام خمینی نظامی بر مبنای ارزشهای اخلاقی و بر مبنای معنویت و بر مبنای دین به وجود آورد	۴۱
معنویت درونی خدمت گذاری و علم آموزی	درس خواندن و خدمت و معنویت درونی در حوزه علمیه	۴۲
عدم جدایی دین از سیاست	اسلام اخلاق و فضیلت و معنویت است و از سیاست جدا نیست	۴۳
پروراندن روحیه معنویت	پروراندن روحیه معنویت در سپاه و بسیج	۴۴
	سازندگی علمی، اخلاقی، معنوی، فکری و سیاسی بسیج	۴۵
	ایستادگی و مقاومت بسیج	۴۶
	معنویت و اخلاص بسیج	۴۷
	پروراندن روحیه معنویت در سپاه و بسیج	۴۸
معنویت شهدا	زنده کردن معنویت در دنیا توسط شهدا	۴۹
معنویت شهدا و حق آنها بر مردم	توجه به منیت شهدا و مقام رفیع آنها و حق شناسی مردم ایران	۵۰
مبانی معنویت و در فروپاشی مادبگری صریح	شهدا و امام مبانی معنویت و در فروپاشی مادبگری صریح و نفاق آلود و خلاصه در سرافرازی حق و سرافکنندگی باطل را به مردم اموختند	۵۱
نقش حساس معنویت و پرهیزکاری	نقش مهم و حساس معنویت و پرهیزکاری و نیز آگاهی عمیق اعتقادی و سیاسی	۵۲
نقش مسجد در معنویت	مسجد اصلی ترین پایگاه معنویت و اخلاق است	۵۳
حفظ قداست مساجد	حفظ قداست مساجد و تقویت هماهنگ جنبه های معنوی و انقلابی	۵۴
ارزش های معنوی انقلاب	مبنای این انقلاب، ارزشهای دینی و اخلاقی و معنوی بود	۵۵
		۵۶
		۵۷
اهمیت مساجد و مدارس دینی	انقلاب از خانهای مذهب از مسجد و مدرسه های دینی - آغاز شد	۵۸
پشتیبانی معنوی مردم از انقلاب	مسئله معنویت و خدا انقلاب را پیروز کرد	۵۹
تهدید سیاست	سیاسیون دیندار و دارای معنویت باشند	۶۰
	سیاست از اخلاق فاصله بگیرد و از معنویت و فضیلت خالی شود	۶۱
	رهبری یک منصب الهی است و تابع ملاکهای الهی و معنویست	۶۲
معنویت مقام رهبری	رهبری یک منصب الهی است و تابع ملاکهای الهی و معنویست	۶۳
اخلاص و معنویت	اخلاص و معنویت امام خمینی و مردم ایران	۶۴
	ایران اسلامی باید در خط اسلام پافشاری کند و بااستقامت باقی بماند	۶۵
حفظ معنویت اسلام	حفظ معنویت اسلام	۶۶
ضرورت معنویت در انقلاب	انقلاب باید با معنویت مردم را هدایت کند	۶۷
	پرچم حاکمیت معنویت و دین	۶۸
	تشکیل یک جامعه بر مبنای علم و عدل و توحید و معنویت و اخلاق و کرامت.	۶۹
	هدف از انقلاب ساخت ایرانی معنوی و آزاد بود	۷۰

	انقلابیون خلیقات و اخلاق و معنویت و ذکر و توجه و وصل داشته باشند	۷۱
معنویت روحانیت	مردم معتقدند که در ملبسان به این لباس، معنویت و تقوا و ورعی هست	۷۲
رشد معنوی حوزه علمیه	حوزه علمیه معنویت و خود سابعث رشد اجتماع می شود	۷۳
تربیت روحانیون	تربیت روحانیون متقی آگاه و شجاع در حوزه علمیه	۷۴
اهمیت ائمه جمعه	سنگرهای دفاع معنوی در مقابل دشمنان در سطح جامعه، ائمه‌ی جمعه‌اند	۷۵
معنویت طلبگی	فضای قم و حوزه علمیه، یک فضای معنوی است.	۷۶
	فضای طلبگی، همان معنویت و حجره ساده، تواضع و کم توقعی آن است	۷۷
	بیشترین صفا، معنویت و حقیقت، روی هم در مجموعه طلبگی حوزه‌های علمیه است	۷۸
معنویت ائمه جمعه	وجود معنویت در امام جمعه و نماز جمعه	۷۹
ترویج فلسفه اسلام	جلوگیری از نفوذ گرایش به فلسفه‌هایی با قاعده و مبنای مادی در جامعه	۸۰
حفظ معنویت و مقابله با معاندین	تقویت روحیه مردم و مقابله با حرکات ضد ارزشها	۸۱
حفظ معنویت جامعه	تضمین معنویت در جامعه و اجتماع و حفظ آن	۸۲
	معنویت در جهان حکم فرما خواهد شد	۸۳
	ایجاد اشتغال مناسب برای روحانیت	۸۴
حضور معنویت و روحانیت در دانشگاه ها	معنویت روحانیت باید در دانشگاه ها هم وجود داشته باشد	۸۵
ضرورت حضور معنویت برای مردم در نماز جمعه	اجتماع مردم در نماز جمعه باید از روی جذب، انجذاب، با مطلب خوب، با عمل خوب و با نفس گرمی که از معنویت و تقوا برمیخیزد	۸۶
تحقق عدالت اجتماعی	حاکمیت عدالت به دست افراد متوجه خدا حاصل می شود	۸۷
	سازندگی ایران از لحاظ معنوی و تحقق عدالت اجتماعی	۸۸
معنویت امام علی (ع)	هم عدالت درونی و معنوی و فردی امیرالمؤمنین مراد است و هم عدالت رفتاری و عدالت اجتماعی او	۸۹
توجه به زندگی امام علی (ع)	توجه به وجود معنویت و عدالت در وجود امام علی ع	۹۰
		۹۱
معنویت دینی در ارتش	ایجاد سنگر معنویت در ارتش	۹۲
حضور معنویت دینی در سپاه	عامل مادی رقیق، جنبه‌ی معنوی دارد؛ منتها جنبه‌ی معنویت بد، نه جنبه‌ی معنویت خوب.	۹۳
	اقتدار در درجه‌ی اول متکی به عامل معنوی و ارزش معنوی و الهی است	۹۴
	سپاه باید ظواهر قسمتی از معنویات و بواطن را بتوانند نشان دهند	۹۵
	بنیه‌ی معنوی سپاه باید تقویت شود	۹۶
		۹۷
		۹۸
		۹۹
		۱۰۰
		۱۰۱
	۱۰۲	

		۱۰۳
		۱۰۴
		۱۰۵
	ارتش باید توان معنوی و مادی خود را روزبه‌روز افزایش بدهد	۱۰۶
		۱۰۷
	روح‌پرادی و تفقد از زیردست و ارزش گذاری بر اساس ارزشهای معنوی رواج‌روز افزون‌داشته‌باشد	۱۰۸
	خودسازی از جهت معنوی و هم از جهات ظاهری - فراهم شده	۱۰۹
موفقیت بشر در قبال معنویت است	تعلیم تعلم و تزکیه و ترویج و تعلیم علم	۱۱۰
	ناکامیهای بشر بخاطر احراز از معنویت است	۱۱۱
ضرورت حکومت ولایی و معنوی	حکومت و ولایت معنوی در جامعه معنویت ایجاد می کند	۱۱۲
	یک نظام معنوی و الهی باید در دستگاه اداره‌کننده و مدیریت و حاکمیت، الهی و معنوی باشد.	۱۱۳
	تأثیر رأس قلّه و رأس هرم و مجموعه‌ی مدیریت و دستگاه اداره‌کننده در یک جامعه در معنویت جامعه	۱۱۴
	وحدت، با یکپارچگی، با مدیریت توأم با محبت و عواطف و همراهی مردم	۱۱۵
ضرورت وجود معنویت و ایمان در نظام	نهضتی به جایی میرسد، که یک رگه‌ی معنوی و ایمانی و اعتقادی و خدایی در آن حاکم است	۱۱۶
	ضرورت وجود مرجعیت شیعه در نظام	۱۱۷
ثروت مادی و معنوی انقلاب	ملت دارای ثروت معنوی، فرهنگی، تاریخی، رشد عقلانی و ثروت مادی است	۱۱۸
		۱۱۹
معنویت جوانان		۱۲۰
		۱۲۱
حضور مردم در صحنه	اهمیت حضور مردم در صحنه	۱۲۲
مردم سالاری و معنویت	دمکراسی ما با معنویت و دین همراه است	۱۲۳
	مردمسالاری و معنویت در کشور همبستگی دارند	۱۲۴
معنویت جوانان و بسیج	حضور بسیج و جوانان معنوی برای نوسازی کشور	۱۲۵
پرکردن خلا معنوی	انقلاب خلا معنوی دنیا را با مردمی بودنش پر کرده است	۱۲۶
وجه بین المللی انقلاب	وجه جهانی و بین‌المللی انقلاب، عبارت از پیام معنویت در سطح جهان است.	۱۲۷
	این نظام، متکی به قدرت معنوی و متکی به ایمان و متکی به پایه‌های مستحکم عقیده است	۱۲۸
توجه به معنویت و تربیت و پرورش اسلامی	توجه به معنویت و تربیت و پرورش اسلامی و توجه به نماز در محیطهای دانشگاهی است	۱۲۹
لازمه حفظ انقلاب حفظ معنویت	وجود جنبه‌ی معنویت، جنبه‌ی رابطه‌ی با خدا، جنبه‌ی ارتباط و اتصال قلب به خدا در انقلاب	۱۳۰
رعایت اخلاق انسانی	رعایت اخلاق حقیقی انسانی و تمسک به معنویت	۱۳۱



پیام معنویت، توجه به معنویت، وارد کردن عنصر معنویت در زندگی انسان و توجه به اخلاق و خداست	۱۳۲
نوسازی معنوی ایران	۱۳۳
عدالت اجتماعی، آزادی، آگاهی، معنویت؛ جزو مبانی این نظامند	۱۳۴
مبانی نظام	۱۳۴
حفظ فرصت های مادی و معنوی توسط مسئولان	۱۳۵
معنویت در مسئولان	۱۳۵
حیات طیبه یعنی مردم از رفاه مادی و معنوی برخوردار باشند	۱۳۶
برخورداري ملت از حیات طیبه	۱۳۶
رفاه و رونق اقتصادی، پیشرفت همه‌جانبه، عزت سیاسی، امنیت اجتماعی، امنیت شغلی، دانش و پیشرفت و معنویت	۱۳۷
۱۳۷	۱۳۷
گرایش به دین خدا و به معنویت و اخلاق معنوی	۱۳۸
۱۳۸	۱۳۸
تقویت جنبه‌ی معنوی در خود	۱۳۹
۱۳۹	۱۳۹
قدرت دین و معنویت، از قدرت مادّیت و پول و سلاح بیشتر است	۱۴۰
۱۴۰	۱۴۰
قدرت دین و معنویت	۱۴۰
حکومت اسلامی، آن حکومتی است که هم معنویت انسانها را بالا میبرد	۱۴۱
۱۴۱	۱۴۱
گسترش عدالت همراستا با معنویت	۱۴۱
ظام مردمی و نظام عدالت و نظام اعلای کلمه‌ی اسلام و نظام گسترش معنویت و نظام ایجاد رفاه برای مردم است	۱۴۲
۱۴۲	۱۴۲
گسترش معنویت و نظام ایجاد رفاه برای مردم	۱۴۲
عدم ورود آموزه های غربی و حفظ معنویت به سیستم کاری	۱۴۳
۱۴۳	۱۴۳
حفظ معنویت در سیستم کاری	۱۴۳
خداترسی و باور های معنوی در زندگی مردم	۱۴۴
۱۴۴	۱۴۴
گسترش اعتقاد و باورهای مذهبی در زندگی مردم	۱۴۵
۱۴۵	۱۴۵
وجود دین و معنویت در زندگی مردم یک ضرورت است	۱۴۶
۱۴۶	۱۴۶
ایمان و معنویت باعث مقاومت ملت در برابر حوادث می شود	۱۴۷
۱۴۷	۱۴۷
قدرت ایمان، قوت اراده، توکل به خدا، آمادگی معنوی و مادّی در زندگی مردم	۱۴۸
۱۴۸	۱۴۸
معنویت امام خمینی در زندگی	۱۴۹
۱۴۹	۱۴۹
ریشه دواندن معنویت امام خمینی در زندگی مردم و دولت	۱۴۹
حفظ جدی، بانضباط، قاطع، پیشرو و با حفظ و تقویت توجه به خدا و اخلاص و ایمان و معنویت	۱۵۰
۱۵۰	۱۵۰
حفظ انضباط و قاطعیت و معنویت در سپاه	۱۵۰
انسان باید به تحول درونی و اصلاح امور روحی و معنوی و فکری و مادّی خود پردازد	۱۵۱
۱۵۱	۱۵۱
ضرورت توجه به معنویت در وجود انسان	۱۵۱
یادآوری و قدر شناسایی فداکاری های شهدا	۱۵۲
۱۵۲	۱۵۲
قدر شناسی و شناسایی معنویت شهدا	۱۵۲
وحیه و اخلاق و معنویت باید در زندگی انسان ها وجود داشته باشد	۱۵۳
۱۵۳	۱۵۳
ضرورت وجود معنویت در زندگی انسان	۱۵۳
گرایش معنوی، صفا و معنویت و لطافت	۱۵۴
۱۵۴	۱۵۴
معنویت جوانان	۱۵۴
ایمان به دین و عالم غیب و معرفت و معنویت، و هم ایمان به هویت مل	۱۵۵
۱۵۵	۱۵۵
هدف روحی و معنوی و والایی که در دل جوانان	۱۵۶
۱۵۶	۱۵۶
خشوع و حیات معنوی انسان	۱۵۷
ذکر و توسّل و خشوع و ذکر	۱۵۷
۱۵۷	۱۵۷
تمسک به دین و تقوا و معنویت و اهمیت پرهیزکاری و پاکدامنی،	۱۵۸
۱۵۸	۱۵۸
تمسک به دین و تقوا	۱۵۸
یعنی باز حرکت انسان و تکامل انسان او را میرساند به رتبه‌ی فرشتگان و به رتبه‌ی نورانیت و معنویت ذاتی که در منطق اسلامی تکامل است	۱۵۹
۱۵۹	۱۵۹
تکامل و معنویت	۱۵۹
معنویتو صفا و ارتباط با خدا	۱۶۰
۱۶۰	۱۶۰
معنویت در وجود جوانان	۱۶۰

ایمان و اعتقاد	ولین شرط این راه این است که به این فکر، به این مبنا و به این راه ایمان داشته باشد.	۱۶۱
	دل امیدوار مومن چالش های زندگی را تحمل می کند	۱۶۲
	ایمان به همان هدف و ایمان به همان راه، بیایمانی و ولنگاری و باری به هر جهتی و دمدمی مزاج بودن، با آینده روشن و افتخارآمیز نمیسازد.	۱۶۳
آزادی معنوی	آزادی معنوی به معنای سلوک الیالله و قرب الیالله و پیش رفتن در وادی توحید	۱۶۴
	آزادی از چنگ عوامل درونی	۱۶۵
معنویت اسلام	اسلام استعداد های زندگی را در جهت در خدمت تعالی و رفعت روح و بهجت معنوی انسانی قرار می دهد	۱۶۶
معنویت جوانان	ایمان به دین و عالم غیب و معرفت و معنویت، و هم ایمان به هویت ملی خودش	۱۶۷
	تربیت معنوی و دینی و تحصیلات اسلامی و معرفتی و دانستن تاریخ و پیشرفت علمی	۱۶۸
معنویت زن و مرد	معنویت در اسلام برای زن و مرد و دوری از لذت طلبی حرام	۱۶۹
نیروی انسانی و معنویت	تکیه بر نیروی انسانی در بازسازی ایران با معنویت	۱۷۰
	معنویت یک غذا و تغذیه روحی است.	۱۷۱
	اگر ذخیره معنوی در وجود انسان از حد لازم پایینتر رود، انسان دچار لغزشها و گمراهیهای بزرگی خواهد شد	۱۷۲
	کاری که میکنید شما را در آن سیر معنوی که اساس خلقت انسان برای آن است و بقیه چیزها مقدمه‌اند	۱۷۳
	معنویت در قشر جوان حوزه علمیه مدارس و دانشگاه ها	۱۷۴
دعا و توسل	فرصت دعا را مغتنم بشمارید؛ خدای متعال این دعاها را مستجاب خواهد کرد	۱۷۵
	دعا و توسل در زندگی جوانان راه روشنی را پدید می آورد	۱۷۶
توبه و استغفار انسان معنویت	گناهان و دنیا طلبی انسان را از خدا دور می کند	۱۷۷
	توجه به معنویت و طلب مغفرت و درخواست رحمت پروردگار	۱۷۸
	نیازمندی بشر به آموختن علوم توحیدی و معنوی	۱۷۹
	توبه و استغفار و درخواست مغفرت از خدا در معنویت	۱۸۰
معنویت و روشنی	معنویت انسان را به روشنی و نور می رساند	۱۸۱
	عشق به خدا و عشق به معنویت و فضیلت	۱۸۲
معنویت و آبادی دنیا	معنویت، دنیای انسان را هم آبادتر میکند	۱۸۳
عمل به قرآن	بشریت در صدر اول به برکت عمل به قرآن، در علم، در اخلاق، در عمل و در پیشرفتهای گوناگون مادی و معنوی، اوج پیدا کرد	۱۸۴
عدالت، آرامش، ایمان به معنویت، صفا و برادری، صلح و دوستی	عدالت، آرامش، ایمان به معنویت، صفا و برادری، صلح و دوستی	۱۸۵
خدا و معنویات	دل‌های مردم با خدا و معنویات آشنا بشود	۱۸۶
معنویت دعا	دعا دل و جان انسان را به خدا متصل می کند	۱۸۷

رستگاری معنوی	رستگاری معنوی، رستگاری اجتماعی، رستگاری فردی، رستگاری سیاسی	۱۸۸
رشد معنوی و رفاه مادی در سایه اسلام	رشد معنوی و رفاه مادی را در سایه اسلام و به برکت اسلام و حاکمیت مقررات اسلامی	۱۸۹
حضور معنویت در زندگی مردم	ایمان، توجه و پایبندی مردم به دین، حضور معنویت در زندگی مردم	۱۹۰
عمران معنوی مساجد	عمران معنوی مساجد	۱۹۱
دین و معنویت	انسان برای معنویت، صفا، اخلاص و انسانیت ارزش قائل است	۱۹۲
	تبلیغ دین و معنویت، باید اقامه‌ی نماز باشد	۱۹۳
ارمانهای بشری	صفا و یکرنگی و عدل و انصاف و معنویت و حقیقت و برادری	۱۹۴
عرصه‌ی مادی و هم در ساحت معنوی	سازندگی فرد و جامعه را از هر دو سو، یعنی هم از جسم و هم از جان، هم در عرصه‌ی مادی و هم در ساحت معنوی	۱۹۵
ارزشهای معنوی و الهی	سازندگی فرد و جامعه را از هر دو سو، یعنی هم از جسم و هم از جان، هم در عرصه‌ی مادی و هم در ساحت معنوی	۱۹۶
	ارزشهای معنوی و الهی حقیقتاً ارزش است	۱۹۷
	بشر، وقتی از معنویت غافل شد، همه درهای اصلاح و صلاح به روی او بسته میشود	۱۹۸
عدالت و معنویت	رسیدن بشریت با معنویت و عدالت به آینده پاک	۱۹۹
خود سازی تفکر و معنویت	خود سازی تفکر و معنویت انسان را به درجات اعلا می رساند	۲۰۰
		۲۰۱
معنویت جهاد	لزوم جهاد برای زندگی مادی و معنوی انیاً جهاد در میدان جنگ - در شور و شوق ایثارها و جانفشانیها - یکی از روشهای جهاد است	۲۰۲
		۲۰۳
نورانیت الهی و تقوا و معنویت	تقوا و نورانیت الهی انسان را به معنویت می رساند	۲۰۴
نماز سنگ بنای زندگی معنوی انسانها ست	تمرکز در نماز و ایجاد معنویت	۲۰۵
	حنجره‌های بسیاری از روی ایمان و تعبد در هنگام اذان، صدا به این سرود معنوی بلند می‌کنند	۲۰۶
	بهره بردن از معنویت، پاکیزه کردن و پیراستن روح، و پالایش کردن ذهن از وسوسه ها.	۲۰۷
	ستون دین در جامعه، به‌پا داشته‌شود	۲۰۸
	نماز، رابطه‌ی معنوی میان انسان و خداست	۲۰۹
روزه یک رکن اساسی در تعالی معنویت	فرصت روزه و امساک و فضای عبادت و معنویت را قدر بدانیم	۲۱۰
	روزه یک رکن اساسی در تعالی معنوی و تکامل روحی و هدایت و تربیت انسانی است	۲۱۱
فلسفه ضد دینی سوسالیالیسم	مسأله‌ی دشمنی با دین و بریده شدن از ایمان معنوی غرب است	۲۱۲
فلسفه ضد دینی مارکسیسم	نفوذ فلسفه مارکسیسم و ضد دینی در دنیا	۲۱۳
	سیاستها حرکتی را مستقلاً به سمت ضدیت با دین و معنویت شروع کردند	۲۱۴
ضعیف شدن معنویت توسط استعمار	متزوی شدن اسلام در زمان نفوذ استکبار	۲۱۵
	ایدئولوژی حزب بعث که رسماً و علناً منکر و معرض دین و معنویت است	۲۱۶

	مخلدوش کردن وحدت و همدلی مردم توسط دشمنان	۲۱۷
	دوری از معنویت در ابرقدرت ها	۲۱۸
	ضعیف کردن جریان معنویت در دنیا توسط قدرت های ستمگر	۲۱۹
		۲۲۰
	شهوَتِ اَلوَدِ گناه اَلوَدِ هویت زدا و ضد معنویت و دشمن معنویت	۲۲۱
	شخصیت زن در غرب دور از معنویت است	۲۲۲
	تمدن غرب تمدن علم بدون اخلاق، مادیت بدون معنویت و دین و قدرت بدون عدالت است	۲۲۳
	ضعیف کردن جریان معنویت در دنیا توسط انگلیس و فرانسه	۲۲۴
عدم تکبر و خود بزرگ بینی	تکبر و خودبزرگ بینی مانع معنویت است	۲۲۵
	آنچه که انسان عابد و زاهد، به عبادت خود پیدا میکند، یکی از شعب تکبر است	۲۲۶
شعر و هنر باید عاری از فساد باشد	عدم وجود معنویت در شعر و هنر باعث فساد است	۲۲۷
تزکیه نفس و معنویت	تزکیه انسان است. همه چیز مقدمه‌ی تزکیه و طهارت آدمی است تزکیه باعث معنویت است	۲۲۸
	جلوگیری از شهوت رانی و هوس رانی در جامعه	۲۲۹
	عدم فراموش کردن فراموش کردن خدا و معنویت	۲۳۰
	تذهیب اخلاقی در دوران حکومت اسلام آسان تر است	۲۳۱
	رشد مادی بدون رشد معنوی بی فایده است	۲۳۲
معنویت حضرت زهرا س	معنویت و مقام حضرت زهرا در حد پیامبر است و باید پیرو ایشان بود	۲۳۳
	روزبه روز نور اسلام و معنویت فاطمه‌ی زهرا (سلام الله علیها) آشکارتر خواهد شد و بشریت آن را لمس خواهد کرد	۲۳۴
رو آوردن جوانان به اسلام	سرگردانی مردم غرب در فقر معنویت	۲۳۵
معنویت خدانه خدا	کعبه پایگاه معنویت و وحدانیت است	۲۳۶
معنویت حج	حج باید ما را معنوی کند	۲۳۷
		۲۳۸
	کسانی که متصدی حجند، اهل معنویت، تذکر و انس باخدا هستند	۲۳۹
	دوری از مادیات در سفر حج	۲۴۰
	معنویت حجاج ایرانی	۲۴۱
	جنبه ویژه معنوی حج	۲۴۲
	توجه و اخلاص به ذات مقدس احدیت و اظهار عبودیت در مقابل پروردگار	۲۴۳
	حج مظهر معنویت است	۲۴۴
	تحصیل رستگاری روح و معنویت در حج	۲۴۵
	باید به سمت حیات معنوی اولیای خدا حرکت کنیم.	۲۴۶
پیوند ازدواج را محترم بشمارید	پیوند ازدواج، می تواند وسیله‌ی اصلاح جامعه باشد	۲۴۷

توجه به معنویت در مجلس	استفاده از ظرفیت مجلس برای رفع مشکلات مردم	۲۵۰
	عایت تقوا، و توکل به خداوند، و توجه به معنویت و اخلاق و عبادت	۲۵۱
معنویت و دانش هم راستا هستند	دنیای علم از دنیای دین و اخلاق و معنویت، جدانیست	۲۵۲
خودسازی و معنویت پیامبر	هر کسی باید در صدد خودسازی باشد. باید برگناهان خود گریه کند؛ از بدیهای خود استغفار و توبه کند	۲۵۳
	اهتمام به معنویت و فضیلت روحی و معنوی را در جهان	۲۵۴
	بعثت نبی اکرم علیه الصلوة والسلام، یک حرکت عملی بود تا بشر را از یک سو به سرمنزل کمال فردی، روحی و برساند	۲۵۵
معنویت و تقدس شخصیت پیامبر	ابعاد تقدس و معنویت شخصیت پیامبر	۲۵۶
فلاح توحید و تسلیم در برابر خداوند	اسلام، تسلیم، «اسلام وجه الله» و تسلیم خدا بودن	۲۵۷
معنویت و اخلاق	تجسم معنویت و اخلاق در نهضت حسین بن علی است	۲۵۸
	ایستادگی و جهاد امام حسین	۲۵۹
معنویت اثر نام امام حسین ع	حالت معنوی و روحیه ایمان و عاطفی در نام امام حسین ع	۲۶۰
	نیروی انتظامی باید دارای اقتدار باشد. اقتدار، یک امر معنوی است	۲۶۱
	این نیرو، یک نیروی پاکدامن است و خود را به ما به ازای قلیل مادی و عوضهای پست و حقیر، آلوده نمیکند	۲۶۲
	حاکم بودن ارزش های اسلامی بر فضای سازمان	۲۶۳
		۲۶۴
معنویت دین و ارزش دادن به کشور	این کشور، به برکت رو آوردن به معنویت، در دنیا عزیز شد. این ملت، به برکت تمسک به معنویت و اسلام، در سطح عالم اقتدار پیدا کرد.	۲۶۵
یکپارچگی اسلامی	وجه به معنویت، توجه به خدا و ذکر و خشوع و هم وحدت، تجمع و بر گرد یک محور مشترک فراهم آمدن.	۲۶۶
		۲۶۷
		۲۶۸
		۲۶۹
دشمنی بدان با قرآن	قرآن، قدرت معنویت، در یک جا علم برمیافزاد، کسانی که مخالف معنویتند، دشمنی میکنند	۲۷۰
ارزشگذاری اسلام به حقوق زنان	ایجاد معنویت و فکر و ارزشهای انسانی، حضور سیاسی و عرصه خانواده برای زنان توسط اسلام	۲۷۱
حرکت معنوی زنان به سوی پیشرفت	در زمینه مسائل معنوی، زنان جزو پیشگامان حرکت معنوی انسان به سوی پیشرفتها هستند	۲۷۲
	میدان علم، میدان معنویت، میدان تقوا، میدان سیاسی؛ بر روی زنان باز شده است	۲۷۳
شفا بخشی و معنویت امام زمان	بین منجی عظیم عالم، شفابخش بسیاری از بیماریها و دردهای معنوی و روحی و اجتماعی است	۲۷۴
میدان معنویت و عبادت و معرفت، چه در میدان کار و تلاش، چه در میدان مبارزه و سیاست	امام زمان ناظر رفتار ماست	۲۷۵
دین داری	توحید، شعار معنویت و شعار دینداری، در دنیا توسط امام زمان	۲۷۶

پیشوایی روحی و معنوی امامت	امامت، یعنی پیشوایی روحی و معنوی و پیوند عاطفی و اعتقادی با مردم	۲۷۷
معنویت، دین و تعالیم اهل بیت	مبارزه معنوی فرهنگی و سیاسی ائمه	۲۷۸
	اخلاق و معنویت، رحم و انصاف، دلبستگی به آرمان‌های والای الهی	۲۷۹
	معنویت، از دین و از تعالیم اهل بیت به وجود آمد	۲۸۰
معنویت شیعه	معنویت دین و معنویت شیعه و خاندان اهل بیت	۲۸۱
قدرت معنویت ایمان	عوامل معنوی قدرت: ایمان، پاکی و پارسایی، راستی و حقانیت، ارزشهای دینی و الهی همراه با مجاهدت	۲۸۲
تثبیت خطّ دین و خطّ نجات و صلاح انسان	مجاهدت امام حسین خط اسلام را زنده نگهداشت	۲۸۳
توجه به معنویت	انگیزه دینی، توجه به دین، توجه به معنویت	۲۸۴
نجات انسان از مصائب مادی و معنوی	جهتگیری قدرت صلاح و فلاح انسان؛ نجات انسان از مصائب مادی و معنوی	۲۸۵
نجات انسان از غرور	مهمترین کاری که قدرت معنوی دارد، نجات بشر از دست این منیّه‌هاست؛	۲۸۶
قدرت معنویت در شکست دشمنان	فلسطین با تکیه به منبع لایزال دین و معنویت و تعالیم حیاتبخش اسلام به راه اصیل اسلامی برگشتند	۲۸۷
محور وحدت و همدلی و مرکز نشر ایمان و معنویت	نماز جمعه محور وحدت و همدلی و مرکز نشر ایمان و معنویت و جایگاه ممتاز تبیین اندیشه های انقلاب و امام است	۲۸۸
جهت گیری علم را از اخلاق و ایمان	آمیزش علم و معنویت، علم و ایمان، علم و اخلاق،	۲۸۹
	عنصر معنویت دینی عنصر اصلی در حرکت علمی پژوهشی باشد	۲۹۰
	جهت گیری علم را از اخلاق و ایمان	۲۹۱
خصوصیات معنوی و اخلاقی صحیفه سجادیه	آشنا کردن جوانان با صحیفه سجادیه و معنویت امام سجاده	۲۹۲
	با صحیفه‌ی سجادیه مانوس شوید	۲۹۳
	دعا و درس است؛ هم درس اخلاق است، هم درس علم‌النفس	۲۹۴
	خصوصیات معنوی و اخلاقی و این ریشه‌های فاسدی را که در نفس ما هست، در زبان دعا به ما معرفی می‌کن	۲۹۵
پیشرفت مادی و معنوی در سایه قرآن	پیشرفت مادی و معنوی در سایه‌ی قرآن است	۲۹۶
		۲۹۷

Code System	ضرورت معنویت و عدالت	عدالت	اگر...	عدالت	مقاوم...	عدالت	ک م...	عدالت	عدالت	انکا...	حاکم...	تحف...	سازش...	معد...	هل ...	روح...	روح...	فضا...	ر دفا...	معد...	شبه...	صد...	
ضرورت معنویت و عدالت																							
معنویت شهیدا	14			3		6	7	13		14	13	21	21	9									1 1
معنویت امام خمینی ره																							
معنویت روحانیت																							
خطر معنویت در زندگی مردم																							
ضعیف شدن معنویت توسط استعمار																							
معنویت واجبات																							
معنویت انقلاب		2								2	2	2	2										
معنویت در وجود انسان		3										3	3										
معنویت دینی در ارزش و سیاه																							
معنویت ائمه		1										1	1										
روحیه معنویت در بسج																							
معنویت در علم																							
معنویت زنان																							
علم و معنویت																							
قدرت معنویت در شکست دشمنان																							
عوامل معنوی قدرت																							
معنویت اهل بیت																							
معنویت امامت																							
معنویت اعیاد اسلامی																							
معنویت در نیروی انضمامی																							
معنویت در محیط کار		3										3	3										
معنویت در مجلس																							

Code System	ر	معد...	شبه...	صد...	رتبه ...	قدر ...	یاداو...	مبار...	شهید...	معد...	توجه...	معد...	دو...	رعای...	احلا...	عدالت...	امام...	معد...	مظهر...	معد...	بعد...	شجا...	بسن...	
ضرورت معنویت و عدالت																								
معنویت شهیدا		1	1		4	2	9	11	11	12	12													
معنویت امام خمینی ره												35											4	
معنویت روحانیت																								
خطر معنویت در زندگی مردم																								
ضعیف شدن معنویت توسط استعمار																								
معنویت واجبات																								
معنویت انقلاب																								
معنویت در وجود انسان																								
معنویت دینی در ارزش و سیاه																								
معنویت ائمه																								
روحیه معنویت در بسج																								
معنویت در علم																								
معنویت زنان																								
علم و معنویت																								
قدرت معنویت در شکست دشمنان																								
عوامل معنوی قدرت																								
معنویت اهل بیت																								
معنویت امامت																								
معنویت اعیاد اسلامی																								
معنویت در نیروی انضمامی																								
معنویت در محیط کار																								
معنویت در مجلس																								

Code System	ابست...	معد...	ریش...	امام...	خلو...	توجه...	معد...	فکر...	علما...	وجو...	هدای...	تقوا...	کار...	شو...	امر...	تربی...	فضا...	معد...	فضا...	صفا...	بیش...	حص...	
ضرورت معنویت و عدالت																							
معنویت شهیدا																							
معنویت امام خمینی ره		12	14	37	50	50																	
معنویت روحانیت												1					3	9	16	12	16	18	
خطر معنویت در زندگی مردم																							
ضعیف شدن معنویت توسط استعمار		8	8																				
معنویت واجبات																							
معنویت انقلاب												1											
معنویت در وجود انسان												4											
معنویت دینی در ارزش و سیاه																							
معنویت ائمه																							
روحیه معنویت در بسج																							
معنویت در علم																							
معنویت زنان																							
علم و معنویت																							
قدرت معنویت در شکست دشمنان																							
عوامل معنوی قدرت																							
معنویت اهل بیت																							
معنویت امامت																							
معنویت اعیاد اسلامی																							
معنویت در نیروی انضمامی													2										
معنویت در محیط کار																							
معنویت در مجلس																							

شکل ۴-۱: ماتریس کدها در اکسل

**معنویت** یا **معنوی** به آن چیزی گفته می‌شود که به خداوند و امرهای الهی مربوط است. معنویت به معنای «معنی‌دار» است و به آن چیزی گفته می‌شود که دارای معنی است. معنویت به معنای «معنی‌دار» است و به آن چیزی گفته می‌شود که دارای معنی است. معنویت به معنای «معنی‌دار» است و به آن چیزی گفته می‌شود که دارای معنی است.

**معنویت** به معنای «معنی‌دار» است و به آن چیزی گفته می‌شود که دارای معنی است. معنویت به معنای «معنی‌دار» است و به آن چیزی گفته می‌شود که دارای معنی است. معنویت به معنای «معنی‌دار» است و به آن چیزی گفته می‌شود که دارای معنی است. معنویت به معنای «معنی‌دار» است و به آن چیزی گفته می‌شود که دارای معنی است.

شکل ۴-۲: کدهای ابری



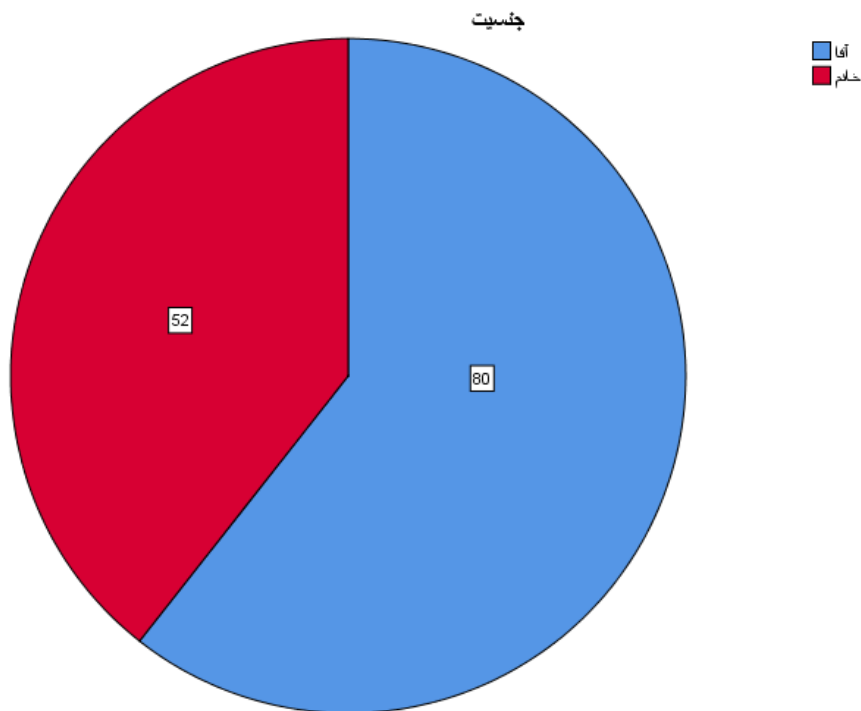
#### ۴-۳- آمار توصیفی

##### ۴-۳-۱- ترکیب جنسیتی اعضای نمونه

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل متغیرهای جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد که ۸۰ نفر از پاسخ‌دهندگان را آقایان و ۵۲ نفر را خانم‌ها تشکیل می‌دهند.

جدول ۴-۳: ترکیب جنسیتی اعضای نمونه

درصد فراوانی	فراوانی	
۶۰/۶	۸۰	آقا
۳۹/۴	۵۲	خانم
۱۰۰	۱۳۲	کل



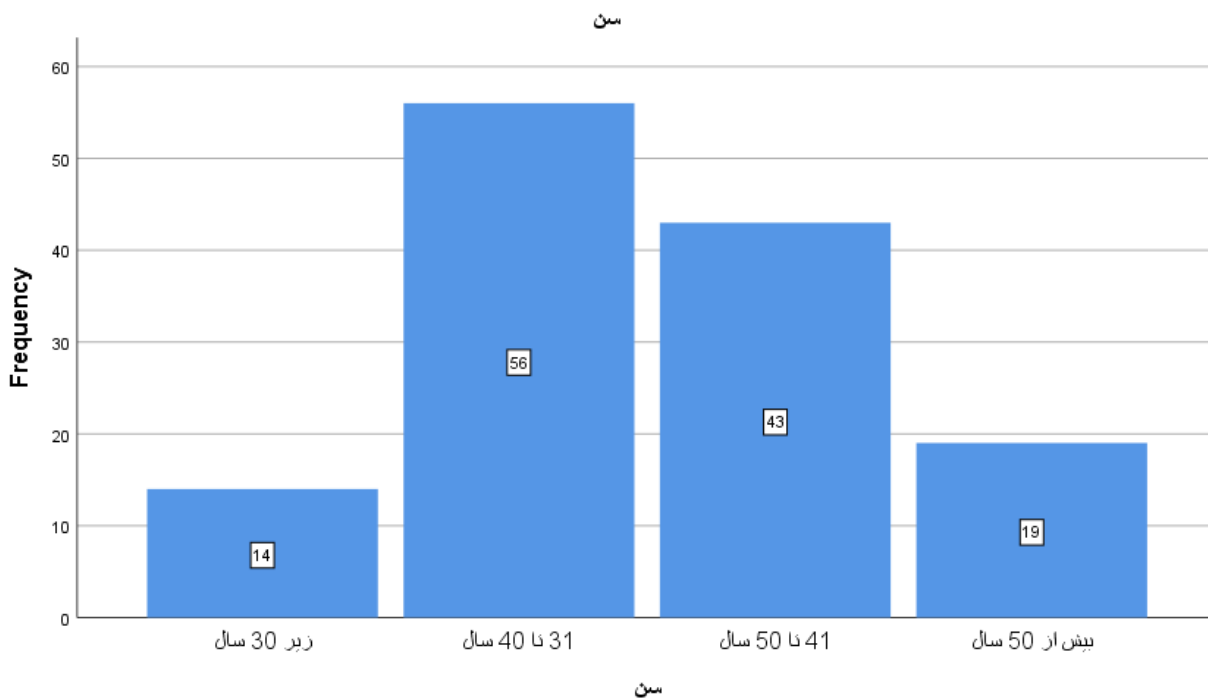
نمودار ۴-۱: نمودار دایره‌ای ترکیب جنسیتی اعضای نمونه

۴-۳-۲- ترکیب سنی اعضای نمونه

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل متغیرهای جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد که سن ۱۴ نفر از پاسخ‌دهندگان زیر ۳۰ سال، ۵۶ نفر ۳۱ تا ۴۰ سال، ۴۳ نفر ۴۱ تا ۵۰ سال و ۱۹ نفر بیشتر از ۵۰ سال سن دارند.

جدول ۴-۴: ترکیب وضعیت سنی اعضای نمونه

درصد فراوانی	فراوانی	
۱۰/۶	۱۴	زیر ۳۰ سال
۴۲/۴	۵۶	۳۱ تا ۴۰ سال
۳۲/۶	۴۳	۴۱ تا ۵۰ سال
۱۴/۴	۱۹	بیشتر از ۵۰ سال
۱۰۰	۱۳۲	کل



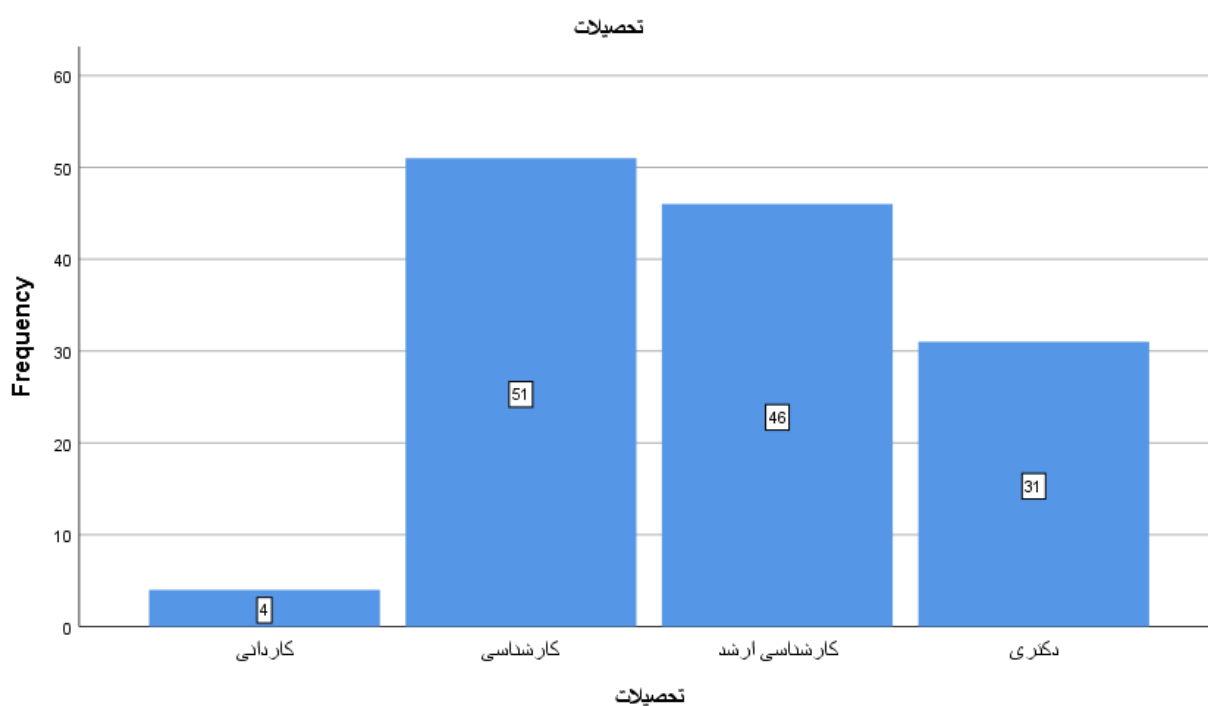
نمودار ۴-۲: نمودار میله‌ای ترکیب سنی اعضای نمونه

#### ۴-۳-۳- مقطع تحصیلی اعضای نمونه

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل متغیرهای جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد از نظر مقطع تحصیلی، ۴ نفر کاردانی، ۵۱ نفر کارشناسی، ۴۶ نفر کارشناسی ارشد و ۳۱ نفر دکتری هستند.

جدول ۴-۵: مقطع تحصیلی اعضای نمونه

درصد فراوانی	فراوانی	
۳	۴	کاردانی
۳۸/۶	۵۱	کارشناسی
۳۴/۸	۴۶	کارشناسی ارشد
۲۳/۵	۳۱	دکتری
۱۰۰	۱۳۲	کل



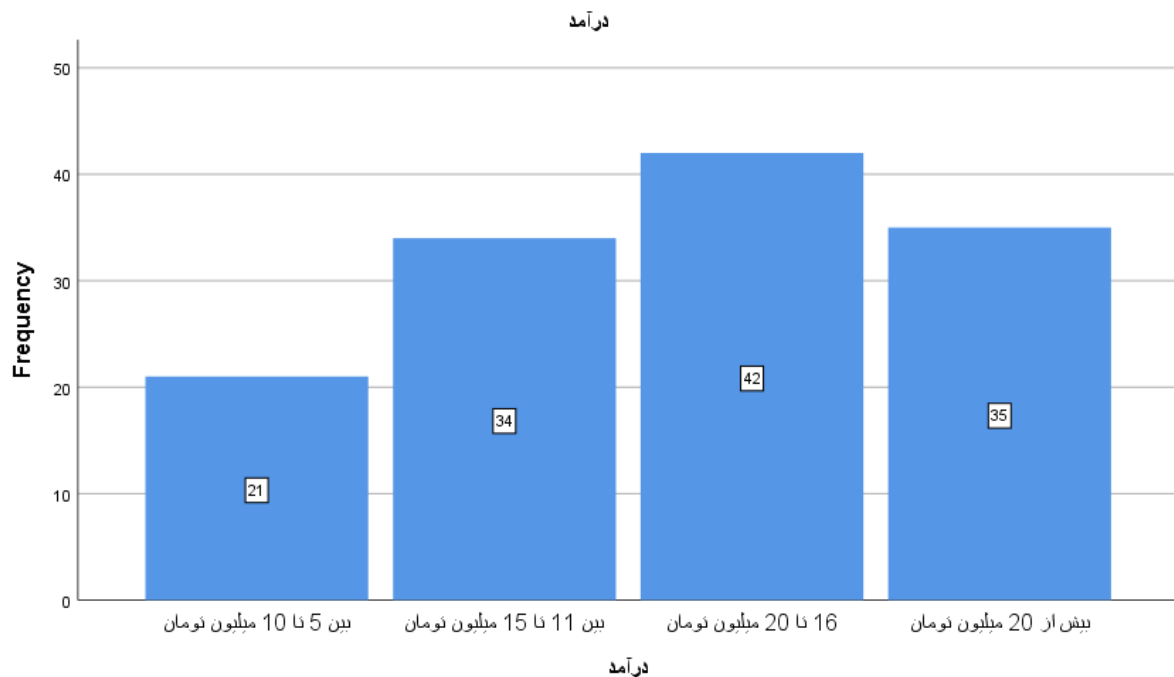
نمودار ۴-۳: نمودار میله‌ای مقطع تحصیلی اعضای نمونه

#### ۴-۳-۴- وضعیت درآمدی پاسخ‌دهندگان

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل متغیرهای جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد از نظر درآمدی، ۲۱ نفر بین ۵ تا ۱۰ میلیون تومان، ۳۴ نفر بین ۱۱ تا ۱۵ میلیون تومان، ۴۲ نفر بین ۱۵ تا ۲۰ میلیون تومان و ۳۵ نفر بیش از ۲۰ میلیون تومان درآمد دارند.

جدول ۴-۶: وضعیت درآمدی اعضای نمونه

درصد فراوانی	فراوانی	
۱۵/۹	۲۱	بین ۵ تا ۱۰ میلیون تومان
۲۵/۸	۳۴	بین ۱۱ تا ۱۵ میلیون تومان
۳۱/۸	۴۲	بین ۱۵ تا ۲۰ میلیون تومان
۲۶/۵	۳۵	بیشتر از ۲۰ میلیون تومان
۱۰۰	۱۳۲	کل



نمودار ۴-۴: نمودار میله‌ای وضعیت درآمدی اعضای نمونه

#### ۴-۴- آمار استنباطی

آمار استنباطی در یک پژوهش علی به معنای کشف الگوهای تأثیر سنجی در بین متغیرها در درون نمونه و تعمیم آن به جامعه هدف پژوهش می‌باشد. آزمون‌های مدل در نرم‌افزار SMART PLS به طور کلی به دو دسته آزمون‌های مدل اندازه‌گیری و آزمون‌های مدل درونی (ساختاری) تقسیم می‌شود. با توجه به اینکه این نرم‌افزار واریانس محور است در آخر نیز آزمون‌های مربوط به برازش کیفیت مدل بیرونی، مدل درونی و مدل کلی اعمال می‌شود. قبل از شروع تحلیل مدل اندازه‌گیری باید از کفایت حجم نمونه اطمینان حاصل کرد. این به این دلیل است که تحلیل عاملی به شدت به حجم نمونه مناسب وابسته است.

#### ۴-۴-۱- پیش آزمون‌های آمار استنباطی

#### ۴-۴-۱-۱- آزمون نرمال بودن توزیع داده‌ها

یکی از مسائل مهم در تحلیل آماری داده‌ها، انتخاب بین روش‌های پارامتری یا ناپارامتری به منظور انجام محاسبات و استنباط آماری است. لذا برای اینکه یک محقق رویکرد خود را برای تجزیه و تحلیل داده‌ها انتخاب کند باید از نرمال یا غیر نرمال بودن توزیع داده‌ها اطمینان حاصل کند. برای بررسی نرمال بودن داده‌های پژوهش از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف استفاده شد که روش ناپارامتری ساده‌ای برای تعیین همگونی اطلاعاتی تجربی با توزیع‌های آماری منتخب است. بنابراین، آزمون کولموگروف اسمیرنوف روشی برای تشخیص نرمال بودن توزیع فراوانی مشاهدات جمع‌آوری شده است. با توجه به جدول آزمون کولموگروف اسمیرنوف اگر مقدار سطح خطا (Sig) کوچک‌تر از ۰/۰۵ باشد، یعنی داده‌ها به طور نرمال توزیع نشده‌اند و اگر بیشتر از ۰/۰۵ باشد، یعنی داده‌ها به طور نرمال توزیع شده‌اند.

جدول ۴-۷: نتایج آزمون کولموگروف اسمیرنوف

متغیر	آزمون K-S	سطح خطا (sig)	نتایج
ایمان	۴/۱۸۸	۰/۰۰۰	نرمال نیست
تقوا	۵/۹۱۰	۰/۰۰۰	نرمال نیست

نرمال نیست	۰/۰۰۰	۵/۳۷۷	توکل
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۳/۶۷۲	بصیرت دینی
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۳/۳۰۲	سیره چهارده معصوم
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۵/۵۱۲	سیره اولیاءالله
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۴/۴۴۹	اتحاد و همبستگی
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۳/۹۷۱	قرآن
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۵/۵۷۴	حفظ انقلاب
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۵/۰۱۹	معنویت درونی
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۶/۶۵۲	خواص جامعه
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۵/۸۹۳	ارزش و کرامت معنوی
نرمال نیست	۰/۰۰۰	۴/۳۸۸	توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی

همانطور که در نتایج جدول بالا مشاهده می‌کنید هیچ از متغیرها از توزیع داده نرمال برخوردار نیستند. لذا با توجه به این موضوع، برای تحلیل داده‌ها محقق از نرم‌افزار Smart PLS نسخه ۳ استفاده نمود.

#### ۴-۱-۲-کفایت حجم نمونه و کرویّت روابط

در مدل یابی معادلات ساختاری از تحلیل عاملی استفاده می‌گردد. حجم نمونه عامل تعیین‌کننده‌ای در صحت تکنیک تحلیل عاملی است. لذا تحلیل عاملی چه از نوع اکتشافی و چه از نوع تأییدی، باید دارای نمونه‌ای باشد که حجم آن برای این عملیات کفایت نماید. یکی از روش‌های بررسی کفایت حجم نمونه برای تحلیل عاملی، محاسبه شاخص کفایت حجم نمونه است. این شاخص با نماد KMO نشان داده می‌شود. اگر نتیجه آزمون KMO بالاتر از ۰/۵ باشد می‌توان از تحلیل عاملی استفاده کرد. اگر این مقدار بین ۰/۷ تا ۰/۸ باشد مقداری مناسب، اگر بین ۰/۸ تا ۰/۹ مقداری خیلی خوب است و مقدار بالای ۰/۹ برای این آزمون، مقداری بسیار عالی است. این آزمون شامل آزمون کرویّت روابط یا بارتلت نیز می‌باشد. نرم‌افزار قرار است در تحلیل عاملی سوالاتی را که با هم همبستگی دارند در یک دسته قرار دهد اما این سوالات صرفاً باید با

یکدیگر رابطه داشته باشند و رابطه آنها باید فاقد جهت یا اصطلاحاً کرویت باشد. بررسی رابطه کروی بین دو متغیر با آزمون بارتلت انجام می‌گیرد. آزمون بارتلت از خود مقداری ندارد و تنها باید مقدار Sig از نظر آماری معنادار باشد.

جدول ۴-۸: جدول کفایت حجم نمونه و کروی روابط

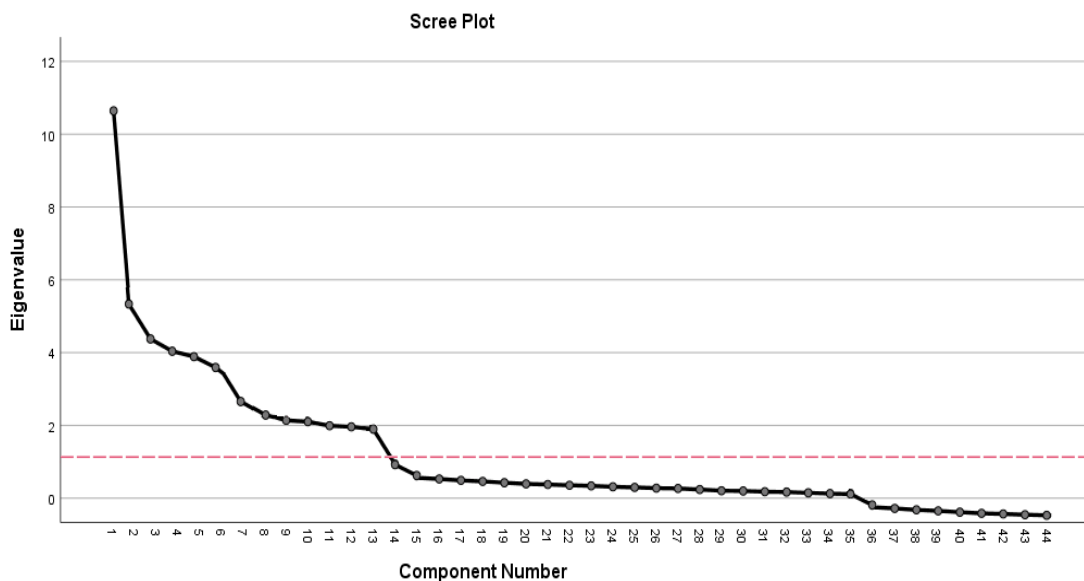
کفایت حجم نمونه و کروی روابط		
۰/۹۰۳		KMO
۵۱۹۸/۹۸۳	کای اسکوئر تقریبی ( $\chi^2$ )	بارتلت
۱۳۱	درجه آزادی (df)	
۰/۰۰۰	سطح معناداری (sig)	

نتایج جدول فوق حاکی از آن است که مقدار بدست آمده برای شاخص KMO بسیار بیشتر از ۰/۷ است که حکایت از کفایت حجم نمونه دارد. همچنین نتایج بدست آمده برای آزمون بارتلت نیز که در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار شده است. لذا می‌توان گفت کروی روابط نیز مورد تأیید است. محقق اکنون می‌تواند اعلام کند که داده‌ها پیش‌پردازش شده و قابلیت آزمون مدل وجود دارد.

#### ۴-۱-۳- تحلیل عاملی اکتشافی

محقق پس از اینکه روایی ظاهری و محتوای پرسش نامه را قبل از پخش پرسش نامه بین اعضای نمونه سنجید، اکنون با استفاده از روش آماری پیشرفته تحلیل عاملی اکتشافی همزمان هم متغیرها را اکتشاف می‌کند و هم روایی هم گرا و واگرا را ارزیابی می‌کند. برای تحلیل اکتشافی از دو شرط عمده استفاده می‌شود. شرط اول این است که آن سؤال با عامل (دسته) مربوطه بزرگترین بار عاملی را داشته باشد. شرط دوم آن است که بار عاملی مربوطه حداقل از ۰.۵ بزرگتر باشد. اکنون روایی همگرا برقرار است و جهت برقراری روایی واگرا باید اگر سؤال مربوطه با عامل (دسته) دیگری نیز بار عاملی بزرگتر از ۰.۵ دارد باید از بار عاملی آن سؤال زمانی که به دسته‌های دیگر متصل می‌شود حداقل ۰.۳ بزرگتر باشد تا روایی واگرا نیز تأیید گردد. تحلیل عاملی اکتشافی توسط نرم افزار spss نسخه ۲۶ انجام گرفت. در گام اول باید بر اساس نموداری مشهور به

نمودار سنگ ریزه دریافت که سؤالات ما در چند دسته یا عامل یا متغیر طبقه‌بندی شده‌اند. اگر در نمودار سنگ ریزه مقدار ویژه بالای عدد ۱ شود، تولید عامل یا دسته می‌شود.



نمودار ۴-۵ : نمودار سنگ ریزه برای تشخیص تعداد عامل‌ها یا دسته ایجاد شده

نمودار فوق نشان می‌دهد که مقدار ویژه ۱۳ عامل (دسته) مقدار ویژه بزرگتر از عدد ۱ دارد. یعنی با قاطعیت می‌توان اعلام کرد که ۴۴ سنجه برآمده از تحقیق کیفی یا شاخص محقق در ۱۳ دسته طبقه‌بندی می‌شود. اما تا زمانی که چرخشی نداشته باشیم به ساختاری نظامند و ساده دست پیدا نمی‌کنیم. از آنجا که تنها ۴۴ سؤال یا سنجه وجود دارد، محقق از رایج‌ترین چرخش یعنی واریماکس برای رسیدن به یک الگوی نظام مند استفاده می‌کند و ماتریس سؤالات و عامل‌ها بعد از چرخش واریماکس بصورت جدول ذیل قابل مشاهده است.



جدول ۹-۴: ماتریس سؤالات و عامل ها بعد از چرخش واریماکس

سؤالات	عامل ها (دسته ها)												
	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳
q1						۰/۶۲۰							
q2						۰/۸۲۲							
q3		۰/۶۹۸											
q4						۰/۸۰۸							
q5		۰/۷۱۱											
q6										۰/۶۸۸			
q7									۰/۸۰۳				
q8									۰/۷۹۹				
q9				۰/۷۰۳									
q10										۰/۶۹۱			
q11				۰/۷۱۹									
q12				۰/۷۹۲									
q13				۰/۷۴۵									
q14				۰/۶۹۶									
q15				۰/۷۵۸									
q16			۰/۸۲۳										
q17			۰/۸۳۱										
q18			۰/۷۲۷										
q19								۰/۸۹۸					
q20				۰/۸۰۱									
q21				۰/۷۹۴									
q22					۰/۷۶۸								
q23					۰/۷۷۱								
q24					۰/۷۰۵								
q25								۰/۸۸۴					
q26	۰/۸۵۶												
q27	۰/۷۷۰												
q28	۰/۸۴۵												
q29								۰/۶۲۷					
q30								۰/۵۹۸					
q31											۰/۸۰۲		
q32											۰/۷۶۹		
q33													۰/۶۹۷

سوالات	عاملها (دسته‌ها)												
	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳
q34											۰/۷۷۸		
q35		۰/۸۳۶											
q36		۰/۸۱۲											
q37												۰/۷۳۸	
q38												۰/۷۲۴	
q39		۰/۸۱۶											
Q40	۰/۷۵۷												
Q41	۰/۸۱۰												
Q42													۰/۷۰۵
Q43													۰/۷۴۹
Q44		۰/۸۴۴											

از آنجا که سوالاتی که در هر یک از ۱۳ دسته قرار گرفته‌اند به دلیل همبستگی آنها به یکدیگر و اینکه حول یک محور واحد می‌چرخند اکنون باید متن سوالات در یک دسته به دقت و بارها خوانده شود و روی آن تأمل گردد و حدس‌های مختلف زده شود، سپس ادبیات این حدس‌های زده شده به دقت مطالعه و با مشورت اساتید و خبرگان نامی مناسب برای عامل‌ها یا متغیرها گذاشته می‌شود و متغیرها اکتشاف می‌شوند.

جدول ۴-۱۰: ماتریس سوالات و عامل‌ها بعد از چرخش واریماکس

شماره سوال	شماره شاخص‌ها در مدل پژوهش	شاخص‌های برآمده از کدهای اولیه	دسته یا متغیرهای کشف شده	شماره سوال	شماره شاخص‌ها در مدل پژوهش	شاخص‌های برآمده از کدهای اولیه	دسته یا متغیرهای کشف شده
q26	KQ1	حاکمیت نظام ارزشی در فرهنگ ملی	خواص جامعه	q22	GQ1	جلوگیری از تفرقه پراکنی دشمنان	اتحاد و همبستگی
q27	KQ2	پایبندی مسئولان به ارزش‌های دینی		q23	GQ2	عدم شایعه پراکنی و ایجاد اختلاف	

	وحدت کلمه و حضور در صحنه	GQ3	q24		ترویج ارزش‌های دینی در نهادها و سازمان‌ها	KQ3	q28
سیره اولیاءالله	احیای ابعاد زندگی اولیاءاللهی	FQ1	q1		آموزش و تعلیم و تربیت اسلامی در مراکز آموزشی	KQ4	q40
	معنویت امام خمینی (ره)	FQ2	q2		عدالت اجتماعی	KQ5	q41
	معنویت شهدا	FQ3	q4		توجه به معنویت در زندگی پیامبر اسلام (ص)	EQ1	q3
تقوا	پرهیزگاری	BQ1	q29	سیره چهارده معصوم (ع)	نهج‌البلاغه	EQ2	q5
	رضای الهی	BQ2	q30		معنویت حضرت زهرا (س)	EQ3	q35
توکل	طلب یاری جستن از خدا	CQ1	q19		معنویت امام سجاد (ع) و صحیفه سجادیه	EQ4	q36
	امیدواری به یاری خدا	CQ2	q24		نهضت عاشورا	EQ5	q39
قرآن	عمل به قرآن	HQ1	q7		اعتقاد به مهدویت	EQ6	q44
	پیشرفت مادی و معنوی در سایه قرآن	HQ2	q8		مقابله با نفوذ گرایش به فلسفه‌هایی با قاعده و مبنای مادی در جامعه	DQ1	q16
حفظ انقلاب	روحیه انقلابی‌گری	IQ1	q6	بصیرت دینی	جلوگیری از نفوذ فلسفه ضد دینی	DQ2	q17
	پایبندی به ارزش‌های انقلاب	IQ2	q10		تقویت روحیه مردم و مقابله با حرکات ضد ارزش‌ها	DQ3	q18

معنویت درونی	سازندگی اخلاقی و اصلاح رفتار	JQ1	q31	ایمان	توجه به خدا	AQ1	q9
	علم آموزی در جهت خدمت‌گذاری	JQ2	q32		رابطه قلبی و اعتقادی و پیوند ولایتی با خدا	AQ2	q11
	پروراندن روحیه معنویت	JQ3	q34		انجام واجبات	AQ3	q12
ارزش و کرامت معنوی	توجه به شرافت و کرامت نیروی کار	LQ1	q37		ترک مجرمات	AQ4	q13
	اهمیت شأن و نقش اجتماعی کارگران	LQ2	q38		دعا و توسل	AQ5	q14
توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی	روابط زن و مرد و شأن زن در اجتماع	MQ1	q33		توبه و استغفار	AQ6	q15
	ارزش‌گاری اسلام به حقوق زنان	MQ2	q42		تسلیم بودن به خدا	AQ7	q20
	حرکت معنوی زنان به سوی پیشرفت	MQ3	q43		حج	AQ8	q21

اکنون ۱۳ متغیر نام‌گذاری شده و سوالات هر کدام مشخص است برای رسیدن به مدل نهایی باید مدل تحلیل گردد.

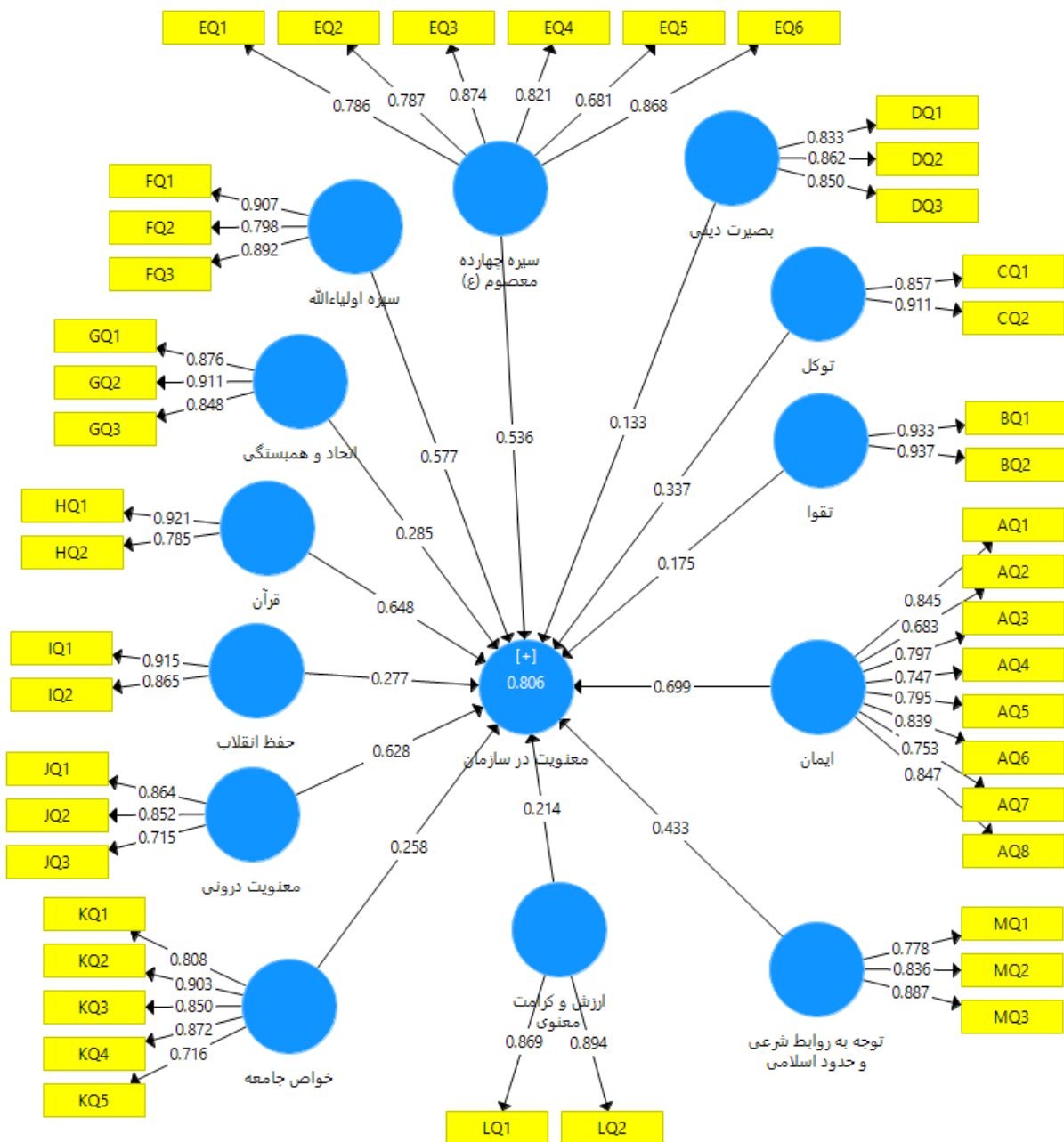
#### ۴-۴-۲- آزمون‌های مدل اندازه‌گیری

وظیفه اصلی اندازه‌گیری، بررسی روایی و پایایی سازه و حصول اطمینان از آن است. ابتدا محقق باید از تک بعدی بودن و هم‌جنس بودن سوالات اطمینان حاصل نماید. یعنی ابتدا باید آزمون همگن بود.

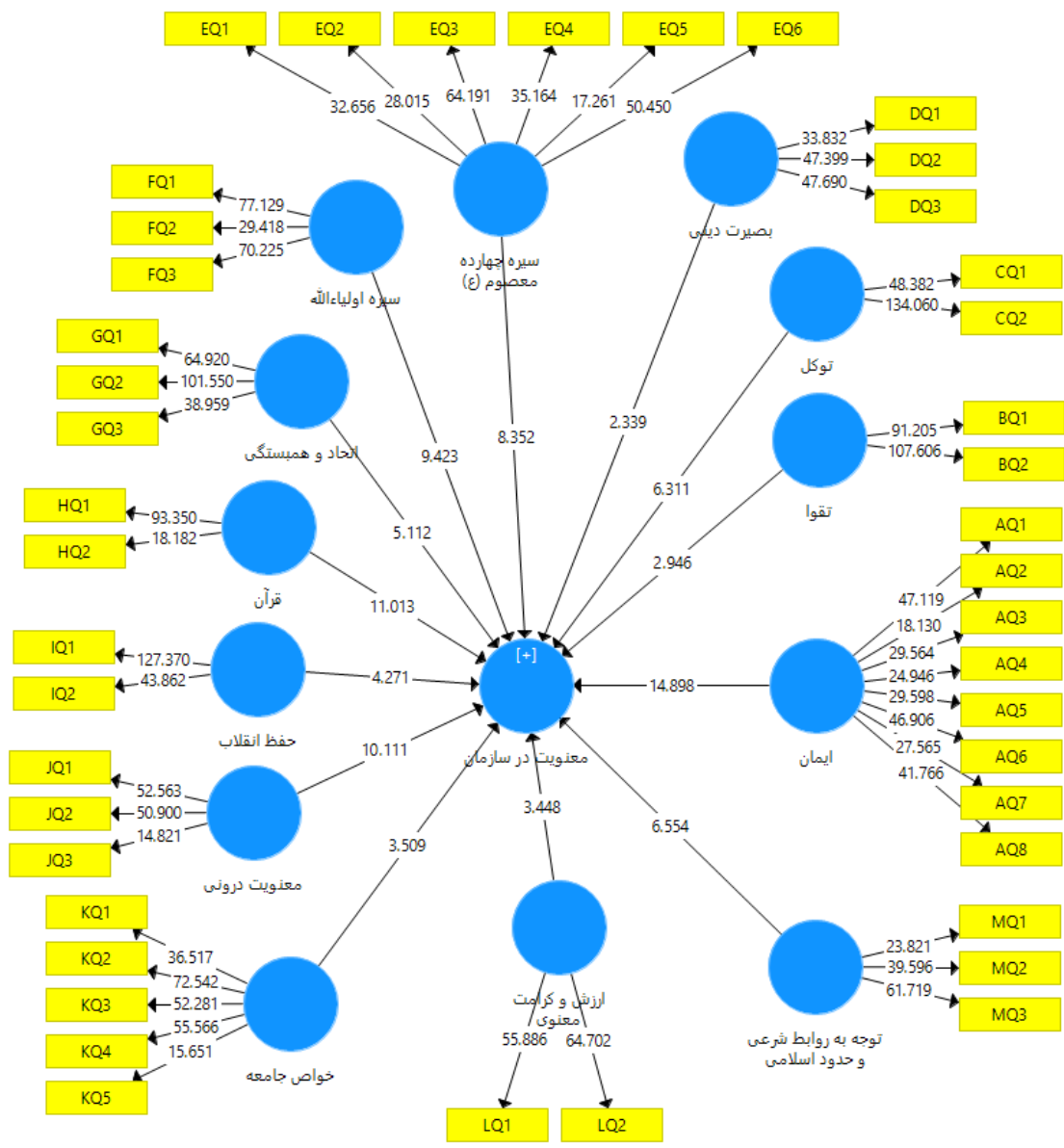
#### ۴-۴-۱- آزمون بارهای عاملی (همگن بودن سوالات)

آزمون همگن بودن به معنای این است که کلیه سوالات اندازه‌گیری‌کننده یک متغیر یا مؤلفه، حول یک مفهوم می‌چرخند. اگر بار عاملی که همان ضریب همبستگی بین متغیر مکنون و آشکار (سوالات هر متغیر)

است بالای ۰/۵ شود، می توان ادعا نمود آن سؤال با سؤالات دیگر متغیر همگن می باشد. در غیر این صورت سؤال باید از مدل پژوهش حذف گردیده و اصطلاحاً مدل اصلاح گردد.



شکل ۴-۳: مدل پژوهش در حالت تخمین ضرایب استاندارد



شکل ۴-۴: مدل پژوهش در حالت معناداری ضرایب استاندارد

جدول ۴-۱۱: مقادیر بارهای عاملی

مقادیر بار عاملی	مقادیر بار عاملی	سؤالات	متغیرها
۴۷/۱۱۹	۰/۸۴۵	AQ1	ایمان
۱۸/۱۳۰	۰/۶۸۳	AQ2	
۲۹/۵۶۴	۰/۷۹۷	AQ3	
۲۴/۹۴۶	۰/۷۴۷	AQ4	
۲۹/۵۹۸	۰/۷۹۵	AQ5	
۴۶/۹۰۶	۰/۸۳۹	AQ6	
۲۷/۵۶۵	۰/۷۵۳	AQ7	
۴۱/۷۶۶	۰/۸۴۷	AQ8	
۹۱/۲۰۵	۰/۹۳۳	BQ1	تقوا
۱۰۷/۶۰۶	۰/۹۳۷	BQ2	
۴۸/۳۸۲	۰/۸۵۷	CQ1	توکل
۱۳۴/۰۶۰	۰/۹۱۱	CQ2	
۳۳/۸۳۲	۰/۸۳۳	DQ1	بصیرت دینی
۴۷/۳۹۹	۰/۸۶۲	DQ2	
۴۷/۶۹۰	۰/۸۵۰	DQ3	
۳۲/۶۵۶	۰/۷۸۶	EQ1	سیره چهارده معصوم
۲۸/۰۱۵	۰/۷۸۷	EQ2	
۶۴/۱۹۱	۰/۸۷۴	EQ3	
۳۵/۱۶۴	۰/۸۲۱	EQ4	
۱۷/۲۶۱	۰/۶۸۱	EQ5	
۵۰/۴۵۰	۰/۸۶۸	EQ6	
۷۷/۱۲۹	۰/۹۰۷	FQ1	سیره اولیاءالله
۲۹/۴۱۸	۰/۷۹۸	FQ2	
۷۰/۲۲۵	۰/۸۹۲	FQ3	
۶۴/۹۲۰	۰/۸۷۶	GQ4	اتحاد و همبستگی
۱۰۱/۵۵۰	۰/۹۱۱	GQ2	
۳۸/۹۵۹	۰/۸۹۲	GQ3	





#### ۴-۲-۱- آزمون آلفای کرونباخ

این آزمون به عنوان سنتی ترین و قدیمی ترین آزمون بررسی پایایی، به بررسی همبستگی درونی سوالات یک متغیر خارج از مدل می پردازد. از نظر این آزمون، پایایی ابزار اندازه گیری فقط زمانی قابل قبول است که بالای ۰/۷ باشد.

جدول ۴-۱۲: جدول ضرایب پایایی آلفای کرونباخ

مقدار آلفای کرونباخ	متغیر
۰/۹۱۳	ایمان
۰/۸۵۶	تقوا
۰/۷۲۴	توکل
۰/۸۰۶	بصیرت دینی
۰/۸۹۰	سیره چهارده معصوم
۰/۸۳۴	سیره اولیاءالله
۰/۸۵۳	اتحاد و همبستگی
۰/۷۰۲	قرآن
۰/۷۴۱	حفظ انقلاب
۰/۷۴۳	معنویت درونی
۰/۸۸۸	خواص جامعه
۰/۷۱۴	ارزش و کرامت معنوی
۰/۷۸۰	توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی

خوشبختانه نتایج آزمون نشان می دهد که مقدار آلفای کرونباخ برای تمامی متغیرها بالای ۰/۷ است. پس طبق این آزمون پایایی ابزار اندازه گیری مورد تأیید قرار می گیرد.



خوشبختانه نتایج آزمون نشان می‌دهد که مقدار پایایی ترکیبی برای تمامی متغیرها بالای ۰/۷ است. پس طبق این آزمون پایایی ابزار اندازه‌گیری مورد تأیید قرار می‌گیرد.

جمع‌بندی هر دو شاخص تأیید پایایی مدل آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی نشان داد که خوشبختانه مدل بیرونی پژوهش دارای پایایی سازه است و محقق اکنون می‌تواند به سنجش اعتبار یا همان روایی مدل پردازد.

#### ۴-۲-۳- آزمون های روایی مدل اندازه گیری

روایی سازه مهمترین بخش یک پروژه کمی در هر نرم‌افزار در تجزیه و تحلیل آماری است. روایی یعنی ابزار اندازه‌گیری همان چیزی را بسنجد که قرار بوده سنجیده شود. روایی سازه از سه بخش مجزا تشکیل شده است که این بخش‌ها، روایی محتوا، روایی همگرا و روایی واگرا نام دارند. روایی محتوا توسط استاد راهنما مورد تأیید قرار گرفت. روایی هم‌گرا یعنی شاخص‌های یک متغیر باید در یک مدل انعکاسی با یکدیگر همبستگی داشته باشند و در عین حال روایی واگرا یا تشخیصی به معنای تمایز و افتراق شاخص‌های هر متغیر یا مؤلفه نسبت به شاخص‌های متغیر یا مؤلفه دیگر است.

#### ۴-۲-۳-۱- روایی هم‌گرا

#### • آزمون میانگین واریانس استخراجی (AVE)

بر اساس تجمیع نظر خبرگان این حوزه، میانگین واریانس استخراجی برای هر متغیر باید بیشتر از نقطه برش ۰/۵ باشد.

جدول ۴-۱۴: جدول ضرایب میانگین واریانس استخراجی

مقدار AVE	متغیر
۰/۶۲۴	ایمان
۰/۸۷۴	تقوا
۰/۷۸۲	توکل
۰/۷۲۰	بصیرت دینی
۰/۶۴۸	سیره چهارده معصوم
۰/۷۵۲	سیره اولیاءالله
۰/۷۷۲	اتحاد و همبستگی
۰/۷۳۲	قرآن
۰/۷۹۳	حفظ انقلاب
۰/۶۶۱	معنویت درونی
۰/۶۹۳	خواص جامعه
۰/۷۷۷	ارزش و کرامت معنوی
۰/۶۹۷	توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی

خوشبختانه نتایج آزمون نشان می‌دهد که مقدار میانگین واریانس استخراجی برای تمامی متغیرها بالای ۰/۵ است و طبق این آزمون، روایی ابزار اندازه‌گیری مورد تأیید قرار می‌گیرد. بنابراین می‌توان ادعا نمود که مدل پژوهش از روایی همگرا برخوردار است و کلیه سؤالات هر متغیر در درون مدل با یکدیگر همگرایی دارد.

۴-۲-۳-۲-۴-۲- روایی واگرا

#### • آزمون فورنل- لارکر

این آزمون در سال ۱۹۸۲ توسط دو دانشمند علوم آماری به نام فورنل و لارکر برای تشخیص واگرایی متغیرها ایجاد شد اما در سال‌های بعد توسعه پیدا کرد و از دو جدول همبستگی و جدول میانگین واریانس

استخراجی (AVE) جدولی پدید آمد که فورنل- لارکر نامیده می‌شود. در این جدول به جای اعداد یک روی قطر اصلی، جذر AVE هر متغیر قرار می‌گیرد که باید از همبستگی آن متغیر با متغیرهای دیگر بیشتر باشد. البته متأسفانه هنوز عده‌ای این جدول را با جدول همبستگی در مقالات اشتباه می‌گیرند.

جدول ۴-۱۵: جدول آزمون فورنل- لارکر

	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳
۱. ایمان	۰/۷۹۰												
۲. تقوا	۰/۶۳۹	۰/۹۳۵											
۳. توکل	۰/۶۵۵	۰/۵۱۱	۰/۸۸۴										
۴. بصیرت دینی	۰/۶۰۹	۰/۶۴۴	۰/۶۱۹	۰/۸۴۹									
۵. سیره چهارده معصوم	۰/۶۰۲	۰/۶۱۸	۰/۵۹۹	۰/۶۰۷	۰/۸۰۵								
۶. سیره اولیاءالله	۰/۶۹۴	۰/۶۹۹	۰/۵۸۱	۰/۵۴۲	۰/۶۰۰	۰/۸۶۷							
۷. اتحاد و همبستگی	۰/۶۴۴	۰/۵۸۱	۰/۴۴۹	۰/۴۸۸	۰/۴۴۴	۰/۶۲۳	۰/۸۷۹						
۸. قرآن	۰/۵۸۸	۰/۵۵۲	۰/۵۱۶	۰/۵۱۲	۰/۴۷۱	۰/۵۸۸	۰/۵۰۰	۰/۸۵۶					
۹. حفظ انقلاب	۰/۶۱۱	۰/۴۱۳	۰/۴۹۷	۰/۵۳۳	۰/۴۱۸	۰/۵۰۳	۰/۵۶۵	۰/۶۹۲	۰/۸۹۰				
۱۰. معنویت درونی	۰/۶۰۱	۰/۵۰۳	۰/۵۵۶	۰/۶۰۱	۰/۵۰۵	۰/۴۴۴	۰/۶۸۷	۰/۶۵۴	۰/۵۵۰	۰/۸۱۳			
۱۱. خواص جامعه	۰/۵۹۹	۰/۷۰۲	۰/۵۵۸	۰/۶۵۵	۰/۴۳۰	۰/۵۱۸	۰/۶۶۰	۰/۵۷۷	۰/۴۸۴	۰/۳۹۱	۰/۸۳۲		
۱۲. ارزش و کرامت معنوی	۰/۴۱۳	۰/۶۰۷	۰/۵۶۵	۰/۴۱۲	۰/۵۲۷	۰/۶۳۳	۰/۵۰۳	۰/۵۴۸	۰/۳۹۹	۰/۴۰۲	۰/۳۱۸	۰/۸۸۱	
۱۳. توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی	۰/۴۹۰	۰/۶۶۰	۰/۶۱۰	۰/۶۶۹	۰/۶۶۶	۰/۵۳۹	۰/۴۴۴	۰/۶۶۲	۰/۵۴۱	۰/۵۳۳	۰/۴۴۰	۰/۳۷۹	۰/۸۳۵

خوشبختانه نتایج حاصل از آزمون فورنل- لارکر به صراحت نشان می‌دهد روایی و اگرایی متغیرها از نظر این آزمون کاملاً مورد تأیید است.

بعد از تأیید پایایی ابزار اندازه‌گیری، جمع‌بندی آزمون‌های مربوط به بررسی روایی همگرا و واگرا نیز مورد تأیید قرار گرفت. اکنون بعد از این مرحله، نوبت به بررسی کیفیت مدل بیرونی (اندازه‌گیری) می‌رسد.

#### ۴-۲-۴- بررسی کیفیت مدل اندازه‌گیری

در رویکرد واریانس‌محور همانند رویکرد کواریانس‌محور شاخص‌های برازش به صورت دقیق وجود ندارند و اگرچه در سال‌های اخیر محققینی تلاش نمودند تا برای PLS نیز شاخص‌های برازشی که مدل مشاهده شده در نمونه را با واقعیت جامعه انطباق دهند، ارائه نمایند اما متأسفانه این آزمون‌ها همواره با انتقادات بسیاری

مواجهه شده‌اند بنابراین روی شاخص‌های برازش در PLS نمی‌توان حساب چندانی گشود. از این رو به جای شاخص‌های برازش آزمون‌هایی وجود دارند که کیفیت مدل بیرونی و نیز درونی را می‌سنجند و محقق باید به صورت مجزا آنها را اجرا نماید. شاخصی که کیفیت مدل بیرونی را می‌سنجد روایی متقاطع شاخص اشتراکی سازه نامیده می‌شود که در تحقیقات به صورت اختصاری آن را CV COM می‌نامند. این شاخص با سه مقدار ۰/۰۲، ۰/۱۵ و ۰/۳۵ به ترتیب ضعیف، متوسط و قوی مقایسه می‌شود.

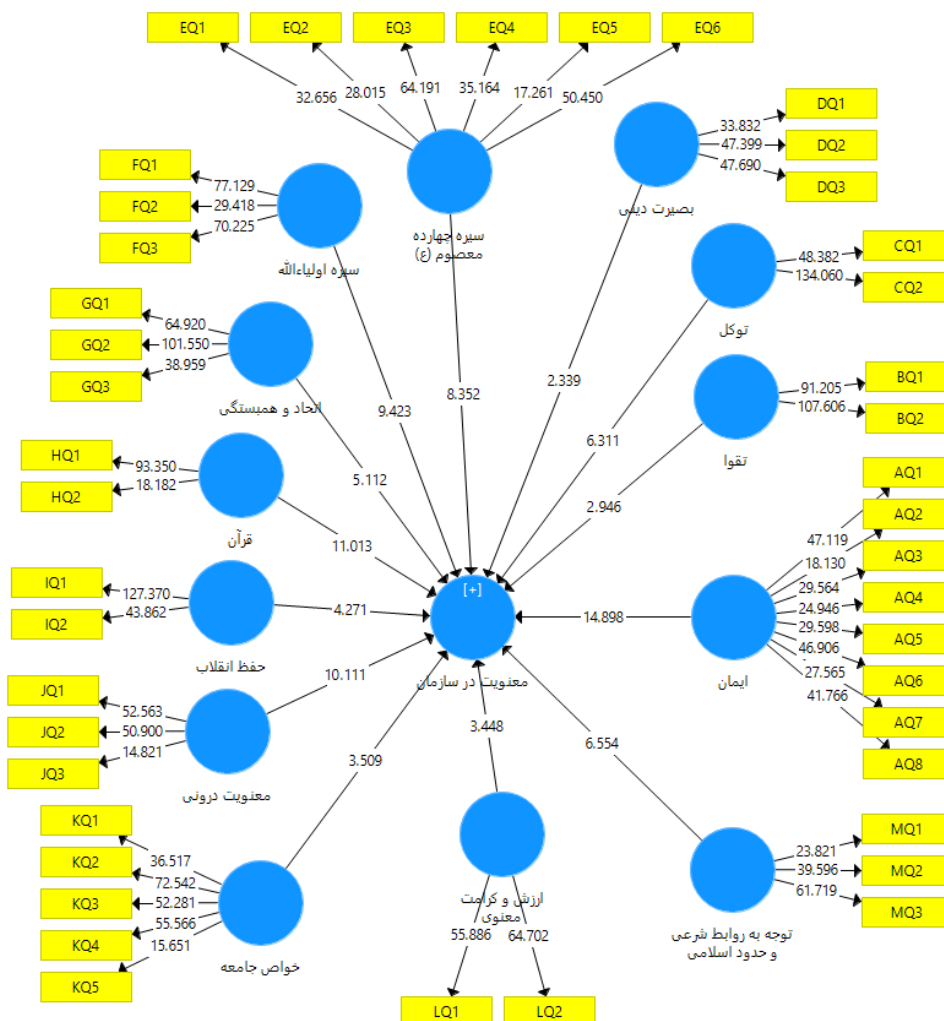
جدول ۴-۱۶: آزمون روایی متقاطع شاخص اشتراکی سازه

متغیر	CV COM
ایمان	۰/۴۷۸
تقوا	۰/۵۲۵
توکل	۰/۵۳۷
بصیرت دینی	۰/۵۱۰
سیره چهارده معصوم	۰/۳۸۹
سیره اولیاءالله	۰/۴۴۵
اتحاد و همبستگی	۰/۳۹۹
قرآن	۰/۴۴۰
حفظ انقلاب	۰/۳۹۹
معنویت درونی	۰/۴۱۲
خواص جامعه	۰/۴۱۰
ارزش و کرامت معنوی	۰/۵۱۱
توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی	۰/۴۳۳

خوشبختانه نتایج جدول برای هر متغیر بیشتر از  $0/35$  است و می‌توان ادعا کرد مدل بیرونی برای تک تک متغیرها از کیفیتی بسیار قوی برخوردار است و این نشان می‌دهد سؤالات از قدرت پیش‌بینی بسیار بالایی در اندازه‌گیری متغیرهای خود برخوردارند. حال بعد از سنجش کیفیت مدل بیرونی، نوبت به تجزیه و تحلیل مدل درونی (ساختاری) پژوهش می‌رسد.

#### ۴-۳- معناداری ضرایب استاندارد

این مدل دارای مجموعه‌ای از آزمون‌ها است که به معناداری ضرایب استاندارد می‌پردازد.



شکل ۴-۵: مدل اندازه‌گیری پژوهش در حالت معناداری ضرایب استاندارد

#### ۴-۳-۱- آزمون ضرایب استاندارد و معناداری ضرایب استاندارد

در این بخش برای برآورد پارامترها، از مدل در دو حالت PLS Algorithm و Bootstrapping استفاده شده است و نشان می‌دهد ضرایب مسیر چه مقادیری هستند و معناداری ضرایب مسیر چه نتایجی را برای پژوهش حاضر به دنبال دارد.

جدول ۴-۱۷: ضریب استاندارد و معناداری ضرایب استاندارد

معناداری ضرایب استاندارد	ضرایب استاندارد	روابط	ردیف
۱۴/۸۹۸	۰/۶۹۹	ایمان <-- معنویت در سازمان	۱
۲/۹۴۶	۰/۱۷۵	تقوا <-- معنویت در سازمان	۲
۶/۳۱۱	۰/۳۳۷	توکل <-- معنویت در سازمان	۳
۲/۳۳۹	۰/۱۳۳	بصیرت دینی <-- معنویت در سازمان	۴
۸/۳۵۲	۰/۵۳۶	سیره چهارده معصوم (ع) <-- معنویت در سازمان	۵
۹/۴۲۳	۰/۵۷۷	سیره اولیاءالله <-- معنویت در سازمان	۶
۵/۱۱۲	۰/۲۸۵	اتحاد و همبستگی <-- معنویت در سازمان	۷
۱۱/۰۱۳	۰/۶۴۸	قرآن <-- معنویت در سازمان	۸
۴/۲۶۷۱	۰/۲۷۷	حفظ انقلاب <-- معنویت در سازمان	۹
۱۰/۱۱۱	۰/۶۲۸	معنویت دینی <-- معنویت در سازمان	۱۰
۳/۵۰۹	۰/۲۵۸	خواص جامعه <-- معنویت در سازمان	۱۱
۳/۴۴۸	۰/۲۱۴	ارزش و کرامت معنوی <-- معنویت در سازمان	۱۲
۶/۵۵۴	۰/۴۳۳	توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی <-- معنویت در سازمان	۱۳



#### ۴-۴-۳-۲- آزمون واریانس تبیین شده (ضریب تعیین)

برای ارزیابی مدل درونی (ساختاری) از ضریب تعیین متغیرهای درون‌زا ( $R^2$ ) استفاده می‌شود. آزمون مربوط به واریانس تبیین شده به بررسی دقت پیش‌بینی رفتار متغیرهای درون‌زا توسط ترکیب خطی متغیرهای برون‌زا می‌پردازد. آنچه امروزه مورد قبول تمامی محققین قرار دارد سه مقدار  $0/19$ ،  $0/33$  و  $0/67$  یعنی دقت پیش‌بینی ضعیف، متوسط و قوی می‌باشد. در همین راستا محقق برای متغیرهای درون‌زا  $R^2$  را محاسبه نموده و آنها را بر اساس این سه مقدار تفسیر می‌کند.

جدول ۴-۱۸: جدول واریانس تبیین شده از متغیرهای درون‌زا

متغیر	R Square ( $R^2$ )
معنویت در سازمان	$0/806$

همانطور که نتایج جدول فوق نشان می‌دهد، پیش‌بینی رفتار متغیر معنویت در سازمان با توجه به سه مقدار فوق، مقداری قوی ارزیابی می‌شود و این نشان می‌دهد که عوامل اثرگذار سیزده گانه اشاره شده در مدل تحقیق، بیش از ۸۰ درصد از رفتار متغیر هدف معنویت در سازمان را پیش‌بینی و تبیین می‌کنند. نتیجه نهایی این است که کیفیت مدل اندازه‌گیری بسیار قوی می‌باشد. اکنون به عنوان آزمون نهایی باید مشخص شود کیفیت مدل کلی PLS برای پژوهش حاضر در چه سطحی قرار دارد! به عبارتی نتایج پژوهش حاضر که در نرم‌افزاری پیش‌بینی کننده به دست آمده است تا چه حد با نتایج یک تحقیق انجام شده در نرم‌افزارهای کواریانس محور قابل مقایسه است! بدین منظور از آزمون نکویی برآزش GOF در قالب سنجش کیفیت مدل کلی استفاده می‌شود.

#### ۴-۴-۴- آزمون GOF

شاخص نیکویی برآزش (GOF) نیز به عنوان جمع‌بندی کننده دو مدل بیرونی و درونی است که اگر مقدار آن بالای  $0/36$  شود، آنگاه مدل کلی پژوهش در PLS و نتایج آن دقتی برابر با  $97\%$  نتایج کواریانس محورها

دارد. البته برای این شاخص سه مقدار ۰/۱، ۰/۲۵ و ۰/۳۶ را به ترتیب به عنوان کیفیت کلی ضعیف، متوسط و قوی ارائه شده است.

$$GOF = \sqrt{Communnality \times R^2}$$

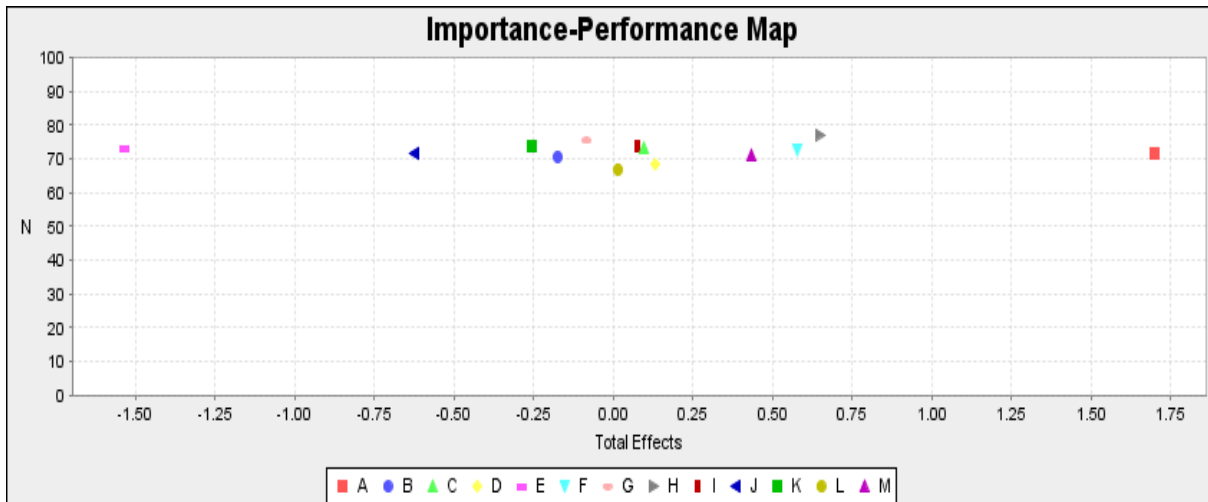
$$GOF = \sqrt{9.525 \times 0.806} = 0.768$$

با توجه به مقدار بدست آمده برای آزمون نکوئی برازش (۰/۷۶۸)، کیفیت مدل کلی بسیار قوی است و مقدار GOF بسیار بیشتر از ۰/۳۶ است. بنابراین می توان ادعا نمود که دقت و کیفیت بسیار مناسب است.

#### ۴-۵- ماتریس اهمیت - عملکرد

در این قسمت به منظور ارزیابی اهمیت و عملکرد هر یک از متغیرهای پیش‌بین جهت توضیح رفتار متغیر هدف از ماژول تجزیه و تحلیل نقشه اهمیت- عملکرد استفاده می‌شود (اکرم و همکاران، ۲۰۱۸).<sup>۱</sup> به طور دقیق‌تر می‌توان گفت که نقشه اهمیت- عملکرد با در نظر گرفتن اثرات کل، نشان دهنده اهمیت سازه‌های پیش‌بین در شکل‌دهی به یک سازه هدف خاص است که با میانگین امتیازات مربوط به هر یک از متغیرهای پنهان، عملکرد آنها را نشان می‌دهد. هدف شناسایی سازه‌های نقش‌آفرینی است که اهمیت نسبتاً بالایی برای سازه هدف دارند (یعنی آنهایی که دارای اثر کلی بالا هستند)، اما دارای عملکرد نسبتاً پایینی (یعنی نمرات متغیر پنهان متوسط یا کم است) نیز هستند. به طور کلی متغیرهایی که بیشترین اهمیت را دارند از اولویت بالاتری برای اقدامات مدیریتی برخوردارند. به ویژه متغیرهایی که دارای بیشترین اهمیت اما عملکرد کمتر از متوسط هستند. نتایج نقشه اهمیت-عملکرد بینش مهمی در مورد نقش سازه‌های پیش‌بین و ارتباط آنها با اقدامات مدیریتی ارائه می‌دهند. همچنین این روش را می‌توان در سطح شاخص‌ها نیز گسترش داد و اطلاعات ویژه‌تر و ریزتری در مورد مؤثرترین اقدامات مدیریتی بدست آورد.

<sup>1</sup> Akram et al, 2018



شکل ۴-۶: ماتریس اهمیت- عملکرد

ایمان، تقوا، توکل، بصیرت دینی، سیره چهارده معصوم، سیره اولیاءالله، اتحاد و همبستگی، قرآن، حفظ انقلاب، معنویت درونی، خواص جامعه، ارزش و کرامت معنوی و توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی به ترتیب از A تا M نامگذاری شده‌اند. همانطور که شکل فوق نشان می‌دهد، نتایج حاکی از آن است که از نظر اهمیت متغیرهای پیش‌بین برای متغیر هدف ارتقای معنویت در سازمان در جامعه مورد مطالعه با توجه به نظرات نمونه آماری، متغیر ایمان در درجه اول اهمیت قرار می‌گیرد. به عبارتی این متغیر از بیشترین اهمیت برای متغیر هدف ارتقای معنویت در سازمان برخوردار است. در رتبه‌های بعدی نیز به ترتیب متغیرهای قرآن، سیره اولیاءالله، توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی، بصیرت دینی، توکل، حفظ انقلاب، ارزش و کرامت معنوی، اتحاد و همبستگی، تقوا، معنویت درونی و سیره چهارده معصوم (ع) قرار دارند.

## **فصل پنجم :**

### **نتیجه گیری و پیشنهادات**

معنویت در سازمان یا به عبارتی در محیط کار یکی از مباحث بسیار مهم است که با توجه به آن می توان بسیاری از معضلات و مشکلات سازمانی را حل و فصل نمود. این موضوع از چنان اهمیت بالایی برخوردار است که حتی کشورهای پیشرفته صنعتی و غربی که هر روز از معنویت برخاسته از دین فاصله می گیرند، درصدد رفع آسیب های سازمانی خود از قبیل کاهش انگیزه، تعهد، رضایت شغلی، بهره وری و ... از طریق معنویت حتی معنویت ها و مکاتب نوظهور هستند.

مقام معظم رهبری معنویت دینی را زمینه ساز شناخت استعدادها و بهره گیری مناسب از آنها و پیشرفت مطلوب در همه ی ابعاد و با کمترین آسیب ذکر نموده اند . باتوجه به این مطلب در این تحقیق سعی شد بر اساس منظومه فکری آیت الله خامنه ای که عصاره آن در سند راهبردی بیانیه گام دوم انقلاب تبلور یافته است، الگویی دینی و با مضامین برداشت شده از سخنرانی های ۳۲ سال رهبری ایشان از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۴۰۰ در جهت رشد معنویت سازمانی ارائه شود.

در این فصل با ذکر خلاصه ای از یافته های پژوهش ، توصیف داده ها و نتایج آن به یک نتیجه گیری نهایی دست یافته و با توجه به آن ها به ارائه پیشنهادهایی در جهت اجرایی نمودن آن و رسیدن به اهداف کاربردی و آرمانی تحقیق پرداخته و علاوه بر این برخی از محدودیت های تحقیق و همچنین پیشنهادهایی برای پژوهش های آتی ارائه شده است.

## ۵-۲- بحث و نتیجه گیری

با توجه به این که تحقیق از نظر ماهیت اکتشافی است و از قبل داده ها را در اختیار نداشتیم، سخنرانی های مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۴۰۰ را که درباره معنویت ایراد کرده بودند احصاء کرده و با استفاده از روش تحلیل مضمون (تماتیک) و اختصاص یک کد به هر سخنرانی مضامین مورد نظر را بدست آوردیم که در نهایت ۴۴ شاخص (سنجه) بدست آمد که در ۱۳ عامل (دسته) تقسیم بندی شد.

برای اینکه تحقیق از نظر کمی نیز آزمون شود، از شاخص های بدست آمده پرسش نامه ای محقق ساخته تهیه گشت و پس از تأیید روایی آن توسط اساتید و خبرگان، تعداد ۱۳۲ برگه پرسش نامه در جامعه آماری که بیمارستان دادگستری تهران بود، پخش شد.

همان طور که قبلاً بیان شد چون ماهیت تحقیق اکتشافی است، فاقد فرضیه می باشد، لذا میبایست سؤالات تحقیق را پاسخ دهیم. در بررسی سؤال اول تحقیق که "عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب کدامند؟" با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی، روایی و پایایی شاخص های پیشنهادی آزمون شد که روایی و پایایی ابزار اندازه گیری و شاخص ها تأیید شدند. برای ارزیابی مدل درونی (ساختاری) از ضریب تعیین متغیرهای درونزا ( $R^2$ ) استفاده می شود. آزمون مربوط به واریانس تبیین شده به بررسی دقت پیش بینی رفتار متغیرهای درونزا توسط ترکیب خطی متغیرهای برونزا می پردازد. آنچه امروزه مورد قبول تمامی محققین قرار دارد سه مقدار ۰/۱۹، ۰/۳۳ و ۰/۶۷ یعنی دقت پیش بینی ضعیف، متوسط و قوی می باشد. در همین راستا محقق برای متغیرهای درونزا  $R^2$  را محاسبه نموده و آنها را بر اساس این سه مقدار تفسیر می کند. همانطور که نتایج جدول ۴-۱۶ نشان می دهد، پیش بینی رفتار متغیر معنویت در سازمان با توجه به سه مقدار فوق، مقداری قوی ارزیابی می شود و این نشان می دهد که عوامل اثرگذار سیزده گانه اشاره شده در مدل تحقیق، بیش از ۸۰ درصد از رفتار متغیر هدف معنویت در سازمان را پیش بینی و تبیین می کنند. شاخص نیکویی برازش (GOF) نیز به عنوان جمع بندی کننده دو مدل بیرونی و درونی است که اگر مقدار آن بالای ۰/۳۶ شود، آنگاه مدل کلی پژوهش در PLS و نتایج آن دقتی برابر با ۹۷٪ نتایج کواریانس محورها دارد. با توجه به مقدار بدست آمده برای آزمون نکوئی برازش (۰/۷۶۸)، کیفیت مدل کلی بسیار قوی

است و مقدار GOF بسیار بیشتر از ۰/۳۶ است. بنابراین می‌توان ادعا نمود که دقت و کیفیت بسیار مناسب است.

بنابراین در پاسخ به سؤال اول تحقیق ۱۳ عامل ارتقای معنویت بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب ۱- ایمان ۲- تقوا ۳- توکل ۴- بصیرت دینی ۵- سیره چهارده معصوم (ع) ۶- سیره اولیاء الله ۷- اتحاد و همبستگی ۸- قرآن ۹- حفظ انقلاب ۱۰- معنویت درونی ۱۱- خواص جامعه ۱۲- ارزش و کرامت معنوی ۱۳- توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی می‌باشد که جمعاً دارای ۴۴ شاخص است.

در بررسی سؤال دوم تحقیق که "عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب از چه اولویتی برخوردارند؟" از ماتریس اهمیت - عملکرد استفاده شد. همچنین این روش را می‌توان در سطح شاخص‌ها نیز گسترش داد و اطلاعات ویژه‌تر و ریزتری در مورد مؤثرترین اقدامات مدیریتی بدست آورد. همانطور که شکل ۴-۹ نشان می‌دهد، نتایج حاکی از آن است که از نظر اهمیت متغیرهای پیش‌بین برای متغیر هدف ارتقای معنویت در سازمان در جامعه مورد مطالعه با توجه به نظرات نمونه آماری، متغیر ایمان در درجه اول اهمیت قرار می‌گیرد. به عبارتی این متغیر از بیشترین اهمیت برای متغیر هدف ارتقای معنویت در سازمان برخوردار است. در رتبه‌های بعدی نیز به ترتیب متغیرهای قرآن، سیره اولیاء الله، خواص جامعه، توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی، بصیرت دینی، توکل، حفظ انقلاب، ارزش و کرامت معنوی، اتحاد و همبستگی، تقوا، معنویت درونی و سیره چهارده معصوم (ع) قرار دارند.

### ۳-۵- پیشنهادهای تحقیق

#### ۳-۵-۱- پیشنهادهای کاربردی

بر اساس آن چیزی که از نتایج تحقیق و اولویت بندی عوامل ارتقای معنویت بدست آمد، آن دسته از عواملی که بیشتر جنبه فردی و اعتقادات دینی کارکنان دارد در رتبه بالاتری قرار دارد که جهت پرورش و اعتلای این عوامل هم خود فرد و هم سازمان نقش دارد. اگر فرد آموزه‌های دینی و جنبه‌های فردی معنویت را در سازمان و محیط کار خود نیز بسط دهد، ممکن است از لغزش‌ها و فساد در محیط کار چه از نظر فردی و چه از نظر انجام امور سازمانی دور باشد. از جنبه دیگر سازمان نیز باید برای ارتقای این عوامل ساز و کار

مناسبی در نظر بگیرد. چرا که در غیر این صورت فرد دچار تعارضات فردی و سازمانی خواهد شد. اصولاً در سازمان های آخرت گرا که غیر از منفعت شخصی و سازمانی، رضای الهی نیز مدنظر قرار می گیرد، این امر مورد توجه قرار می گیرد. مثال می توان برای انجام فرائض دینی تا جایی که در کار نیز اختلال ایجاد نکند اوقاتی را اختصاص داد. همین طور سازمان موظف است مکان مناسبی جهت این موضوع اختصاص دهد، همانند ایجاد نمازخانه در سازمان هم برای کارکنان هم برای ارباب رجوع. روابط عمومی و امور فرهنگی سازمان می تواند از طریق کارهای دینی و فرهنگی در جهت ارتقای این عوامل نقش ایفا کند. ایراد سخنرانی های انگیزشی در جهت کارهای خدایسندانه و عامه پسندانه، طراحی پوسترهایی با مضامین نقش عوامل معنویت زاهدانند تقوا، توکل و ... در کار و جلوگیری از لغزش با استناد به آیات قرآن و کلام بزرگان، اهدای کتاب یا ایجاد کتابخانه با موضوع سیره بزرگان دینی، علمی، سیاسی و ... که این عوامل معنوی را در امور خود سرلوحه قرار داده بودند.

از عوامل دیگر که جزء پنج عامل با بالاترین اولویت است، خواص جامعه هستند که از نظر جامعه آماری تحقیق می تواند در ارتقای معنویت تأثیر به سزایی داشته باشد. این متغیر را بیشتر می توان عامل سازمانی ارتقای معنویت دانست. پایبندی مسئولان سازمان به ارزش های دینی و ترویج آن در سازمان و آموزش این ارزش ها در برنامه های سازمان می تواند بسیار کارآمد باشد و با جلوگیری از لغزش ها و فساد در سازمان، با عملکرد و بهره وری بهتر به سمت اهداف سازمان حرکت کرد. چرا که هر چه مسئولان سازمان پایبند به اصول و ارزش ها بوده و از فساد به دور باشند این امر به کارکنان نیز سرایت کرده و تعارضات سازمانی را کاهش می دهد. آیت الله خامنه ای نیز در بیانات خود که در دیدار رئیس جمهور و هیئت دولت با ایشان داشتند به روشنی این موضوع را تصریح کرده اند. ایشان می فرماید: «اولین شاخص، شاخص اعتقادی و اخلاقی است - به خصوص در مسئولان رده های بالا - سلامت اعتقادی، سلامت اخلاقی، سلامت عملکردی که از اعتقاد درست و نگاه درست به حقایق جامعه ناشی می شود. این شاخص اول است. (...))» (بیانات در تاریخ ۹۲/۰۶/۶).

توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی از عوامل دیگر است. این عامل نیز هم از جنبه فردی و توسط خود کارکنان باید رعایت شود و هم از وظایف سازمان است که شرایط را برای عملی شدن این عامل مهیا کند. از



مهمترین اقدامات سازمان برای این موضوع، به خصوص در جامعه آماری مورد مطالعه این تحقیق که بیمارستان است و بسیاری از کارکنان از جمله پزشکان، پرستاران و نیروهای خدماتی بطور ۲۴ ساعته و شیفتی در محل کار حضور دارند باید محل استراحت مناسب به خصوص برای خانم ها در نظر گرفته شود .

در ادامه پیشنهادهایی نیز بر اساس منویات مقام معظم رهبری جهت ارتقای معنویت در سازمان ارائه می گردد :

- مسئولان سازمان می بایست رفاه و حل مشکلات کارکنان را با آرمان گرایی و معنویت توأم کنند.
  - دنیا و آخرت، رفاه و آرمان، با هم و در کنار هم قابل پیشرفت است .
  - گفتمان اصلی دولت اسلامی که خدمت به مردم است در سازمان نهادینه شود
  - اهمیت به سبک زندگی اسلامی چه در سازمان و چه در زندگی شخصی کارکنان
  - مدیران سازمان را با معیارهای الهی انتخاب کنید : «کاردان، لایق، متدین، پاک و آراسته به خصوصیتی که برای یک مدیر لازم است» (بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۷۲/۰۵/۱۲).
- با بررسی عوامل مورد نظر این تحقیق در جهت ارتقای معنویت در سازمان، می توان گفت که بیمارستان دادگستری تهران تا حد بسیار بالایی در تحقق بخشیدن این موارد موفق بوده است .

### ۵-۳-۲- پیشنهادهایی برای محققان آتی

در این تحقیق از ابزار پرسش نامه برای گردآوری داده ها استفاده شده است، بنابراین توصیه می شود که محققان بعدی پژوهشی با استفاده از مصاحبه انجام دهند .

پیشنهاد می گردد که داده های تحقیق در سازمان های غیر دولتی و حکومتی نیز آزمون گردد تا بتوان نتایج بدست آمده را بهتر تعمیم داد و به آنها استناد کرد، زیرا در سازمان هایی مانند بیمارستان دادگستری که زیر نظر قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران اداره می شود، قطعاً از نظر نظارت بر عملی شدن عوامل ذکر شده در جهت ارتقای معنویت وضعیت تقریباً مطلوب است ، و همین امر می تواند بر جهت گیری پاسخ ها اثر بگذارد.

#### ۵-۴- محدودیت های تحقیق

اکثر تحقیقاتی که در مورد معنای معنویت و معنویت سازمانی صورت گرفته است و بسیاری از منابع تقریباً از یک قالب پیروی می کنند و اگر به فهرست مطالب آنها نگاهی بیندازیم مشابه هم هستند، بنابراین یکی از محدودیت های این تحقیق عدم وجود منابع متنوع بود .

یکی دیگر از محدودیت ها، اندک تحقیقات در زمینه معنویت دینی و اسلامی است و یا اینکه جامعه آماری آنها در سازمان های کشورهای اسلامی نیستند.

مهم ترین محدودیت نیز عدم وجود تحقیقات و مقالات کافی در زمینه بیانیه گام دوم انقلاب می باشد. با توجه به اینکه بیانیه در سال ۱۳۹۷ منتشر شده است تا به حال تحقیقات دانشگاهی بسیار کم بوده است و تنها در حد چند همایش بوده است که در آن مجموعه مقالات با این موضوع بیان شده است و مقالات نیز برای عموم منتشر نشده است .

## منابع و مأخذ

## منابع و مأخذ فارسی:

۱. احمدی، سیدعلی اکبر و صالحی، علی (۱۳۹۲). روش تحقیق در مدیریت (رشته های مدیریت). انتشارات دانشگاه پیام نور.
۲. ازگلی، محمد (۱۳۸۰). روش تحقیق در مدیریت، رویکردی فلسفی. فصلنامه مصباح، سال دهم، شماره ۴۰، ص ۲۳-۵.
۳. اشیری، سعید (۱۳۹۷). ده کارکرد گفتمانی بیانیه گام دوم انقلاب. مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی [Khamenei.ir](http://Khamenei.ir).
۴. امیری، یدالله (۱۳۹۳). تأثیر رفتار ایثار سازمانی بر اخلاق در محیط کار (مورد مطالعه: دانشگاه اصفهان). اولین کنفرانس ملی جایگاه مدیریت و حسابداری در دنیای نوین کسب و کار، اقتصاد و فرهنگ، علی آباد.
۵. بارانی، صمد، اسدی، اسماعیل و کریمی طاهر، رسول (۱۳۹۸). شناسایی پیشران های ارتقای معنویت و اخلاق در نهاجا. همایش «گام دوم انقلاب پیشران ها، چالش ها و الزامات تحقق در نیروی هوایی ارتش».
۶. بانکی پورفرد، امیرحسین و رفیعی، محمدتقی (۱۳۹۲). عیار مدیران از منظر رهبر معظم انقلاب. تهران: انتشارات حدیث راه عشق.
۷. بسیج معاونت توسعه و فناوری رسانه سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۸). برای مدیران: رهنمودهای رهبر معظم انقلاب به مدیران. تهران: انتشارات سروش.
۸. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سیدعلی خامنه ای (مدظله العالی) - مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی [Khamenei.ir](http://Khamenei.ir).
۹. پناهیان، علیرضا (۱۳۹۸). تقوا طرحی برای اداره جامعه، تهران: نشر بیان معنوی.
۱۰. ترک زاده، جعفر و راضی، الهام (۱۳۹۶). تأملی بر معنویت محیط کاری از منظر رویکرد اسلامی و غربی: کاربرد در رفتار سازمانی. دوفصلنامه علمی - تخصصی اسلام و مدیریت، سال ششم، شماره ۱۱، ص ۱-۲۶.
۱۱. ثنایی، سلیم و خلجی، سارا (۱۳۹۸). مدل معنویت سازمانی از دیدگاه اسلام در سازمان آموزش و پرورش بر اساس بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی). نشریه علمی مدیریت اسلامی، دوره ۲۷، شماره ۱، ص ۸۹-۱۱۳.
۱۲. حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۶). مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: انتشارات سمت.
۱۳. حبیبی، آرش و عدن ور، مریم (۱۳۹۶). مدل یابی معادلات ساختاری و تحلیل عاملی (آموزش کاربردی نرم افزار LISREL). سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
۱۴. حسینی، سیدآرمین (۱۳۹۱). شناسایی و اولویت بندی عوامل معنویت در محیط کار (مطالعه موردی: اداره کل نگهداری واگن های مسافری شرکت رجا). پایان نامه کارشناسی ارشد MBA. دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اداری. دانشگاه سمنان.
۱۵. حمیدیه، بهزاد (۱۳۹۵). شاخص ها و نماگرهای معنویت اصیل اسلام. تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. انتشارات الگوی پیشرفت.
۱۶. حمیدیه، بهزاد (۱۳۹۸). شاخصه های معنویت اسلامی در راستای تحقق بیانیه گام دوم. سلسه نشست های علمی همایش گام دوم انقلاب. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱۷. حیدری، ناهید؛ فقیهی پور، جواد و حامد گلپور، جعفر (۱۳۹۹). مدیریت معنویت سازمانی، با پیشگفتاری از دکتر آذر صائمان، با همکاری انجمن مدیریت ایران و اتحادیه انجمن های علمی، فناوری، نوآوری و تجاری سازی. تهران: انتشارات دارالفنون.
۱۸. خاکی، غلامرضا (۱۳۷۸). روش تحقیق با رویکردی به پایان نامه نویسی. ناشر: مرکز تحقیقات علمی کشور با همکاری کانون فرهنگی انتشاراتی درایت.
۱۹. خامنه ای، سیدعلی (۱۳۹۷). متن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی.
۲۰. خسروپناه، عبدالحسین و جمعی از پژوهشگران (۱۳۹۸). منظومه فکری آیت الله العظمی خامنه ای (ج۲). تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۱. خوشدونی، مهدی (۱۳۹۸). معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب و ماهیت آن. فصلنامه فرهنگی، بصیرتی، تبلیغی پیام، شماره ۱۳۳، ص ۲۷ - ۴۳.
۲۲. دلاور، علی (۱۴۰۰). روش تحقیق در روان شناسی و علوم تربیتی. تهران: انتشارات ویرایش.
۲۳. ذاکری، محمد؛ اسدی، اسماعیل و اصغری، حرمت (۱۳۹۷). اداره امور عمومی در اسلام، مدیریت و پیشرفت در پرتو اسلام. تهران: انتشارات آذرین مهر.
۲۴. ذبیحی، محمدرضا و ساغروانی، سیما (۱۳۹۲). بررسی ارتباط بین هوش معنوی و تعهد سازمانی کارکنان شرکت گاز استان خراسان رضوی. فصلنامه آینده پژوهی مدیریت، سال دوم، شماره دوم، ص ۳۱ - ۴۰.
۲۵. رستگار، عباسعلی (۱۳۸۹). معنویت در سازمان با رویکرد روان شناختی. قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
۲۶. رفیعی، علی (۱۳۹۴). معنا شناسی واژگان اخلاقی در قرآن کریم (ایثار، اخلاص، استغفار، انابه، برّ، رحمت، سلام، شکر). رساله دکتری گروه آموزشی زبان و ادبیات عربی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی دانشگاه فردوسی مشهد پردیس بین الملل.
۲۷. رودگر، محمدجواد (۱۳۹۲). کارکردهای معنویت در عرصه اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری. مطالعات معنوی، شماره ۱۰، ص ۵۹-۸۶.
۲۸. رهبر، عباسعلی (۱۳۹۷). نگرشی نو در تحلیل پروسه انقلاب اسلامی. مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی. [Khamenei.ir](http://Khamenei.ir).
۲۹. زوهر، دینا و مارشال، ایان (۲۰۰۴). سرمایه معنوی ثروتی که می توانیم با آن زندگی کنیم. ترجمه: دانیال محمدیانی (۱۳۹۶). تهران: نشر دانش ماندگار عصر.
۳۰. سیدوکیلی، سیدهادی (۱۳۹۸). مؤلفه های معنویت انقلابی در بیانیه گام دوم انقلاب. چکیده مقالات اولین همایش بین المللی گام دوم انقلاب؛ الگوی نظام انقلابی تمدن ساز. دانشگاه جامع امام حسین (ع). دانشکده و پژوهشکده پیامبر اعظم (ص).
۳۱. شاکرنژاد، احمد (۱۳۹۸). معنویت از دیدگاه رهبر انقلاب. کرسی ترویجی «تحلیل گونه های معنویت گرایی در جمهوری اسلامی ایران». پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۳۲. شلدریک، فیلیپ (۲۰۱۲). معنویت. ترجمه: مینا درفشی (۱۳۹۸). تهران: نشر طرح نقد.
۳۳. شلدریک، فیلیپ و قنبری، حسن (۱۳۸۰). معنویت و الهیات. فصلنامه هفت آسمان، دوره ۳، شماره ۹ و ۱۰، ص ۲۷۲-۲۴۳.

۳۴. شیخ زاده، محمد (۱۳۹۹). تحلیل مضمون: رویکردی نوین در پژوهش های کیفی مدیریت و مطالعات میان رشته ای. نخستین همایش ملی رویکردهای نوین مدیریت در مطالعات میان رشته ای، گنبد کاووس.
۳۵. شیخ زاده، محمد و بنی اسد، رضا (۱۴۰۰). تحلیل مضمون؛ مفاهیم، رویکردها و کاربردها. قم: نشر لوگوس
۳۶. شیخی، مریم و عباسی، رسول (۱۳۹۱). بررسی نقش معنویت در الگوی پیشرفت اسلامی. کنگره پیشگامان پیشرفت. مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. دوره ۱
۳۷. صادقی، هادی (۱۳۹۲). تبیین چیستی معنویت. تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. اندیشکده معنویت.
۳۸. صانعی، مهدی و حسن پور، اکبر (۱۳۹۱). راه کارهای اساسی پرورش معنویت در سازمان ها. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال هفتم، شماره ۲، ص ۱ - ۱۰.
۳۹. صفایی مقدم، مسعود (۱۳۸۹). مطالعه تحلیلی نهضت معنویت گرایی و ارائه رویکردی برای آموزش عالی معنویت گرا. فصلنامه علمی - پژوهشی راهبرد فرهنگ، شماره دوازدهم و سیزدهم، ص ۸۷ - ۱۱۰.
۴۰. عابدی جعفری، حسن و رستگار، عباسعلی (۱۳۸۶). ظهور معنویت در سازمان ها، مفاهیم، تعاریف، پیش فرض ها، مدل مفهومی. فصلنامه علوم مدیریت ایران، سال دوم، شماره ۵، ص ۹۹ - ۱۲۱.
۴۱. علوی، سیدمحمد و اسماعیلی، محمد (۱۳۹۷). ارائه الگوی فرماندهی مطلوب از منظر اسلام و بیانات مقام معظم فرماندهی کل قوا (مد ظله العالی) با رویکرد فراترکیب. فصلنامه مدیریت نظامی، سال هجدهم، شماره ۱، ص ۱-۱۸.
۴۲. فدایی، غلامرضا (۱۳۸۵). درباره اهمیت روش تحقیق و کاربرد آن. کنگره ملی علوم انسانی، تهران، ص ۱۱۳-۱۳۲.
۴۳. فرهنگی، علی اکبر و رستگار، عباسعلی (۱۳۸۵). ارائه و تبیین مدل انگیزشی مبتنی بر معنویت کارکنان. دو ماهنامه علمی- پژوهشی دانشور رفتار دانشگاه شاهد، سال سیزدهم، شماره ۲۰، ص ۱ - ۲۴.
۴۴. قاسمی، یارمحمد و هاشمی، علی (۱۳۹۸). انجام پژوهش به روش تحلیل تماتیک: راهنمای عملی و گام به گام برای یادگیری و آموزش (مورد مطالعه: مصرف موسیقی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه ایلام). فصلنامه علمی فرهنگ ایلام، دوره بیستم، شماره ۶۴ و ۶۵، ص ۷-۳۳.
۴۵. کاظمی، سعید و ملکان، عمران (۱۳۹۵). معنویت و فضیلت در سازمان. دومین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی در ایران، تهران.
۴۶. کلانتری، خلیل (۱۳۸۵). پردازش و تحلیل داده ها در تحقیقات اجتماعی - اقتصادی. تهران: نشر شریف.
۴۷. مظاهری سیف، حمیدرضا (۱۳۹۹). رویکرد معنوی به انتظار در اندیشه رهبر معظم انقلاب و معنویت های نوظهور. فصلنامه جامعه مهدوی، سال اول، شماره ۱، ص ۱۶۱-۱۸۶.
۴۸. مظاهری سیف، حمیدرضا (۱۳۹۳). معنویت رهایی بخش: پژوهشی در باب معنویت با تکیه بر اندیشه های مقام معظم رهبری. قم: انتشارات صهبای یقین.
۴۹. معاونت سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه (۱۳۹۷). شرحی بر بیانیه گام دوم انقلاب. مرکز چاپ سپاه.
۵۰. معصومی، هادی (۱۳۹۵). تبیین مفهوم معنویت در رهبری سازمان ها از منظر رویکرد غربی و اسلامی. ماهنامه پژوهش ملل، دوره اول، شماره ۹، ص ۹۹ - ۱۰۸.
۵۱. مقیمی، سیدمحمد (۱۳۹۸). اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلام. تهران: انتشارات راه دان.
۵۲. مقیمی، سیدمحمد (۱۳۹۷). بیانیه گام دوم انقلاب، رهنامه پیشرفت ایرانی - اسلامی. فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی، سال ۲۶، شماره ۳، ص ۵ - ۱۴.

۵۳. ناصحی فر، وحید و الماسی فرد، محمد رسول (۱۳۸۸). جایگاه معنویت در جامعه سازمانی امروز. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال چهارم، شماره های ۳ و ۴، ص ۱۷ - ۲۷.
۵۴. نقوی، سیدعلی؛ اسعدی، میرمحمد و میرغفوری، سیدحسین اله (۱۳۹۴). الگوی معنویت سازمانی در آموزش عالی مبتنی بر آموزه های اسلامی. فصلنامه مدیریت اسلامی، سال ۲۳، شماره ۲، ص ۱۴۵-۱۷۷.
۵۵. نوبری، علیرضا (۱۳۹۶). معنویت قدسی از نگاه قرآن (با رویکرد تحلیل سازمانی). قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، دفتر نشر معارف.
۵۶. نوری، عباس (۱۳۹۷). ماهیت دولت اسلامی در اندیشه سیاسی آیت الله خامنه ای. فصلنامه علمی - پژوهشی حکومت اسلامی، دوره ۲۳، شماره ۴، ص ۱۳۵-۱۶۴.

1. Adawiyah, W.R. & Pramuka, B.A. (2017). Scaling the notion of Islamic spirituality in the workplace. *Journal of Management Development*. Vol. 36 No. 7, pp. 877-898.
2. Akram, M. S., Goraya, M., Malik, A., & Aljarallah, A. M. (2018). Organizational performance and sustainability: exploring the roles of IT capabilities and knowledge management capabilities. *Sustainability*, Vol.10, Issue 10, NO.3816.
3. Al Arkoubi, K. (2013). The Islamic Faith: Implications for Business Management. In: Neal, J. (eds) *Handbook of Faith and Spirituality in the Workplace*. Springer, New York, NY. ,pp. 103-118.
4. Gibbons, P. (2020). *The Spirituality of Work and Leadership: Finding Meaning, Joy, and Purpose in What You Do*. Vol.1
5. Maham, R., Bhatti, O.Kh. & Öztürk, A.O. (2020). Impact of Islamic spirituality and Islamic social responsibility on employee happiness with perceived organizational justice as a mediator. *Cogent Business & Management*, Vol.7, Issue 1
6. Mishra S.K., Varma A. (2019). *Spirituality in Management: Insights from India*. Palgrave Studies in Indian Management. Palgrave Macmillan, Cham.
7. Milliman, J., Gatling, A. & Kim, J. (2018). The effect of workplace spirituality on hospitality employee engagement, intention to stay, and service delivery. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. Vol. 35, pp. 56-65.
8. Neal, J. (2018). Overview of Workplace Spirituality Research. In: Dhiman S., Roberts G., Crossman J. (eds) *The Palgrave Handbook of Workplace Spirituality and Fulfillment*. Palgrave Macmillan, Cham. pp. 1-56
9. Osman J, Russell R. (1979). The spiritual aspects of health. *Journal of School Health*. Vol. 49, Issue 6 p. 359.
10. Rocha, R.G. & Pinheiro, P.G. (2020). Organizational Spirituality: Concept and Perspectives. *J Bus Ethics*.



## ضمائم و پیوست ها

## پیوست ۱ : پرسش نامه

### برنام آرش بخش قلب

با عرض سلام و احترام

پاسخگویی گرامی، پرسشنامه ای که تقدیم حضور شما گردیده، مربوط به پایان نامه دانشجویی کارشناسی ارشد، با عنوان "شناسایی عوامل مؤثر بر ارتقای معنویت در سازمان بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب" می باشد، که بیمارستان دادگستری تهران به عنوان جامعه آماری پژوهش انتخاب شده است. با اطمینان از اینکه پاسخ های شما محرمانه باقی خواهد ماند، هر کدام از عوامل زیر را که منجر به ارتقای معنویت در محل کار شما می شود را امتیاز دهید. از اینکه در راستای کمک به اعتبار این پژوهش همکاری می نمایید، صمیمانه از شما سپاسگزارم.

جنسیت : زن <input type="checkbox"/> مرد <input type="checkbox"/>	سن :	تحصیلات :
عنوان شغل :	میزان درآمد در ماه :	بین ۵ تا ۱۰ میلیون تومان <input type="checkbox"/> بین ۱۰ تا ۱۵ میلیون تومان <input type="checkbox"/> بیشتر از ۱۵ میلیون تومان <input type="checkbox"/>

ردیف	عوامل	شاخص ها	شماره پرسشنامه	نوع	تعداد	میانگین	مجموع
۱	ایمان	۱- توجه به خدا ۲- رابطه قلبی و اعتقادی و پیوند ولایتی با خدا ۳- تسلیم خدا بودن ۴- انجام واجبات ۵- ترک محرمات ۶- دعا و توسل ۷- توبه و استغفار ۸- حج					
۲	تقوا	۱- پرهیزکاری ۲- رضای الهی					
۳	توکل	۱- طلب یاری جستن از خدا ۲- امیدواری به یاری خدا					
۴	بصیرت دینی	۱- مقابله با نفوذ گرایش به فلسفه های با قاعده و مبنای مادی در جامعه ۲- جلوگیری از نفوذ فلسفه ضد دینی ۳- تقویت روحیه مردم و مقابله با حرکات ضد ارزشها					

					۱- توجه به معنویت در زندگی پیامبر اسلام (ص) ۲- نهج البلاغه ۳- معنویت حضرت زهرا (س) ۴- معنویت امام سجاد (ع) و صحیفه سجادیه ۵- نهضت عاشورا ۶- اعتقاد به مهدویت	سیره چهارده معصوم (ع)	۵
					۱- احیاء ابعاد زندگی اولیاء الهی ۲- معنویت امام خمینی (ره) ۳- معنویت شهدا	سیره اولیاء الله	۶
					۱- جلوگیری از تفرقه پراکنی دشمنان ۲- عدم شایعه پراکنی و ایجاد اختلاف ۳- وحدت کلمه و حضور در صحنه	اتحاد و همبستگی	۷
					۱- عمل به قرآن ۲- پیشرفت مادی و معنوی در سایه قرآن	قرآن	۸
					۱- روحیه انقلابی گری ۲- پابندی به ارزش های انقلاب	حفظ انقلاب	۹
					۱- سازندگی اخلاقی و اصلاح رفتار ۲- علم آموزی در جهت خدمت گذاری ۳- پروراندن روحیه معنویت	معنویت درونی	۱۰
					۱- حاکمیت نظام ارزشی (اسلامی) در فرهنگ ملی ۲- پابندی مسئولان به ارزش های دینی ۳- ترویج ارزش های دینی در نهادها و سازمان ها ۴- آموزش و تعلیم و تربیت اسلامی در مراکز آموزشی ۵- عدالت اجتماعی	خواص جامعه	۱۱
					۱- توجه به شرافت کرامت نیروی کار ۲- اهمیت شان و نقش اجتماعی کارگران	ارزش و کرامت معنوی	۱۲
					۱- روابط زن و مرد و شأن زن در اجتماع ۲- ارزش گذاری اسلام به حقوق زنان ۳- حرکت معنوی زنان به سوی پیشرفت	توجه به روابط شرعی و حدود اسلامی	۱۳

```
FREQUENCIES VARIABLES=Gender
  /PIECHART FREQ
  /ORDER=ANALYSIS.
```

## Frequencities

Notes		
Output Created		24-MAY-2023 09:40:16
Comments		
Input	Data	C:\Users\admin\Desktop \Demo.sav
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data	132
	File	
Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on all cases with valid data.
Syntax		FREQUENCIES VARIABLES=Gender /PIECHART FREQ /ORDER=ANALYSIS.
Resources	Processor Time	00:00:00.92
	Elapsed Time	00:00:00.62

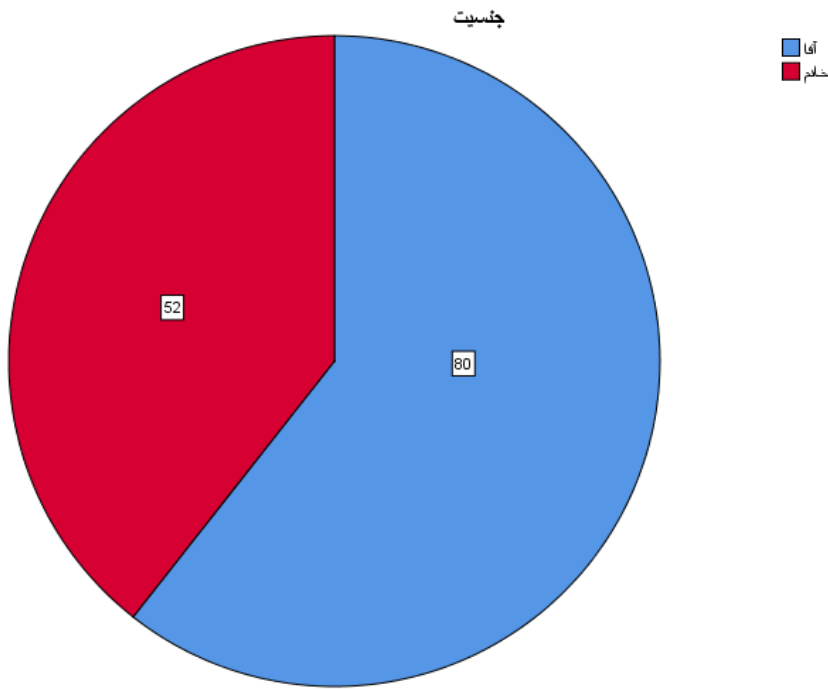
**Statistics**

جنسیت

N	Valid	132
	Missing	0

جنسیت

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	آقا	80	60.6	60.6	60.6
	خانم	52	39.4	39.4	100.0
	Total	132	100.0	100.0	



```
FREQUENCIES VARIABLES=Age
  /BARCHART FREQ
  /ORDER=ANALYSIS.
```

## Frequencies

### Notes

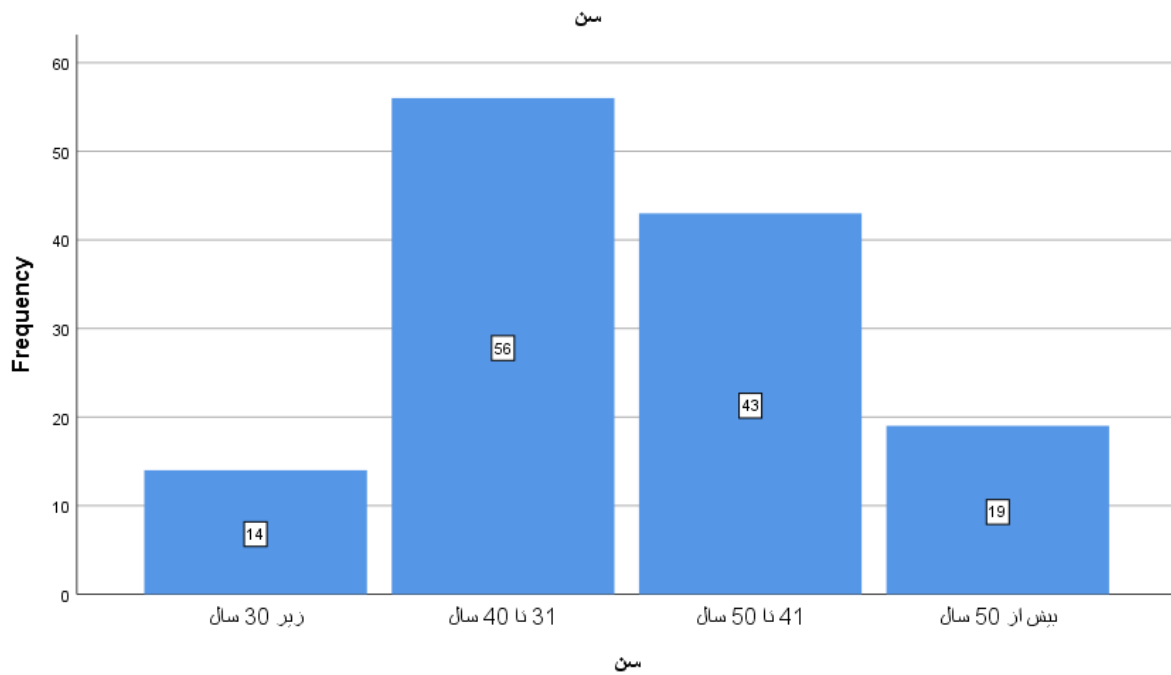
Output Created	24-MAY-2023 09:42:39	
Comments		
Input	Data	C:\Users\admin\Desktop \Demo.sav
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data	132
	File	
Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on all cases with valid data.
Syntax	FREQUENCIES VARIABLES=Age /BARCHART FREQ /ORDER=ANALYSIS.	
Resources	Processor Time	00:00:00.52
	Elapsed Time	00:00:00.29

### Statistics

سن		
N	Valid	132
	Missing	0

## سن

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	زیر ۳۰ سال	14	10.6	10.6	10.6
	تا ۳۰ سال	56	42.4	42.4	53.0
	تا ۴۰ سال	43	32.6	32.6	85.6
	بیش از ۴۰ سال	19	14.4	14.4	100.0
Total		132	100.0	100.0	



```

FREQUENCIES VARIABLES=Educate
  /BARCHART FREQ
  /ORDER=ANALYSIS.

```

## Frequencies

### Notes

Output Created	24-MAY-2023 09:46:09	
Comments		
Input	Data	C:\Users\admin\Desktop \Demo.sav
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data	132
	File	
Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on all cases with valid data.
Syntax	FREQUENCIES VARIABLES=Educate /BARCHART FREQ /ORDER=ANALYSIS.	
Resources	Processor Time	00:00:00.56
	Elapsed Time	00:00:00.29

### Statistics

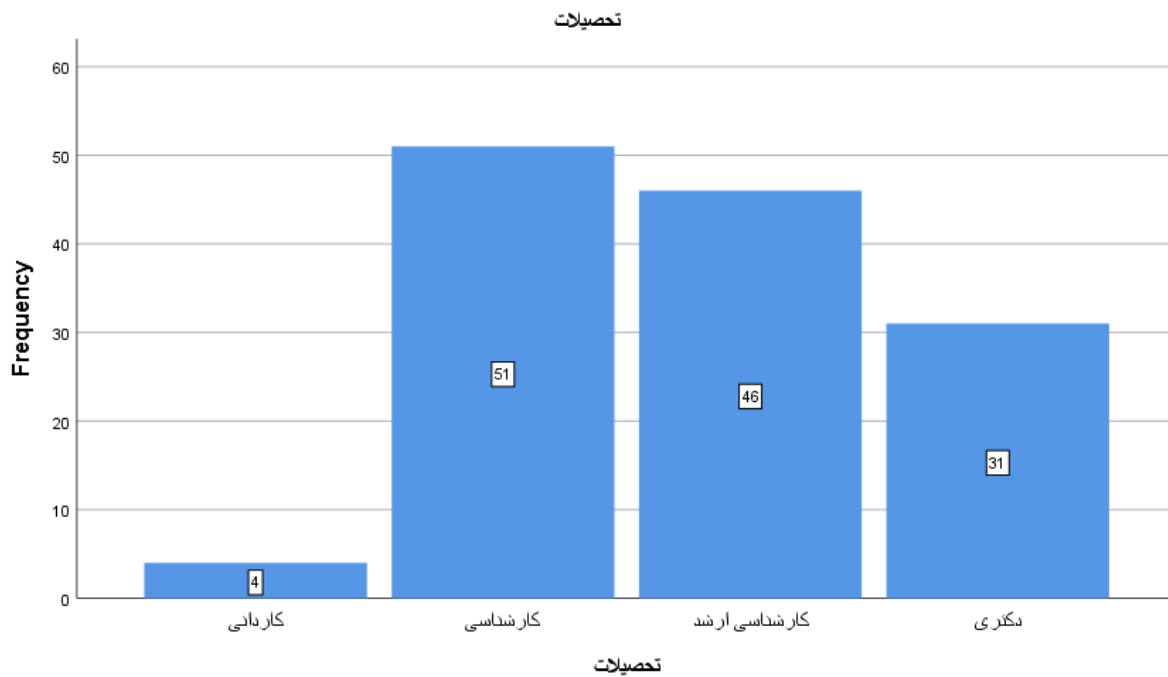
تحصیلات

N	Valid	132
	Missing	0



تحصیلات

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	کاردانی	4	3.0	3.0	3.0
	کارشناسی	51	38.6	38.6	41.7
	کارشناسی ارشد	46	34.8	34.8	76.5
	دکتری	31	23.5	23.5	100.0
	Total	132	100.0	100.0	



```
FREQUENCIES VARIABLES=income
  /BARCHART FREQ
  /ORDER=ANALYSIS.
```

## Frequencies

### Notes

Output Created		24-MAY-2023 09:59:44
Comments		
Input	Data	C:\Users\admin\Desktop\ Demo.sav
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>
	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data	132
	File	
Missing Value Handling	Definition of Missing	User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	Statistics are based on all cases with valid data.
Syntax		FREQUENCIES VARIABLES=income /BARCHART FREQ /ORDER=ANALYSIS.
Resources	Processor Time	00:00:00.42
	Elapsed Time	00:00:00.36

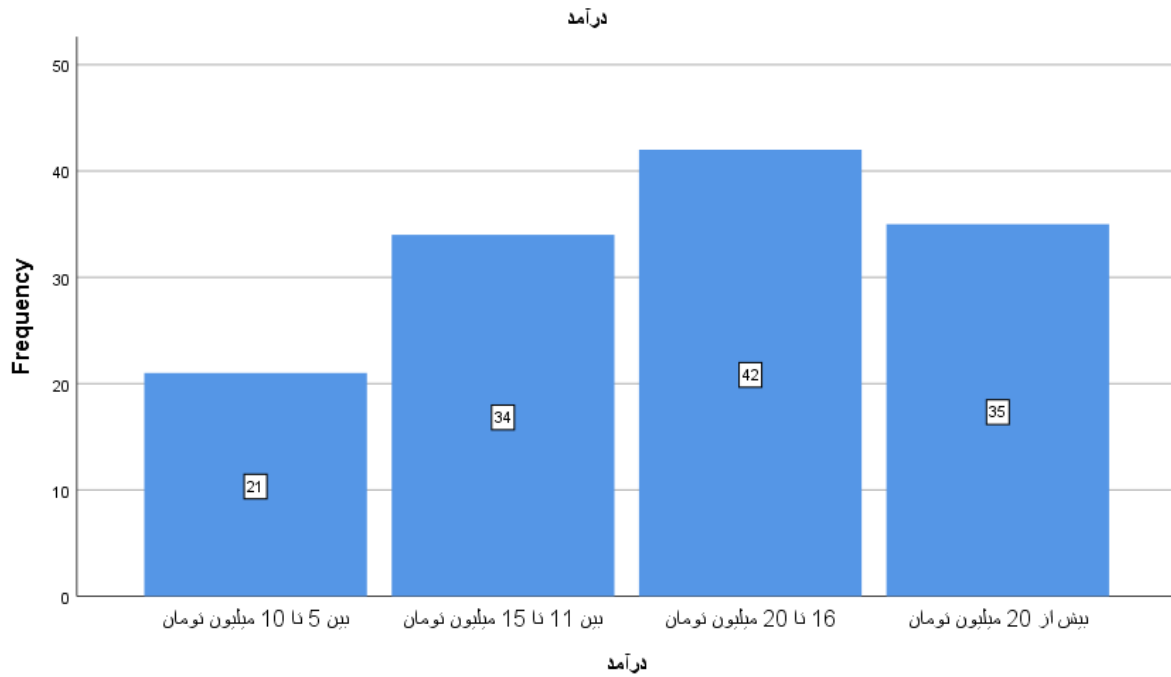
### Statistics

درآمد

N	Valid	132
	Missing	0

درآمد

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	بین ۵ تا ۱۰ میلیون تومان	21	15.9	15.9	15.9
	بین ۱۱ تا ۱۵ میلیون تومان	34	25.8	25.8	41.7
	تا ۲۰ میلیون تومان 16	42	31.8	31.8	73.5
	بیش از ۲۰ میلیون تومان	35	26.5	26.5	100.0
Total		132	100.0	100.0	



## Factor Analysis

Notes

Output Created	24-MAY-2023 10:02:13	
Comments		
Input	Data	C:\Users\admin\Desktop\amo s7\SHAHRI.sav
	Active Dataset	DataSet1
	Filter	<none>

	Weight	<none>
	Split File	<none>
	N of Rows in Working Data File	132
Missing Value Handling	Definition of Missing	MISSING=EXCLUDE: User-defined missing values are treated as missing.
	Cases Used	LISTWISE: Statistics are based on cases with no missing values for any variable used.
Syntax		<pre> FACTOR /VARIABLES /MISSING LISTWISE /ANALYSIS /PRINT INITIAL KMO EXTRACTION /CRITERIA MINEIGEN(1) ITERATE(25) /EXTRACTION PC /ROTATION NOROTATE  /METHOD=CORRELATION. </pre>
Resources	Processor Time	00:00:00.03
	Elapsed Time	00:00:00.05
	Maximum Memory Required	63504 (62.016K) bytes

**KMO and Bartlett's Test**

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.903
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5198.982
	df	131
	Sig.	.000

### Dissertation abstract

<b>Subject :</b> Identifying the effective factors on promoting spirituality in the organization based on Second Phase of the Revolution statement		
<b>Last name :</b> Mahdavi	<b>First name :</b> S.Naser	<b>Degree :</b> M.A
Humanities	Public Management	Human resource development
<b>Thesis Advisor :</b> A. Afsharnejad Ph.D.		
<b>Consulting Advisor :</b> S. Barani Bonab Ph.D.		
<b>Abstract :</b> Second Phase of the Revolution statement is a strategic and intelligent statement, and the second phase of the revolution is the second stage of self-improvement, socialization and civilization In this research, we are trying to identifying the effective factors on promoting spirituality in the organization based on second phase of the Revolution statement, because spirituality and ethics are one of the seven recommendations of the leader of the revolution in order to achieve the ideal goal of Islamic civilization, and these two are the directions of all movements. Individual and social activities and basic needs of the society are listed. The research is mixed in terms of practical purpose, exploratory in nature, and qualitative in terms of data type, because to verify the research model in the studied statistical population, which is all the employees working in Tehran Justice Hospital, a quantitative questionnaire with a sample size of 132 person was used. To identify, analyze and interpret the existing patterns in the data, thematic analysis method was used by Maxqda software. Then, with the help of descriptive and inferential statistics, and with SPSS and Smart PLS software, data analysis and findings were reported. Finally, 13 factors to improve spirituality based on the second phase of the Revolution statement : 1- faith 2- piety 3- trust 4- religious insight 5- biography of the Fourteen Innocents (PBUH) 6- biography of the Saints of God 7- unity and solidarity 8- Quran 9- preservation of the revolution 10- Inner spirituality 11- Properties of society 12- Spiritual value and dignity 13- Paying attention to Sharia relations and Islamic boundaries, which has a total of 44 indicators.  <b>Keywords :</b> Second Phase of the Revolution statement \ organization spirituality		



**ISLAMIC AZAD UNIVERSITY**  
**SCIENCE AND RESEARCH BRACH**

**Faculty of Management and Economics-Department of Public Management**

**Thesis for receiving «M.A» degree on Public Management**

Subject:

Identifying the effective factors on promoting spirituality in the organization based on Second Phase of the Revolution statement

Thesis Advisor:

A. Afsharnejad Ph.D.

Consulting Advisor:

S. Barani Bonab Ph.D.

By:

S.N. Mahdavi

Summer 2023